

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

11249

319960728

COBISS •

RALIZEM IN VPRASANJE SLOVENSTVA

Jurij Perovšek

Jurij Perovšek

LIBERALIZEM IN VPRASANJE SLOVENSTVA

Nacionalna politika liberalnega tabora
v letih 1918 - 1929

MODRIJAN

Ljubljana 1996

Jurij Perovšek
LIBERALIZEM IN VPRAŠANJE SLOVENSTVA
Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929

Oblikovanje in računalniški prelom
Andreja Vodnik

Oprema
Andreja Vodnik & Gorazd Rogelj

Lektorica
Breda Bernetič - Pal

Izdala in založila
Modrijan založba, d. o. o.

Za založbo
Branimir Nešović

Grafična priprava za tisk
InerMarketing

Natisnila
Tiskarna Kurir, p. o.

Ljubljana 1996

Prva izdaja

11249

N 14 -10- 1996 / 728

Cip - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica. Ljubljana

329.12(497.4)''1918/1929''

PEROVŠEK, Jurij

Liberalizem in vprašanje slovenstva : nacionalna politika
liberalnega tabora v letih 1918-1929 / Jurij Perovšek. - 1. izd. -
Ljubljana : Modrijan, 1996

ISBN 961-6183-24-9

61650688

Po mnenju Ministrstva za kulturo št. 415-770/95 z dne 15. 9. 1995 sodi knjiga med proizvode,
za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

Materi Alenki in očetu Francetu

PREGLED VSEBINE

PREGOVOR	7
UVODNI DEL	
SOCIALNI, POLITIČNI IN IDEJNI ZNAČAJ SLOVENSKEGA LIBERALIZMA OB NASTANKU JUGOSLOVANSKE DRŽAVE LETA 1918	13
<i>Opombe</i>	23
PRVI DEL	
RAZMIŠLJANJA V LIBERALNEM TABORU O VPRAŠANJU SLOVENSKEGA NARODNEGA RAZVOJA V JUGOSLOVANSKI SKUPNOSTI V ČASU DO ZEDINJENJA V KRALJEVINO SHS	27
1. Ustanovitev enotne Jugoslovanske demokratske stranke v Sloveniji konec junija 1918 in njeno razumevanje naroda ter oblike državne ureditve v času do razpada Avstro-Ogrske monarhije 29. oktobra 1918	28
<i>Opombe</i>	65
2. Narodno-politična usmeritev ter državnopravna stališča Jugoslovanske demokratske stranke v času obstoja Države SHS	71
<i>Opombe</i>	103
DRUGI DEL	
OPREDELITEV LIBERALNEGA TABORA DO VPRAŠANJA DRŽAVNOPRAVNEGA ZNAČAJA JUGOSLOVANSKE SKUPNOSTI. LIBERALNI NARODNO-POLITIČNI KONCEPTI DO SPREJEMA VIDOVDANSKE USTAVE 28. JUNIJA 1921	111
3. Politično preoblikovanje liberalnega tabora in njegova nacionalna politika do volitev v konstituanto 28. novembra 1920	112
<i>Opombe</i>	164
4. Pogledi slovenskih liberalnih strank na državno ureditev v času zasedanja ustavodajne skupščine Kraljevine SHS	175
<i>Opombe</i>	198
TRETJI DEL	
LIBERALNI TABOR IN NACIONALNI PROBLEM V ČASU VIDOVDANSKE USTAVE	205
5. Avtonomistična prizadevanja med slovenskimi liberalci v letih 1921-1929	204
<i>Opombe</i>	230
6. Unitarizem – prevladujoča narodno-politična opredelitev slovenskega liberalizma v času Kraljevine SHS	238
a) Narodna politika JDS do strankine razcepitve januarja 1923	238
b) Unitaristična narodno-programska stališča Ravniharjevih starinov v letih 1923-1929	245
c) Mladoliberalni demokrati – najverodostojnejši in dosledni nosilci jugoslovanskega unitarizma na Slovenskem do uvedbe Aleksandrove diktature januarja 1929	251
SKLEP	273
<i>Opombe</i>	276
VIRI IN LITERATURA	285
SEZNAM OSEBNIH IMEN	293

PREDGOVOR

Študija Liberalizem in vprašanje slovenstva obravnava temo, ki danes, po ustanovitvi in mednarodni uveljavitvi slovenske nacionalne države Republike Slovenije gotovo predstavlja enega vidnejših izzivov, s katerimi se po izteku t. i. jugoslovanske dobe srečuje slovensko zgodovinopisje. Novejšo slovensko zgodovino namreč vse od revolucijskega programa Zedinjene Slovenije leta 1848 na različne načine preveva osrednja misel – doseči osebno in narodno osvoboditev Slovencev ter po vzoru drugih narodov okusiti polno uveljavitev, svobodo, suverenost in enakopraven položaj v občestvu narodov sveta. Vprašanje slovenske narodne osvoboditve in emancipacije je postalo osrednja preokupacija vsakega idejnega in političnega gibanja, ki se je v zadnjem stoletju in pol teoretsko ali politično preizkušalo na slovenskih tleh. Soočanje s slovenskim narodnim vprašanjem in iskanje njegove rešitve preveva vso slovensko politično zgodovino. Stališča do tega vprašanja so bila nadvse različna, zato so postala torišče hudih bojov in razdvajanj v slovenski politiki. To je postalo očitno zlasti po koncu avstrijsko-nemškega obdobja v slovenski zgodovini. Odpiralo se je novo, še neznano in nepreverjeno jugoslovansko obzorje, v katerem so si Slovenci obetali miren, skladen nacionalni razvoj brez vsakršne hegemonije in zatiranja. Toda ta pričakovanja so se izjalovila in dotedanje slovensko nacionalno snovanje se je znašlo na odločilnem razpotju – kako razrešiti vprašanje slovenskega narodno-političnega bivanja v tako željno pričakovani južnoslovanski državi. Politična volja po slovenski narodni osvoboditvi in zedinjenju z južnimi Slovani se je namreč po razpadu habsburške monarhije in oblikovanju Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevine SHS) soočila s stvarnostjo v novi državi, ki je na osnovi svojega temeljnega državnega zakona, vidovdanske ustave, vzpostavljala nacionalni unitarizem in centralistični državno-pravni ustroj. Vprašanje, ali slovenski narod in njegova politika sprejemata tako zasnovano državo kot ideal, ki osmišlja dotedanja slovenska narodno-osvobodilna prizadevanja, je postalo osrednje gibalo slovenskega narodno-političnega opredeljevanja v Kraljevini SHS. To opredeljevanje je potekalo v dveh izrazito nasprotujočih si političnih in državno-pravnih smereh – v avtonomistično-federalistični, ki je zagovarjala slovensko nacionalno individualnost in avtonomijo, ter unitarnocentralistični, ki je videla prihodnost Slovencev v stapljanju v enoto jugoslovanstvo. Podpirala pa je tudi centralistično urejeno jugoslovansko državo, v kateri bi se najbolj zanesljivo uresničil vsejugoslovanski asimilacijski nacionalno-državni program. Ti dve usmeritvi, slovensko-

avtonomistična in jugoslovansko-unitaristična, sta si v ostrem političnem boju stali nasproti vsa dvajseta leta, torej v času obstoja Kraljevine SHS, kakor se je formalno imenovala jugoslovanska skupnost v letih 1918–1929.

Osrednja tema naše razprave je odnos slovenske politike do jugoslovanskega unitarizma v dvajsetih letih. Gre za narodno-politično usmeritev, ki jo je v tistem času podpiralo več idejno, socialno in politično različnih slovenskih strank. Povezovalo jih je prepričanje, da lahko Slovenci uresničimo svoje narodno-politične cilje le v vsejugoslovanskem narodnem zlitju in v enotni centralistični jugoslovanski državi. Ideji jugoslovanskega unitarnocentralističnega nacionalnega programa je bila v tistem času v Sloveniji najbolj naklonjena slovenska liberalna politika, čeprav so enako nacionalno stališče zastopale tudi slovenska Narodno radikalna stranka, slovenski del Socialistične stranke Jugoslavije in slovenski del KSJ. Omenjenih političnih strank in njihovih programov pa Slovenci niso množično podpirali, zato svojih centralističnih in unitarističnih stališč niso posebej razglašale, saj so vedele, da v Sloveniji niso priljubljena. Nekatere unitaristično usmerjene stranke pa so kasneje spremenile svoj odnos do nacionalnega problema. Tako je Komunistična stranka Jugoslavije, ki je imela do leta 1923 izrazito unitarističen in centralističen nacionalni program, v tem letu skozi široko teoretsko javno razpravo o nacionalnem vprašanju, ki je več mesecev tekla v legalnem partijskem tisku, spremenila svoje poglede na nacionalni problem. Na svoji III. državni konferenci januarja 1924 v Beogradu ni več zanikala mnogonacionalnega značaja jugoslovanske države. (To obsežno razpravo je Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani leta 1990 v celoti objavil v zborniku RAZPRAVA O NACIONALNEM VPRAŠANJU V KPJ LETA 1923. Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ. Zbral in uredil ter opombe napisal mag. Jurij Perovšek v sodelovanju s prof. dr. Jankom Prunkom in prof. dr. Jankom Pleterskim. Uvodno študijo napisala dr. Latinka Perović, Ljubljana 1990, 435 str.). Tako je komunistična stranka od svoje III. državne konference dalje priznavala obstoj različnih jugoslovanskih narodov in njihovo pravico do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, v nasprotju s svojim prejšnjim centralističnim državnopravnim konceptom pa je zagovarjala federativno obliko državne ureditve. Tako je torej najpomembnejši nosilec unitarističnega in centralističnega programa v takratni slovenski družbi ostajala slovenska liberalna politika. Ta je na Slovenskem vzpostavljala

in vzdrževala kontinuiteto jugoslovanskega unitarnega centralizma. Takšna politična opredelitev pa se je rodila iz slovenskega teoretskega in političnega razmisleka. Zato ni mogoče govoriti o vsiljenem beograjskem narodno-političnem modelu, ki naj bi ga liberalni del slovenske politike po nastanku jugoslovanske države sprejel in ga podpiral zaradi političnih koristi, ki bi jih kot oporo jugoslovanskemu unitarizmu imel pred vodilno slovensko avtonomistično silo – katoliško Slovensko ljudsko stranko. Liberalni jugoslovanski narodni unitarizem je pomenil enega izmed samobitnih nacionalnih programov, ki so zaznamovali slovensko narodno-politično pot med leti 1848 in 1991. Če želimo spoznati in ovrednotiti fenomen jugoslovanstva pri Slovencih v času jugoslovanske države, je zato potrebno historiografsko razčleniti idejne temelje tega programa in politiko, ki se je oblikovala na njegovi osnovi.

Studija zajema čas prvega desetletja po nastanku jugoslovanske skupnosti, dobo, ki je zastavila vsa temeljna vprašanja razmerja med Slovenci in slovenstvom ter Jugoslavijo in jugoslovanstvom. Večinski del slovenskega naroda je že v tem času spoznal, da jugoslovanski unitarizem in centralizem vodita Slovence v narodno smrt, torej v položaj, zaradi katerega so se sploh odločili za prehod iz habsburške monarhije v Kraljevino SHS. To spoznanje, ki je opredeljevalo odnos Slovencev do jugoslovanske države vse do znamenite plebiscitarne odločitve 23. decembra 1990 in nato do zgodovinske razglasitve samostojne Republike Slovenije 25. junija 1991 je slovensko zgodovinopisje seveda poznalo in nanj tudi opozarjalo. Premalo raziskovalne pozornosti pa je posvečalo narodno-političnemu konceptu, ki je zaradi svojih odkritih raznarodovalnih programskih stališč privedel do usodnih preobratov v 90-ih letih tega stoletja. Odnosa slovenske politike do vprašanja jugoslovanskega unitarizma so se doslej posamezni avtorji v svojih delih le dotaknili – npr. Metod Mikuž v Orisu zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941 (Ljubljana 1965), Lojze Ude v zborniku svojih razprav in esejev Slovenci in jugoslovanska skupnost (Maribor 1972), Momčilo Zečević v svojih znanih delih Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921 (Maribor 1977) in Na zgodovinski prelomnici. Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929 (Maribor 1986). Med avtorji, ki so fenomenu jugoslovanskega unitarizma pri Slovencih posvetili več pozornosti, je treba omeniti znano razpravo Vasilija Melika Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje (Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII,

1982), problemski trinom Janka Pleterskega Narodi, Jugoslavija, revolucija (Ljubljana 1986) in znano historiografsko razgrnitev slovenske narodne politike v letih 1848–1945 ter 1768–1992 Janka Prunka v obeh njegovih sintezah Slovenski narodni programi. Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945 (Ljubljana 1986) in Slovenski narodni vzpon. Narodna politika 1768–1992 (Ljubljana 1992). Če k omenjenim besedilom, ki opozarjajo na jugoslovanski unitarizem liberalne smeri, prištejemo še znano študijo Janka Pleterskega Komunistička partija Jugoslavije i nacionalno pitanje 1919–1941 (Beograd 1971), temeljni razpravni zbornik istega avtorja, ki natančno razčlenjuje odnos KSJ do narodnega vprašanja v letih 1919–1941 (izšel je pod naslovom Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981) in monografijo Tome Milenkovića Socijalistička partija Jugoslavije 1921–1929 (Beograd 1974), smo izčrpali seznam slovenskih in jugoslovanskih zgodovinopisnih del, ki opozarjajo na problem jugoslovanskega unitarizma pri Slovencih. Sistematično historiografsko pa je potrebno predstaviti podobo slovenske unitaristične liberalne politike dvajsetih let, tiste slovenske narodno-politične usmeritve, ki zgodovinsko najceloviteje osvetljuje vprašanje jugoslovanskega unitarizma pri Slovencih v desetletju neposredno po jugoslovanskemu zedinjenju leta 1918. Pričujoča študija želi zapolniti to vrzel v slovenskem in bivšem jugoslovanskem zgodovinopisju. Iz zgodovinsko novih razmer politično izživete jugoslovanske izkušnje slovenskega naroda pojasnjuje kulturno-antropološke, zgodovinske, družbene, politične in gospodarske razloge jugoslovansko-unitaristične usmeritve slovenskega liberalizma tistega časa. Razjasnjuje ozadje ene izmed narodno-političnih zamisli, ki jo je v prvi jugoslovanski državi podpirala slovenska politika v prepričanju, da se lahko na njeni osnovi najprimerneje in dokončno razreši slovenski nacionalni problem. Hkrati odgovarja tudi na vprašanje, kakšen zgodovinsko-politični uspeh je imela unitaristična jugoslovanska ideja v slovenski sredini. Študija se opira na obstoječe historiografsko gradivo in ustrezno znanstveno literaturo, na podlagi katere je mogoče celovito predstaviti in razčleniti narodnosno politiko slovenskega liberalnega tabora v letih 1918–1929. Vse temeljne in za razpravo najpomembnejše podatke sem črpal iz obsežnega korpusa jugoslovanskih parlamentarnih stenografskih zapisnikov, iz liberalne kulturno-politične publicistike ter iz tedenskega in dnevnega političnega tiska, v

katerem je slovenski liberalizem potrjeval svojo prisotnost v slovenskem javnem življenju dvajsetih let.

Študija je za objavo prirejena doktorska disertacija Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje v času Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki sem jo pripravil v okviru svojega raziskovalnega dela na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Disertacijo sem ubranil na zgodovinskem oddelku Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani 10. junija 1993 pred komisijo, ki so jo sestavljali akad. prof. dr. Janko Pleterški, prof. dr. Miroslav Stiplovšek in prof. dr. Janko Prunk. Študijo predajam v branje slovenski javnosti s posebno zahvalo založbi Modrijan, ki jo je z velikim razumevanjem sprejela v svoj knjižni program in jo založila.

V Ljubljani, marca 1996

Jurij Perovšek

UVODNI DEL

SOCIALNI, POLITIČNI IN
IDEJNI ZNAČAJ SLOVENSKEGA
LIBERALIZMA OB NASTANKU
JUGOSLOVANSKE DRŽAVE LETA 1918

Pri celostnem razčlenjevanju razvoja slovenskega nacionalnega vprašanja in obravnavi narodno-političnih usmeritev, ki jih je o tem vprašanju v različnih obdobjih izrekala slovenska politika, je poleg osnovnega vsebinskega izhodišča – opredeliti konkretne zgodovinske razmere in narodno-kulturne, politično-programske in državnopravne koncepte posameznih političnih taborov, gibanj in strank, pomembno tudi pojasniti, katere dele slovenske družbe in skozi kakšno idejno-politično naravnost so združevali posamični nosilci slovenske narodne politične akcije. To vprašanje je namreč treba pojasniti, če želimo jasno predstaviti o nekem političnem subjektu, njegovem socialnem, gospodarskem in idejnem prerezu ter vlogi in položaju, ki ju je imel v slovenski politiki. Poznavanje takih političnih, idejnih in socialnih posebnosti pa je važno tudi zato, ker lahko samo tako pojasnimo in ovrednotimo posamezna stališča, ki so jih konkretni politični dejavniki sprejemali o nacionalnem vprašanju.

Ta študija želi z zgodovinskega stališča obravnavati narodno-politično misel in prakso slovenskega liberalnega tabora v času obstoja Kraljevine SHS. Zato se je potrebno uvodoma osredotočiti na vprašanje, kateri stratum slovenske družbene skupnosti je v socialnem in idejnem pogledu pomenil politično oporo slovenskemu liberalizmu. Ob tem bomo pozornost namenili še drugemu bistvenemu vprašanju: kakšna so bila osnovna gospodarska, socialna, idejna in politična vodila, ki so ob nastanku Kraljevine SHS opredeljevala vlogo in položaj liberalnega tabora na Slovenskem.

V zvezi z obema vprašanjema moramo povedati, da se je po svojem družbenem in političnem poreklu slovenski liberalizem navezoval na politično doktrino, ki jo je razvilo evropsko meščanstvo v času razkroja fevdalne absolutistične monarhije. Novo oblikovani kapitalistični odnosi so po eni strani uveljavljali načelo svobodnega gospodarstva, trgovine in proizvodnje, po drugi pa zagotavljali svobodo posameznika, njegovo enakopravnost in politično demokracijo. V tem duhu je slovenski liberalizem sledil evropski liberalni politični misli 19. stoletja. Vendar pa po načelni ločitvi duhov znotraj slovenskega narodnega gibanja konec osemdesetih let 19. stoletja in ob oblikovanju samostojne liberalne stranke leta 1894 ni uspel izoblikovati lastne idejne in politične identitete, ki bi v programskem pogledu zagotavljala rast izvorne liberalne politične filozofije, utemeljene v misli evropskega razsvetljenstva, racionalizma in individualizma. Slovenski liberalizem je sicer poznal in tudi poudarjal

temeljne liberalne filozofske maksime: svobodo misli, svobodo posameznika, njegovo pravico, da sam odloča o smislu svojega življenja ter strpnost kot načelo, ki utemeljuje enakost ljudi. O tem se je namreč Slovenski narod, ki je bil v drugi polovici 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja vodilno slovensko liberalno glasilo, že leta 1873 jasno izrekel. Takrat je v članku z naslovom Liberalizem in mi pojasnjeval, kaj je liberalizem in kaj pomeni biti liberalen. Opozarjal je, da latinska beseda, ki označuje liberalno naravnost, izhaja iz besedne oblike *liberalis* in "znači: radodelen, podutljiv" ter je "v rodu z besedo: libertas - svoboda". To pa je po Slovenskem narodu pomenilo, da "dakle, kdor daje *vsakemu svoje*, on je liberalen. Kdor torej terja polno svobodo za sebe, pa jo daje in privošči i drugemu, on je liberalen".¹ Toda takšno idejno osnovo je slovenski liberalni tabor kasneje zanemaril ter se leta 1894 konstituiral kot politični subjekt, ki je svojo dejavnost brez predhodnega preiščenega idejno-političnega preudarka omejil v okvir gospodarskih družbenih odnosov, ki so se z razvojem kapitalizma uveljavili na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja. Zaradi pomanjkanja domišljenega programskega koncepta se je tudi usodno prepustil vplivu dnevne politike, ki je tedaj obvladovala slovenski politični prostor.

Ko govorimo o političnem organiziranju slovenskega liberalizma, je potrebno posebej poudariti, da oblikovanje liberalne stranke ni pomenilo kvalitativno nove razvojne stopnje, v katero bi prešel proces samostojnega notranjega idejnega razvoja v enem delu slovenskega naroda. Bilo je neposreden odziv na politično organiziranje slovenskega katoliškega gibanja,² vendar pa je imelo osnovo v gospodarskem in družbenem razvoju, ki je zajel slovenske dežele po marčni revoluciji. Druga polovica 19. stoletja ter leta pred razpadom Avstro-Ogrske monarhije namreč predstavljajo obdobje, ki je "slovenskim deželam prineslo nov gospodarski preobrat s težiščem na neagrarni proizvodnji".³ Ta preobrat je odražala stopnjevana industrializacija, ki se je na Slovenskem razmahnila v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja. V tem času se je na Slovenskem pojavila liberalna buržoazija, ki je zaradi prizadevanj po čim hitrejšem razvoju kapitalizma v svojih rokah vse bolj koncentrirala domači kapital ter na tej osnovi v skladu s svojim gospodarskim vzponom iskala prostor v slovenski družbi.⁴ Nastanek liberalne stranke so tako pogojevali zelo specifični politični in gospodarski razlogi, ki so zmanjševali možnosti za širši prodor liberalnih idej in liberalne politike v slovenski prostor. Poleg tega so liberalno politično akcijo močno omeje-

vali splošna gospodarska in socialna zaostalost slovenskih dežel, nadvlada nemškega in italijanskega kapitala, pa tudi ekonomska in politična krepitev katoliškega tabora. Tako je slovenski liberalizem ostajal v ozkih okvirih meščanstva v mestih in pomeščanjenih krogih na podeželju. Politično organizirani liberalizem na Slovenskem se je v mestih večinoma opiral na posvetno inteligenco (uradnike, advokate, zdravnike), mestne bogataše ter na večji del drobne buržoazije, v podeželskih središčih in na vasi pa na vaške veljake – večje posestnike, trgovce, gostilničarje in vaške oderuhe, ki so bili tod glavni podporniki liberalizma.⁵ Iz idejnih razlogov je liberalizem podpiralo tudi učiteljstvo v mestih in na vasi. Liberalna usmeritev je prevladovala tudi med dijaško in akademsko mladino ter med srednješolskimi profesorji. Močno zaslombo pa je imel tudi v nekaterih društvih in družbah – v sokolski organizaciji, katere društva so bile trdnjave liberalnega izobraženstva in polizobraženstva na podeželju, v gasilskih društvih, v narodnoobrambno usmerjeni družbi Sv. Cirila in Metoda in v Slovenski matici.⁶

Kljub temu da je v liberalnem taboru oziroma v njegovi prvotni politični predstavnici, Narodno napredni stranki (NNS), slovenska posvetna inteligenca predstavljala pomemben del članstva, pa so prišli do izraza predvsem interesi mlade industrijske in trgovske buržoazije, torej premožnih ljudi v mestih in s podeželja, ki so bili vodilni in odločujoči del stranke.⁷ To je nazorno ponazarjalo glasilo NNS Slovenski narod, ki je leta 1910 v samozavestnem tonu poudarjal, da liberalna četrtina volilcev predstavlja tri četrtine davkov.⁸ Ta izjava je v resnici razkrila družbeno bit liberalnega tabora na Slovenskem, saj je bil in tudi ostal tabor slovenskega meščanstva in kapitala, tabor, v katerem se – kot je leta 1904 zapisal eden najvidnejših liberalnih prvakov dr. Ivan Tavčar – “nahajajo po večini elementi, ki imajo v roki nekaj (...) tistega (...) kapitala, kar ga je še med nami”.⁹ Te resnice niso spremenili niti tisti “idejni pristaši, ljudje, ki so bili pripravljeni za liberalne in narodne ideje tudi trpeti, ne da bi imeli od svojih nazorov materialne ali kake druge koristi”.¹⁰ Toda taki pristaši liberalizma niso v stranki zasedali pomembnejših položajev. Osnovni, v socialnem položaju utemeljeni profil pripadnika liberalnega tabora je bilo mogoče slutiti že ob ustanovitvi liberalne Narodne stranke, 29. novembra 1894 v Ljubljani, ko je Slovenski narod opozarjal, da so se na strankinem ustanovnem shodu zbrali “sami (...) socialno ugledni in uplivni možje” – “odlični po svojem stanu, izobraženosti in imetji”.¹¹

Liberalni družbeni elitizem, ki je poudarjal predvsem posameznikov socialni in gnotni položaj, je izhajal iz socialnih nazorov, ki so od začetka ustavnega življenja in volitev v deželne zборе in državni zbor do devetdesetih let prevladovali v slovenskem narodnem gibanju in njegovem vodstvu. Štela je "le višja in še srednja plast družbe, človek je bil vrednoten po hierarhični lestvici, ki je veljala tako v mestnem kot v kmečkem okolju in se ravnala po ugledu in premoženju", kar je seveda "bilo povsem v skladu s splošnimi pogledi liberalizma".¹² V času političnega organiziranja slovenskega liberalizma, ko so bile "socialne ideje odločno politične ideje",¹³ se je takšna usmeritev jasno pokazala tudi pri oblikovanju socialno-politične usmeritve Narodne stranke. Slovenski liberalizem se je sprva v svojem političnem, društvenem in kulturnem delovanju omejeval na meščanstvo in na večinsko kmečko prebivalstvo, na delavce in deloma celo na malomeščanstvo pa ni mislil. To situacijo je dobro izrabila Katoliška narodna stranka (KNS) in prehitela liberalni tabor. Z Janezom Evangelistom Krekom je sistematično izrabila možnosti, ki jih je nudil prevrat v kreditnem sistemu, ter si tako ustvarila mrežo gospodarskih in kulturnih organizacij.¹⁴ Liberalna Narodna stranka, kasneje preimenovana v Narodno napredno stranko, je bila namreč vse preveč zaposlena z interesi svojega bogatega vodilnega sloja, ki ji je narekoval "boj proti modernim socialnim in gospodarskim idejam".¹⁵ Tako je vedno bolj izgubljala stik s slovenskim ljudstvom, saj liberalna buržoazija "ni videla njegovih potreb, temveč vedno in povsod samo svoje razredne koristi".¹⁶ Nekateri analitiki, ki so bili blizu liberalnim krogom pa so celo razglašali, da bi bilo politično delo Narodne stranke med ljudstvom neprimerno, saj bi to ne bilo v skladu z njihovimi socialno-kulturnimi usmeritvami. Tako je leta 1897 pisal Fran Podgornik, izdajatelj in urednik revije Slovanski svet in udeleženec ustanovnega zbora Narodne stranke novembra 1894, da se "Narodni stranki na Kranjskem očitajo tudi nekako stanovsko separatističko ali celo aristokratsko vedenje" in da so se "taka očitanja (...) slišala včasih glede na posvetno inteligenco po raznih mestih slovenskih". F. Podgornik je opozarjal, da tisti, "kdor deluje za množice, ni še dolžan ponižati se do robotosti posamičnikov v množicah" ter da "pomenja delovanje za množice vse kaj drugega, nego posnemanje teh množic v tem, kar morajo sami iztrebiti od sebe".¹⁷

Taki pogledi, ki v vodilnih liberalnih krogih niso bili nikakršna izjema in so odražali strankin izrazito meščanski družbeni koncept so povzročili, da so bile najširše ljudske plasti povsem prepuščene idejne-

mu in političnemu vplivu Katoliške narodne stranke (leta 1905 se je preimenovala v Slovensko ljudsko stranko), ki je svojo pozornost posvetila predvsem socialnemu položaju delovnih slojev slovenskega naroda. KNS (SLS) je s krščansko-socialno propagando pritegnila in organizirala delavstvo in z združno gospodarsko organizacijo ekonomsko osamosvojila kmečko prebivalstvo, kar ji je dalo demokratično in moderno socialno vsebino. Na vsem slovenskem ozemlju je vzpostavila tudi močno in vplivno ljudsko-prosvetno organizacijo. Z vztrajnim političnim delom je kmalu odločilno vplivala na vse javno življenje.¹⁸ Tako je katoliški tabor v začetku 20. stoletja skoraj v celoti obvladoval slovensko podeželje. Liberalna Narodno napredna stranka, katere razmah je ovirala njena očitna nesposobnost organizirati politično delo, pa je bila vedno bolj omejena le na mestna okolja.¹⁹ Politični program NNS sta tako pogojevala družbeni položaj in politični vpliv slovenskega liberalnega meščanstva v času pred prvo svetovno vojno, ob strankini ustanovitvi pa se je vsebinsko navezoval predvsem na slovenski nacionalni problem. Narodna stranka je posvečala veliko pozornost narodnemu delu in zahtevi po nacionalni avtonomiji, medtem ko je o drugih pomembnih političnih, socialnih in gospodarskih vprašanjih zavzela precej konservativno stališče. Tako je nasprotovala splošni in enaki volilni pravici, ker zaradi strahu pred SLS ni želela politične aktivnosti najširših ljudskih množic. Kar zadeva gospodarsko in socialno problematiko, stranka tudi ni imela posebnega socialnega in gospodarskega programa, čeprav je priznavala, da so kreditne in gospodarske zadruge kmetom potrebne. Iz gospodarskih razlogov in ker je videla v tem protiutež socialdemokratskemu gibanju je pozdravljala krščansko-socialna prizadevanja.²⁰ Proti svojemu temeljnemu socialnemu nasprotniku - proletariatu je nastopala z vso močjo in je z vsemi razpoložljivimi sredstvi ovirala razvoj socialne demokracije.²¹ Tako naravnost Narodno napredne stranke je poudarjal tudi I. Tavčar, ko je pred volitvami v državni zbor leta 1907 opozarjal, da koncept NNS liberalni stranki "prepoveduje, tudi iz dalje koketirati s tistimi, za človeško družbo nevarnimi načeli", ki jih razglašajo JSDS, ter opominjal, da morajo liberalci "*varovati decorum svoje stranke!*" Povedal je, kar je bilo že dolgo znano: "Nikdar ne smemo pozabiti, da smo v svojem jedru meščanska, ali – da govorimo brez ovinkov – buržoazijska stranka. In kot taki", je pribijal, "nam je absolutno nemogoče, da bi se kdaj *metali* za socialno-demokratično stranko (in) ... za internacionalno socialno demokracijo!"²²

NNS ni nikoli sprejemala ne socialne demokracije ne krščanskega socializma, še najmanj pa katoliško socialno-gospodarsko dejavnost,²³ saj je liberalcem, ki so v konsumnih družtvih videli grožnjo svojim podeželskim trgovcem, v posojilnicah pa ogrožanje interesov bogataških oderuhov, široko zastavljen koncept katoliškega gospodarskega programa omejeval dejavnost njihovega kapitala.²⁴ Katoliška socialno-gospodarska organizacija, ki je "imela vsekakor mnogo pozitivnega in je v marsičem ustrezala potrebam prebivalstva",²⁵ je temeljila na sistemu posojilnic in hranilnic, „rajfajzovk“, pa tudi na kmetijskih, strojnih, živinorejskih, mlekarskih in nabavnoprodajnih zadrugah, ki jih je od leta 1894 dalje na podeželju ustanavljal J. E. Krek. Kmeta kot proizvajalca in potrošnika je želel obvarovati pred izkoriščanjem ter ga rešiti iz objema kapitalizma, ki ga je uničeval. Z zaščito zadrug se je mnogo srednjih in malih kmetov v precejšnji meri oteslo vaških oderuhov, kar je liberalno stranko gospodarsko in politično izrinilo iz podeželja. Tako sta mali in srednji kmet po zaslugi Krekovega delovanja postala temelj politične moči KNS.²⁶ Tako stanje, ki ga je, kot pravi F. Erjavec, omogočal "tudi *slovenski liberalizem* sam s svojim gospodarskim in socialnim konservativizmom",²⁷ so sčasoma pričeli kritično ocenjevati tudi v vodstvu NNS. Na to je pričel opozarjati član izvršnega odbora NNS dr. Karel Triller, ko je pred II. shodom strankinih zaupnikov, ki je bil 25. marca 1906 v Narodnem domu v Ljubljani, v vrsti člankov, objavljenih v Slovenskem narodu, razmišljal o novih programskih usmeritvah NNS. Ugotavljal je, da tvorijo jedro stranke imovitejši posestniki in meščani, ki "imajo mnogo prednosti, a imajo tudi mnogo napak. Glavna je pač ta", je zapisal, "da nimajo pravega smisla za krivice, ki se gode siromašnejšim slojem, delavcem in malim posestnikom, in za težave, s katerimi se ti bore. Nihče ni doslej poskusil te sloje poučiti in jih politično izobraziti, (...) jih seznaniti z idejami napredka in svobode", v čemer je videl vzrok, "da so klerikalci zamogli maso našega naroda, propadajočega kmetovalca in deloma tudi delavca, ujeti v svoje zanjke in si pridobiti precejšnjo politično moč".²⁸ Toda kljub kritičnim mislim je K. Triller v istih člankih, pa tudi na strankinem shodu zagovarjal že uveljavljeni liberalni odnos do tedanje socialne in politične problematike. Opozarjal je, da morata inteligenca in srednji stan ohraniti svojo politično veljavo, ki bi jo splošna volilna pravica omajala.²⁹ Poudarjal je, da se je v danih razmerah potrebno osredotočiti zlasti na razvoj velike industrije in trgovine, kajti "*kmetijstvo ne stvarja bogastva*".³⁰ Poleg tega je zahteval, da mora NNS "posvetiti uradniškemu stanu

in njegovim željam in stremljenjem največjo pozornost” ter obsoditi “sovražno in neplodno združevanje kmeta-konzumenta”, ki ogroža trgovce.³¹ Čeprav je NNS že leta 1901 poudarila načelo enakopravnosti vseh stanov in je zato načelno odklanjala politično ali socialno nadvlado katerega koli med njimi,³² je na slovensko ljudstvo še vedno gledala zviška in z nezaupanjem. Slovenski narod je tudi po strankinem shodu opozarjal na okosteneli konservativizem, “ki sicer odlikuje široke ljudske mase in jih zavira, da ne morejo korakati vstric s splošnim napredkom”.³³

Narodna napredna stranka je tako tudi po tem shodu, na katerem so se prvič po njeni ustanovitvi zbrali njeni zaupniki, ostala stranka socialnega razlikovanja,³⁴ ki je videla v meščanstvu najpomembnejši in vodilni družbeni sloj. To je zelo jasno potrdil tudi I. Tavčar, ki je nekaj mesecev po shodu dejal, da “naj se dela na naše meščanstvo opazke, jaz konstatiram, da poleg kmeta, ki ga krvavo potrebujemo, potrebujemo ravno tako meščana, ker od tega je odvisna v prvi vrsti narodna bodočnost”.³⁵ Teh stališč ves čas do ustanovitve Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) liberalci niso spreminjali. Slovenski liberalni tabor je tako leta 1918, ko se je oblikovala enotna, vseslovenska liberalna stranka, predstavljal politični blok, ki razen v mestih ni imel množične podpore. Neposredno pred prvo svetovno vojno je na ozemlju, ki je pripadlo Kraljevini SHS, zajemal 16% volilnih upravičencev.³⁶ Podobno kot socialdemokratska stranka je bil v slabšem položaju kot dobro organizirano katoliško gibanje in njegova politična predstavnica, SLS, ki sta trdno obvladovala slovensko javno življenje. Slovenski liberalizem je bil močnejši le na gospodarskem področju, saj mu je materialno zaslonbo zagotavljal liberalni bančni kapital.³⁷ Obvladoval je tudi področje kulture, toda tu je liberalna posvetna inteligenca zašla v nepomirljiv kulturobojni odnos do katoliške cerkve in katoliškega političnega gibanja, čeprav je liberalna Narodna stranka ob svoji ustanovitvi poudarila, da se “*priznavajo (...) načela katoliške vere kot trden temelj razvoju slovenskega naroda*”.³⁸ Toda liberalnemu taboru, ki načeloma ni posegal v verska in cerkvena vprašanja, vendar si je prizadeval z zakonom preprečiti zlorabo vere in cerkve v politične namene (zlasti v šolstvu ter pri uvedbi splošne, neposredne in tajne volilne pravice),³⁹ sta nepopustljivi pritisk političnega katolicizma pa tudi lastni neizgrajeni idejni koncept ter ekskluzivistična svobodomiselna naravnost, onemogočila, da bi v slovenski politiki prevzel vlogo suverena demokratičnega korektiva. Liberalni tabor se je obsodil na nerazsodno zavračanje vsega, kar je imelo katoliški predznak.⁴⁰ V vihri

političnih bojev, ki so zavladali v slovenskem javnem življenju po oblikovanju političnih strank, je takšna naravnost politično izčrpavala slovenski liberalizem, ki so ga omejevali tudi ozki ideološki, razredni in socialni interesi mladega slovenskega meščanstva ter zavest o njegovem sekundarnem političnem položaju v slovenski družbi.

Omenjeni kulturni, idejni, socialni in politični označevalci liberalizma na Slovenskem so predstavljali temelj liberalnega političnega programa tudi neposredno pred nastankom jugoslovanske države, to je ob ustanovitvi Jugoslovanske demokratske stranke, 29. in 30. junija 1918 v Ljubljani. Pripravljalni odbor, ki se je pod vodstvom I. Tavčarja ukvarjal z organizacijo ustanovnega zbora JDS, je v predlogu programa Jugoslovanske demokratske stranke, objavljenem maja 1918, napovedal, da namerava slovensko liberalno meščanstvo vsekakor ohraniti svojo socialno in gospodarsko moč pred tistimi, ki te moči nimajo. Čeprav je predlog programa poudarjal, da JDS posameznikom, stanovom in institucijam ne priznava nobenih predprav in je kot demokratična stranka "proti vsaki politiki, ki bi merila na to, da bi živel en stan na stroške drugih stanov, zlasti pa tudi odklanja izigravanje enega stanu proti drugemu" ter stoji "načelno na strani gospodarsko šibkejših", je bilo v programu tudi povsem nedvoumno zapisano, da po oceni njegovih predlagateljev "demokratizem pa tudi ni čist, če imajo enostransko premoč gospodarsko šibkejši sloji".⁴¹ Neposredno pred ustanovitvijo JDS je I. Tavčar pohitel s komentarjem načela enakopravnosti in svobode posameznika: "Tudi v državah, v katerih se je demokracija najbolj razvila obstajajo razlike, in nikjer ne opažamo, da bi posamezne osebe imele enako ceno, enak pomen in enako veljavo".⁴² Kljub takim opozorilom pa je na ustanovnem zboru vendarle izjavil, da demokrati ne bodo "delali razlik med stanovi", da bo kmet, obrtnik, trgovec, uradnik - "vsak ud našega naroda (...) dobrodošel v naši politični organizaciji".⁴³ Tudi stranka sama je v svojem programu vendarle prisluhnila perečim socialnim in političim vprašanjem tistega časa. Zavzela se je za uvedbo urejenega socialnega skrbstva in obveznega socialnega zavarovanja, za socialno zakonodajo, delavsko, starostno in invalidsko pokojninsko zavarovanje, za ureditev kolektivne delovne pogodbe in 8-urni delavnik. Poleg tega je zagotavljala, da podpira gospodarske interese obrtnikov in trgovcev in predlagala, naj "se zagotovi gospodarski vzpon kmetijstva".⁴⁴ Toda vsa ta načelna stališča niso v ničemer spreminjala osnovnih idejnih, socialnih in političnih premis, s katerimi je slovenski liberalizem ves čas utemeljeval

svoj politični koncept ter svojo družbeno vlogo. To je zelo neposredno potrdil načelnik JDS I. Tavčar, ko je nekaj dni po strankini ustanovitvi in izvolitvi za njenega prvaka v posebnem članku pojasnil, katere so najpomembnejše gospodarske in politične prvine, ki opredeljujejo strankin program. Izhajal je iz strankinega imena in opozoril, da že naziv 'demokratska' zavezuje JDS "za popolno enakost vseh slojev našega naroda". To naj bi JDS preprečevalo priznavati kakršnokoli nadvlado aristokracije, kakor "tudi ne moremo pripoznati načela, da bi v političnem življenju imela duhovščina kot stan tako nadvlado. Istotako", je nadaljeval, "ne moremo pripoznati, da bi imel nadvlado kmečki stan, ker demokratična stranka, ki seveda podpira težnje kmečkega stanu, ne more biti izključno samo agrarična stranka". Dodal je, da tudi trgovski ali uradniški stan ne moreta po mestih prevladovati ter opominjal, da "končno je tudi izključeno, da bi delavstvo, ki v nobeni kulturni državi ne tvori večine prebivalstva, imelo nadvlado nad vsemi drugimi stanovi". I. Tavčar, ki je težko prikrival svojo meščansko ekskluzivistično držo, se je ob vprašanju družbene in politične enakopravnosti posameznih stanov skliceval na načelno liberalno stališče, da JDS "ne priznava nikaki manjšini nadvlade nad večino", kar potemtakem omogoča, da ima tudi v stranki, torej v JDS "svoje enakopravno mesto odkazano tako kmet, kakor duhovnik, tako trgovec in uradnik, kakor delavec". Opozarjal je, da se je stranka namenila "zblížati vse stanove k plodonosnemu političnemu delovanju, ne more pa dopuščati, da bi kaka manjšina izvrševala tiranstvo nad večino, in da bi stranka nato klavrno poginila, kakor so poginili boljševiki na Ruskem". Temeljni družbeno-politični koncept JDS je bil po besedah njenega načelnika doseči harmonijo "v imenu celokupnosti, tako da se bo življenje naroda lahko primerjalo velikemu stroju, ki dela za celokupnost, pri katerem pa ima vsako kolo in tudi vsako kolesce odkazano svojo posebno nalogo, tako da stroj obstane, če vzameš iz njega kolo ali pa tudi najmanjše kolesce. In *ta harmonija v političnem in gospodarskem življenju*", je poudaril I. Tavčar, "*mora biti prvi ideal, pa tudi prvi cilj naše Jugoslovanske demokratske stranke.*"⁴⁵

Idejna, gospodarska, socialna in politična naravnost liberalnega tabora v letu 1918 se je torej v svojem programskem jedru še vedno opirala na vsa tista načela, ki so že pred tem opredeljevala družbeno vlogo in politični značaj slovenskega liberalizma. V Kraljevino SHS je slovenski liberalni tabor vstopil kot politični subjekt, ki je združeval interese večjega dela meščanstva, ki je želelo učvrstiti ter razširiti svoj vpliv in

položaj v slovenski družbi. Skozi ta temeljni koncept je slovenski liberalizem presojal tudi vprašanje družbene in politične emancipacije ostalih družbenih slojev, zlasti kmeta in delavca, ki nikakor ne bi smeli ogroziti že uveljavljene razmerja moči. Le-to naj bi ostalo nespremenjeno, kar bi pomenilo poročstvo za solidno družbeno stanje in demokratično politično življenje. V tem smislu moramo razumeti tudi tedanje liberalno zavzemanje za gospodarski napredek in izboljšanje splošnega položaja vseh družbenih slojev. Poudarjanje izvirmih liberalnih zahtev po enakopravnosti in svobodi je imelo le politično deklarativni pomen, na katerega se ni navezoval kompleksen socialni program. Poudarjanje načela enakopravnosti in svobode je bilo posredno namenjeno tradicionalnemu nasprotniku liberalizma - katoliški cerkvi. Liberalci so s tem hoteli zmanjšati njen vpliv na družbeno in politično življenje v Sloveniji. Tak politični, idejni in socialni značaj je glavnina liberalnega tabora ohranila tudi v novi jugoslovanski državi. Takšna usmeritev je pogojevala tudi njen odnos do tako pomembnega vprašanja, kakršno je v Kraljevini SHS predstavljal nacionalni problem.

OPOMBE K UVODNEMU DELU

- ¹ Slovenski narod. 14.12.1873.
- ² Ferdo Gestrin-Vasilij Melik: Slovenska zgodovina. Od konca osemnajstega stoletja do 1918. Ljubljana 1966. 271-273. (Odslej Gestrin-Melik).
- ³ Jasna Fischer: Čas vesolniga socialnega punta se bliža. Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889. Ljubljana 1984. 17.
- ⁴ Momčilo Zečevič: Na zgodovinski prelomnici. Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918-1929. I. knjiga. Maribor 1986. 26. (Odslej Zečevič, Na zgod. prelomnici).
- ⁵ O tem glej Gestrin-Melik. 281, 273. Zgodovina Slovencev. Ljubljana 1979. 565, 561 (odslej ZS), Vasilij Melik: Volitve na Slovenskem 1861-1918. Ljubljana 1965, 267 (odslej Melik, Volitve), Fran Erjavec: Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem. Ljubljana 1928. 77, 109 (odslej Erjavec, Zgodovina kat. gibanja). - Glede socialne razčlenjenosti pripadnikov liberalnega tabora na podeželju moramo opozoriti še na maloštevilen krog manjših kmetov in obrtnikov, ki so se opredelili za liberalno politiko. Njihova opredelitev za liberalizem je izhajala iz hotenja po samostojnem mišljenju in političnem udejstvovanju, ki ga je v vaškem okolju dušil praviloma prevladujoči pritisk političnega katolicizma. Z vključevanjem v liberalno stranko - druge nekatoliške stranke (Jugoslovanske socialdemokratske stranke) na podeželju ni bilo - je imel ta krog občutek, da se osvobaja tega pritiska in sodeluje v organiziranem odporu proti katoliškemu političnemu monopolu. Ti pripadniki liberalizma na podeželju so poleg volilnega glasu liberalni stranki svojo politično usmeritev večinoma izražali tudi z naročanjem liberalnega tiska in z udeležbo na liberalnih kulturnih in političnih prireditvah. Privrženost liberalni stranki se je v tem delu vaškega prebivalstva praviloma prenašala iz roda v rod. bila pa je tako močna, da so se celo zakonske zveze sklepale zgolj med temi političnimi somišljeniki.

- ⁶ O socialni strukturi slovenskega liberalnega tabora glej Gestrin-Melik, 273, 281, 288, Melik, Volitve, 260-261, 267, Erjavec, Zgodovina kat. gibanja, 51, 73, 77, 100 109, 123, 165-166, 191, 217 in Zečević, Na zgod. prelomnici, 55.
- ⁷ Vasilij Melik: Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje. - Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, 1-2, 20. (Odslej Melik, Slovenski lib. tabor).
- ⁸ Prav tam. Glej tudi Melik, Volitve, 269.
- ⁹ Slovenski narod, 4.5.1904.
- ¹⁰ Melik, Slovenski lib. tabor, 20. V. Melik opozarja, da med take pristaše liberalizma gotovo lahko za dolgo dobo štejejo velik del inteligence, zlasti večino slovenskih učiteljic in učiteljev in da "tudi med kmečkim prebivalstvom delež takih ljudi ni bil zanemarljiv, zlasti v času med obema vojnama". (O slednjem glej tudi op. 5).
- ¹¹ Slovenski narod, 29.11. in 1.12.1894.
- ¹² Melik, Volitve, 266.
- ¹³ Ruda Jurčec: KREK, Ljubljana 1935, 150. (Odslej Jurčec).
- ¹⁴ Fran Zwitter: Narodnost in politika pri Slovencih. - Zgodovinski časopis, I, 1947, 1-4, 49.
- ¹⁵ Fran Erjavec: Slovenci, Zemljepisni, zgodovinski, politični kulturni, gospodarski in socialni pregled, Ljubljana 1923, 86. (Odslej Erjavec, Slovenci).
- ¹⁶ Gestrin-Melik, 289.
- ¹⁷ Slovanski svet, 31.3.1897.
- ¹⁸ Erjavec, Zgodovina kat. gibanja, 158, 322, isti Slovenci, 87-88.
- ¹⁹ O tem glej Erjavec, Zgodovina kat. gibanja, 158, isti, Slovenci, 87 in Gestrin-Melik, 289.
- ²⁰ Gestrin-Melik, 273, ZS, 561.
- ²¹ Gestrin-Melik, 288.
- ²² Slovenski narod, 26.3.1907.
- ²³ V svojem znanem delu Politično življenje Slovencev Dragotin Lončar opozarja, da je Slovenski narod že leta 1891 v polemiki s Slovencem označil "svoje stališče glede socialnega gibanja v tem smislu, da se hoče boriti za delavske zahteve, a Slovenci so premajhen narod, da bi mogli vplivati na rešitev socialnega vprašanja; izrekel se je i proti marxističnemu i proti krščanskemu socializmu, o katerem je sodil, da se zanj ne navdušujejo niti praktični državniki, niti resni sociologi". D. Lončar tudi opozarja, da je med KNS in NNS vladalo ostro nasprotovanje glede gospodarskih organizacij, zlasti konzumnih društev. Napaka NNS je bila v tem, "da se ni borila le proti zlorabi združništva, ampak proti ideji sami". - Dragotin Lončar: Politično življenje Slovencev. (Od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta). Ljubljana 1921, 64, 68. (Odslej Lončar).
- ²⁴ Erjavec, Zgodovina kat. gibanja, 110, ZS, 582.
- ²⁵ ZS, 582.
- ²⁶ Gestrin-Melik, 280-281.
- ²⁷ Erjavec, Zgodovina kat. gibanja, 158. - Glede gospodarsko-socialnega in političnega značaja NNS lahko opozorimo na zelo zanimivo oceno, ki jo je podal Ivan Cankar. I. Cankar, ki je politično podpiral socialno demokracijo, je slovensko liberalno stranko označil takole: "Svobodomiselne stranke, ki bi slonela na resničnih potrebah naroda, na Slovenskem ni (...) Liberalna stranka je nevarna pravi svobodi bolj kot armada kaplanov-agitatorjev (...) živi od zlagano-idealnih fraz in podlih dejanj, a njeno čislo je tema, kakor bi rekel Levstik." (Gestrin-Melik, 289).
- ²⁸ Slovenski narod, 6.3.1906.
- ²⁹ Slovenski narod, 7.3.1906.
- ³⁰ Slovenski narod, 16.3.1906.
- ³¹ Slovenski narod, 23. in 26.3.1906.
- ³² Lončar, 71. To načelo je v afirmativnem smislu poudaril tudi K. Triller, ko je na II. shodu zaupnikov NNS poročal o strankinem programu. - Slovenski narod, 26.3.1906.
- ³³ Slovenski narod, 28.3.1906.

- ⁴⁴ Tako naravnost NNS je razkrilo poročilo Slovenskega naroda o strankinem shodu zaupnikov. Slovenskemu narodu se je zdelo potrebno opozoriti, da so "delavec, kmet, uradnik, obrtnik, trgovec, učitelj, profesor, odvetnik itd. (...) brez ozira na različni posel svojega stanu občevali med seboj prijateljsko". - Slovenski narod, 26.3.1906.
- ⁴⁵ Slovenski narod, 17.11.1906.
- ⁴⁶ Melik, Slovenski lib. tabor, 21.
- ⁴⁷ Najpomembnejši denarni zavodi, ki jih je nadzoroval liberalni tabor in v katerih se je združeval in povezoval slovenski liberalni kapital, so bili do 1918 Ljubljanska kreditna banka in tržaška Jadranska banka s svojima bančništvoma mrežama. Mestna hranilnica v Ljubljani, Zveza slovenskih posojilnic v Celju, Zadrudna zveza v Celju, Celjska posojilnica, Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani, Glavna posojilnica ter mladoliberalna blagovna centrala Agro-Merkur. (Podrobneje glej o nastanku, razvoju, finančni moči in poslovanju teh denarnih zavodov v Toussaint Hočevar: Slovensko poslovno bančništvo kot inovacijski dejavnik, 1900-1930. - Zgodovina denarništva in bančništva na Slovenskem. Ljubljana 1987, 65-70, Aleksander Videčnik: Denarništvo v Celju. Od hranilnice do banke. Celje 1989, 13-16, 18, 24-27, Erjavec, Zgodovina kat. gibanja, 135, 166, 186, 189, 252, 253, 283, Janko Orožen: Celje in slovensko hranilništvo. Celje 1977, 33-35, 40-42, 74-79, 81-84 in Franček Bohanec: Ivan Tavčar. Ljubljana 1985, 132). - Večina teh denarnih zavodov je delovala tudi med obema vojnama. Poleg njih pa so v tem času delovale še Zadrudna hranilnica, Kreditni zavod za trgovino in industrijo, Privilegirana agrarna banka in Deželna posojilnica ljubljanske okolice. Tudi te denarne zavode je nadzoroval slovenski liberalni tabor. Ta je po svojih predstavnikih - članih upravnih odborov posameznih družb ter predsednikih, podpredsednikih ter upravnih svetnikih teh upravnih odborov - med obema vojnama nadzoroval tudi delovanje nekaterih tedaj pomembnih gopodarskih subjektov na področju papirniške industrije, tiskarništva, gradbene, kemične, kovinske in živilske industrije, trgovskih družb in rudarstva. Poleg tega so liberalni podjetniki vodili tudi ljubljanski velesejem in ljubljansko borzo. (O tem glej podrobneje France Kresal: Slovensko podjetništvo v industriji. - Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 1, 58, 64-66).
- ⁴⁸ Slovenski narod, 1.12.1894.
- ⁴⁹ Lončar, 71.
- ⁴⁰ O tem glej npr. Jurij Perovšek: Pogledi slovenskega liberalizma na poslanstvo in delo knezoškofa Antona Bonaventure Jegliča. - Jegličev simpozij v Rimu. Celje 1991, 357-385, isti: Janez Evangelist Krek in slovenski liberalizem. - Krekov simpozij v Rimu. Celje 1992, 75-88.
- ⁴¹ Domovina, 3.5.1918.
- ⁴² Slovenski narod, 27.6.1918.
- ⁴³ Slovenski narod, 1.7.1918.
- ⁴⁴ Slovenski narod, 2.7. in 8.7.1918.
- ⁴⁵ Slovenski narod, 8.7.1918.

1. The first part of the document discusses the general principles of the law of contract, including the formation of a contract, the elements of a contract, and the remedies available for breach of contract.

2. The second part of the document discusses the law of tort, including the elements of a tort, the defenses available to a defendant, and the remedies available for a tort.

3. The third part of the document discusses the law of property, including the elements of a property interest, the defenses available to a defendant, and the remedies available for a property interest.

4. The fourth part of the document discusses the law of trusts, including the elements of a trust, the duties of a trustee, and the remedies available for a trust.

5. The fifth part of the document discusses the law of wills, including the elements of a will, the defenses available to a defendant, and the remedies available for a will.

6. The sixth part of the document discusses the law of intestacy, including the elements of an intestacy, the defenses available to a defendant, and the remedies available for an intestacy.

7. The seventh part of the document discusses the law of succession, including the elements of a succession, the defenses available to a defendant, and the remedies available for a succession.

8. The eighth part of the document discusses the law of probate, including the elements of a probate, the defenses available to a defendant, and the remedies available for a probate.

9. The ninth part of the document discusses the law of estate planning, including the elements of an estate plan, the defenses available to a defendant, and the remedies available for an estate plan.

10. The tenth part of the document discusses the law of family law, including the elements of a family law case, the defenses available to a defendant, and the remedies available for a family law case.

11. The eleventh part of the document discusses the law of child support, including the elements of a child support case, the defenses available to a defendant, and the remedies available for a child support case.

12. The twelfth part of the document discusses the law of custody, including the elements of a custody case, the defenses available to a defendant, and the remedies available for a custody case.

13. The thirteenth part of the document discusses the law of divorce, including the elements of a divorce case, the defenses available to a defendant, and the remedies available for a divorce case.

14. The fourteenth part of the document discusses the law of annulment, including the elements of an annulment case, the defenses available to a defendant, and the remedies available for an annulment case.

15. The fifteenth part of the document discusses the law of remarriage, including the elements of a remarriage case, the defenses available to a defendant, and the remedies available for a remarriage case.

16. The sixteenth part of the document discusses the law of remarriage, including the elements of a remarriage case, the defenses available to a defendant, and the remedies available for a remarriage case.

17. The seventeenth part of the document discusses the law of remarriage, including the elements of a remarriage case, the defenses available to a defendant, and the remedies available for a remarriage case.

18. The eighteenth part of the document discusses the law of remarriage, including the elements of a remarriage case, the defenses available to a defendant, and the remedies available for a remarriage case.

19. The nineteenth part of the document discusses the law of remarriage, including the elements of a remarriage case, the defenses available to a defendant, and the remedies available for a remarriage case.

PRVIDEL

RAZMIŠLJANJA V LIBERALNEM
TABORU O VPRAŠANJU
SLOVENSKEGA NARODNEGA RAZVOJA
V JUGOSLOVANSKI SKUPNOSTI V ČASU
DO ZEDINJENJA V KRALJEVINO SHS

(30. junij 1918 - 1. december 1918)

USTANOVITEV ENOTNE JUGOSLOVANSKE DEMOKRATSKE STRANKE V SLOVENIJI KONEC JUNIJA 1918 IN NJENO RAZUMEVANJE NARODA TER OBLIKE DRŽAVNE UREDITVE V ČASU DO RAZPADA AVSTRO-OGRSKE MONARHIJE 29. OKTOBRA 1918

Ob izteku prve polovice leta 1918 sta slovenski narod in njegova politika že lahko ocenila, da stojita pred odločilnim zgodovinskim trenutkom. Konec junija tega leta so namreč potekala zadnja velika javna zborovanja, v katerih je znamenito slovensko deklaracijsko gibanje spomladi 1918 doseglo svoj višek. Odtlej je izražalo slovensko narodno voljo po nacionalni osvoboditvi in politični osamosvojitvi le še na osnovi zahtev po nacionalni samoodločbi, to je zapustitvi habsburške monarhije in ustanovitvi samostojne ter neodvisne jugoslovanske države.¹ Vseslovensko deklaracijsko gibanje, oprto na "ves organizacijski aparat, ki si ga je ustvaril slovenski narod v zadnjih dveh generacijah" in ki se mu je pridružila "tudi vsa organizirana sila cerkve",² je v juniju 1918 pričelo prehajati v novo stopnjo boja za slovensko nacionalno samoodločbo, v uporniško fazo, ki je bila usmerjena "neposredno v ustvarjanje lastne slovenske in jugoslovanske državnosti".³ To fazo je utemeljila skupna izjava vseh slovenskih političnih strank 27. maja 1918, v kateri so izrecno poudarili, da Slovenci zahteve po zedinjenju s Hrvati in Srbi v lastno državo ne morejo in ne bodo opustili in da se pri tem naslanjajo na narodno pravo, ki ga nihče brez kazni ne more prekršiti.⁴ Ta izjava je nadgrajevala dotedanji politično manifestativni značaj deklaracijskega gibanja.

ja. Konec junija 1918 je že postajalo jasno, da je nastopil čas priprav na slovensko državno odcepitev in nacionalno osamosvojitvev.

V tistem zgodovinskem trenutku, ko je slovensko nacionalno in politično voljo obvladovala misel na ustanovitev samostojne jugoslovanske države, se je v slovenskem političnem življenju zaključil tudi proces oblikovanja organizacijsko sklenjenih političnih taborov. Delavski razred je že od leta 1896, to je od ustanovitve Jugoslovanske socialdemokratske stranke (JSDS), nastopal v slovenski politiki znotraj enotne, vsenarodno zasnovane politične organizacije.⁵ Slovensko katoliško gibanje pa je po združitvi pokrajinskih katoliških političnih organizacij iz Goriške, Štajerske in Koroške s Slovensko ljudsko stranko (SLS) s Kranjskega v Vseslovensko ljudsko stranko (VLS) oktobra 1909⁶ dobilo značaj enotne vseslovenske narodno-politične organizacije. Šele konec junija 1918 je tudi slovenska liberalna politika storila korak, ki ji je omogočil, da je tudi slovenski liberalni tabor postal enoten, vseslovenski politični subjekt. To se je zgodilo na skupnem shodu obeh pokrajinskih liberalnih političnih strank, Narodno napredne stranke iz Kranjske in Narodne stranke iz Štajerske, ki je bil 29. in 30. junija 1918 v Ljubljani. Na shodu so sprejeli sklep o zedinjenju obeh pokrajinskih strank in "vseh slovenskih naprednih, demokratičnih elementov (...) iz Štajerske, Koroške in iz Primorja" v enotno liberalno stranko, Jugoslovansko demokratsko stranko.⁷ Tako se je tudi slovenski liberalni tabor organizacijsko in politično združil, saj je bil do tedaj "neenoten, politično razdeljen ter poln nasprotij v svoji notranji strukturi".⁸

Ustanovitev Jugoslovanske demokratske stranke, ki je pokazala, da so se "torej slovenske politične stranke do poletja l. 1918 konsolidirale na znotraj",⁹ pa je za slovenski liberalni tabor pomenila izredno priložnost, da predstavi svoje poglede na način reševanja slovenskega nacionalnega vprašanja ter poudari tista programska-politična izhodišča, na katerih naj bi slonel slovenski narodni razvoj. Pogledi na način reševanja slovenskega vprašanja so se seveda povsem ujemali s splošno uveljavljeno slovensko narodno in politično voljo po nacionalni samoodločbi in ustanovitvi samostojne ter neodvisne jugoslovanske države. Slovenski liberalni tabor je namreč pri tem – tako kot največji del slovenske politike – vodila enotna narodno-politična misel. Zato je JDS v času svojega nastanka poleg JSDS in Vseslovenske ljudske stranke predstavljala pomembno organizacijsko in politično oporo narodno osvobodilnemu programu, ki ga je do tedaj "z nešteti izjavami in manifestacijami osvojilo vse

slovensko ljudstvo”.¹⁰ Liberalni tabor in njegova politična predstavnica JDS pa sta podpirala enako usmeritev tudi v opredelitvi nadaljnje vsebine in ciljev slovenskega nacionalno-političnega razvoja, ki je zelo zaposlovala takratno slovensko politiko. Ta usmeritev je izhajala iz vodilne misli slovenskega deklaracijskega gibanja, ki je poleg odločenosti za osvoboditev izpod nemške nadvlade in njenega germanizacijskega jarma vsebovala še neko drugo vizijo – “obravnavanje vseh Jugoslovancev kot enega naroda”.¹¹ Ideja o jugoslovanskih narodih kot istorodni nacionalni celoti je v tistem času bolj ali manj zaposlovala vse Jugoslovane, ki so se hoteli otresti avstroogrske oblasti. Tako so na Slovenskem poudarjali vse tisto, kar naj Slovence veže, “ali naj nas bi vezalo s slovanskim jugom, in ne tega, kar nas v jugoslovanski skupnosti slej ko prej kot samosvoj narod individualizira”.¹² Vendar pa – kakor opozarja Lojze Ude – “kot ideološka komponenta za osvoboditev izpod avstro-ogrskega gospostva in za razbitje habsburške monarhije je bilo integralno jugoslovanstvo tistega časa napredna sila”.¹³ Njena zgodovinska funkcija se je tedaj osredotočala predvsem na narodno osvobodilne težnje in akcije habsburških Jugoslovancev. Ob ustanovitvi Jugoslovanske demokratske stranke je imela torej na Slovenskem ideja o jugoslovanski nacionalni enotnosti povsem politično vlogo in zato “predvsem manifestativen značaj”.¹⁴ Predstavljala je način, ki je v tedanjih razmerah slovenskemu narodnemu gibanju pomagal poudarjati že izoblikovane zahteve po nacionalni samoodločbi in samostojni jugoslovanski državi.

Poleg tega pa je jugoslovanska nacionalna ideja že takrat predstavljala tudi povsem konkreten nacionalni program, ki je med Slovence hotel zanesti in utrditi misel o jugoslovanskem nacionalnem integralizmu. Tak program slovenski politiki ni bil tuj. Več ali manj so ga poudarjali vsi politični tabori na Slovenskem.¹⁵ Jugoslovanski nacionalni integralizem je bil odgovor na vprašanje, kako naj se Slovenci odzovejo na jugoslovansko idejo in kaj ta za Slovence pomeni. Ta premislek je stopil v ospredje, ko je zaradi trajne nacionalne ogroženosti, ki sta jo ustvarjala imperia-listični pritisk avstrijske državne oblasti in nemškega jezika, v letih 1903–1914 na Slovenskem prišlo do “prvega močnejšega prodora jugoslovanske misli in njenega razmaha med širšimi krogi razumništva, delavskega razreda, dijaške in študentske mladine ter med aktivnimi pripadniki političnih strank”.¹⁶ Ob tem premisleku, “s katerim so se začeli ukvarjati vsi slovenski politični, kulturni in javni delavci, vse politične skupine in stranke”,¹⁷ se je uveljavilo prepričanje, da morejo biti naravni

zaveznik slovenskega naroda v njegovem odporu proti nemškemu imperializmu le tisti narodi, ki trpijo pod istim pritiskom, narodi, s katerimi so Slovenci ozemeljsko povezani, ki jih družijo tudi jezikovna sorodnost in ideja o slovanski vzajemnosti – da so to torej jugoslovanski narodi.¹⁸ Na tej osnovi se je v desetletju pred prvo svetovno vojno v slovenski politiki oblikovala zelo jasna usmeritev, ki ni le poudarjala, da se nacionalno osvobodilne težnje slovenskega naroda lahko uresničijo le v politični povezanosti z drugimi jugoslovanskimi narodi, marveč je terjala, da mora to usmeritev osmišljati zavest o brezpogojnem odstranjevanju nasprotij in celo "individualnih razlik med jugoslovanskimi narodi".¹⁹ Šlo je torej za misel, da se Slovenci pred pritiskom s severa in zahoda ne bi 'reševali' samo s političnim zavezništvom in enakopravnim združevanjem z drugimi južnoslovanskimi narodi, "ampak tudi s političnim in celo etnično jezikovnem zlitjem s temi narodi".²⁰ Tako usmeritev je zelo jasno izražalo novoilirsko gibanje, ki se je odločno zavzemalo za jugoslovansko kulturno in jezikovno poenotenje.²¹ To idejo je v znani Tivolski resoluciji leta 1909 podprla tudi JSDS,²² na prvem hrvatsko-slovenskem shodu oktobra 1912 v Ljubljani pa sta jo v skupni izjavi potrdili VLS in Hrvatska stranka prava.²³ Bila je tudi programsko vodilo slovenske narodnoradikalne in prepородovske, revolucionarno razpoložene jugoslovanske nacionalistične mladine.²⁴

Jugoslovanska integralistična usmeritev se je močno uveljavila tudi v slovenskem liberalnem taboru. Njeni najbolj goreči zagovorniki so bili liberalno usmerjeni predstavniki novoilirizma: literarni zgodovinar in slavist dr. Fran Ilešič, ki je bil glavni utemeljitelj novoilirizma na Slovenskem, pa tudi mnogi drugi liberalni publicisti in politiki (dr. Ivan Heric, Ivan Hribar, Fran Milčinski, dr. Pavel Turner, dr. Bogumil Vošnjak), ki so sprejemali novoilirski koncept.²⁵ K uveljavljanju jugoslovanskega nacionalnega integralizma v liberalnem taboru je prispevala tudi narodnoradikalna in revolucionarna mladina, kajti v podobo slovenskega liberalnega tabora je seveda "v končni vsoti treba všteti tudi rezultate, ki jih je dalo gibanje narodnoradikalnih študentov in deloma celo gibanje narodnorevolucionarne mladine".²⁶ Tako je voditelj liberalne narodnoradikalne mladine Gregor Žerjav že leta 1904 – pred odhodom na shod jugoslovanske akademske mladine, ki je bil v Beogradu od 18. do 21. septembra 1904 - pisal v glasilu narodnoradikalnega dijaštva Omladina, da predstavlja kulturna enotnost Južnih Slovanov prvo stopnjo k njihovi tesnejši zvezi.²⁷ Taki oceni je pritrdil tudi II. shod narodno-

radikalnega dijaštva med 5. in 8. septembrom 1907 v Celju, ki je v resoluciji o jugoslovanskem vprašanju zapisal, da "smatra kulturno jedinstvo jugoslovanskih narodov za potrebno".²⁸ Potrebo po oblikovanju enotnega jugoslovanskega kulturnega prostora so poudarili tudi na III. in IV. shodu narodnoradikalnega dijaštva, ki sta bila med 17. in 19. septembrom 1909 ter 13. in 14. septembrom 1912 v Ljubljani; ugotovili so, da "so Slovenci del Jugoslovanov".²⁹ To usmeritev so najvplivnejši predstavniki narodnoradikalnega dijaštva (G. Žerjav, Alojz Ribnikar in Albert Kramer) dosledno uveljavljali tudi v Narodno napredni stranki, ki so se ji priključili februarja 1909.³⁰ V NNS so tvorili vodilno jedro njenega mladoliberalnega krila, ki se je v svojih glasilih *Jutro* in *Dan* med leti 1910–1914 zavzemalo za združitev s Srbijo in za t. i. jugoslovanski nacionalizem. Zagovarjali so misel, da so Slovenci zgolj sestavni del jugoslovanske etnografske celote.³¹ To misel je delila tudi "mlada liberalna struja, ki se je zbirala okrog lista *Preporod* in po tem listu tudi dobila svoje ime".³² Gibanje preporodovcev je od konca leta 1911 do sredine leta 1914 širilo revolucionarni program, ki je terjal uničenje habsburške monarhije. Dokazovali so, "da Slovenci ne potrebujejo Avstrije, marveč svojo, na nacionalnem principu urejeno jugoslovansko državo".³³ Ta princip je za preporodovsko gibanje utelešal jugoslovanski nacionalni integralizem, saj so bili tudi sami prepričani, da tvorijo Slovenci, Hrvati in Srbi enoten narodni organizem, da so torej deli enotnega jugoslovanskega naroda. Preporodovci so podobno kakor narodnoradikalna mladina opozarjali, da je potrebno ustvariti novo, višjo, to je jugoslovansko kulturno celoto.³⁴

Jugoslovansko nacionalno idejo je razen pristašev novoilirizma, ki so bili večinoma v liberalnih vrstah,³⁵ narodnoradikalne in narodnorevolucionarne mladine ter mladoliberalnega krila NNS podpiralo tudi staroliberalno vodstvo NNS. To vodstvo, ki se je ravnalo po konceptih ljubljanskega župana, pisatelja I. Tavčarja, se je na seji izvršnega odbora NNS 18. aprila 1913 izreklo za združeno avstrijsko jugoslovanstvo v okviru habsburške monarhije, kar je pomenilo politično in kulturno zedinjenje vseh avstroogrskih Jugoslovanov, ki jih združuje "želja po kulturnem zbližanju vseh jugoslovanskih plemen".³⁶ Zanimivo je, da je prav ta staroliberalna struja, ki je imela tedaj v liberalnem taboru največjo politično moč, v primerjavi z drugimi liberalnimi skupinami posvetila manj pozornosti vsebinski obravnavi jugoslovanskega nacionalnega integralizma. Ta struja v vprašanjih nacionalnega problema ni bila radikalna in je

predstavljala "umirjeno konservativno in oportunistično politično linijo".³⁷ Ker se programsko in teoretsko ni poglobljala v kritično razčlenjevanje tedanjega slovenskega narodnega položaja ter je edino realno pot nacionalne politike videla v avstrijskem okviru in 'habsburškem žezlu', tudi ni "znala najti jasnega in načelnega programa za svoje 'jugoslovanstvo', ki ga je sicer poudarjala kot strankin atribut".³⁸ Politična usmeritev te struje, ki ji je pripadal velik del inteligence in liberalnih politikov, je namreč izhajala iz ozkih ideoloških, razrednih in socialnih interesov mlade liberalne buržoazije.³⁹ Zato so se razmišljanja te struje liberalnega tabora, ki je prav tako zagovarjala jugoslovanski integralistični koncept, osredotočila zlasti na gospodarski pomen združitve jugoslovanskih narodov, pri čemer so njeni predstavniki "posebej naglašali gospodarske interese slovenskega kapitala".⁴⁰ Izhajali so iz ocene stopnje gospodarske razvitosti Slovenije na eni ter Srbije in drugih področij (Bosne in Hercegovine, Črne gore, Makedonije) na drugi strani. Zaradi večje industrijske razvitosti Slovenije je namreč slovensko liberalno meščanstvo računalo, da se bo skladno z zakonitostmi kapitalističnega trga v jugoslovanskem prostoru vračala akumulacija že akumuliranemu kapitalu. Nerazviti bodo še naprej zaostajali, to pa bi bilo seveda ugodno za kapital iz industrijsko močnejših pokrajin. Možnost takšnih gospodarskih tokov v skupni jugoslovanski državi je močno motivirala jugoslovansko in centralistično usmeritev 'naprednih' (liberalnih) političnih skupin v Sloveniji.⁴¹

Ob ustanovitvi Jugoslovanske demokratske stranke 29. in 30. junija 1918 v Ljubljani je bilo čutiti prelomnost zgodovinskega trenutka, v katerem je stranka nastala. Poudarili so strankino vodilno nacionalno-politično misel, ki je podpirala narodno osvobodilne težnje na Slovenskem. Predstavnico politično in organizacijsko združenega liberalnega tabora, JDS, je ob njenem nastanku usmerjala zavest, da se približuje čas, ko bo z nacionalno samoodločbo udejanjena slovenska odločitev za jugoslovansko državo. V središče svojega nacionalno-političnega programa so postavili tudi jugoslovansko integralistično nacionalno idejo, ki je tedaj vidno označevala slovensko politično misel in konkretno ravnanje slovenske politike. Integralistična usmeritev liberalnega tabora torej ni odstopala od prevladujočega odnosa do jugoslovanstva kot oblike in načina reševanja slovenskega nacionalnega vprašanja. Ta odnos pa je dopuščal tolmačenje, da bo nadaljnjemu narodnemu razvoju Slovencev prav jugoslovanstvo dalo ustrezno vsebino in pravi

pomen. Zato je povsem razumljivo, da je že predlog programa Jugoslovanske demokratske stranke, ki ga je oblikoval pod predsedstvom I. Tavčarja v začetku maja 1918 pripravljali odbor za ustanovni zbor JDS, poudarjal, da JDS stoji "na stališču narodnega edinstva S.H.S." in zahteva "svojo neodvisno, na demokratskih načelih urejeno narodno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov".⁴² Tako integralistično naravnost so neposredno pred ustanovnim zborom JDS širila tudi vodilna liberalna glasila in Slovence opredeljevala kot "slovenski del jugoslovanskega naroda".⁴³ Opozarjala so še, da "jugoslovanska in demokratična misel tvori temelj nove stranke".⁴⁴ Takšno naravnost je nato v programsko-političnem pogledu potrdil in utemeljil tudi strankin ustanovni zbor, o katerem je Slovenski narod zapisal, da je "v našem narodu" položil "trdne temelje novi politični organizaciji jugoslovanske narodne in demokratične misli".⁴⁵ Ustanovni zbor JDS se je namreč povsem nedvoumno izrekel za načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti, kajti bodočo jugoslovansko državo je videl izključno in samo kot državo enotnega, "troimenega naroda Srbov, Hrvatov in Slovencev". Zato je tudi terjal, naj JDS politično sodeluje le s tistimi strankami, ki se zavzemajo za tako državo,⁴⁶ torej "stoje na stališču edinosti (...) jugoslovanskega naroda".⁴⁷

Ta povsem jasna in premočrtna opredelitev za jugoslovanski narodni unitarizem je seveda pomenila, da se je JDS ob svoji ustanovitvi odrekla priznavanju slovenske nacionalne individualnosti. Iz svoje programsko-politične misli je izbrisala Slovence kot posebno družbeno, politično, gospodarsko, kulturno in jezikovno skupnost. Če upoštevamo, da je pri tem izhajala iz tedaj močno razširjene slovenske politične volje, ki je v pričakovanju in načrtovanju nove, samostojne in neodvisne jugoslovanske države brez pridržkov zagovarjala načelo jugoslovanske nacionalne nerazdeljivosti, moramo ugotoviti, da je imela jugoslovanska narodno-unitaristična usmeritev JDS utemeljeno, razumljivo in vsebinsko smiselno osnovo. Pa vendar se zastavlja vprašanje, zakaj se je ta stranka narodno-unitaristični ideji tako odločno in brezkompromisno zavezala in zakaj je pri tem tako zlahka prezrla večdesetletni napor slovenskega liberalnega tabora, ki si je v nasprotovanju avstrijskemu nemštvu prizadeval ohraniti ter omogočiti obstoj in razvoj slovenskega naroda. To vprašanje vsekakor zahteva pojasnilo, saj je v času habsburške monarhije liberalni tabor Slovence nesporno razumel kot stvarno in živo narodno entiteto, ki ima neizpodbitno pravico do svoje veljave in nacionalne moči. Poleg tega je sredi leta 1918 slovenski liberalizem še na

poseben, spoznavno-teoretski način pojasnjeval, kaj je narodnost in kako jo pojmuje. Pri tem je liberalni razmislek o narodu izhajal tudi iz slovenske narodno-zgodovinske izkušnje. Poudaril je namreč tiste prvine nacionalnega samozavedanja, v katerih so Slovenci že tradicionalno izražali svojo narodnostno pripadnost slovenstvu.

Slovenski liberalizem je svoje poglede na vprašanje narodnosti jasno izrazil prav ob nastanku JDS. Presenetljivo je, da je opredelil narodno skupnost kot konkreten družbeno-zgodovinski pojav ter natančno in dobro označil vse ključne označevalce narodnostne biti. Na podlagi tega je zagovarjal obstoj posebne slovenske nacionalne individualnosti. Predlog programa Jugoslovanske demokratske stranke iz maja 1918 je poudarjal, da je JDS narodna stranka, katere člani "v naši narodnosti vidimo poleg skupnosti jezika (tudi) skupnost kulturnih in socialnih posebnosti, ki jih je ustvarilo ljudstvo tekom stoletij". Predlog programa je opozarjal, da "te posebnosti jamčijo našemu narodu nravni in gmotni obstoj, zato zahtevamo, da se vpoštevajo in goje. Narodnost nam je živa tvorna sila", je še nadaljeval, "ki se mora uveljavljati v vsem javnem in zasebnem življenju: v rodbini, v šolstvu, v skupni družabni vzgoji, v znanosti, umetnosti, slovstvu, pri izvajanju politike, v javni upravi, v pravnih in socialnih uredbah".⁴⁸ Enako so tudi na ustanovnem zboru JDS, ko je v politično-organizacijskem odseku tekla razprava o vprašanju naroda in narodnosti, razpravljalci poudarjali pojem nacionalne individualnosti in so ga tudi podrobneje utemeljevali. Dr. Vladimir Ravnihar je posebej naglasil, da je za JDS "narod (...) vse, gojitev narodnosti prva in glavna naloga, ki se ji mora podrediti vse drugo",⁴⁹ A. Kramer – ob V. Ravniharju eden izmed vodij mladoliberalnega, sicer jasno jugoslovansko-integralistično usmerjenega krila znotraj liberalnega tabora – pa je poudarjal, da "J. D. S. zastopa stališče narodne individualnosti ter hoče povzdigo naroda kot gospodarsko in kot politično osebnost". A. Kramer je nadaljeval, da JDS zahteva svoboden razvoj naroda v neodvisni lastni državi, "ki mora združevati Slovence, Hrvate in Srbe" in si "stavlja nadalje tudi nalogo, povzdigniti narod do najvišje stopnje v kulturi in napredku, ozirajoč se na *specifične narodne posebnosti* (podčrtal J. P.)". Opozoril je, da bo morala JDS nameniti posebno pozornost šolstvu ter "skrbeti za razvoj in poglobitev kulture, umetnosti in književnosti", kajti "dolžnost stranke bo, da povzdigne narod tudi moralčno, telesno in duševno (...), da bo vstopil naš narod svoboden in neodvisen ter enakopraven v vrste drugih narodov".⁵⁰

Tako gledanje je še bolj poglobljeno zagovarjal dr. Kostajnar. Duhovna in etična vsebina narodnosti, je poudaril, je "skupina za nas izrazitih posebnosti in lastnosti", kot so "navade, običaji, verstvo, нравni nazori, pesmi, domača umetnost, tradicija, zavest skupne preteklosti, volja za skupno bodočnost, jezik, lepota domovine, književnost, zgodovina in vse naravne posledice ljubezni k narodu", medtem ko je po gmotni strani "narodnost gospodarska moč, ki služi življenjskim plemenitim smotrom". Gojitev teh "naravnih sil in gospodarskih moči nam veleva čut dolžnosti do lastnega naroda", zato po mnenju dr. Kostajnarja "biti naroden" ni pomenilo neke pasivne lastnosti, pač pa zavezo "tako urediti svojo voljo, da se pozitivno na splošno korist naroda udejstvuje". Tako pojmovano narodnost je opredelil za "naravni činitelj v človeku, ki mu je treba dati aktivnost z etično, socialno prosvetno in gospodarsko vsebino". Narodnost ne more biti "fantom, ni boginja, ki jo obožavamo kleče in v ginjenosti ali z zunanjimi ceremonijami", je opozoril, "kazati se mora v konkretnem delu za splošnost".⁵¹

Odgovor na vprašanje, kako razumeti in pojasniti jugoslovansko integralistično usmeritev, ki je z ustanovitvijo JDS postala tudi formalno sprejeto liberalno narodno-programsko načelo, zahteva večplastno razlago. Dejstvo, da je jugoslovanski integralistični nacionalni koncept že v desetletju pred prvo svetovno vojno odločilno zaznamoval vseslovensko, seveda tudi liberalno narodno-politično misel ter leta 1918 postal ena od vodilnih misli tedanje slovenske politike, ne zadostuje, da bi zgolj v tem iskali vzroke za liberalni unitarni nacionalni program. Kot smo že dejali, je aktualen politični pomen te ideje predstavljal utemeljeno in razumljivo vsebinsko osnovo, iz katere je izhajala narodno-unitaristična usmeritev JDS. Toda ta usmeritev se je v programskem smislu lahko dokončno vzpostavila šele potem, ko je postalo očitno, da je znotraj liberalnega tabora prišlo do duhovnega preobrata, do novega stanja zavesti, ki je odmisliło slovensko nacionalno identiteto, njeno antropološko vsebino pa je prevzel jugoslovanski integralistični nacionalni princip. To je pokazal ustanovni zbor JDS, ki je stališče liberalne politike do vprašanja slovenskega naroda postavil v jugoslovanski kontekst. Kot smo videli, je znotraj liberalnega tabora vsekakor obstajala zavest o slovenski nacionalni entiteti, skozi katero se odražajo vse konstitutivne prvine, ki določajo samosvojost slovenske narodne skupnosti. Toda ta zavest je imela svoj antipod. V opredelitvi med slovensko nacionalno zavestjo in jugoslovanskim integralizmom slovenski liberalizem ni preudaril argumentov za nadaljnji slovenski nacionalni

razvoj. To vprašanje je liberalni tabor brez kritičnega pomisleka enostavno obšel. Edini smisel slovenskega narodnostnega razvoja pa je videl le v nacionalno vseizenačujočem jugoslovanstvu. Vzroki, ki so leta 1918 privedli liberalni tabor v unitarni nacionalni program, torej niso temeljili le v že uveljavljeni jugoslovanski integralistični misli, pač pa tudi v sprevrženi nacionalni zavesti, ki se je odrekala svojim nacionalnim načelom in se priključila idejnemu konceptom, ki so dotlej obstajali izven nje. To so omogočile tudi čisto posebne antropološke lastnosti dela Slovencev. L. Ude je pronicljivo opazil, da je narodno-politična misel vodilnih intelektualnih in političnih predstavnikov liberalnega tabora izhajala iz "tiste duhovno v sebi nalomljene skupine Slovencev", ki so bili pripravljene isti narod, "isti jezik, katerega so nasproti germanizaciji, poitaljančevanju in madžarizaciji zagrizeno branili, zavreči na ljubo srbskohrvatskemu pojmovanju jugoslovanske enotnosti".⁵² Ta antropološka lastnost pa je imela več razsežnosti. Mogoče jo je, kot poudarja Vasilij Melik, "razložiti tudi na lep način". Želja po popolnem jugoslovanskem nacionalnem izenačenju je namreč "mogla izvirati tudi iz poštene težnje, da se zбриšejo vse napake in zablode preteklosti, da se vrže med staro šaro ves balast zgodovine, da se podre vse, kar bi nas moglo razdvajati, da se začne takorekoč iz nič novo, drugačno in boljše skupno življenje".⁵³ Tako lahko razumemo tudi vodilno misel članka liberalnega deželnega poslanca in člana načelstva JDS dr. Frana Novaka, ki je z značilnim naslovom Preteklost in prihodnost izšel v Domovini dan pred ustanovnim zborom JDS. F. Novak je poudaril: "Jugoslovani smo!" Svoje razmišljanje o starem in novem pa je oprl na ugotovitev, da smo se doslej Slovenci naslanjali na nemško kulturo, čeprav "nemška duša nam ni sorodna", zato je bila naša največja napaka, "da smo preveč sledili nemškemu, nam tujemu čutu, a premalo sorodnemu – slovanskemu. To bodi poslej drugače!" je klical, "bodoče iščimo stikov s Hrvati in Srbi ter s Čehi". Zato "brat k bratu!" F. Novak se je pri tem zavedal, da imajo tudi ti 'bratje' svoje napake, a je vendarle vsakdo med njimi "naš brat, naš prijatelj!" Tako je Slovence pozival: "Ne pozabljajmo nikdar te resnice, otresimo se filistrske ozkosrčnosti, smešnega lokalnega patrijotizma, puhle vasezaljubljenosti ter iščimo pri svojih bratih onega, kar imajo za nas najboljšega, za naš narod najkoristnejšega! Vzledujemo se na njihovih vrlinah, njih hibe (sami jih imamo toliko in toliko!) pa bratsko odpuščajmo ter jih skušajmo z ljubeznivostjo popraviti!"⁵⁴

Pojasnjevanje vzrokov, ki so slovenski liberalizem zamejili v jugoslovanski unitaristični miselni ključ, odpira še eno vprašanje. Kako razumeti

in tolmačiti specifični duhovni preobrat, ki je sprevergel dotedanjo nacionalno zavest slovenskih liberalcev? Tu moramo pojasniti, da ni bilo v tistem času pri nobenem drugem južnoslovanskem narodu opaziti "toliko iskrenega, širokega, čeprav tudi močno kompleksnega jugoslovanskega čustvovanja, kakor ga je bilo v slovenskem narodu".⁵⁵ Tako je tudi slovenski liberalizem doživljal jugoslovanski integralistični nacionalni program kot eno izmed najvažnejših zgodovinskih vprašanj tistega časa, kot zgodovinsko zakonitost in nujnost. V integralističnem jugoslovanstvu je zato videl naravno posledico združevalnih teženj jugoslovanskih narodov in zgodovinsko izpolnjeno obliko slovenske narodne osvoboditve.

Obravnavava vsebinskih izhodišč, ki so privedla slovenski liberalizem k jugoslovanskemu integralizmu, bi seveda ne bila popolna, če bi se omejila le na njegovo narodno-programsko in antropološko osnovo. Obstajal je namreč še tretji sklop vzrokov, ki je poleg prvih dveh odločilno vplival na slovenski liberalizem, da je za svojo temeljno narodno-politično opredelitev sprejel in kasneje brez pridržkov podpiral jugoslovanski unitaristični nacionalni program. Ta sklop je imel izrazito politični značaj. Bil je posledica političnih in gospodarskih ambicij, na podlagi katerih je v pričakovanju jugoslovanske državne združitve slovenski liberalni tabor leta 1918 opredelil strategijo in taktiko svoje nadaljnje politike. Tako kot vsako drugo politično gibanje je tudi slovenski liberalizem težil k oblasti. Svoj globalni politični in strateški koncept je zato oblikoval glede na taktične družbene in politične razmere in poiskal tisto možnost, ki bo najbolj ustrezala njegovim interesom. V tem smislu je po oceni slovenskega liberalizma, ki se je "bojeval za oblast v soočenju z versko, politično, kulturno in tudi ekonomsko hegemonijo domačih katoliških sil",⁵⁶ jugoslovanski narodno-politični koncept predstavljal najboljše politično sredstvo, da izrine katoliški tabor z oblasti. Slovenski liberalci, ki jih je – kot dobro opozarja V. Melik – "vodil strah pred klerikalizmom",⁵⁸ so namreč dobro vedeli, da stojijo pred skoraj zaprtimi vrati slovenskega političnega prostora. Ker se z lastnimi močmi niso mogli postaviti po robu svojim katoliškim tekmečem, so se odločili, da ne bodo izbirali sredstev in zaveznikov v boju proti njim. Pomoč so videli tam, kjer so pričakovali, da jo bodo zagotovo našli. Tako so "svoja upanja vezali na pomoč demokratskih strank in skupin iz monarhije in zunaj nje, prav tako pa tudi Srbov iz Srbije, na centralizem, antiklatoliške in protiklerikalne sile".⁵⁹ Razumljivo je, da so zato v jugoslovanskem zedinjenju in dosledni izved-

bi jugoslovanskega narodno-političnega programa videli zgodovinsko priložnost, da se lahko s temi silami dejavno povežejo in "z njihovo podporo obračunajo s prevlado SLS v Sloveniji, kar je bil njihov osnovni in dokončni cilj".⁶⁰ Tako naravnost liberalnega tabora je najavljal že članek Prerojenje in pomlajenje, ki ga je nekaj dni po ustanovitvi JDS objavil v Domovini eden izmed voditeljev slovenskega mladoliberalnega krila A. Ribnikar. V svojem članku je med drugim zapisal, da je ustanovitev JDS zasejala "zrnje, ki lahko postane in mora postati začetek one jugoslovanske demokratske stranke, katere delokrog se bo razprostiral to in onstran Kolpe".⁶¹ Ta povsem odkrito izražena namera po političnem zблиževanju in iskanju zaveznikov v širšem jugoslovanskem prostoru je razkrivala 'praktično' jugoslovanstvo slovenskega liberalizma. To so poleg pragmatičnega političnega računa usmerjali tudi interesi liberalnega "industrijskega in trgovskega kapitala, ki je nujno hrepenel po oblasti, da bi si z njo zagotovil možnosti in prostor za svojo nadaljnjo ekspanzijo".⁶² Poudarjanje narodne in jezikovne enotnosti Južnih Slovanov liberalcev zato ni motilo, saj so jugoslovanski nacionalni unitarizem sprejemali kot instrument političnega združevanja s sebi sorodnimi političnimi silami izven Slovenije.

Jugoslovanska usmeritev slovenskega liberalizma pa je imela tudi zgodovinsko-politično ozadje. To je temeljilo v negativni izkušnji, ki jo je slovenski liberalizem imel s politiko in ravnanjem vladajoče Hrvaško-srbske koalicije iz banovine Hrvaške. Že desetletje pred prvo svetovno vojno je slovenski liberalni tabor iskal stike s hrvaško politiko oziroma s Hrvaško-srbsko koalicijo, pri čemer naj bi ju združeval "jugoslovanski program slovenskih liberalcev, zasnovan kot rešitev jugoslovanskega vprašanja v obliki upostavitve samostojne jugoslovanske državne enote v federalistični ali trialistični obliki, vsekakor pa v okvirih Avstro-Ogrske".⁶³ Vendar pa do tesnejšega sodelovanja ali vsaj izdelave skupnega programa med slovenskimi liberalci in predstavniki Hrvaško-srbske koalicije ni prišlo, kajti "koalicija je imela takrat pomembnejše skrbi na Hrvatskem in zato zanjo slabotni in neenotni liberalni tabor ni bil zanimiv partner".⁶⁴ To je liberalnemu taboru onemogočilo postati nosilec jugoslovanske politike in jugoslovanskih političnih povezav na Slovenskem. Tako se je moral že ob aneksijski krizi pridružiti trialistični pobudi Slovenske ljudske stranke,⁶⁵ in pristati na takšno obliko jugoslovanskega gibanja na Slovenskem, ki je ustrezala "idejnim in političnim okvirom klerikalnega tabora".⁶⁶ Zato je liberalni tabor skušal spodnesti takratno

vodilno vlogo SLS v jugoslovanskem gibanju na Slovenskem. S poudarjanjem svoje jugoslovanske usmeritve je skušal ustvariti videz političnega subjekta, ki v Sloveniji pomeni najzanesljivejšo oporo jugoslovanskim unitarističnim narodno-političnim zamislim. Liberalci so pri tem računali, da jim bi to v bodoči jugoslovanski državi zagotovilo močnejši položaj oziroma primat v slovenski politiki. Tako naravnost slovenskega liberalizma je dokazovalo tudi ime nove združene liberalne stranke – Jugoslovanska demokratska stranka. Z njim so hoteli liberalci nasproti SLS izkoristiti aktualnost besede „jugoslovanska“⁶⁷ in s poudarjanjem svoje jugoslovanske usmeritve „monopolizirati vse jugoslovansko rodoljublje zase“.⁶⁸ Toda v tej nameri niso uspeli. Vodstvo SLS je namreč že zelo zgodaj spoznalo namere liberalnega tabora, zato je že marca 1918 sklenilo, „naj bi strankini poverjeniki pri prirejanju ljudskih zborovanj pazili, da jih liberalci pod geslom jugoslovanstva ne bi izkoriščali v svoje namene“.⁶⁹

Slovenski liberalni tabor se je po ustanovitvi JDS čvrsto oklenil jugoslovanskega nacionalnega unitarizma in ga še pred razpadom Avstro-Ogrske monarhije sprejel za edino merilo, ki lahko ureja nacionalni problem ter bodoče narodno življenje v jugoslovanski državi. Tak razvoj je zelo jasno napovedal že mladoliberalni prvak A. Ribnikar, ki je v že omenjenem članku Prerojenje in pomlajenje ustanovni zbor JDS in razprave v njegovem okviru označil kot „krasen donesek k narodnemu programu slovenskega naroda“. Opozoril je, da bi „največja naša nesreča (...) bila, če bi dobili Jugoslavijo, a bi nanjo ne bili pripravljene“, zato po njegovem ni bilo „važnejšega posla danes, kot da si slovenski narod začrta jasen program za bodočnost“ – ni bilo „nujnejšega dela kot ustvariti organizacijo, ki bo zmožna udejestviti narodni program“. To pa je pomenila prav ustanovitev JDS, s katero je liberalni tabor storil to, „kar smo bili dolžni jugoslovanskemu narodu, kar smo bili dolžni samim sebi, svojim otrokom in njihovim potomcem“.⁷⁰

V mesecih od ustanovitve JDS do razpada Avstro-Ogrske monarhije konec oktobra 1918 se je jugoslovanski unitarizem že povsem utrdil kot narodna in politična usmeritev slovenskega liberalizma. To so dokazovali članki, ki so v tem času izhajali v liberalnih glasilih. V njih je bil poudarjan obstoj troimenega oziroma troedinega naroda Slovencev, Hrvatov in Srbov⁷¹ ali pa so bili Slovenci, Hrvatje in Srbi opredeljeni kot deli enotnega jugoslovanskega naroda. Pojavljala se je tudi trditev o enotnem narodu Slovencev, Hrvatov in Srbov.⁷² Za splošno politično uveljavljanje

jugoslovanskega unitarizma so se odločno zavzemali tudi posamezni prvaki JDS, med njimi najprej pripadnik mladoliberalnega krila dr. Vekoslav Kukovec. V začetku avgusta 1918 je kritično ocenjeval poudarjanje posameznih narodnih posebnosti in opozarjal na hrvaško Starčevičevo Stranko prava, "ki čisla svoji preteklosti primerno v prvi vrsti hrvatsko posebnost in išče z vrlinami hrvatstva oživotvorjenje naše skupne državnosti". V. Kukovec je bil do leta 1918 voditelj štajerske liberalne Narodne stranke, nato pa eden izmed namestnikov načelnika JDS I. Tavčarja. Zapisal je, da "mi, ki smatramo dosego samostojnosti edin-stvenega naroda za sedaj kot najaktualnejši smoter, (...) ne moremo prav razumeti, čemu naj služi tako pogosto odklanjanje jugoslovanstva kot narodnega pojma in poudarjanje istega kot le zemljepisni pojem".⁷³ Strogo jugoslovansko usmeritev so zagovarjali tudi drugi. Načenjali so povsem konkretna vprašanja, ki so zadevala oblikovanje načel, na katerih naj bi temeljil razvoj najvitalnejših prvin bodočega družbenega, narodnega in kulturnega življenja Slovencev. Tako je avtor J., ki je v Domovini razmišljal o šolstvu v bodoči jugoslovanski državi, opozarjal, da je bilo dotedanje šolstvo največji sovražnik slovenskega naroda ter je Slovence "vse napolnilo z nemškim duhom in nemško naobrazbo". Zato je pričakoval, da se bodo v prihodnje slovenski otroci vsepovsod izo-braževali le v maternem jeziku. "Podučevali jih bodo edinole slovenski učitelji in profesorji in edinole v jugoslovanskem duhu". Avtor je pred-stavil tudi svoje poglede o visokih šolah, ki "jih bomo imeli skupno s Hrvati in Srbi" in terjal, naj bodo državne, kajti "le na ta način je mogoče urediti enotno in enotnim ciljem služeče šolstvo v vseh delih Jugoslavije".⁷⁴ Slovenski narod je v prid jugoslovanskemu unitarizmu objavil tudi mnenje enega tedaj najvidnejših poznavalcev jugoslo-vanskega vprašanja v tujini – znanega nemškega publicista Hermanna Wendla,⁷⁵ ki je bil naklonjen ideji jugoslovanske nacionalne enotnosti. Konec avgusta 1918 je pod naslovom Jugoslovanski preporod objavil poročilo o seriji Wendlovih člankov o jugoslovanskem problemu. Poudaril je, da H. Wendel svoje razmišljanje zaključuje "približno takole: (...) Vse, kar znači na jugu življenje in obeta bodočnost, vidi v Slovencih, Hrvatih in Srbih en edini narod s tremi različnimi imeni, ter se bori za zedinjenje vseh Jugoslovanov od Soče do Vardarja, ker sta splošna demokratizacija ljudskih mas in ruska revolucija globoko v narodno zavest zasadili misel narodnega jedinstva". Slovenski narod je objavil še eno oceno iz Wendlovih sklepnih misli. Ta je bila, da bo "razvoj prihod-

njih desetletij (...) z neodoljivo silo okrepil zavest skupnosti jugoslovanskih plemen in potegnil za seboj tudi one dele, ki se sedaj še upirajo".⁷⁶

Idejo o jugoslovanski nacionalni enotnosti pa so poleg liberalnih politikov in vodilnih liberalnih glasil podprli tudi posamezni liberalni intelektualci. Geograf in zgodovinar Anton Loboda (Anton Melik) je v julijski številki elitne liberalne revije za znanost in umetnost Ljubljanski zvon objavil članek Narod, ki nastaja. V njem je razčlenjeval vsebino modernega jugoslovanskega gibanja. Poudarjal je, da ima to gibanje razen politične tudi nacionalno-kulturno osnovo. Predstavlja jo "načelo nacionalne edinstvenosti Slovencev, Hrvatov in Srbov", ki je "sedaj in za bodočnost naša ideja – vodnica".⁷⁷ A. Loboda je v svojem zanimivem članku umirjeno in v znanstvenih okvirih razpravljal o ideji jugoslovanske nacionalne enotnosti in opozoril, da smo to idejo "sprejeli kot svoje narodnostno načelo, kot najvišjo nacionalno voljo v svoj narodni program Slovenci, Hrvatje in Srbi, dasiravno v nekoliko različnih oblikah". Uresničitev te ideje pa so po njegovem mnenju še ogrožali zunanji in notranji nasprotniki. Zato je poudarjal, da je "za naše nadaljno nacionalno kulturno delo" velikega pomena, "da si ustvarimo popolno jasnost v svojih načelnih zadevah ter da svoje naziranje vsestransko poglobimo in utrdimo".⁷⁸

Da bi do kraja razjasnil vprašanje jugoslovanske nacionalne enotnosti, si je A. Loboda zastavil nalogo "določiti vsebino pojma *narod* ter dognati, katere značilnosti so njega bistvene sestavine". Narod je imenoval večjo ali manjšo skupino ljudi, ki živijo na strnjenem ozemlju in govorijo enak jezik, "kateri tvori sicer pri posameznih delih različna narečja, a se vendarle na zunaj in na znotraj reprezentira kot skupna književno-kulturna jezikovna enota". Narod določuje tudi lastna zavest narodne skupnosti in pripadnosti k istemu narodu. Ob tem je A. Loboda narod razumel tudi kot kulturno enoto. Opozarjal je, da se v narodu pojavlja "pri vseh njegovih delih ali vsaj zelo sorodno kulturno naziranje, čuvstvovanje ter ima skupnih celo vrsto etnografskih posebnosti".⁷⁹ Na osnovi take opredelitve narodne skupnosti oziroma naroda je ugotavljal, da imamo "Jugoslovani, torej Slovenci, Hrvatje in Srbi (...) izmed očrtanih značilnosti naroda predvsem ozko plemensko sorodnost, zavzemamo kompaktno narodno ozemlje ter tvorimo po jeziku vrsto zelo sorodnih narečij, in slednjič nas vse družijo ista skupna nacionalna zavest - saj smo vsi izjavili voljo do jugoslovanske edinstvenosti. Kar nas pa loči od

popolne enakosti z gori očrtanim pojmom naroda, to je dejstvo, da smo po književnem jeziku (pisavi) ter po sedanji in dosedanji kulturi razcepljeni na tri posebne skupine." Zato se je tudi vprašal, "ali nas to že opravičuje, da se imenujemo jugoslovanski narod, da proglašamo narodno edinstvenost Slovencev, Hrvatov in Srbov?"⁸⁰ Odgovarjal je, da moderna jugoslovanska ideja, "temelječa na zavesti slovensko-hrvatsko-srbske narodne edinstvenosti, smatra medsebojne jezikovne ter kulturne razlike za tako neznatne, da sodi, da je z naprej skupno narodno življenje mogoče". Uresničitev skupnega narodnega življenja pa je A. Loboda videl v politični skupnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov. Po njegovem poudarku je med najtrdnjše osnove moderne jugoslovanske ideje, ki je "nastopila pri nas kot izraz naravne stopnje našega narodnega razvoja", sodilo "edino pravilno spoznanje, da vodi le preko *političnega* združenja pot k popolnemu nacionalnemu zedinjenju Slovencev, Hrvatov in Srbov". Zato je bil prepričan, da bodo Slovenci, Hrvati in Srbi v okviru jugoslovanske politične skupnosti, ki bo zagotavljala skupno notranje in zunanje-politično, gospodarsko, socialno ter kulturno življenje, "pod vplivom očrtanih političnih in ostalih izprememb narodnega življenja v teku časa poleg naštetih znakov jugoslovanske narodne edinstvenosti dosegli tudi skupnost kulture in civilizacije, in takrat bomo (...) postali narod jugoslovanski v popolnem obsegu, v popolnem soglasju z zgorajšnjo opredelitvijo". Po A. Lobodi je to konkretno pomenilo, da so "Slovenci, Hrvatje in Srbi (...) eden edinstven narod jugoslovanski, ki nastaja".⁸¹

Zastavljalo pa se je vprašanje, kako razumeti in gledati na slovensko narodno skupnost, ki po gornji opredelitvi še ni povsem postala sestavni del enotnega jugoslovanskega naroda. A. Loboda je razjasnil tudi to vprašanje. "Na svoj (jugoslovanski – op. J. P.) problem", pravi, je potrebno gledati "z genetične strani". Izhajal je iz osnovnega ideološkega temelja jugoslovanskega nacionalizma, iz nazora, "da smo bili Slovenci, Hrvatje in Srbi prvotno medsebojno tako blizu, da bi se bil iz nas prav gotovo razvil en enoten narod, ako bi tega ne ovrla (...) neugodna zgodovina, povzročena v glavnem vsled neugodne zemljepisne in politične lege".⁸² Zaradi tega se je razvila slovenska nacionalna individualnost, "nastala pod vplivom jugoslovanske skupnosti neugodne preteklosti". A. Loboda je torej sodil, da je Slovence še vedno mogoče opredeliti kot samostojen narod, kar je "rezultat politične, skratka – historične skupnosti z nemškimi ljudstvom", v čemer je videl vzrok, da so se Slovenci

“toliko diferencirali od ostalih soplemenjakov, da smo postali nacijsko-politično ter kulturno narod zase”. Toda zanj proces nastajanja narodov pri Slovanih še vedno ni bil sklenjen,⁸³ saj je “večina slovanskih narodov (...) šele plod najnovejšega časa”. V nasprotju z narodi zahodne Evrope, ki so nastali kot produkt historičnega državnega življenja, so slovanski narodi po njegovem bili “rezultat *zavestnega* ustvarjanja, nacijsko-političnega oživljenja dotlej brezlične mase ter kulturnega prerajanja dotlej nekulturnih ljudskih množic”,⁸⁴ zato je menil, da Jugoslovane povsem upravičeno povezuje prepričanje, da “nacijsko-kulturnih formacij slovenske, hrvatske ter srbske ne smatramo za končno veljavni zaključek narodnostnega razvoja, temveč da jih smatramo le za fazo tega razvoja, le za nujni rezultat *dosedanje* naše zgodovine, kakor bo nujni rezultat naše *bodoče* zgodovine – jugoslovanski narod”.⁸⁵

A. Loboda, ki je torej mislil, da je slovenska narodna individualnost zgolj prehodni zgodovinski pojav, je motilo tudi mnenje, po katerem “zahteva jugoslovanski nacijskizem le politično edinstvo Jugoslovancev ter pripušča stališče popolnega slovenskega (hrvatskega, srbskega) kulturnega separatizma”. Tako stališče je zavračal, ker je zanj bil tisti, “kdor akceptira narodno edinstvenost Jugoslovancev, obenem pa stoji na načelnem stališču kulturnega separatizma Slovencev, Hrvatov in Srbov, sam s seboj v nasprotju”. Zakaj tisti, ki “ne priznava procesa kulturnega spajanja, ne priznava narodnega nastajanja in ta ne more govoriti o narodni edinstvenosti Jugoslovancev, dasiravno je lahko fanatičen bojevnik za naše politično združenje”. A. Loboda je menil, da politično zedinjenje “samoposebi še ne pomeni narodne edinstvenosti, pač pa je ta poslednja, kakor kaže sociologija, nujna posledica prvega”. Zato je bil trdno prepričan, da bo življenje v skupni državi spontano povežalo vse narode v vsestransko medsebojno kulturno sodelovanje, “tudi ako bi naša volja ne bila že sedaj tako jasno usmerjena k temu cilju”. Postopoma se bo oblikoval kulturno enoten narod, “ker se bo gibalo naše duševno delo zanaprej v skupnem toku”, saj tistemu, ki “priznava načelo edinstvenosti jugoslovanskega naroda, kdor se čuti in smatra za člana našega nastajajočega naroda, temu je nacijskistična volja jasno usmerjena in z lahkoto bo znal poiskati pravo pot, ko si bomo za bodočnost urejali svoje notranje-politične, svoje gospodarske, socialne ter kulturne uredbe in zadeve”.⁸⁶ Tako se bo v nekaj generacijah “dovršila med nami tremi ta velika sinteza, ta asimilacija, od vodilnih duhov hoteno, od velike množice in sledečih rodov nezavedno vršeno, naravno spajanje”.⁸⁷

A. Loboda pa se je poleg jugoslovanske nacionalne enotnosti v svojem članku dotaknil še enega vprašanja. Zelo pronicljivo je napovedal, da se bo v slovenski javnosti prej ali slej sprožilo vprašanje o notranji ureditvi bodoče jugoslovanske države. Po njegovi oceni je kazalo, da "hočejo igrati konvencionalni pojmi: federalizem, centralizem veliko vlogo", o čemer pa je sodil, da je "za naš položaj nepravilno". A. Loboda je menil, da niti federalizem niti centralizem nista primerni državnopravni obliki, v kakršni naj bi živeli Slovenci, Hrvati in Srbi. Zavzemal se je za vmesno rešitev – za decentralizirano unitarno državo, v kateri bi ob centralni državni oblasti obstajala tudi upravna avtonomija posameznih teritorialnih enot. Opozarjal je, "da bodo zahtevale npr. pravne, šolske, kulturne razmere dosedanjih narodno-političnih individualitet primerne posebnega upoštevanja, da bode uprava, morda tudi onih delov skupnega narodnega premoženja, zgrajena na avtonomnih manjših teritorialnih enotah, v skladu s tendenco moderne dobe", vendar pa bo "cela vrsta osnovnih zadev npr. zunanje-političnega, finančnega, kulturno-političnega značaja, skupnih vsemu jugoslovanskemu narodu in o teh bo brez dvoma odločal skupni parlament". Takšna nepoudarjena avtonomistična državna ureditev je bila za A. Lobodo edino smiselna. Zato je opozarjal, "da nam bodo torej preje omenjeni konvencionalni pojmi slabi termini, ker ne vsebujejo bistva nam potrebnih splošnih norm". Slovenci pa bomo na kulturnem področju vsekakor "zgradili kulturne institucije, ki so potrebne za kulturni razvitok ter si bomo slovensko kulturno življenje koncentrirali – bržkone v Ljubljani", vendar ga bomo obenem tudi "družili in spajali s srbskim in hrvatskim v jugoslovansko enoto, da se bo medsebojno dopolnjevalo, podpiralo ter tvorilo tako organično, vsestransko kulturno kontinuiteto".⁸⁸

Lobodina napoved se je izkazala za točno. V slovenski politiki je namreč v dveh mesecih po objavi njegovega članka dozorelo spoznanje, da se je še pred razpadom monarhije potrebno opredeliti do vprašanja notranje državne ureditve v bodoči jugoslovanski skupnosti ter o tem izdelati konkreten državnopravni načrt. To spoznanje je najprej prodrlo med politiki Slovenske ljudske stranke. Načelnik SLS dr. Anton Korošec in drugi vidni predstavniki stranke so načeli vprašanje bodoče državne ureditve že na prvi seji ustavno-pravnega odseka Narodnega sveta, ki je bila 17. septembra 1918 v Ljubljani. Na tej seji je A. Korošec, ki je bil hkrati tudi predsednik Narodnega sveta – vrhovnega nadstrankarskega političnega telesa, ustanovljenega 16. in 17. avgusta 1918 v Ljubljani "z

namenom, da izrazi voljo slovenskega ljudstva v pogledih na narodno samoodločbo in ustanovitev neodvisne jugoslovanske države⁸⁹ – opozoril tudi na vprašanje ustave bodoče jugoslovanske skupnosti oziroma na vprašanje njene pravne ureditve. Predlagal je, naj bi preučili ustave Švice, Italije, Francije, Anglije in Rusije ter spregovorili tudi o vprašanju uprave, torej o centralizmu, federalizmu ali avtonomiji.⁹⁰ V razpravi, ki se je po Koroščevem nastopu razvila na seji ustavno-pravnega odseka, je zelo tvorno sodeloval eden izmed prvakov SLS, bivši kranjski deželni glavar in dolgoletni državni ter deželnozborski poslanec SLS, sicer profesor zgodovine – Fran plemeniti Šuklje. Za to priložnost je pripravil samostojen referat o vprašanju notranje ureditve bodoče jugoslovanske države. Njegov referat je naletel na ugoden odziv, saj ga je ustavno-pravni odsek sprejel kot svoje stališče o tem vprašanju. Sklenili so ga objaviti v časnikih, da bi se s sprejetim stališčem seznanili tudi Hrvatje in drugi.⁹¹ Šukljetov referat je ugajal zlasti A. Korošču, ki je avtorja zaprosil, naj svoj referat objavi v Slovincu, glasilu SLS, kar se je tudi zgodilo.⁹² Kot opozarja Momčilo Zečević, je to pomenilo, da je Šukljetov referat izšel s soglasjem vodilnih ljudi iz Slovenske ljudske stranke, zato je predstavljal “stališče klerikalne stranke do bodoče ureditve jugoslovanske države”.⁹³

Šukljetov referat je pod naslovom V zaželjeni deželi izhajal v Slovincu v štirih nadaljevanjih med 5. in 18. oktobrom 1918.⁹⁴ Pod istim naslovom ter v enakem številu nadaljevanj pa je med 5. in 17. oktobrom ter 7. in 15. oktobrom 1918 izhajal tudi v glasilu JDS Slovenski narod in glasilu JSDS Naprej.⁹⁵ Objava Šukljetovega referata (odslej članek) je imela v slovenski politični javnosti velik odmev, saj je sprožila široko razpravo o bodoči ureditvi jugoslovanske države, ki jo je že julija 1918 napovedal A. Loboda.⁹⁶ Omenjena razprava, ki je potekala v zadnjem mesecu habsburške monarhije, naj bi bilo pravzaprav razmišljanje o najbolj primerni obliki državnopravne ureditve v bodoči državi, ki bi jo podprla tudi slovenska politika. Vendar pa je bila njena vsebina povsem drugačna. Razpravljanje se je sprevrglo v polemičen in zelo oster napad najvidnejših slovenskih liberalnih prvakov na državno-politični načrt, ki sta ga tedaj zagovarjala F. Šuklje in Slovenska ljudska stranka, v polemiko med SLS in Jugoslovansko demokratsko stranko. Slovenski liberalci so še enkrat jasno potrdili, da je zanje edino veljaven le integralistični jugoslovanski koncept in v skladu z njim sprejemljiv samo centralistični državni ustroj. Kakor pravi M. Zečević, je polemika med SLS in JDS o ureditvi bodoče jugoslovanske države izhajala iz starih pro-

gramskih razhajanj med klerikalci in liberalci, ki so se znova prebudila v trenutku delnega političnega zatišja sredi oktobra 1918, saj so oboji sodili, "da je napočil trenutek, ko lahko – pred ustanovitvijo jugoslovanske države – po svoje vplivajo na njeno bodočo ureditev".⁹⁷

F. Šuklje je v svojem članku, ki je sprožil omenjeno polemiko med katoliškim in liberalnim političnim taborom, že v uvodnem delu opozoril na bistvo vsega svojega pisanja – na ključni problem, ki se je pojavljal v zvezi z jugoslovansko združitvijo. Terjal je odgovor na vprašanje, kako bodo v skupni državi shajali Slovenci, Hrvatje in Srbi, ki so "razdvojeni po tisočletni zgodovini, razdeljeni celo po svojih veroizpovedovanjih, že dolga stoletja brez ožjega stika in prometa, da, celo nahujskani in naščuvani eden proti drugemu?" Pripominjal je, da bo njegovo razmišljanje o tem vprašanju verjetno nepopolno in površno ter na "premnogih mestih nezadostno in pomanjkljivo". Toda menil je, da je potrebno sprožiti "diskusijo o stvari, ki nujno zahteva javni interes in vsestranski resni študij!"⁹⁸

V svojem razmišljanju o upravni in ustavni ureditvi bodoče samostojne jugoslovanske države je izhajal F. Šuklje iz dveh načelnih stališč. "Kot pripadnik zgodovinske smeri" je zagovarjal tako upravno reformo, ki bi temeljila na že obstoječi upravni organiziranosti, in sicer na tistih njenih prvinah, "o katerih znamo, da so se istinito bile obnesle v upravni praksi". Njegovo drugo načelno stališče pa je bilo doseči "demokratsko upravo in ustavo, v istini prežeto z novodobnim demokratskim duhom!" Glede na svoje prvo stališče je sodil, da si z upravno organizacijo, kakršna je tedaj obstajala v avstrijskih jugoslovanskih pokrajinah, "bomo kaj malo mogli pomagati". O takratni avstrijski sodni upravi pa je menil, da bi jo "mogli prevzeti precej nespremenjeno". V zvezi s svojim drugim načelnim stališčem, ki ga je imel za "poglavitno", pa je poudaril, da je oblikovanje demokratične uprave in ustave "absolutno nemogoče brez avtonomije, brez narodne samovlade". Zato se je zavzel za resnično, nehlinjeno in nespačeno avtonomijo, za "avtonomijo povsod: v deželi, okraju, občini!"⁹⁹

Kako si je zamišljal bodočo notranjo ureditev v jugoslovanski skupnosti, zgrajeni na avtonomistični državnopравни podlagi, je F. Šuklje pojasnil v prvem, drugem in četrtem nadaljevanju svojega članka. Svoje pojasnilo je začel z ugotovitvijo, da se morata ustava neke države, še bolj pa njena uprava "prilagoditi naravnim razmeram". Opozoril je, da se bomo v Jugoslaviji "zgodovinsko in državnopravno ločeni skozi toliko

stoletij” lažje “privadili eden drugemu, ako se bomo mogli prosto gibati po svoje”. Tako bi se namreč “prepotrebna asimilacija vseh treh gran, iz katerih je sestavljen troimenski narod jugoslovanski, (...) morda najbolj pospešila, ako se vsakemu plemenu omogoči svobodni razvitek na naravni podlagi!” F. Šuklje je zato predlagal, naj bi se jugoslovanska država razdelila na tri upravna ozemlja – Slovenijo z Istro, ožjo Hrvaško, “h kateri bode priklopiti one pokrajine, katere se znova pridobe materi zemlji” ter Bosno in Hercegovino, ki bi ji administrativno priključili tudi Dalmacijo.¹⁰⁰ Oblikovanja drugih upravnih ozemelj ni načrtoval, kar je pojasnjeval s tem, da “niti obsega ne poznamo državni jednoti!”¹⁰¹ Vendar pa glede na navedene upravne enote lahko sklepamo, da je predvideval oblikovanje jugoslovanske države le na ozemlju, ki je obsegalo jugoslovanske pokrajine iz Avstro-Ogrske monarhije in je torej iz nje izključeval Kraljevino Srbijo in Kraljevino Črno goro.¹⁰²

Bodočo jugoslovansko skupnost si je F. Šuklje predstavljal kot državno celoto, v kateri naj bi skupne zadeve in tista področja, ki bi jih lahko s sodelovanjem bolje in uspešneje urejevali – podredili skupnim zakonom in skupnim državnim organom, “vse ostalo pa naj se mirno prepusti zakonodajstvu in upravi posameznih državnih skupin”.¹⁰³ Državno-pravno razdelitev pristojnosti med skupno državo in posameznimi avtonomnimi ozemeljskimi enotami je predstavil “s stališča slovenske skupine”. Zato je opredelil razmerje med Slovenijo in jugoslovansko državo glede vprašanja “ustavne kompetence”. Ta bi določala, “*kaj se pridrži našemu dežel. zboru, kaj (pa) se odstopi v skupno posvetovanje jugoslovanskemu parlamentu*”.¹⁰⁴ Za tako shemo državnopravne strukture v bodoči jugoslovanski državi se je F. Šuklje odločil zato, ker ni želel obravnavati vprašanja državnopravnih odnosov med drugimi avtonomnimi ozemeljskimi enotami in jugoslovansko državo. Poudaril je, da v svojem pojasnjevanju namenoma ne sega dlje, da namenoma ne gre preko Sotle in Kolpe, kajti bratje Hrvati in Srbi naj si “uredijo svojo upravo po svojih lastnih potrebah, željah in tradicijah, dobro bomo shajali, nemoteni eden od drugega”.¹⁰⁵ F. Šuklje je namreč ocenil, da je “zelo verjetno, da uprava sistema, docela primerna Ercegovini ali Sremu, ne bi povsem nespremenjena brez očitne škode mogla vpeljati se ob Soči ali Krki”.¹⁰⁶ Zato se je še posebej zavzemal, naj uprava izhaja iz “*vekovitih načel ljudske samoodločbe in svobode zlate!*”¹⁰⁷

Razdelitev pristojnosti, ki je zadevala izvajanje državne oblasti med Jugoslavijo ter slovensko avtonomno enoto, v katero bi bila vključena

tudi Istra, je F. Šuklje podrobno opredelil. Predstavil je svoje gledanje na vprašanje, kako naj "bi v jugoslovanski samostojni državi Slovenci in pa istranski Hrvatje zamogli osnovati svojo upravo". Po njegovem načrtu naj bi slovensko-istrska upravna enota povsem avtonomno odločala o kmetijski politiki. Enako bi sodilo "tudi celo strokovno poljedelsko in gozdarsko šolstvo v področje deželne zakonodaje in deželne uprave". V pristojnosti avtonomnega slovenskega deželnega zbora naj bi bilo tudi ljudsko (osnovno) šolstvo, saj se le-to "razvija pri nas v poljedelski Sloveniji pod drugimi pogoji nego na primer v Boki Kotorski". Poleg tega je menil, naj bi bile v pristojnosti posameznih avtonomnih enot tudi ceste in cestni promet ter pomorske šole (v Dalmaciji – op. J. P.), saj so "naši hrvatski in srbski bratje v Dalmaciji in hrvatskem Primorju (...) itak svetovnoznani izborni mornarji". Posamezne avtonomne enote naj bi samostojno urejale tudi verske zadeve, o katerih je bil F. Šuklje prepričan, da bi jih kazalo "prepuščati legislativi deželnih zborov". V tej zvezi je opozarjal, da bomo prav v verskem pogledu "v bodoči Jugoslaviji v vseh deželnih skupinah dokaj ,pisani"". Poudaril je, da "imamo v slovenski skupini kompaktno celoto vernega katoliškega prebivalstva skoraj brez drugoverske primesi" in zato nikakor ni dvomil, da lahko vsaj v Sloveniji verske zadeve "najbolje rešimo na avtonomni podlagi".¹⁰⁸

V primerjavi z obsegom avtonomnih zadev, ki naj bi v bodoči jugoslovanski državi pripadle Sloveniji (z Istro) ter drugim avtonomnim enotam, pa je F. Šuklje načrtoval, da bi imela osrednja državna oblast precej širše državno-upravne pristojnosti. O srednjem in visokem šolstvu je menil, naj ne bi bilo v pristojnosti posameznih avtonomnih upravnih enot. Spraševal se je, "čemu bi na primer gimnazija v Kranju ali realka v Mariboru morala biti urejena po drugem učnem načrtu kakor sovrstne učilnice v Zagrebu ali Sarajevu?" Odgovarjal je, da za to ne obstaja nikakršen notranji razlog, saj "bode v bodoči Jugoslaviji trgovski, gospodarski in družabni stik med posameznimi deli jugoslovanskega naroda mnogo intenzivnejši nego dandanes ter da bode premnogokrat naravnost kazalo očetu, da svojega otroka iz tega ali onega razloga z doma pošlje na srednjo šolo druge jugoslovanske skupine". Enako je sodil tudi o visokih šolah. Zagovarjal je presenetljivo stališče, naj odnehajo "*Slovenci vsaj začasno od svoje slovenske univerze!*" Tako stališče je utemeljeval z opominjanjem, da "v trenutku, ko se zavedamo, da smo en narod s svojimi hrvatskimi in srbskimi brati, smejo za nas merodajni biti zgolj strokovni razlogi in oziri". Zato naj bi bilo "naše vseučilišče (...) vsaj za sedaj

v Zagrebu, kjer naj bodi prosto slovenskim docentom, ako jim drago, predavati v slovenskem jeziku". Za Šukljeta je bilo predvsem pomembno, da se jugoslovanska univerza v Zagrebu najprej "docela popolni in ojači". In šele, ko bo "dovršen organizem zagrebškega vseučilišča, ko je isto zadostno opremljeno z vsemi inštituti in kabineti, zbirkami in delavnicami, stoprav potem si omislimo drugo jugoslovansko univerzo na slovenskem ozemlju". Edina slovenska višja šola naj bi bila po Šukljetovem mnenju dotedanja slovenska državna obrtna šola v Ljubljani, ki naj bi se po svojem programu razširila v zavod, "kateri naj preskrbi razvijajočo se jugoslovansko industrijo s *praktičnimi inženirji*". Vanj naj bi prihajali "učenci z vseh krajev širne Jugoslavije, da se izuče v vseh panogah obrtnega pouka".¹⁰⁹

Razen na področju srednjega in visokega šolstva pa bi po oceni F. Šukljeta osrednja jugoslovanska državna oblast morala biti pristojna tudi za urejanje državno-upravnih vprašanj na mnogih drugih področjih. Tako naj bi v osrednjem jugoslovanskem parlamentu obravnavali in urejali vso sodno zakonodajo in zakonodajo o trgovskem šolstvu. Jugoslovanski parlament bi odločal tudi o vsem, kar zadeva trgovino – torej tudi o patentnih zakonih in trgovskih znamkah. Prepuščeno naj bi mu bilo tudi urejanje železnice, vodnega in zračnega prometa. Samo po sebi pa je bilo razumljivo, da se "finančno- in davčnotehnični zakoni o državnih dohodkih sklenejo (...) v osrednjem jugoslovanskem parlamentu". Drugih bistvenih vprašanj državnega delovanja, predvsem zunanjo politiko in obrambo, pa F. Šuklje ni obravnaval, ker je sodil, da bodo "o teh prevažnih predmetih (...) govorili stoprav tedaj, če se svetovna vojska končno odloči ter se napravi docela jasen položaj".¹¹⁰

Še podrobneje kakor vprašanje razdelitve državno-upravnih pristojnosti med osrednjo (jugoslovansko) državno oblastjo in posameznimi avtonomnimi ozemeljskimi enotami pa je F. Šuklje obravnaval vprašanje bodoče upravne ureditve same Slovenije. Temu vprašanju je v svojem članku namenil največ pozornosti in je zelo natančno razčlenil notranji ustroj slovenske avtonomne enote. Ta enota, v kateri bi bile združene Kranjska, Štajerska, slovenski del Koroške in Primorska, naj bi imela približno 2 milijona prebivalcev, obsegala pa bi 40.000 km². Po njegovi zamisli bi bil najvišji predstavnik oblasti v slovenski avtonomni enoti "*deželni poglavar* kot šef uprave", poleg njega pa bi kot zakonodajni organ deloval še *deželni zbor*, izvoljen na podlagi splošne, enake in tajne volilne pravice "iz cele dežele", torej na vsem ozemlju od Spielfelda do

jadranske obale. Deželni zbor bi si svojega predsednika izbral sam. V njegovo pristojnost pa bi sodile vse zadeve, "katere niso po osnovnem zakonu izrecno pridržane osrednjemu parlamentu cele Jugoslavije". Deželnemu zboru bi v vprašanjih, ki bi zadevale deželne (slovenske) zadeve in izvrševanje deželnih zakonov, odgovarjal tudi deželni poglavar. Deželni poglavar bi imel dvojno odgovornost. Poleg že omenjene odgovornosti deželnemu zboru bi bil odgovoren tudi centralni državnih oblasti. F. Šuklje si je deželnega poglavarja očitno predstavljal v dvojni funkciji. To bi naj bil neke vrste predsednik vlade, hkrati pa najvišji pokrajinski uradniški predstavnik, podrejen tudi osrednji državnih oblasti. Po njegovih zamisli naj bi deželni poglavar, ki bi "kot šef uprave" stal slovenski avtonomni enoti (odslej Sloveniji) "na čelu", skupaj z deželnimi svetniki predstavljal *deželno vlado*. Ta bi bila sestavljena tako, "da eno polovico vladnih svetnikov pač imenuje centralna oblast iz državnih uradnikov, druga polovica pa bodi sestavljena iz deželnih poslancev, za volilno dobo izvoljenih od deželnega zbora ter od istega in iz deželnozbornih sredstev plačanih". Zanimiv je bil Šukljetov predlog, naj bi bil deželni poglavar na svojo funkcijo imenovan in ne voljen. Vendar F. Šuklje pri tem ni pojasnil, kdo naj bi deželnega poglavarja imenoval – centralna oblast ali slovenski deželni zbor. Poudaril je le, da bi moral izhajati iz uradniških krogov.¹¹¹

Za neposredno izvajanje državno-upravne oblasti na področju Slovenije je F. Šuklje predlagal čisto posebno rešitev. Ocenjeval je namreč, da je ozemlje celotne Slovenije preveliko in prerazlično, da bi ga lahko uspešno vodil in upravljal en sam človek (deželni poglavar). Zaradi tega je predlagal, naj bi se Slovenija v upravnem pogledu razdelila na *okrožja*, ki bi štela od 600.000 do 700.000 prebivalcev. Po njegovi presoji je zadostovalo, če bi se slovensko ozemlje razdelilo na tri taka okrožja – na Kranjsko, na Štajersko (h kateremu bi sodila še slovenska Koroška) ter na Primorsko okrožje.¹¹² F. Šuklje je nato zelo natančno predstavil, kako bi potekala nadaljnja upravna delitev in izvajanje državno-upravne oblasti znotraj posameznega okrožja. Po njegovem načrtu bi vsakemu okrožju (Kranjskemu, Štajerskemu s slovensko Koroško in Primorskemu) načeloval *okrožni glavar*, ob njem pa bi deloval še *okrožni svet*, izvoljen po splošni, enaki in tajni volilni pravici. Okrožni glavar bi moral "razpolagati (še) z večjim objemom, katero je združeno v *okrožni vladi* (podčrtal J. P.)". To naj bi tvorili stalni uradniki in izvoljeni, "perijodično se menjajoči odposlanci iz okrožnega sveta". Okrožni svet ne bi imel

zakonodajne oblasti, pač pa le "neko *normativno* kompetenco in še to le sporazumno z okrožnim glavarjem".¹¹³

Po Šukljjetovi zamisli bi se vsako od treh slovenskih okrožij delilo na *upravne okraje*. Ti bi se oblikovali v velikosti tedanjega sodnega okraja (z njimi bi se ujema tudi okoliš političnega okraja), šteli pa naj bi od 10.000 do 15.000 prebivalcev. Upravni okraj bi vodil *okrajni glavar*, ob katerem bi deloval še *okrajni svet*. Tega ne bi volili po splošni in enaki volilni pravici, pač pa bi vanj izbrali predstavnike najvažnejših stanovskih skupin. Tako bi bili v enem organu (okrajnem svetu) združeni vsi tisti odbori, odseki in sveti (npr. na tedanjem Kranjskem okrajni šolski svet, okrajni cestni odbor, zdravstveni svet itd.), ki so v avstrijskem upravnem sistemu terjali mnogo finančnih sredstev, njihovo delovanje pa ni rodilo željenega uspeha. F. Šuklje je zato predlagal, da bi vse funkcije teh organov združeval okrajni svet. Statut okrajnega sveta pa bi določal, katere sekcije ali oddelki okrajnega sveta bi te funkcije opravljali kot neposredne upravne naloge. Šuklje se je ustavil tudi pri vprašanju instančnih stopenj (t. i. instančnem toku) pri novih upravnih oblastvih. Menil je, da "dve instanci povsem zadostujeta tudi v upravi". Prva instanca bi obstajala na ravni okrožja. Priziv na to stopnjo bi bil omejen, toda pravna varnost s tem ne bi bila ogrožena. V vsaki 'deželi' (avtonomni enoti), torej tudi v Sloveniji, bi namreč delovalo še posebno upravno sodišče kot instanca druge, najvišje stopnje. Njegova pristojnost bi obsegala tudi "zadeve 'lastnega preudarka', katere se sedaj pri avstrijskem upravnem sodišču načeloma izključujejo". F. Šuklje se je dotaknil tudi vprašanja občinske uprave in na kratko predlagal, naj bi politični okraji, ki bi bili oblikovani znotraj *upravnih okrajev*, prevzeli "veliko večino *občinskih* poslov". Tako bi se omejil dotedanji delokrog občin, in delu bi bila "kos celo najslabotnejša občina".¹¹⁴

Objava Šukljjetovega članka je bila pomembno dejanje, kajti prekinila je daljše obdobje, ko v slovenski politiki, kakor pravi Fran Erjavec, nihče "sploh ni mislil na notranjo ureditev naše bodoče 'edinstvene države', temveč je vse zahtevalo le 'zedinjenje troimenega naroda' v enotno Jugoslavijo".¹¹⁵ V tem obdobju, katerega začetek F. Erjavec postavlja v čas nastanka Majniške deklaracije,¹¹⁶ je v slovenski politiki prevladoval jugoslovanski integralistični nacionalni koncept, ki ga je zagovarjal že J. E. Krek v svojem znanem govoru v dunajskem parlamentu 16. junija 1917. J. E. Krek je tedaj poudarjal, da "dve misli ne umreta nikdar: da smo Slovenci, Hrvati in Srbi en narod in da spadamo v eno (jugoslovan-

sko - op. J. P.) državo".¹¹⁷ Slovenska politika je docela podpirala unitarno jugoslovansko nacionalno stališče za časa Krekovega življenja, pa tudi potem, ko je po njegovi smrti A. Korošec postal nesporni politični voditelj slovenskega naroda. V svojih govorih v parlamentu in na javnih manifestacijah so A. Korošec, "kakor tudi vsi ostali tedanji naši politični predstavitelji govorili dosledno le o ,enotnem jugoslovanskem narodu', o ,našem troimenem narodu', o ,enotni jugoslovanski državi"". Tako je pisalo tudi vse tedanje časopisje. Slovenci so – kakor piše F. Erjavec – "v svojem vihnem jugoslovanskem navdušenju (...) pozabili celo na svojo nebogljeno – zedinjeno Slovenijo".¹¹⁸ Objava Šukljetovega članka je zato pomenila priložnost in izziv slovenski politiki in njenim vidnim predstavnikom, da pojasnijo, kakšno ,enotno jugoslovansko državo' v resnici želijo ter dorečejo, kakšen naj bi bil njen državnopravni ustroj. Nastopil je trenutek, ko je lahko slovenska politika vsebinsko nadgradila svoje dotedanje navdušenje za novo, jugoslovansko državno skupnost in mu dala razpoznaven politični značaj.

Dejali smo že, da Šukljjetov članek ni predstavljal le njegovega osebnega gledanja na vprašanje notranje ureditve v bodoči jugoslovanski državi, pač pa je izražal tudi stališča politične predstavnice slovenskega katoliškega tabora, SLS. Z objavo tega članka je del slovenske politike torej že predstavil svoje zamisli o jugoslovanski državnopravni notranji ureditvi. Šukljjetov članek je tako bil izziv tistim političnim silam, ki niso bile vpete v katoliški idejno-politični tabor ter so v slovenskem političnem prostoru stale nasproti SLS. Te sile, zlasti pa JDS, ki je bila za Slovensko ljudsko stranko drugi najmočnejši politični subjekt v Sloveniji, so se na ta izziv seveda odzvale in tudi same predstavile svoje gledanje na državno ureditev v bodoči jugoslovanski skupnosti. Toda pri tem so aktivno sodelovali le predstavniki JDS. Naprej, glasilo JSDS, tretje izmed tedaj obstoječih slovenskih političnih strank, ni objavilo nobene ocene o zamislih, ki jih je v svojem članku V zaželjeni deželi razvil F. Šuklje. Uredništvo Napreja se je zadovoljilo le z opombo pod črto, s katero je pospremila objavo prvega dela Šukljjetovega članka v svojem časopisu. V tej opombi je zapisalo, da "članke priobčujemo, ker so stvarni in utegnjo služiti za nadaljna razmotrivanja o tem vprašanju" in k temu le še načelno pridalo, da si "seveda (...) pridržujemo sodbo o (Šukljjetovem - op. J. P.) načrtu".¹¹⁹

Če na kratko, predno se osredotočimo na odziv v slovenski politični javnosti, ocenimo zamisli, ki jih je v svojem razmišljanju o ,zaželjeni

deželi' zagovarjal in utemeljeval F. Šuklje – potem moramo poudariti, da je najpomembnejši del njegovega razmišljanja vsekakor predstavljala ideja o slovenski avtonomiji. Šukljetovo pisanje je namreč to idejo, ki jo Jože Šorn lepo označuje kot "starodavni in tradicionalni postulat slovenske politike",¹²⁰ vrnilo v slovensko narodno-politično misel in vsebinsko relativiziralo dotedanje načelno zavzemanje za 'enotno jugoslovansko državo'. V tistih, za narodovo zgodovino odločilnih trenutkih, je slovenska avtonomija postala središčno vprašanje, o katerem se je opredelila in tudi razdelila slovenska politična volja. To so pokazali različni pogledi, ki sta jih o vprašanju avtonomije in notranje državne ureditve oblikovala slovenski katoliški in liberalni tabor. Šukljetovo razmišljanje je torej imelo tedaj velik politični pomen, čeprav razčlenjevanje njegovega avtonomističnega državnopravnega koncepta pokaže, da le-ta še ni bil docela domišljen. F. Šuklje je – razen v načelnem in dobro utemeljenem zagovarjanju avtonomistične ureditve – razumel slovensko avtonomijo precej ozko. V delitvi pristojnosti, ki bi jih na področju izvajanja državno-upravne oblasti imeli slovenska avtonomna enota in organi centralne jugoslovanske oblasti, je slednji prepuščal odločanje v večini bistvenih družbenih, gospodarskih in političnih vprašanj. Njegova taka naravnost je bila posledica časa, ko v svojem avtonomističnem gledanju SLS še ni domislila najprimernejše državnopravne oblike, ki naj bi omogočila avtonomijo posameznih jugoslovanskih upravnih enot. Dejansko je pristajala na koncept decentralizirane unitarne države, koncept, kakršnega je julija 1918 v Ljubljanskem zvonu zagovarjal že A. Loboda. O začetni stopnji oblikovanja avtonomističnega programa SLS priča tudi svojevrstna Šukljetova zamisel, kakšen naj bi bil ozemeljski obseg posameznih avtonomnih upravnih enot v jugoslovanski državi. Tako je npr. iz hrvaškega upravnega ozemlja izvzel Dalmacijo in Istro. Prvo je prištel k bosansko-hercegovski, drugo pa k slovenski avtonomni enoti.

Tudi upravna struktura slovenske avtonomne enote, ki jo je predlagal F. Šuklje, ni bila povsem smotna in tudi ne v skladu s slovenskimi zgodovinskimi narodno-političnimi težnjami. Tako je po eni strani z načrtovano delitvijo Slovenije na tri upravna okrožja (Kranjsko, Štajersko in Primorsko) F. Šuklje zagovarjal dotedanjo avstrijsko upravno parcelacijo Slovenije in se odrekel ideji Zedinjene Slovenije, po drugi pa se je zavzel za oblikovanje precej zamotanega in tudi nejasnega slovenskega upravnega organizma. F. Šuklje je namreč osnovni način, na katerem naj bi temeljila avtonomna državno-upravna oblast v Sloveniji,

mehansko prenašal iz višje upravne stopnje na nižjo in tako tripliciral slovenski upravni sistem. Na ravni Slovenije naj bi bil nosilec najvišje upravne funkcije deželni poglavar, najvišje avtonomno zakonodajno ter najvišje avtonomno državno-upravno telo pa bi bila deželni zbor oziroma deželna vlada. Na ravni posameznega okrožja bi bil nosilec najvišje upravne funkcije okrožni glavar, najvišje upravno telo pa bi bila okrožna vlada. V posameznih okrajih, ki bi sestavljali okrožja, pa bi bil nosilec najvišje upravne funkcije okrajni glavar, ustrezno upravno telo pa bi predstavljal okrajni svet. F. Šuklje sicer ni načrtoval, da bi imeli vsi organi avtonomne slovenske uprave povsem enake pristojnosti in posamezni upravni funkcionarji nasproti njim enak položaj. Zakonodajno oblast naj bi namreč imel le deželni zbor, medtem ko bi na nižjih upravnih stopnjah obstajala le še normativna kompetenca, ki bi jo imele posamezne okrožne vlade; deželni poglavar bi bil odgovoren deželni vladi, okrožne vlade pa bi bile podrejene okrožnim glavarjem, ki bi hkrati odločali tudi o njihovi normativni dejavnosti. Upravno drobitev in nepreglednost, ki ju je zagovarjal, je poleg pomnoževanja osnovnega upravnega modela avtonomne slovenske uprave še stopnjeval, ker ni opredelil razmerja med posameznimi upravnimi funkcionarji in državno-upravnimi telesi, ki naj bi delovala na vseh treh predvidenih upravnih ravneh – deželni (slovenski), okrožni in okrajni. Njegov upravni načrt, v katerem si je prizadeval uveljaviti načelo avtonomnosti (samouprave) pri izvajanju državno-upravne oblasti v Sloveniji,¹²¹ je ostal nedorečen še v nekaterih drugih važnih vprašanjih: kdo naj bi imenoval deželnega poglavarja in kakšen konkreten upravno-politični položaj naj bi le-ta imel nasproti osrednji državni oblasti, na kakšen način bi bili na svoj položaj izbrani okrožni in okrajni glavarji in v čigavi pristojnosti naj bi bila ta odločitev, kakšen naj bi bil upravni položaj in pristojnosti posameznih občin. Toda kljub vsem tem pomanjkljivostim je predstavljal njegov avtonomistični državno-upravni načrt znaten napredek v tedanji jugoslovanski politični usmeritvi na Slovenskem. Omejeval in problematiziral je namreč možnost, da bi se v slovenskem političnem prostoru v zvezi z jugoslovanskim zedinjenjem uveljavilo samo eno gledanje – tako, ki bi vodilo k enoumnemu in samodejnemu pristajanju na strogo centralistični ustroj bodoče jugoslovanske skupnosti. Tega ni izničilo niti Šukljetovo povsem nedvoumno zagovarjanje jugoslovanskega nacionalnega integralizma, saj slovenske avtonomije vsebinsko ni povezoval z vprašanjem nacionalne emancipacije slovenskega naroda. Njegova pozornost je bila namenjena predvsem

obliki državne ureditve in v to pomembno vprašanje se je tudi precej poglobil. Drugega ključnega vprašanja, ki prav tako odločujoče označuje značaj vsake države, to je vprašanja oblike vladavine, ni obravnaval. Ker očitno ni razmišljal o združitvi habsburških Jugoslovanov s Kraljevino Srbijo in Kraljevino Črno goro, pa lahko sklepamo, da so Šuklje in tudi Slovenska ljudska stranka "v tistem trenutku za državo Jugoslovanov iz monarhije predvidevali republikansko ureditev".¹²²

Kot smo že dejali, je Šukljetovo razmišljanje o notranji ureditvi bodoče jugoslovanske države imelo v slovenski politični javnosti precejšen odziv. Pri tem so izstopali zlasti slovenski liberalci, ki so v zelo ostrem in polemičnem tonu nastopili zoper njegove državnopravne in upravne zamisli. Šukljetov državnopravni in upravni načrt je zbudil "odpor vseh struj, združenih v Jugoslovanski demokratski stranki".¹²³ Najglasnejši so bili predstavniki staroliberalnega krila v JDS, ki so ob tej priložnosti tudi vsebinsko osmislili in programsko konkretizirali svojo jugoslovansko integralistično usmeritev, čemur pred tem niso namenjali posebne pozornosti. Kot smo že omenili, so znotraj liberalnega tabora zaostajali za vodilnim jedrom t. i. mladinov, ki so od leta 1904 jasno poudarjali načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti, nekaj let zatem pa že zagovarjali združitev s Kraljevino Srbijo. Mladini so na ustanovnem zboru JDS najvidneje in s posebnim poudarkom opozarjali, da predstavlja le jugoslovansko integralistično nacionalno stališče edino veljavno narodno-programsko načelo novoustanovljene, združene liberalne stranke. Razlika med mladini in starini, ki se je kazala v intenzivnosti prizadevanja za celostno politično-programsko uveljavljanje jugoslovanskega integralizma, se je zabrisala, ko so slednji v svojem polemičnem nastopu oktobra 1918 odločno nastopili zoper Šukljetov avtonomistični državnopravni program.

Vodilni predstavniki staroliberalnega krila v JDS, med katerimi so bili najvidnejši slovenski liberalni prvaki, so svojo polemiko s F. Šukljetom pričeli, še predno so bila objavljena vsa nadaljevanja njegovega članka V zaželjeni deželi. Prvi se je oglasil znani liberalni politik, nekdanji dolgoletni liberalni ljubljanski župan, državno- in deželnozborski poslanec ter ravnatelj ljubljanske filiale praške banke Slavija, Ivan Hribar. 15. oktobra 1918 je v Slovincu objavil članek z naslovom Uprava Jugoslavije. Ta članek je I. Hribar napisal potem, ko je Slovenec že objavil tisti del Šukljetovega razmišljanja V zaželjeni deželi, v katerem je F. Šuklje predlagal, naj bi bila Jugoslavija zgrajena na avtonomistični državnopravni način, in

ko je javnosti že predstavil svoje poglede na upravno ureditev Slovenije.¹²⁴ Zanimivo je, da je bil I. Hribar edini udeleženec te časovno sicer kratke polemike, ki načelno ni odklanjal Šukljetovih avtonomističnih državnopravnih zamisli, čeprav je v svojem prispevku Uprava Jugoslavije opozoril, da mu nekatera stališča, "katera avtor člankov postavlja, silijo (...) že danes pero v roke, ker ne bi rad, da bi jih osvojilo širje naše občinstvo".¹²⁵ Prvi očitek, ki ga je I. Hribar namenil F. Šukljetu, je veljal njegovemu načrtu o upravni delitvi Slovenije. I. Hribar je poudaril, da Šukljetu pred očmi "mrgole zgodovinske meje kronovin, o katerih so avstrijski državniki o primernih in neprimernih prilikah poudarjali, da so nedotakljive. Zlasti nasproti nam, kadar smo zahtevali zedinjeno Slovenijo". Po Hribarjevem mnenju, ki se je sicer strinjal s predlogom, naj bi bila Slovenija v upravnem pogledu razdeljena na posamezna okrožja – a ne le na troje, marveč na večje število – bodočih okrožij, ne bi smeli "a tout prix (po vsej sili – op. J. P.) utesnjevati v dosedanje deželne meje, temveč prilagodovati le praktičnim zahtevam in potrebam". Zanj je bilo predvsem pomembno, da bi v bodoči jugoslovanski državi izginilo vse, "kar bi nas utegnilo spominjati na bivšo delitev po deželah" in v tem smislu je izrecno opozarjal, da "*del svobodne, samosvoje in neodvisne jugoslovanske države bode zedinjena Slovenija v takej popolnosti, v kakršni si je pred nekaj leti najsmelejši med nami še predstavljati ni upal*. Med nami ne bode več Kranjcev, Štajercev, Korošcev, Goričanov, Tržačanov, Istranov", je pisal, in, kot pravi M. Zečević, "v duhu liberalne ideologije unitarizma in centralizma s slovenskim primerom poudarjal"¹²⁶ – "*vsi bodemo samo Slovenci*". Drugače pa je podpiral Šukljetovo zamisel, da bi uprava v Sloveniji temeljila na načelu avtonomnosti – da bi torej izhajala iz avtonomije ljudstva in bila "v rokah naroda samega, urejena iz naroda za narod".¹²⁷

Drugi pomemben in zelo stvaren Hribarjev očitek pa je zadeval Šukljetovo mnenje, v kakšnem ozemeljskem obsegu naj bi bile oblikovane posamezne avtonomne jugoslovanske upravne enote. I. Hribar je namreč nasprotoval Šukljetovi zamisli, po kateri bi Sloveniji pripadala še Istra, medtem ko naj bi bila hrvaška avtonomna upravna enota omejena le na ožjo Hrvaško, od katere bi bila v prid bosansko-hercegovski enoti odrezana tudi Dalmacija. Hribar je utemeljeno opominjal, da je "jako nevarno, hoteti napravljati upravna ozemlja brez soglasja naroda" in hkrati upravičeno spraševal, "če že mi hočemo združeno Slovenijo, ali naj se Hrvatje zadovolje z nečem manjšim?" Poudarjal je, da imajo tudi

Hrvati "pravico do upravnega ozemlja, katero naj obsega vse hrvatsko ozemlje" – "in to določiti, bodi prepuščeno njim samim po dogovoru s srbskim delom našega naroda". Posebej se je ustavil še pri Šukljetovem predlogu, naj Dalmacija ne bi bila sestavni del hrvaške avtonomne upravne enote in opozoril, da ne ve, kakšni občutki so navdajali Hrvate, ko so prebrali ta predlog. Menil je, da je "faktična združitev Dalmacije s Hrvatsko, kateri ta dežela itak de jure pripada, ena najdoslednejših zahtev vsakega zavednega Hrvata!"¹²⁸

Na koncu svojega članka je I. Hribar v zvezi s Šukljetovo ozemeljsko razdelitvijo na posamezne avtonomne upravne enote v jugoslovanski državi spregovoril še o Šukljetovi težnji, da se priključi "tudi istrske Hrvate slovenski upravni skupini". Tako zamisel je odločno odklonil in opomnil, da "za tako uredbo ne govore ne legopisni in ne kakšni drugi razlogi", razen če F. Šuklje "namerava na ta način Sloveniji zagotoviti nekaj obsežnejše morsko obrežje". Zanj tak koncept ni bil relevanten, saj, kot je zapisal, kadar "*govori etnografija svojo veljavno besedo, morajo se umakniti vsi drugi razlogi*". Tedaj morata obmolkniti tudi ortografija in hidrografija". O upravno-ozemeljski pripadnosti Istre je I. Hribar menil: "Ker torej po narodnosti spada del Istranov k Hrvatom, bode tudi ozemlje, na katerem stanujejo, moralo priti k hrvatski upravni skupini". Zapisal je tudi pomenljivo in važno svarilo: "Etnografsko načelo je, katero nas vodi k boljši bodočnosti, ne izpodkopavajmo mu torej sami veljave!"¹²⁹

Hribarjev trezni, umirjeni in preudarjeni odgovor na Šukljetovo razmišljanje v zaželjeni deželi se je precej razlikoval od stališč, ki sta jih do Šukljetovega članka oblikovala ostala dva staroliberalna prvaka, ki sta sodelovala v razpravljanju o notranji ureditvi v bodoči jugoslovanski državi. Ta dva pomembna liberalna politika, načelnik Jugoslovanske demokratske stranke in ljubljanski mestni župan I. Tavčar ter ljubljanski podžupan, deželnozborski poslanec in najtesnejši Tavčarjev sodelavec K. Triller, sta bila tista predstavnika t. i. starinov, ki sta oktobra 1918 odločno, konkretno in vsestransko zagovarjala jugoslovanski integralistični nacionalni program, seveda pa tudi jugoslovanski centralistični državni ustroj. S tem sta dokazala, da starini in mladini enotno in v polnem programskem pomenu podpirajo jugoslovansko integralistično usmeritev. Med staroliberalci sta bila glavna nosilca te usmeritve, čeprav je tudi I. Hribar sodil, da Slovenci, Hrvati in Srbi tvorijo zgolj dele enega (jugoslovanskega) naroda.¹³⁰ Toda zaradi stališč, ki sta jih zagovarjala v svojih prispevkih, sta bila po našem mnenju prav I. Tavčar in K. Triller

glavna liberalna polemika zoper Šukljetrov državnopravni načrt, ne pa I. Hribar, ki naj bi bil po oceni M. Zečeviča "glavni polemik v imenu vseh liberalcev".¹³¹ Težišče liberalne polemike zoper Šukljetrov članek V zaželeni deželi sta namreč predstavljala prav njuna prispevka. I. Tavčar in K. Triller sta kategorično odklonila osnovno Šukljetrovo misel, naj se jugoslovanska skupnost uredi na avtonomistični državnopravni način. Pri tem je Hribarjevo mnenje, kot točno piše M. Zečevič, da je Šukljetrov državni načrt "anahronistični ostanek avstrijske dediščine in duha",¹³² imelo drugoten značaj.

I. Tavčar in K. Triller sta vsak v svojem članku, ki sta jima skladno s svojimi pogledi dala tudi ustrezna naslova – In necessariis unitas! ter Ponesrečen načrt, že v začetku zelo neposredno in odločno zavrnila Šukljetrovo avtonomistično idejo. Tako je I. Tavčar v članku In necessariis unitas! zapisal, da si ne more predstavljati jugoslovanske države, v kateri bi "nastala posebna slovenska, posebna hrvatska in posebna srbska skupina (to je avtonomna upravna enota - op. J. P.)". Prav tako je bilo zanj nesprijemljivo, da bi Jugoslavija "obsegala zedinjeno Slovenijo, samo zase in ločeno od zedinjene Hrvatske ali zedinjene Srbije". To bi po njem pomenilo, da se "*ustanovitev in ureditev jugoslovanske države izroči trem krojačem, katerih vsak bo skušal izstriči iz državnice (...) svojo krpo*". I. Tavčar je tako možnost odklanjal in izrecno poudarjal, da mora biti "bodoča naša država (...) izklesana iz enega samega kamna", njena ustava pa "mora biti v skladu z *enotnim* tem državnim značajem". Tavčarjevo stališče je bilo torej docela jasno. Pričakoval in zahteval je strogo centralistično in unitarno državo, v kateri se bo državna uprava morala "povsod urediti po *enotnih* principih, ki bodo odgovarjali *ujedinjeni enotni državi*", zato se bo tudi "sprejela (...) enotna ustava in sprejela se bo enotna uprava, ki bode dajala popolno poročilo za to, da bode novoustanovljena država nekaj krepkega, stalnega in trdnega". I. Tavčar je tudi upal, da bodoče jugoslovansko legislativno zastopstvo (parlament) "ne bo ustvarjalo kronovinskih mej, ne povzročalo globokih razpok v komaj postavljeni stavbi, kratko: da nam bo ustvarilo *enotno državo*, ki nikakor ne bo podobna telesu, na katerem se posamezni udje med sabo puntajo".¹³³

Poleg doslednega ter dokončnega unitarističnega in centralističnega državnopravnega stališča pa je I. Tavčar nepopustljivo zagovarjal tudi jugoslovanski integralistični nacionalni koncept. Odločno je namreč zahteval, da se mora jugoslovanska država "takoj spočetka postaviti na temelj, da prebiva v *njej en sam narod*". Čeprav je bil slovenski

književnik, je poudarjal, da tudi slovenski jezik ni nič drugega kot "samo *narečje* enega in istega naroda" – s pripombo, da je to narečje sicer "postalo odličen kulturni faktor in se bo tudi v Jugoslaviji uveljavljalo". Toda za slednje se I. Tavčar ni bil pripravljen boriti. Menil je, da če se bo nova država v ustavi in upravi oprla "na princip enotnosti in če bi vsled tega vpliv vseh naših narečij ne bil popolnoma enak, bomo kaj takega že prenesli, če smo v resnici pravi Jugoslovani".¹³⁴

Tako priklonitev jugoslovanskemu nacionalnemu integralizmu in državnemu centralizmu je v svojem članku Ponesrečen načrt docela podpiral tudi K. Triller. Po njegovem mnenju je bil Šukljeto v načrt povsem nesprejemljiv, "ker preočitno greši zoper vodilni načeli Jugoslavije, to je zoper *jedinstvenost* našega troimenega naroda in zoper *demokratski* značaj bodoče države". K. Triller je sprejemal le centralistično zgrajeno jugoslovansko skupnost in je v podporo temu navajal, da sta "Breton in Gaskonjec v demokratični Franciji, Lombard in Siciljanec v Italiji (...) deležna brez ugovora in odpora, brez škode iste 'upravne sisteme', uprav (čeprav – op. J. P.), da sta si v vsakem pogledu veliko bolj tuja nego Srb iz Srema ali ercegovski moslim in naš bohinjski kmet". Zato je odločno ugovarjal Šukljeto v zamisli, naj bi se bodoča jugoslovanska država delila na tri upravne enote, na Slovenijo, Hrvaško ter Bosno in Hercegovino skupaj z Dalmacijo. Zanj je bilo nesprejemljivo celo Šukljeto v zavze-manje, da bi bilo osnovno šolstvo urejeno po avtonomnem načelu, pa tudi, da bi vsaka izmed avtonomnih upravnih enot imela svoje avtonomno vrhovno upravno sodišče. O vsem tem je K. Triller menil, da predstavlja "implicitno ohranitev onega zloglasnega avstrijskega partikularizma in provincializma, ki je bil vendar živa negacija vsake narodne jedinstvenosti". Poudaril je, da si tako kot F. Šuklje "narodnega in kulturnega ujedinjenja našega troimenskega naroda res ne smemo predstavljati". Po njegovem mnenju je F. Šuklje v svojem razmišljanju storil tri temeljne napake: prvo, "v kolikor greši zoper načelo narodne jedinstvenosti", drugo, ker greši zoper eno izmed vodilnih idej "svobodne Jugoslavije, zoper jedinstvenost", tretjo pa, ker v svojem načrtu uprave znotraj Slovenije s kombinacijo tedanjega avstrijskega birokratskega sistema in resničnega demokratizma "*skuša rešiti prvemu, kar se pač rešiti da*". K. Triller pa ni ostal le pri kritičnih pripombah, ki so zadevale Šukljeto v državnopravni koncept, pač pa je nastopil celo proti I. Hribarju. Posredno mu je očital, da je v svojem članku Uprava Jugoslavije odstopil od vodilnih načel, ki so bila na ustanovnem zboru JDS sprejeta o ustavi in upravi

Jugoslavije. Slednje je izrekel tako, da je opozoril "zlasti tudi gospoda člankarja v 'Slovincu' z dne 15. oktobra (I. Hribarja – op. J. P.), ... (da) je na načela, sprejeta v JDS., vezan".¹³⁵

V polemiki proti F. Šukljetu je glasilo Jugoslovanske demokratske stranke Slovenski narod poleg člankov I. Tavčarja in K. Trillerja objavilo tudi prispevek dr. Viktorja Sušnika, ki je zastopal enake poglede, kakršne sta imela omenjena prvaka JDS. Ta je v razpravljanje vnesel tudi do takrat še neizrečeno stališče, ki pa je zelo povedno razkrilo, kako si je liberalni del slovenske politike predstavljal oblikovanje in značaj jugoslovanske države. V. Sušnik je namreč zelo naravnost povedal, da bi "Jugoslavija brez najodličnejšega, politično najzrelejšega in po poteku vojnih dogodkov v bodoče tudi najvplivnejšega jugoslovanskega naroda, z eno besedo: *Jugoslavija brez Srbov bila (...) političen nestvor*, podoben pohabljenim spakam berolinskega (berlinskega - op. J. P.) kongresa." Po V. Sušniku sta torej "pravičnost in naša narodna čast" zahtevali, "da zavzemaj srbski narod v bodoči Jugoslaviji svoji politični in kulturni veljavi in neizmerim za idejo ujedinjenja Jugoslovnanov doprinešenim žrtvam odgovarjajoče *odlično mesto*". Poleg tega se je zavzel tudi za sporazum z Bolgari, "da stopijo tudi ti, če bi se njih spojitev v skupno državno telo ne izkazala za umestno, z Jugoslavijo v kar najtesnejšo zvezo".¹³⁶

Ostala vprašanja, ki jim je v svojem članku V. Sušnik namenil besedo, pa so zadevala notranjo ureditev v bodoči jugoslovanski državi pa tudi vprašanje jugoslovanskega nacionalnega unitarizma. V zvezi s prvim vprašanjem se je V. Sušnik nedvoumno postavil na stran državnega centralizma, za "kolikor mogoče dovršeno *centralizacijo* celotne državne uprave v bodoči Jugoslaviji". Zavzemal se je, da bi bila "zveza troimenskega naroda SHS (...) kar najtesnejša in trajna" in naj se zato "*našemu bodočemu jugoslovanskemu parlamentu odkaži (...) kar najširši delokrog*". Zaradi "skupnih stikov med tremi sestavnimi deli našega jugoslovanskega naroda", bi bilo po njegovem mnenju potrebno "*pretežni del javnih interesov urediti po vesoljni Jugoslaviji po enakih načelih* in da bo torej naš *osrednji parlament* dejanski tisti faktor, ki bo *redoma* odločeval o naših javnih zadevah". To bi pomenilo skupno in enotno zunanjo politiko in obrambo države ter enotno urejeno trgovsko, prometno in finančno politiko. Nasprotno "g. pl. Šukljeju" bi po vsej državi enotno izvajali tudi upravno in sodno oblast pa tudi ureditve šolstva ne bi dovolili "prepuštili zgolj posameznim narodnim skupinam". V. Sušnik je torej menil, da "čim enotnejši je državni ustroj, tem lažje in

hitreje bomo mogli doseči svoje skupne cilje". Jugoslavija zato za Slovence pomeni predvsem "konec vseh konfesijonelnih in plemenskih predsodkov napram našim bratom Srbom in Hrvatom".¹³⁷

Na koncu svojega članka pa se je V. Sušnik dotaknil še vprašanja jugoslovanskega nacionalnega unitarizma ali kot je zapisal – "*narodnost-nega vprašanja*". Bil je med redkimi razpravljalci, ki je posebej poudaril, "da mora biti v Jugoslaviji vsakemu delu troimenega naroda, dokler se še ločimo po narečjih, zajamčen *neomejen narodni in kulturni razvoj*". Vendar pa to ni pomenilo, da bi zaradi tega odstopal od ideje jugoslovanske nacionalne enotnosti. Prepričan je bil, da je prav jugoslovanska državna skupnost "poklicana, poglobiti naše stike z onimi, ki so po jeziku in krvi *isti*, in pripravljati pot danes nam še neznani višji kulturni jednotnosti". Zato je z gotovostjo pričakoval, da bo "tesno medsebojno občevanje in spoznavanje za vse, danes še diferencirane skupine v Jugoslaviji obrodilo bogate sadove ter *izredno poživilo in poplemenitilo naša kulturna stremjenja*". Ker je torej verjel, da je jugoslovansko narodno in kulturno zlitje ne le mogoče, temveč tudi potrebno in nujno, je ocenjeval, da lahko "nadaljni razvoj mirnim srcem puščamo bodočnosti".¹³⁸

Polemika, s katero so oktobra 1918 nastopili liberalci in liberalni tisk proti F. Šukljuetu, je pokazala, da sodelovanje obeh najmočnejših slovenskih političnih strank, katoliške SLS in liberalne JDS v njihovih skupnih prizadevanjih (zlasti znotraj Narodnega sveta), da bi se Slovenci otesli nemškega političnega oklepa in svobodno zaživel v novi, jugoslovanski državi, "ni pripeljalo tudi do uglasitve najpoglavitejših vprašanj iz njihovih političnih programov".¹³⁹ Ključno vprašanje, v katerem sta se stranki razhajali, je bilo vsekakor vprašanje oblike državne ureditve v bodoči Jugoslaviji. Šlo je za vprašanje, ali naj se slovenska politika opredeli za avtonomistični ali za centralistični državnopravni koncept. Čeprav sta v tistem času obe stranki, še posebej pa JDS, podpirali načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti, je vendar avtonomistični načrt SLS dopuščal večje možnosti za samostojnejši in trdnejši položaj slovenske narodne skupnosti v jugoslovanski državi. Strogo centralistično stališče JDS, ki je dosledno poudarjalo nacionalni integralizem, pa je onemogočalo vsakršno možnost za "svoboden narodni razvoj ne samo slovenskega, temveč tudi drugih jugoslovanskih narodov".¹⁴⁰ Na pragu velikega cilja tedanje slovenske politike – jugoslovanske države – so torej nasprotja med katoliškim in liberalnim taborom, kot pravi M. Zečević.

temeljila "v njihovi bistveni idejni in politični opredelitvi: SLS je bila za nacionalno samostojnost in neodvisnost, za avtonomistično, federalistično in republikansko jugoslovansko državo v Avstriji ali zunaj nje, medtem ko je bila Jugoslovanska demokratska stranka za enak državni okvir, vendar pa za nacionalno unitaristično, centralistično in monarhistično državo".¹⁴¹ Taka politična usmeritev JDS je pokazala "osnovne težnje, značilnosti in vir ideologije liberalizma".¹⁴² Poglavitna cilja te ideologije sta bila na eni strani politična oblast, na drugi pa trajno načelo liberalne ekonomsko-politične misli - zagotoviti "združevanje ekonomskega prostora in pridobivanje dobička za ceno odstranitve vseh ovir, ki bi jih lahko pomenili odpor v narodnostnih sredinah ali na deželni ravni ter obstoječe narodne tradicije".¹⁴³ Slovenski liberalizem od take usmeritve ni nikoli več odstopil, pa tudi katoliški tabor in SLS nista pristajala na centralizem, zlasti ne po oblikovanju avtonomističnega ustavnega načrta SLS februarja 1921, ko je SLS začela dajati avtonomistični narodno-politični usmeritvi poseben poudarek. Ob volitvah v narodno skupščino leta 1923 je svoje avtonomistične zamisli vsebinsko že povežala z zahtevo po slovenski nacionalni samoodločbi v Kraljevini SHS.¹⁴⁴ Začetek procesa, v katerem je SLS izoblikovala svoj znani avtonomistični nacionalni program, je nedvomno predstavljal prav državnoopravni načrt, ki ga je F. Šuklje predstavil oktobra 1918 in katerega je - ko se je v polemiki ponovno oglasil - poudarjeno zagovarjal kot edini možni odgovor na načelno vprašanje, "*ali je bodočo Jugoslavijo urediti v centralističnem ali v avtonomističnem smislu?*" To vprašanje je F. Šuklje v odgovoru Svojim gg. kritikom! pravilno označil kot "jedro in bistvo celega prepira". V tem prepiru pa se je po lastnih besedah še enkrat opredelil "*kot prepričan avtonomist, kot verni pristaš ljudske samouprave in načelni protivnik svobodi nevarnega centralizma*".¹⁴⁵

Tako resno Šukljetovo opozorilo je bilo v tistem času zelo upravičeno. Neposredno pred razpadom habsburške monarhije so bile namreč centralistične težnje - F. Erjavec jih imenuje "jugoslovanske ‚ujedinjaške‘ težnje"¹⁴⁶ - tako močne in splošne, da je celo "dr. Izidor Cankar kot glavni urednik ‚Slovenca‘ odklonil objavo par člankov, ki so skušali opozarjati na velik pomen in uspešnost angleških lokalnih samouprav".¹⁴⁷ V okviru takratnega razpravljanja o notranji ureditvi v bodoči jugoslovanski državi pa je Iz. Cankar namesto tega objavil članek, katerega avtor, upravni uradnik dr. Planinski, je sledil tedanjemu, v slovenski politični javnosti precej poudarjanemu centralističnemu in unitarističnemu gledanju na

oblikovanje jugoslovanske države. Članek dr. Planinskega Ustava in uprava v jugoslovanski državi zelo nazorno razkriva takratne centralistične težnje, zato je umestno, da opozorimo na nekaj njegovih najizrazitejših zahtev. Izhodišče razmišljanja dr. Planinskega o ustavnem in upravnem značaju bodoče jugoslovanske skupnosti je bila misel, da morata zakonodaja in uprava v jugoslovanski državi temeljiti na dveh vodilnih načelih. Prvič, "da smo narod Slovencev, Srbov in Hrvatov po svojih gospodarskih in splošno-kulturnih razmerah en narod, ki ga spaja enaka zgodovina trpljenja in počasnega vstajenja", in drugič, da "kar še obstoji med nami jezikovnih in kulturnih razlik, naj jih s pametnim, smotrnim delom, toda brez nasilja – izvzemši versko razliko – v doglednem času eliminiramo". Na osnovi takega načelnega izhodišča je dr. Planinski terjal, da se v Jugoslaviji organizirajo "enotne in enake javne institucije za celo jugoslovansko ozemlje". Po njegovi zamisli naj bi imel zakonodajno oblast le skupni jugoslovanski parlament, medtem ko "bi se osrednji vladi poverila naloga, da uvaža v izvršilnih naredbah in po zaslišanju županijske oblasti posebne, v posameznih delih skupnega ozemlja vladajoče gospodarske in kulturne razmere". Dr. Planinski se je torej zavzemal za tipično unitarno državo, katere ozemlje bi bilo v državnopravnem pogledu enotno in bi se v upravnem pogledu delilo na povsem "iste upravne oblasti z enakim delokrogom in enakim slovanskim nazivanjem, ki naj ne spominja na nekdanja nemška imena". Posamezne upravne zadeve naj bi za celo državo vodilo centralno jugoslovansko ministrstvo. Predlagal je, da bi se celotno državno ozemlje upravno delilo le še na županije, te pa na okraje, ki bi jim načelovali okrajni načelniki. Posamezna županija bi združevala "po zemljepisni legi in gospodarskih odnošajih sorodno si ozemlje 200–300 tisoč ljudi". Pri oblikovanju posameznih županij ne bi gledali "niti na jezikovne razlike (posamezne slovenske, hrvatske ali srb-ske otoke), še manj pa seveda na dosedanje kronovinske meje". Županijam naj bi načeloval veliki župan, ob njem pa naj bi delovala še županijska vlada, ki "naj v glavnem le skrbi za izvrševanje postav in naredb, lastno naredbeno pravico pa imej samo v toliko, v kolikor niso tangirane skupne, vsem delom enake državne naprave".¹⁴⁸

Kljub jasno izraženemu unitarističnemu in centralističnemu stališču pa je dr. Planinski vprašanje jezika obravnaval nekoliko bolj blago. Menil je, da bi moral državni zakonik in naredbenik ministrstev izhajati, "dokler ne postane naše zedinjenje popolno, v slovenskem in srbsko-hrvatskem jeziku". Poleg tega bi morale oblasti na slovenskem ozemlju v

prehodni dobi uradovati slovensko, drugod pa hrvaško-srbsko. To naj bi veljalo tudi nasproti osrednji državni vladi. Sodil je tudi, da "ni ovirati od kraja posebne književnosti in znanosti posameznih narodnih vej skupne majke Jugoslavije". Prepričan je namreč bil, da bodo skupne institucije, skupno delo, neovirano medsebojno občevanje in spoznavanje ustvarili "v desetletjih med nami brati, uživajočimi sadove zlate svobode, oproščenimi stoletnih okovov tujstva, takorekoč neopaženo nerazdružno vez naravne enotnosti, ki bo kljubovala zlahka vsem viharjem"¹⁴⁹

Članek dr. Planinskega je bil zadnji prispevek, ki je bil o vprašanju notranje ureditve bodoče jugoslovanske države objavljen v slovenskem časopisju oktobra 1918. Ta razprava, ki je neposredno pred razpadom Avstro-Ogrske monarhije predstavila prve celoviteje oblikovane narodno-programske načrte o nadaljnjih pogojih in vsebini narodnega, kulturnega, gospodarskega in političnega življenja Slovencev, je pokazala, da je v tedanji slovenski narodno-politični misli in v slovenski politiki o vprašanju oblike državne ureditve prevladovala unitaristično-centralistična usmeritev. To usmeritev, ki je v bodoči jugoslovanski skupnosti terjala edinole unitaren in centralistični državno-pravni ustroj, je hkrati z načelom jugoslovanske nacionalne enotnosti najmočnejše zagovarjal slovenski liberalni tabor. Tako so še pred 29. oktobrom 1918, ko so se slovenske dežele odcepile od habsburške monarhije, slovenski liberalci že povsem določno opredelili svoje poglede na nacionalni in državno-pravni značaj bodoče jugoslovanske skupnosti. Te poglede sta kasneje slovenski liberalni tabor in njegova politična predstavnic JDS v svoji narodno-politični misli in z neposrednimi političnimi odločitvami dosledno uveljavljala v procesu jugoslovanskega zedinjenja novembra 1918. To je bil čas Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (Države SHS), prek katere so se 1. decembra 1918 habsburški Jugoslovani združili s Kraljevino Srbijo v Kraljevino SHS.

OPOMBE K PRVEMU POGLAVJU

¹ Podrobneje glej o deklaracijskem gibanju, vzrokih, ki so ga vzpodbudili, njegovem značaju, razvojnih stopnjah in o njegovem časovnem okviru v Janko Pleterski: *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. Ljubljana 1971. 145, 170, 173–184, 225–241 (odslej Pleterski, *Prva odločitev*), isti: *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*. Maribor 1981, 227, 263–264 (odslej Pleterski, *Študije*), Momčilo Zečević: *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske*

- ustave. Maribor 1977, 79, 91, 98–99, 105–107, 109–111 (odslej Zečević, Slovenska ljud. stranka), Lojze Ude: Slovenci in jugoslovanska skupnost. Maribor 1972, 86–115, 154 (odslej Ude), Erjavec, Zgodovina kat. gibanja, 228–231, isti, Slovenci, 60–63, Gestrin-Melik, 332–333, Janko Prunk: Slovenski narodni vzpon. Narodna politika 1768–1992. Ljubljana 1992, 182–200 (odslej Prunk, Slovenski nar. vzpon). Glej tudi Vlasta Stavbar: Izjave v podporo Majniške deklaracije. – Zgodovinski časopis, XLVI, 1992, 3, 4, 357–381, 497–507, XLVII, 1993, 1, 99–106.
- ² Erjavec, Slovenci, 62.
- ³ Pleterski, Prva odločitev, 178.
- ⁴ Prav tam, 177–178.
- ⁵ Janko Pleterski v tej zvezi opozarja, da je bila JSDS "prva in do leta 1909 edina vseslovenska stranka in je s tem dejansko izražala svoje načelno nasprotovanje sistemu kronovin, ki so delile slovenski narod". (Pleterski, Študije, 59). Pripomniti velja le, da JSDS zaradi svoje slabe kadrovske moči kljub svojemu vseslovenskemu značaju ni uspela delovati na vsem slovenskem narodnostnem ozemlju. Tako je bilo "socialistično delavstvo na Koroškem v celoti organizirano v okviru nemške stranke, na Štajerskem pa je bilo področje okrog Celja (Trbovlje in Hrastnik) v jugoslovanski, področje okrog Maribora pa v nemški stranki". (Gestrin-Melik, 291).
- ⁶ O tem glej podrobneje Zečević, Na zgod. prelomnici, 23–24, Erjavec, Zgodovina kat. gibanja, 242–243.
- ⁷ Slovenski narod, 1.7.1918.
- ⁸ Zečević, Na zgod. prelomnici, 53. O zedinjenju kranjske in štajerske pokrajinske liberalne stranke in drugih liberalnih političnih organizacij, ki so delovale v posameznih deželnih središčih – v Celju, Gorici in Trstu – v JDS konec junija 1918 glej podrobneje str. 28, 53, 57 in op. 39 na tej strani in isti, Slovenska ljud. stranka, 112 in op. 170 na tej strani.
- ⁹ Erjavec, Zgodovina kat. gibanja, 234.
- ¹⁰ Prav tam.
- ¹¹ Zečević, Slovenska ljud. stranka, 107. O tem glej tudi Ude, 107.
- ¹² Ude, 245.
- ¹³ Prav tam.
- ¹⁴ Melik, Slovenski lib. tabor, 22.
- ¹⁵ O tem glej Ude, 25, 30, 42, 44–49, 52–59, 71–73, Prunk, Slovenski nar. vzpon, 130–131, 135–138, 157–165, 183–184, 190 in Zečević, Na zgod. prelomnici, 41.
- ¹⁶ Zečević, Na zgod. prelomnici, 68. Podrobneje glej o vzrokih, ki so pred prvo svetovno vojno vplivali na prodor jugoslovanske misli pri Slovencih str. 36–38, 43, Prunk, Slovenski nar. vzpon, 128–139 in Ude, 76.
- ¹⁷ Zečević, Na zgod. prelomnici, 42.
- ¹⁸ Ude, 76. O ideji slovanske vzajemnosti pri Slovencih v letih 1898–1910 glej podrobneje Irena Gantar Godina: Neoslavizem in Slovenci. – Zgodovinski časopis, XLI, 1989, 4, 513–546, ista: Neoslavizem in Slovenci. Ljubljana 1994 (odslej Gantar Godina, Neoslavizem) in Vasilij Melik, Ivan Hribar in njegovi spomini. – Ivan Hribar, Moji spomini, II. del, Ljubljana 1984, 641–643. Pripominjam, da je imela ideja o vseslovenski vzajemnosti največ odziva med liberalnimi politiki in izobraženci, pa tudi med liberalno usmerjenim dijaštvom. Najvidnejši liberalni privrženici te ideje so bili I. Hribar, F. Podgornik, Bogumil Vošnjak, Andrej Gabršček, Otakar Rybař in G. Žerjav.
- ¹⁹ Ude, 76.
- ²⁰ Pleterski, Študije, 381.
- ²¹ O tem glej podrobneje Ude, 30–32, 48–49, 63–71, 76–77, Gestrin-Melik, 318 in Prunk, Slovenski nar. vzpon, 136–138.
- ²² Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869–1920. Beograd 1951, 202 (odslej ZA KPJ).
- ²³ O tem glej Erjavec, Zgodovina kat. gibanja, 204, Lončar, 84, Ude, 55, Gestrin-Melik, 317 in Pleterski, Študije, 150, 217.

- ¹⁴ Ude, 46–47, 50, 52–53, 54, 65–59, 72–73. Glej tudi Prunk, Slovenski nar. vzpon, 130–133, 137–139, 156–158.
- ¹⁵ O tem glej Ude, 30–31, 63–66, 77. – Pripominjam, da so poleg liberalnih politikov in publicistov podpirali novoilirski koncept kulturno-jezikovnega zlitja jugoslovanskih narodov tudi nekateri vidni filozofi in publicisti v slovenskem katoliškem taboru: dr. Aleš Ušeničnik, Josip Koruza in Josip Puntar. Med njimi je novoilirski koncept najmočnejše podpiral vodilni slovenski katoliški filozof tistega časa, A. Ušeničnik. Podrobneje o tem glej Ude, 25, 49, 71. Irena Gantar Godina: T.G. Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem (1895–1914). Ljubljana 1987, 66–67 (odslej Gantar Godina, Masaryk) in Prunk, Slovenski nar. vzpon, 137, 163–166, 193.
- ¹⁶ Pleterski, Študije, 103. Glej tudi str. 256.
- ¹⁷ Ude, 28, 46. Prunk, Slovenski nar. vzpon, 130–131.
- ¹⁸ Irena Gantar Godina: Narodno radikalno dijaštvo. (Priloge. – Resolucije II. shoda Narodno-radikalnega dijaštva v Celju 5. –8. septembra 1907). - Zgodovinski časopis, XXXVI, 1982, 3, 226.
- ¹⁹ Gantar Godina, Masaryk, 83. O nacionalno-politični usmeritvi narodnoradikalne mladine glej tudi ista, Neoslavizem, 99–102 in Zečević, Na zgod. prelomnici, 59–60.
- ²⁰ O vstopu G. Žerjava, A. Ribnikarja in A. Kramerja v NNS glej Gantar Godina, Masaryk, 84 in op. 16 na tej strani.
- ²¹ O pisanju mladoliberalnih glasil Jutro in Dan glej podrobneje Ude, 50–51, 54–55 in Dušan Biber: Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnami v letih 1912–1913. – Istorija XX. veka, I, 1959, 318. (Odslej Biber).
- ²² Biber, 291.
- ²³ Gantar Godina, Masaryk 117.
- ²⁴ O tem glej Biber, 292–293 in Gantar Godina, Masaryk, 108–112. Glej tudi Ude, 56–60, 72–73.
- ²⁵ Biber, 314.
- ²⁶ Biber, 297, op. 43. Glej tudi Lončar, 85 in Gestrin-Melik, 317–318.
- ²⁷ Biber, 323.
- ²⁸ Zečević, Slovenska ljud. stranka, 27.
- ²⁹ Zečević, Na zgod. prelomnici, 53.
- ³⁰ Gestrin-Melik, 318.
- ³¹ Janko Pleterski: Nacije, Jugoslavija, revolucija. Beograd 1985, 241–242 (odslej Pleterski, Nacije-Jugoslavija-revolucija).
- ³² Domovina, 3.5.1918.
- ³³ Domovina, 28.6.1918. – Pripominjam, da je liberalni tisk podobno kakor na Slovence gledal tudi na Hrvate in Srbe, saj jih je označeval kot brate iz "hrvatsko-srbskega dela našega naroda". (Slovenski narod, 28.6.1918).
- ³⁴ Slovenski narod, 28.6.1918.
- ³⁵ Slovenski narod, 1.7.1918.
- ³⁶ Prav tam.
- ³⁷ Slovenski narod, 2.7.1918.
- ³⁸ Domovina, 3.5.1918.
- ³⁹ Domovina, 5.7.1918.
- ⁴⁰ Slovenski narod, 1.7.1918.
- ⁴¹ Slovenski narod, 2.7.1918.
- ⁴² Ude, 66.
- ⁴³ Melik, Slovenski lib. tabor, 22.
- ⁴⁴ Domovina, 28.6.1918.
- ⁴⁵ Ude, 78.
- ⁴⁶ Zečević, Na zgod. prelomnici, 28.
- ⁴⁷ Melik, Slovenski lib. tabor, 22.
- ⁴⁸ Zečević, Na zgod. prelomnici, 28.

- ⁹⁹ Prav tam, 58.
- ¹⁰⁰ Prav tam, 58. O tem glej tudi isti, Slovenska ljud. stranka, 132 in Melik, Slovenski lib. tabor, 22.
- ¹⁰¹ Domovina, 5.7.1918.
- ¹⁰² Zečević, Na zgod. prelomnici, 53–54.
- ¹⁰³ Prav tam, 54.
- ¹⁰⁴ Prav tam.
- ¹⁰⁵ Pleterski, Študije, 103. Zečević, Na zgod. prelomnici, 54.
- ¹⁰⁶ Pleterski, Študije, 215.
- ¹⁰⁷ Zečević, Na zgod. prelomnici, 57, op. 39. O tem glej tudi Gestrin-Melik, 333.
- ¹⁰⁸ Erjavec, Zgodovina kat. gibanja, 238.
- ¹⁰⁹ Zečević, Slovenska ljud. stranka, 112.
- ¹¹⁰ Domovina, 5.7.1918.
- ¹¹¹ Domovina, 23.8.1918, Slovenski narod, 17.10.1918.
- ¹¹² Slovenski narod, 14.8., 23.8. in 27.10.1918, Domovina, 25.10.1918.
- ¹¹³ Slovenski narod, 3.8.1918.
- ¹¹⁴ Domovina, 25.10.1918.
- ¹¹⁵ Hermann Wendel (1884–1936), zgodovinar, publicist in politik, je bil tedaj eden izmed najboljših evropskih poznavalcev južnoslovanskih političnih, kulturnih in etničnih razmer. V Frankfurtu na Maini, kjer je delal in živel, je osnoval tudi nemško-jugoslovansko društvo. V letih 1906–1913 je pripadal nemški socialni demokraciji, od 1912–1918 je bil tudi član Reichstaga. Bil je tudi urednik različnih socialističnih časopisov. Kot zgodovinar in publicist je objavil vrsto del, ki so obravnavala razvoj socialne demokracije ter južnoslovansko vprašanje – med slednjimi Vprašanja jugovzhodne Evrope (1918), Križem kračem po slovanskem Jugu (1922), Iz južnoslovanskega risorgimenta (1923), Južnoslovanske silhuete (1924), Borba Južnih Slovanov za svobodo in enotnost (1925), Iz sveta Južnih Slovanov (1928) in druge. Po prvi svetovni vojni je s članki sodeloval tudi v znani zagrebški reviji Nova Evropa. Eno njegovih najbolj znanih del, Borba Južnih Slovanov za svobodo in neodvisnost (Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit), so prevedli tudi v srbski jezik. Glej Herman Vendel: Borba Jugoslovena za slobodu i jedinstvo (s nemščokog preveo Milan S. Nedić, predgovor za srpsko izdanje napisao Dragiša Lapčević), Beograd, sine anno, 744 str. (cir.).
- ¹¹⁶ Slovenski narod, 28.8.1918.
- ¹¹⁷ Anton Loboda (Anton Melik): Narod, ki nastaja. – Ljubljanski zvon, XXXVIII, 1918, 7, 476.
- ¹¹⁸ Prav tam.
- ¹¹⁹ Prav tam, 476–477.
- ¹²⁰ Prav tam, 478.
- ¹²¹ Prav tam, 478, 479.
- ¹²² Prav tam, 478.
- ¹²³ Prav tam, 480.
- ¹²⁴ Prav tam, 477.
- ¹²⁵ Prav tam, 480.
- ¹²⁶ Prav tam, 481, 483.
- ¹²⁷ Prav tam, 484.
- ¹²⁸ Prav tam, 481–482.
- ¹²⁹ Josip Jerič: Narodni svet. – Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Ljubljana 1928, 155. (Odslej Jerič). Podrobneje glej o ustanovitvi Narodnega sveta str. 144–147 in Pleterski, Prva odločitev, 244–249.
- ¹³⁰ Jože Šorn: Narodni svet v Ljubljani in njegov gospodarski odsek. – Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIII, 1983, 1–2, 57 (odslej Šorn, Narodni svet v Ljubljani).
- ¹³¹ Prav tam, 57–58.
- ¹³² O tem, da je Šukljeter referat izšel s privoljenjem Narodnega sveta pa tudi na posebno željo A. Korošca, glej Zečević, Slovenska ljud. stranka, 130, isti, Na zgod. prelomnici, 57, 176 in Fran

Erjavec: Avtonomistična izjava slov. kulturnih delavcev leta 1921 (Iz spominov). – Zgodovinski zbornik, Buenos Aires 1953, 7 (odslej Erjavec, Avtonomistična izjava). O tem je pisal tudi Šuklje sam, in sicer v članku *Svojim gg. kritikom!*, ki ga je objavil *Slovenec* 22. 10. 1918.

⁹⁸ Zečevič, *Slovenska ljud. stranka*, 131.

⁹⁹ *Slovenec*, 5.10., 7.10., 8.10., 15.10. in 18.10.1918.

¹⁰⁰ *Slovenski narod*, 5.10., 7.10., 8.10., 12.10. in 17.10.1918, *Naprej*, 7.10., 8.10., 9.10., 14.10. in 15.10.1918.

¹⁰¹ O tej razpravi so doslej že pisali Zečevič, *Slovenska ljud. stranka*, 130–132, isti, *Na zgod. prelomnici*, 57–58 in *Prinik, Slovenski nar. vzpon*, 210–212. Nanjo opozarjata tudi D. Lončar in F. Erjavec (glej Lončar, 115 in Erjavec, Avtonomistična izjava, 7–8).

¹⁰² Zečevič, *Slovenska ljud. stranka*, 131.

¹⁰³ *Slovenec*, 5.10.1918.

¹⁰⁴ Prav tam.

¹⁰⁵ *Slovenec*, 7.10.1918.

¹⁰⁶ *Slovenec*, 18.10.1918.

¹⁰⁷ O tem glej tudi Zečevič, *Slovenska ljud. stranka*, 131, isti, *Na zgod. prelomnici*, 57 in *Šorn, Narodni svet v Ljubljani*, 57–58.

¹⁰⁸ *Slovenec*, 7.10.1918.

¹⁰⁹ *Slovenec*, 18.10.1918.

¹¹⁰ *Slovenec*, 15.10.1918.

¹¹¹ *Slovenec*, 7.10.1918.

¹¹² *Slovenec*, 15.10.1918.

¹¹³ *Slovenec*, 18.10.1918.

¹¹⁴ Prav tam.

¹¹⁵ Prav tam.

¹¹⁶ *Slovenec*, 7.10.1918.

¹¹⁷ Prav tam.

¹¹⁸ *Slovenec*, 8.10.1918.

¹¹⁹ Prav tam.

¹²⁰ Erjavec, Avtonomistična izjava, 7.

¹²¹ Prav tam, 6.

¹²² *Slovenec*, 18.6.1917.

¹²³ Erjavec, Avtonomistična izjava, 7.

¹²⁴ *Naprej*, 7.10.1918.

¹²⁵ Šorn, *Narodni svet v Ljubljani*, 57.

¹²⁶ F. Šuklje je v kasnejšem poteku razprave o notranji ureditvi bodoče jugoslovanske države izjavil, da gre njegovo zamisel o upravnih ureditvi Slovenije razumeti kot uvajanje samouprave. V članku, *Svojim gg. kritikom!* je namreč zapisal, da bi le-ti pravilno "pogodili, ako bi me vvrstili med pristaše in zagovornike načela samouprave". – *Slovenec*, 22.10.1918.

¹²⁷ Zečevič, *Slovenska ljud. stranka*, 131.

¹²⁸ Zečevič, *Na zgod. prelomnici*, 57. V tej zvezi lahko opozorimo, da je že na seji ustavno-pravnega odseka 17. 9. 1918 v Ljubljani, ko je F. Šuklje predstavil svoj referat o vprašanju notranje ureditve v bodoči jugoslovanski državi, eden izmed liberalnih prvakov, G. Žerjav, pripomnil, da lahko Šukljetov referat "služi kot ,oboroževanje proticentralističnih tendenc" (Šorn, *Narodni svet v Ljubljani*, 58).

¹²⁹ Glej *Slovenec*, 7.10. in 8.10.1918.

¹³⁰ *Slovenec*, 15.10.1918.

¹³¹ Zečevič, *Na zgod. prelomnici*, 176.

¹³² *Slovenec*, 15.10.1918.

¹³³ Prav tam.

- ¹²⁹ Prav tam.
- ¹³⁰ Prav tam.
- ¹³¹ Zečevič, *Na zgod. prelomnici*, 57.
- ¹³² Prav tam.
- ¹³³ *Slovenski narod*, 17.10.1918.
- ¹³⁴ Prav tam.
- ¹³⁵ *Slovenski narod*, 18.10.1918.
- ¹³⁶ *Slovenski narod*, 19.10.1918.
- ¹³⁷ Prav tam.
- ¹³⁸ Prav tam.
- ¹³⁹ Zečevič, *Slovenska ljud. stranka*, 132.
- ¹⁴⁰ Zečevič, *Na zgod. prelomnici*, 58.
- ¹⁴¹ Prav tam.
- ¹⁴² Prav tam, 57.
- ¹⁴³ Prav tam.
- ¹⁴⁴ O tem glej podrobneje Jurij Perovšek: *Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 – april 1923)*. - *Zgodovinski časopis*, XXXVIII, 1984, 1–2, 10–20, 26 (odslej Perovšek, *Oblikovanje programskih načrtov o samoodločbi v slov. politiki*).
- ¹⁴⁵ *Slovenec*, 22.10.1918.
- ¹⁴⁶ Erjavec, *Avtonomistična izjava*, 8.
- ¹⁴⁷ Prav tam. – F. Erjavec je verjetno mislil na svoj članek *Lokalna samouprava*, v katerem je predstavil historični in novejši razvoj ter delovanje angleške samouprave do leta 1900. Obsežen članek o tej problematiki je nato v enem nadaljevanju objavil v zadnji četrtini leta 1918 v socialistični reviji *Demokracija*. – Glej Fran Erjavec: *Lokalna samouprava*. – *Demokracija*, 1, 1918, 210–220, 263–272. Pripominjam, da je ob koncu prvega nadaljevanja F. Erjavec napovedal, da bo članek izhajal še naprej, vendar pa napovedanih nadaljevanj ni objavil ne leta 1918 in tudi ne v letu 1919.
- ¹⁴⁸ *Slovenec*, 26.10.1918.
- ¹⁴⁹ Prav tam.

NARODNO-POLITIČNA USMERITEV TER DRŽAVNOPРАВNA STALIŠČA JUGOSLOVANSKE DEMOKRATSKE STRANKE V ČASU OBSTOJA DRŽAVE SHS

Z nastankom Države SHS, samostojne državne skupnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki so bili do leta 1918 vpeti v avstroogrski državni okvir, je v slovenskem narodnem razvoju nastopilo kratko, vendar zelo pomembno obdobje. Slovenci so se naposled vendarle uveljavili kot suveren narod, ki samostojno odloča o vseh vprašanjih, ki pogojujejo neodvisnost samosvoje nacionalne enote. Država SHS, ki je predstavljala časovni in politični okvir tega, povsem novega slovenskega zgodovinskega položaja, je obstajala od 29. oktobra 1918 (od preloma državnopravnih vezi med habsburškimi Jugoslovani in Avstro-Ogrsko monarhijo) do 1. decembra 1918, ko se je združila s Kraljevino Srbijo v Kraljevino SHS. V času svojega obstoja je z izjemo Prekmurja, Medjimurja, Baranje, Bačke in Banata obsegala vse jugoslovansko ozemlje nekdanje dvojne monarhije. Država SHS mednarodno sicer ni bila priznana, kljub temu pa je izpolnjevala vse pogoje, ki jih mednarodno pravo zahteva za nastanek in obstoj držav.¹ Bila je torej državna skupnost jugoslovanskih narodov iz nekdanje monarhije in je leta 1918 ob Kraljevini Srbiji obstajala kot neodvisna in zgodovinska država-predhodnica prve skupne jugoslovanske državno-politične formacije - Kraljevine SHS.

Če na kratko orišemo nove zgodovinske razmere, ki so določale položaj slovenskega naroda v Državi SHS, moramo poudariti, da so se Slovenci v času njenega obstoja izkazali "za izrazito državotvoren faktor",² saj so si privzeli lastnost globalne družbene skupnosti, ki se je organizirala kot država. V novembru leta 1918 je slovenski narod v skupni državi habsburških Jugoslovanov dosegel lastno državnost. Utemeljevala jo je državnopravna ureditev znotraj novonastale Države SHS.¹ Ta ureditev, ki se je izražala na federativni in konfederativni ravni, je Slovincem zagotavljala nacionalno državnost na osnovi pristojnosti, ki so jih v Državi SHS imeli posamezni pokrajinski organi oblasti. V tej državi so Slovenci imeli svojo Narodno vlado SHS v Ljubljani (Narodna vlada), v kateri so bili razen za zunanje zadeve združeni vsi najvišji organi zakonodajne ter izvršne oziroma upravne oblasti, ki jih ima država. Slovenska Narodna vlada je imela poleg svojega predsednika dvanajst upravnih oddelkov (poverjeništev): poverjenišтво za notranje zadeve, za prehrano, za uk in bogočastje, za pravosodje, za socialno skrbstvo, za finance, za promet, za industrijo in trgovino, za javna dela in obrt, za poljedelstvo, za narodno obrambo in za zdravstvo. S tem je bila utemeljena slovenska državnost. Narodna vlada je Sloveniji zagotavljala lastno državno oblast, medtem ko si je zagrebško Narodno vijeće, vrhovni organ oblasti v Državi SHS, pridržalo le vodenje zunanjih in vojaških zadev ter odločanje o izvrševanju pravice do pomilostitve, razveljavljanje zakonov in imenovanje stopenj višjih uradnikov. To razdelitev pristojnosti med slovensko Narodno vlado in Narodnim vijećem pa je Narodna vlada kmalu presegla in začela izvajati državno oblast tudi na področjih, ki so bila sprva v pristojnosti Narodnega vijeća. Tako je v Sloveniji izvrševala vso državno oblast. Posegala je tudi na področje mednarodnih odnosov, njen obstoj pa so pri širjenju svojih diplomatskih povezav upoštevale celo nekatere evropske vlade. Poleg tega je v Sloveniji povsem samostojno vodila tudi vse vojaške zadeve in s svojimi pristojnimi organi (poverjeništvom za pravosodje in poverjeništvom za narodno obrambo) pomilostila osebe, ki so jih obsodili avstrijski pravosodni organi. Samostojno in po lastnem preudarku je razveljavila tudi nekatere najvišje pravne akte, ki so jih izdali organi avstrijske državne uprave ter akte z najvišjo pravno močjo, ki jih je sprejela avstrijska državna oblast in jih nadomestila z novimi določili. Prav tako je sama imenovala tudi stopnje višjih uradnikov. To prakso je kasneje v državnopravnem pogledu potrdila še Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju

Narodne vlade SHS v Ljubljani, ki jo je v sporazumu z Narodnim vijećem 14. novembra 1918 izdala slovenska Narodna vlada. S to naredbo je Narodno vijeće kot nosilec vrhovne oblasti v Državi SHS pooblastilo slovensko Narodno vlado, da v njegovem imenu samostojno izvaja svojo državno oblast v slovenskem delu "narodne, svobodne, neodvisne, na demokratskih načelih urejene države SHS".⁴ Tako je postala Narodna vlada na slovenskem ozemlju edina, popolna in pravno najvišja oblast ter nosilka slovenske nacionalne suverenosti v Državi SHS.⁵

Narodna vlada je torej "delala neodvisno, ker "niso bile med državo S.H.S. in Slovenijo skupne niti one stvari, ki so bile npr. med Avstrijo in Ogrsko"; Narodna vlada je imela "celo svoj vojaški resort in je po predsedstvu Narodne vlade vsaj deloma izvrševala tudi zunanjepolitične posle".⁶ Taka državnopravna in politična samostojnost Slovenije v Državi SHS je omogočila, da je slovenska politika imela priložnost neodvisno in po lastni presoji oblikovati nove pogoje slovenskega družbenega, političnega, gospodarskega in kulturnega življenja. V novembru 1918, ko je bila samostojnost in neodvisnost Slovenije v državnopravnem pogledu takšna, kakršno sicer poznamo pri ločenem državnem obstoju – Narodna vlada je o Sloveniji govorila celo kot o "državi SHS slovenskega območja"⁷ – so to priložnost izkoristili vsi takratni slovenski politični dejavniki in se opredelili do vseh ključnih vprašanj, ki so neposredno zadevala tedanji in bodoči slovenski narodno-politični razvoj.⁸ Eno temeljnih, zgodovinsko odločujoćih vprašanj je nedvomno predstavljal odnos slovenske politike do celostnega jugoslovanskega zedinjenja, to je do zedinjenja Države SHS s Kraljevino Srbijo. Novembra 1918 so vsi trije slovenski politični tabori, katoliški, socialdemokratski in liberalni, zelo jasno predstavili svoje poglede na značaj in notranjo ureditev nove jugoslovanske države. Pojasnili so, kako si zamišljajo razmerja med jugoslovanskimi narodi oziroma odnose, ki bi jih v novi jugoslovanski skupnosti vzpostavili med Slovenci, Hrvati in Srbi. Izjave tedanjih slovenskih političnih subjektov niso tako kot v habsburški monarhiji izražale zgolj politično-programskih stališč, pač pa so se že navezovale na neposredne politične odločitve, ki so jih posamezne stranke sprejele v procesu jugoslovanskega zedinjenja leta 1918.

Kot smo že dejali, sta v času obstoja Države SHS slovenski liberalni tabor in njegova politična predstavnica JDS o vprašanju nacionalnega in državnopravnega značaja nove jugoslovanske skupnosti izražala enake poglede, kakršne sta o tem oblikovala še pred razpadom Avstro-Ogrske

monarhije. Tako sta na bodoče odnose med Slovenci, Hrvati in Srbi gledala izključno skozi prizmo jugoslovanske nacionalne enotnosti. Tako usmeritev je že na veliki narodni manifestaciji 29. oktobra 1918 na Kongresnem trgu v Ljubljani v svojem govoru potrdil načelnik Jugoslovanske demokratske stranke I. Tavčar. Na tej manifestaciji, ki je pretrgala državno-pravne vezi med slovenskimi deželami in habsburško monarhijo in ki je pomenila dejanje slovenske "državne samoodločbe in osamosvojitve",⁹ je I. Tavčar zbrani množici Slovencev dejal, da smo "dosegli (...) svojo lastno državo, v kateri bodo združeni Jugoslovani kot en narod v taki trdni zvezi, da je nobena peklenska moč ne bo mogla razkrojiti".¹⁰ Drugi liberalni politik, I. Hribar, ki je v imenu slovenskega Narodnega sveta na manifestaciji nastopil kot prvi govornik, je spomnil na Krekovo gledanje, "da smo Slovenci, Hrvatje in Srbi narod istega jezika in iste krvi".¹¹ Stališče, da so Slovenci, Hrvatje in Srbi zgolj sestavni deli oziroma 'plemena' enega jugoslovanskega naroda, so liberalna glasila v novembru leta 1918 nenehno poudarjala.¹² Posamezni liberalni politiki (F. Novak) so že v prisotnosti srbskih častnikov in vojakov, ki so 6. novembra 1918 iz avstrijskega vojnega ujetništva iz okolice Salzburga prispeli v Ljubljano, videli "simbolični znak tudi kulturnega edinstva med nami (Slovenci) in Vami (Srbi – op. J. P.)".¹³ Takšna naravnost liberalne politike je imela močno podporo tudi med vidnimi liberalnimi znanstvenimi in kulturnimi delavci. Tako je F. Ilešič na razmišljanja o obstoju različnih jugoslovanskih nacionalnih individualnosti gledal kot na "male prepire malih ljudi o plemenskih posebnostih in razlikah Slovencev, Hrvatov in Srbov".¹⁴ Za liberalni tabor, ki je v jugoslovanskem nacionalnem integralizmu videl edino stvarno in možno slovensko narodno-politično perspektivo, je bila že v času obstoja Države SHS taka opredelitev "*temelj in podlaga vse naše samostojnosti*".¹⁵ Liberalci so zato ostro obsojali vsako slovensko narodno stališče in ga celo imenovali "dunajsko stališče".¹⁶ Opominjali so, da so Slovenci tiste, ki so zagovarjali tako stališče (mišljeni so bili bivši načelnik SLS dr. Ivan Šušteršič in tovariši – op. J. P.), "postavili na sramotni oder in vrgli iz naroda". Hkrati so povsem odkrito tudi dvomili v življenjsko moč slovenskega naroda in lastne ustvarjalne sposobnosti, ki jih je slovenski narod pokazal po razpadu habsburške politične in državne oblasti. Opozarjali so na tedanje mednarodno-politične razmere in na ravnanje takratne slovenske politike, ki je šele potem, "ko smo izpovedali moško in odkrito, da hočemo biti enotni s Hrvati in Srbi v sužnosti in svobodi", ustvarila

potrebne pogoje, da so se "postavili na našo stran bratje Hrvati in Srbi". To je omogočilo, da "je bilo vprašanje naše svobode rešeno, naša samostojnost zagotovljena". S tem je slovenski liberalizem odkrito ocenjeval, da so "Slovenci sami (...) slaboten narod", da se ne bi "za nas same (...) nihče brigal" in da nas tudi Wilsonova načela ne bi rešila. Toda "kakor hitro smo se pa priznali za del velikega 15 milijonskega jugoslovanskega naroda, je bilo naše odrešenje gotovo".¹⁷ Takšno precej poenostavljeno in enostransko stališče je bilo za liberalni tabor nedvomno prikladno, saj je slovensko nacionalno osvoboditev in politično osamosvojitve leta 1918 postavljalo v neposredno vzročno zvezo s sprejemanjem in uveljavljanjem jugoslovanskega nacionalnega integralizma. Opozoriti pa je potrebno, da je le deloma ustrezalo dejanskemu poteku dogodkov. Slovensko nacionalno osvoboditev v letu 1918 so vendarle omogočili predvsem konkretni napor in pobude vodilnih slovenskih političnih strank (zlasti SLS), ki so si po objavi Majniške deklaracije skupaj z drugimi jugoslovanskimi političnimi dejavniki iz Avstro-Ogrske monarhije prizadevali uresničiti narodno-osvobodilne težnje Slovencev, Hrvatov in Srbov. Te težnje so se v političnem smislu udejanile po zagrebškem Narodnem vijeću, ki je ob svoji ustanovitvi 5. in 6. oktobra 1918 razglasilo in tudi prevzelo vodenje boja jugoslovanskih narodov v habsburški monarhiji za nacionalno osvoboditev in samoodločbo. Dejstvo, da se je narodno-osvobodilna dejavnost habsburških Jugoslovancev leta 1918 opirala na poudarjanje njihove nacionalne enotnosti, ni imelo odločujoče vloge pri njihovi osvoboditvi. Odločilno vlogo je dejansko imela le konkretna politična akcija, ki je dosegla svoj vrh 29. oktobra 1918 z odcepitvijo jugoslovanskih dežel od Avstro-Ogrske in ustanovitvijo Države SHS.

Slovenski liberalizem v slovenski samoodločbi ni videl dejanja nacionalne osamosvojitve, pač pa jo je vrednotil le kot logično posledico pokroviteljstva, ki naj bi ga pri reševanju slovenskega problema Slovenci dobili pri Hrvatih in Srbih. To je slovenski liberalni tabor navedlo tudi k pojasnilu, v katerem izmed delov t. i. 'jugoslovanskega' naroda vidi zgodovinskega nosilca jugoslovanskega državnega zedinjenja, za katero je menil, da je "danes (...) vsaj v velikem delu že izvršeno".¹⁸ Tako zgodovinsko vlogo je pripisoval prav Srbom iz Kraljevine Srbije, torej tistemu delu t. i. 'jugoslovanskega' naroda, ki tedaj še ni bil vključen v že obstoječo jugoslovansko državno-politično zvezo – Državo SHS. To je seveda pomenilo, da je šele v zedinjenju s srbsko državo videl dokončno

uresničenje jugoslovanske združitve. To združitev je razumel kot polno afirmacijo srbijanstva, to je srbskega naroda iz Kraljevine Srbije, njegove kulture, politike, zgodovinske tradicije in srbske kraljevske vladarske hiše. Slovenski liberalni tabor je namreč novembra 1918 svoje strogo jugoslovansko integralistično stališče povezal s poveličevanjem Srbov in srbstva in poudarjal: "Ponos Slovenca je bil vedno Srb. Saj smo eden narod, dasi nosimo tri imena".¹⁹ Glasilo JDS Slovenski narod je pisal, da so od nekdanj "čutili (...) v Belemgradu krvno zvezo z Ljubljano, kakor jo je čutila Ljubljana z Belimgradom",²⁰ enako kot so Srbi, "prvi junaki sveta", vedno pomenili Slovencem vzor junaštva, "a tudi vzor ljubezni, vzor samozatajevanja, vzor discipline".²¹ Slovenski narod je pisal o srbskem osvobodilnem odporu proti Turkom in o bojih, ki jih je bila srbska vojska med balkanskimi vojnami in med prvo svetovno vojno. Opozarjal je na vse ključne vojaške spopade, ki so v daljnji in polpretekli zgodovini označevali srbsko osvobodilno in heroistično držo: na kosovsko bitko, kumanovsko bitko, bitko pri Bitoli in Bregalnici ter na Ovčjem polju, na boje med nemško in srbsko vojsko za Beograd, na znani pohod srbske vojske preko Albanije itn.²² Ta dejstva je slovenski liberalizem izrabljaj kot dokaz, da slovenska nacionalna osvoboditev ni bila posledica samostane in dejavne slovenske volje po nacionalni svobodi, temveč hrvaško-srbske osvobodilne odločenosti, še posebej pa srbskih nacionalno-emanipacijskih in medvojnih vojaško-osvobodilnih naporov. Slovenski liberalci so bili namreč povsem prepričani, da je prav srbski "večni titanski boj za svobodo (...) tudi nemim in slepim robovom odprl oči, da smo uzrli težke okove stoletnega robstva na svojih rokah", srbski vojaki pa so "spasili in osvobodili male narode, osvobodili (...) svoje brate".²³ Slovenski liberalizem je tudi nacionalno osvoboditev, ki jo je za Slovence pomenil nastanek Države SHS, razumel le kot plod vojaško-osvobodilne aktivnosti Kraljevine Srbije v prvi svetovni vojni. Takšno stališče je bilo zelo jasno razbrati iz pisanja Slovenskega naroda novembra 1918. Slovenski narod je poudarjal, da so vojaki srbske kraljevske vojske "največ trpeli v tej vojni, a izvojevali sebi in nam svobodo", rešili svojo in "našo domovino, ustvarili (...) nam Jugoslavijo" ter tako dokazali "zasluge, ki si jih je stekel srbski del našega naroda za osvoboditev svojih bratov izpod tisočletnega germanskega jarma".²⁴

Piemontsko vlogo Kraljevine Srbije in njene vojske pri ustanavljanju unitaristične in centralistične jugoslovanske države so vidni politični in kulturni predstavniki liberalizma še posebej poudarjali ob že omenjenem

prihodu srbskih vojaških ujetnikov iz Avstrije v Ljubljano, ki so se v Ljubljani nastanili in kot posebna vojaška formacija v Sloveniji tudi ostali. Ta formacija je imela svoje poveljstvo, ki so ga v Ljubljani ustanovili z odobritvijo srbske vlade in Narodnega vijeća v Zagrebu.²⁵ Vendar to ni pomenilo omejene samostojnosti slovenske Narodne vlade na vojaškem področju. Enote takratnega poveljstva srbskih čet v Ljubljani so namreč "delovale po nalogu ali v soglasju z Narodno vlado v Ljubljani in sodelovale s slovenskimi vojaškimi enotami, ki jih je ustanovila Narodna vlada".²⁶ Tak položaj prvega organiziranega poveljstva srbske vojske v Sloveniji po razpadu Avstro-Ogrske monarhije se je tako povsem ujema z obvestilom, ki ga je ob prihodu srbskega vojaštva na seji Narodne vlade 6. novembra 1918 podal poveljnik II. vojnega okrožja v Ljubljani, Nikola pl. Ištvanović. V svojem poročilu o trenutnih varnostnih razmerah je namreč Narodno vlado seznanil, da "prideta tudi dva srbska častnika, ki pozdravita Nar. vlado in se dasta s svojim moštvom in svojimi tovariši na razpolago za varnostno službo na tukajšnjih kolodvorih".²⁷ Narodna vlada, ki je želela okrepiti vojaške moči v Sloveniji, je zato podpirala vzpostavitev poveljstva srbske vojske v Ljubljani. Le-to je tudi gmotno vzdrževala, saj je 10. novembra 1918 odobrila svojemu poverjeniku za narodno obrambo, dr. Lovru Pogačniku, "izplačilo 10.000 K (kron - op. J. P.) za opremo srbskih častnikov v Ljubljani".²⁸

Srbske častnike in vojake so slovenski liberalci v Ljubljani nadvse slovesno pozdravili. Liberalni politiki, ki so opravljali visoke funkcije v ljubljanskem Narodnem svetu in v zagrebškem Narodnem vijeću, so sodelovali na slovesnosti v domobranski vojašnici na Poljanski cesti, ki jo je v čast srbskemu vojaštvu 10. novembra 1918 organiziral Narodni svet. Glavni govorniki na tej slovesnosti so bili politiki iz liberalnih vrst: I. Hribar v imenu Narodnega sveta, A. Kramer v imenu predsedstva Narodnega vijeća ter deželni poslanec Engelbert Gangl v imenu slovenskega sokolstva. Slovenski narod je poročal, da je v "vseh govorih (...) prekipela medsebojna jugoslovanska ljubezen, (...) v ostalem pa so kipele na dan besede polne navdušenja in svežega novega jugoslovanskega življenja". Vzdušje, ki je vladalo na slovesnosti, so potrjevali tudi klici zbranega občinstva, ki je navdušeno pozdravljalo srbsko vojaštvo in klicalo "živela Srbija, živeli naši osvoboditelji, živeli mučeniki, živel kralj Peter, živela Jugoslavija".²⁹ Na prireditvah, ki so v naslednjih dneh potekale v počastitev srbskih častnikov in vojakov, so tako vzdušje vidni liberalni predstavniki stopnjevali že v pravo čaščenje.

Dokončno so razkrili svojo pripravljenost prikloniti se srbstvu in skupaj s Srbi ustanovljeni unitarni jugoslovanski državi. Tako je staroliberalni prvak V. Ravnihar v svojem nagovoru na koncertu, ki ga je 16. novembra 1918 pripravila Glasbena matica v veliki Unionski dvorani v Ljubljani, srbske častnike in vojake povzdigoval med tiste, ki so "postavljali (...) čine, katerih vsak tvori mejnik v življenju človeštva, trpeli ste in krvaveli", je poudarjal, "in nas je – sram". Zatrjeval je, da so Slovenci Srbom "postali (...) dolžniki na veke", saj so Srbi "naši *spasitelji*, stvaritelji naše svobode" ter jih prosil – "bodite nam tudi *učitelji* te svobode".³⁰ Tudi nagovor F. Ilešiča je bil po poročilu Slovenskega naroda "himna, oda srbskemu junaštvu, srbskim žrtvam za svobodo, srbskim osvoboditeljem". F. Ilešič je pel čast in hvalo Srbom – "tvorcem velike enotne in nedeljive domovine od Soče do morja Egejskega"³¹ ter rotil "o Bože pravde, koji stoluješ u našim srcima, čuvaj našu *Jugoslaviju*".³² Stališča slovenskega liberalizma do Srbov iz Kraljevine Srbije in do vprašanja, kakšen značaj naj bi imela država, v kateri bi Slovenci živeli skupaj z njimi, so bila novembra leta 1918 že povsem jasna. Ob ogledu gledališke igre Frana Saleškega Finžgarja *Divji lovec*, kamor so 15. novembra 1918 povabili srbske častnike in vojake, jih je najbolj nazorno izrekel v svojem pozdravnem govoru član načelstva JDS F. Novak: "Vi Srbi ste nam izvojevali živo resnico ene same, nedeljive, nerazdružljive, od Soče do Vardarja na zunaj in znotraj, po svojem sestavu in svojih čustvih enotne jedinstvene Jugoslavije".³³

Takratno priklonitev slovenske liberalne politike srbstvu in Kraljevini Srbiji bi na prvi pogled lahko razumeli kot skrajni izraz navdušenja in olajšanja, ki je zajelo vse Slovence po razpadu habsburške državne oblasti. Tako ravnanje liberalnega tabora bi lahko pojasnilo dejstvo, da je vsesplošno narodno čustvovanje, ki se je v novembrskih dneh leta 1918 sprostil ob zavesti o doseženi slovenski nacionalni svobodi, prijateljsko in brez predsodkov pozdravljalo vse, ki so med svetovno vojno stali nasproti habsburškemu nemštvu in ob koncu vojne simbolizirali njegov vojaški in politični zlom. Prav zaradi tega so Srbi novembra 1918 med Slovenci uživali precej simpatij, ki so jih povezovali z mislijo na oblikovanje skupne jugoslovanske države. Vendar pa to še ni pomenilo, da bi Slovenci vnaprej in brezpogojno pristajali tudi na centralistično in unitaristično skupno državo. Šlo je le za iskreno željo, da bi idejo skupne jugoslovanske države s Srbi dejansko uresničili. Navdušenje, s katerim je slovenski liberalizem pozdravljaj unitarno in centralistično Jugoslavijo,

zato ni bilo enako tedanjemu naklonjenemu razpoloženju Slovencev do Srbov in srbske kraljevine. Pri liberalcih je imelo drugačen značaj. Predstavljalo je že izoblikovano in trdno politično opredelitev, da mora biti skupaj s Srbi ustanovljena jugoslovanska skupnost urejena izključno samo na centralistični in unitaristični državnopravni način.

Svoje unitaristično in centralistično državnopravno stališče je slovenski liberalni tabor novembra 1918 zgodaj poudaril. Izhajal je iz svoje odločne zahteve, da mora čimprej priti do zedinjenja Države SHS s Kraljevino Srbijo. To zahtevo je slovenski liberalizem prvič predstavil v članku z značilnim naslovom Srbija na pomoč! Članek je objavil Slovenski narod, ki je opozarjal, da je prvo, kar si liberalci "sedaj iz srca želimo, da namreč srbske čete okupirajo celo ozemlje, ki spada pod območje Narodne vlade v Ljubljani". Ta okupacija, ki bi zajela tudi Koroško, bi pomenila "pričetek utrjenih razmer". "Narodnem vjeću priporočamo," je pisal Slovenski narod, da "jo z največjo energijo izposluje pri srbskem armadnem vodstvu. Tukaj se ne sme nobena ura več zamuditi!"³⁴

Taka skrajna zahteva, ki je dokazovala, da je bil slovenski liberalizem brez pomišljanja pripravljen slovensko ozemlje, ki ga je samostojno upravljala Narodna vlada v Ljubljani, predati srbski vojaški zasedbi, se je v omenjenem članku navezovala na predhodno ugotovitev, da se "pri nas (...) veliko piše in govori o federalizaciji, o republikah in drugih takih nepotrebnošnih".³⁵ Na to vprašanje so liberalci poznali samo en odgovor: "*Hočemo postati enotna država od Soče do Egejskega morja, (...) hočemo s kraljevino Srbsko, ki je v svetovni vojni toliko krvi prelila, postati ena neločljiva država* in (...) hočemo s to državo stopiti k ententnim državam v tisto razmerje ljubezni in prijateljstva, katero veže že danes kraljevino Srbijo s temi državami. Na kratko rečeno, mi čutimo že danes, da bi bile škodljive vsake in tudi najmanjše mejice!"³⁶ V procesu jugoslovanskega zedinjenja je bilo to osnovno izhodišče vsega liberalnega državnopravnega in političnega programa. V času, ko je bil omenjeni članek objavljen, 9. novembra 1918, ga še niso zakrivali drugi vzroki (prodiranje italijanske vojske na slovensko ozemlje),³⁷ zaradi katerih je kasneje liberalni tabor še okrepil svoje zahteve po čimprejšnji in izključno centralistični združitvi s srbsko kraljevino. Tako je liberalno opozarjanje na nevarnost italijanskega pritiska v kasnejših novembrskih dneh v dobršni meri temeljilo v že predhodno izoblikovanem konceptu takojšnjega centralističnega jugoslovanskega zedinjenja.³⁸ Res pa je, da je

liberalce pri tem vodila tudi iskrena in upravičena skrb za usodo slovenskega ozemlja, saj so bila tedaj določila londonskega sporazuma slovenski politiki že znana. Toda utemeljitve, ki jih je liberalni tabor navajal poleg italijanske nevarnosti – “dodajanje nevarnosti *s severa* je v tem času gotovo še neutemeljeno”³⁹ – v prid centralističnemu zedinjenju s Srbijo, in ocena, da “smo napravili velikanski pogrešek, ker se nismo takoj priklopili že samostojno obstoječi jugoslovanski Srbiji”,⁴⁰ je kazala, da liberalci v ničemer niso upoštevali lastne državnosti, ki so jo Slovenci dosegli v Državi SHS. Takratne slovenske državnosti niso želeli imeti za programsko merilo, po katerem naj bi oblikovala slovenska politika svoje poglede in stališča do državnega zedinjenja s Srbi. Prav nasprotno. Centralistično in unitaristično usmerjeni slovenski liberalizem je s predsednikom JDS I. Tavčarjem zahteval dosledno podreditev Kraljevini Srbiji, da se torej Slovenci “takoj in brez vsakega nerganja” – “*kar najtesneje združimo z bratsko Srbijo*” v veliko in mogočno državo z “močno osrednjo vlado”, ki jo je bilo po Tavčarjevem mnenju mogoče postaviti “*zgolj le na podlagi razmer, katere vladajo danes v kraljevini srbski*”.⁴¹ Liberalni tabor, za katerega je bil srbski narod “edini rod, ki ima danes, na slovanskem jugu voljo in moč (...) vzpostaviti našo oblast na vsem našem narodnem ozemlju in priboriti našim zahtevam veljavo pred svetom”,⁴² je tako odklanjal “vsak federalizem, vsako cepljenje narodov, vsak separatizem”.⁴³ Kajti, kakor je v svojem obsežnem in za liberalce značilnem članku *Biti ali ne biti!* zapisal ljubljanski magistratni ravnatelj, sicer pa liberalno usmerjeni pisatelj in kritik dr. Miljutin Zarnik (sin znanega mladoslovenskega političnega voditelja in enega izmed ustanoviteljev Slovenskega naroda dr. Valentina Zarnika), bi zavzemanje za federalizem ne pomenilo nič drugega, kot upirati se, “da nas vodi Srbija in da ima prvo ter zadnjo besedo o nas in za nas”.⁴⁴ Tisti, ki bi mislil drugače, je bil po njegovem mnenju “*veleizdajalec Jugoslavije (...) pa tudi pogubitelj in veleizdajalec Slovenstva in Hrvatsva*”. M. Zarnik je trdil, da je “državnopravno (...) vse jugoslovanstvo, kar ga ni v kraljestvih Srbiji in Črni gori vendarle samo še *del premagane Avstro-Ogrske!*”⁴⁵ Po njegovem prepričanju so imeli Slovenci v tistem trenutku le eno pot, pot brezpogojnega zedinjenja s Kraljevino Srbijo, ker “nimamo glede okusa in izbire nobenih, pa že prav nobenih možnosti, marveč nam položaj predpisuje takorekoč maršruto”.⁴⁶ Od te skupne poti s Srbijo pa je slovenski liberalizem skladno s svojo gospodarsko in politično ideologijo mnogo pričakoval. V možnosti, “če proglašimo, da je naše izpod habs-

burškega robstva rešeno ozemlje del države, ki jo je dosedaj predstavljala kraljevina Srbija”, je videl zagotovilo, da bo pri Antanti “naše interese zastopala Srbija (...) in bomo le tako deležni ugodnosti, ki jih bo deležna Srbija”.⁴⁷ Srbija bi Slovencem odprla pot k Antanti in z njeno pomočjo bi od antantnih držav dobili posojilo za finančno stabilizacijo, zadosten uvoz in rešitev prehranjevalne krize.⁴⁸ Slovenski liberalizem je torej sodil, da bo “potom Srbije (...) mogoče izboljšati naš gospodarski položaj (in) odvrniti od nas posledice, ki zadenejo premagano deželo”.⁴⁹ Od zedinjenja s Srbijo pa so liberalci pričakovali tudi druge ugodnosti, zlasti trdno družbeno in državno-politično organiziranost. To bi lahko zagotovila le Srbija, “ki bo skrbela za mir in red, ki bo vzela v svoje izkušene roke upravo in armado itd”.⁵⁰ Za slovenski liberalni tabor je bila samo Srbija porok, da se pri nas “ne razvijejo boljševiške razmere kot se dogaja to drugod”.⁵¹

Pripravljenost v celoti sprejeti srbsko supremacijo, monarhijo in centralizem sta liberalni tabor in njegov tisk novembra 1918 najočitneje pokazala v razmišljanjih o obliki državne ureditve in vprašanju oblike vladavine v novi, skupaj s Kraljevino Srbijo ustanovljeni jugoslovanski državni skupnosti. Liberalni tabor je menil, naj o tem vprašanju odločajo drugi, “mi sigurno ne!” – “odločevali bodo o tem Srbi, ki so nas osvobodili, odločevali bodo o tem oni Srbi, ki se bore za svojo in našo svobodo že od leta 1801., med tem ko smo se mi klanjali pred udarci, ki nam jih je prizadevala avstro-ogrska birokracija”.⁵² Na shodu Jugoslovanske demokratske stranke, ki je bil na dan jugoslovanskega zedinjenja 1. decembra 1918 v Mestnem domu v Ljubljani, je staroliberalni prvak V. Ravnihar takole povzel jedro tedanjega liberalnega gledanja na vprašanje republike ali monarhije: bistveno je le to, “*kdo nas more rešiti. Če je to v danem slučaju Srbija in nihče drugi (...) in če je ta Srbija danes monarhistična*”, potem “*nas bo pač rešila monarhistična Srbija*”.⁵³ S tako srbskemu monarhizmu vdano izjavo enega izmed vidnih liberalnih politikov je slovenski liberalni tabor dokazal, da je za zedinjenje s Srbi pripravljen žrtvovati tudi zgodovinsko pomembne pridobitve, ki jih je uzakonila slovenska državna oblast (Narodna vlada) v času obstoja Države SHS. Ravniharjeva izjava, ki je razkrivala, da je JDS pristajala na monarhistično obliko vladavine v jugoslovanski skupnosti, je namreč docela zanemarjala dejstvo, da je Narodna vlada v novembru 1918 z več pravnimi akti uveljavila značaj Države SHS kot meščanske demokratične republike.⁵⁴ Zakaj je bila JDS pripravljena pozabiti na ta zakonodajna

dejanja Narodne vlade, pa je V. Ravnihar, ki je bil tudi sam član Narodne vlade in je kot njen poverjenik za pravosodje celo podpisal enega izmed teh pravnih aktov,⁵⁵ na omenjenem shodu pojasnil takole: "Ako (...) vzprejemo zvezo z monarhično Srbijo, tedaj storimo to zategadelj, ker stavimo ujedinjenje nad vse in smo temu ujedinjenju pripravljeni doprinesiti marsikako žrtev, kakor jih doprinašamo dan za dnem, odkar nas je bila združila majniška deklaracija".⁵⁶

Kljub takemu tolmačenju, ki je na shodu JDS poželo "živahno, dolgotrajno odobravanje",⁵⁷ pa slovenski liberalizem v odpovedovanju republikanski obliki vladavine očitno ni videl nikakršne žrtve. Liberalci so zavzemanje za republiko imeli celo za neumestno, "ker je položaj za nas itak tako jasen, da bolj jasen biti ne more". Sredi novembra 1918 je bilo po pisanju Slovenskega naroda najpomembnejše, da najprej "dobimo enotno državo od beneškega gorovja do Egejskega morja", državo, ki bo "neločljiva enota, (in) bo izsekana iz enega in istega orjaškega kamna. (...) Če bi republika to enotno in mogočno državo le količkaj v nevarnost postavljala", je pisal Slovenski narod, potem "bomo vsikdar proti republiki, ker se pri tem zavedamo, da je strogo demokratična monarhija dostikrat bolj administrirana nego republika".⁵⁸ Poleg tega razloga pa je bilo za liberalce republikansko stališče nevzdržno tudi zato, ker zanesljivo vodi v "pogubonosen prepir", ki grozi spreti Slovence s Srbi. Slovenske republikanske zahteve, je poudarjala Domovina, lahko pomenijo le, da "smo si začeli prisvajati pravico, da že v naprej določamo, kakšna naj bo Srbija".⁵⁹ Za Domovino je bilo to seveda nesprejemljivo. Mi, "ki smo v tej vojni za svoje osvobojenje najmanj storili", je opominjala, ne moremo "predpisovati Srbom, ki so leta in leta prelivali na raznih evropskih bojiščih kri za svojo svobodo in neodvisnost, kateri so žrtvovali tej svobodi blagostanje in premoženje nekdanje svoje države, naj odstavijo svojega kralja in spremenijo kraljevino v republiko".⁶⁰ Za liberalce je bila zahteva po republiki že načelno povsem neupravičena, kajti najpomembnejše, kot je v članku Biti ali ne biti! poudarjal M. Zarnik, je bilo, da si ne "odtujimo in razžalimo Srbstvo, našo glavno moč in resnično oporo".⁶¹ Po njegovem mnenju je veljalo vprašati Srbe, posebno Srbe iz kraljevine, "*kako si Vi mislite našo edinstveno državo?*" In če bi bil njihov odgovor – "tudi mi smo republikanci in kraljestvo bomo odpravili", potem bi se po Zarnikovih besedah tudi njemu "odvalila s srca največja skala", in rad ter prepričan bi pomagal klicati: "Živela republika!"⁶²

Tako docela nesamostojno stališče, ki je srbski politični volji prepuščalo vsakršno odločitev o značaju bodoče jugoslovanske države, je slovenski liberalni tabor zagovarjal tudi ob vprašanju notranje ureditve bodoče jugoslovanske skupnosti. Njegovo gledanje na to vprašanje je zelo nazorno razkrivalo takratno liberalno narodno-politično držo, ki je imela Slovence zgolj za objekt jugoslovanske združitve, ki si nikakor ne sme dovoliti, da bi sam oblikoval lastne koncepte o notranjem ustroju novega, skupnega jugoslovanskega državnega organizma. To držo je v svojem že omenjenem članku najbolj nazorno razkril M. Zarnik, ko je z vso odločnostjo opozarjal, da so med Slovenci "tudi tihotapci, ki se sicer delajo Jugoslovane in po nemarnem imenujejo srbsko ime, dostavljajoč mu pa besedo federalizem, t. j. vsak zase, Slovenci posebej, enako Hrvati in Srbi, okrog vseh šele kakršnakoli državna vez". Bralce je spraševal, "ali mislite, da bodo Srbi požrli take neiskrenosti?", ali mislite, "da bo ponosni svobodni Srb, kateri je trpel za svobodo več, nego kdaj kdorkoli, privolil, da mu bodo na koncu koncev delali *smešne neprilike tisti, katere je on in le on odrešil in jim ustvaril nikdar več se vračajočo priliko, stvoriti zajednički svoboden in močan narod?*" Po njegovem globokem prepričanju je Slovenceim ponujal "*Srb (...) skupno slovansko svobodo, za katero mi Slovenci in Hrvatje nismo skoro nič storili (...)* in sedaj (pa) se najdejo brezvestni ali ljudje brez možganov, ki bi se zmrdovali nad tem neprecenljivim darilom, ga ogledovali, kritizirali, se še pomišljali in stavljali pogoje! (...) Verjemite mi", je opozarjal, "*Srbija nas ne potrebuje, potrebujemo le mi njo!*" Zato je poudarjal, da je "svoboda brez vodilne roke Srbije (...) za nas strup in smrt", kajti "*svobode se moramo šele naučiti*". In "če bраниmo Srbu, da bi nas vzel v svojo šolo svobode", je svaril, "poginili bomo nekako tako, kakor zdaj mrjo tisoči nesrečnih vojaških konj, ki so na cesti tudi takorekoč svobodni, a je njih rod že tisočletja pozabil, kako se živi v svobodi, brez hleva in brez gospodarja z bičem v roki".⁶³

Zarnikove zahteve po dosledni podreditvi srbstvu, zaradi česar je dan po objavi njegovega članka kasnejši vidni politik SLS Ivan Vesenjaka v Slovincu opozarjal, "da v *junaškem trpljenju preizkušeni sobrat* (Srb – op. J. P.) *petoliznikov ne mara*" ter da "Srbstvo ni identično s kakim ljubljanskim demokratično našemljenim frakarskim omizjem";⁶⁴ pa so vsebovale še eno opozorilo. V svojem članku *Biti ali ne biti!* je namreč M. Zarnik resno posvaril, da ne bi "pri nas odločili (...) republikanci za vsako ceno, in zverženi federalisti", kajti "*tedaj se bo Srbija obrnila od nas*

vseh" in od "entente (Antante – op. J. P.) zahtevala le vse to, kar smatra za srbsko: Bosno, Banat in zvezo čez Slavonijo, južno Dalmacijo ter obe svoji kraljevini, Srbijo in Črno goro". Opominjal je, da bi potem Antanta "dala, kar si Srbija poželi", in mi bi ostali "žalosten trup brez glave, rok in nog".⁶⁵ S tem opominom je zelo dobro prikazal bistvo liberalnega gledanja na vprašanje jugoslovanske državne združitve. Vse, kar smejo Slovenci v tej združitvi storiti, mora biti usmerjeno le v prizadevanje, da se, kakor je pisala Domovina, ne "pripravi Srbijo do tega, da se za nas sploh več ne zanima".⁶⁶ Liberalni tabor v jugoslovanskem zedinjenju torej ni videl dejanja, v katerem naj bi Slovenci enakovredno sodelovali, dejanja, ki bi bilo v skladu tudi z njihovimi pričakovanji. Liberalci so jugoslovansko združitev razumeli le kot vprašanje ozemeljske razširitve Velike Srbije, kot je pisala Domovina. Domovina je namreč poudarjala, da si je Srbija zagotovila "ona ozemlja, na katerih živijo Srbi, t. j. na Ogrskem Bačko in Banat, potem Slavonijo, Bosno in Hercegovino ter velik del Dalmacije že poprej s posebnimi pogodbami z antantnimi državami" in da je bila torej "Velika Srbija (...) zagotovljena že tedaj, ko so naši vojaki še vedno prelivali kri za avstrijskega cesarja in njegovega zaveznika Viljema. Ako pripadejo tudi ostale jugoslovanske dežele Veliki Srbiji", je nadaljevala Domovina, "v to vprašanje se Srbija ni vtikala, ampak je prepustila, da je mi sami rešimo". Domovina je seveda menila, da bi bilo povsem nedopustno, če bi Slovenci s kakršnimikoli lastnimi stališči "začeli reševati to vprašanje takorekoč proti Srbiji", saj bi to pomenilo, da bi "bili prepuščeni samim sebi", ne da "bi si bili (...) svojo neodvisnost in svobodo zagotovili".⁶⁷ Podobno stališče, značilno za liberalno gledanje na jugoslovansko zedinjenje ter državnopravni značaj novonastale jugoslovanske skupnosti, je v svojem članku jedrnato izrekel tudi M. Zarnik. Verjel je, "če imamo ob strani srbsko državnost, se nam ne more nič več zgoditi". Poudarjal je, da bodo Srbi "znali ne le zase, temveč tudi za Hrvate in Slovence skupno državo izvrstno urediti, ne da bi nam srbstvo usiljevali". Sicer pa slednje zanj sploh ni predstavljalo vprašanja, ob katerem bi se bilo vredno ustavljati. Tako kot ostali liberalci je menil, da bi Slovenci v skupni jugoslovanski državi morali "pozabiti na razne navidezne posebnosti in (ne) smešno bati se, da nam na svobodi kdo ne odnese vero ali slovenski jezik ali bogvekaj", saj "menda vendar hočemo ravno to, da se bodo jezikovni razločki polagoma samiposebi izbrisali, da bomo tem močnejši".⁶⁸

Za slovenske liberalce dilema republika ali monarhija, državno-pravna enotnost ali federativna deljenost jugoslovanske države sploh ni obstajala. "Mogoče je le eno", je poudarjal Slovenski narod, "in to je naša združitev vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov v okrilju srbske monarhije, kjer bi bil vladar odločna sila".⁶⁹ V prizadevanju, da bi takšno usmeritev upravičili in politično utemeljili, se je Slovenski narod oprl tudi na stališča, ki naj bi jih v zvezi s temi vprašanji leta 1916 zastopal J. E. Krek v razgovoru s svojim znanim zagrebškim prijateljem, hrvaškim katoliškim publicistom in politikom dr. Petrom Roguljo. O tem razgovoru je 25. oktobra 1918 P. Rogulja pisal v glasilu katoliškega duhovništva v Zagrebu Novine.⁷⁰ Njegov članek je kmalu zatem pod psevdonimom R. Petrić objavilo tudi glasilo SLS Slovenec.⁷¹ Slovenski narod, ki je Krekova stališča o ureditvi jugoslovanske države povzemal iz objave v Slovencu, je na osnovi politične teže, ki jo je v slovenski javnosti imelo Krekovo ime, zagovarjal jugoslovanski nacionalni integralizem, monarhijo in jugoslovanski centralistični državnopravni koncept.⁷² Po Roguljinem poročilu, je J. E. Krek v njunem razgovoru poudarjal voljo Slovencev, Hrvatov in Srbov, da hočejo "*biti en narod, združeni v eni državi*", v kateri bi moral obstajati močan centralni parlament, državno ozemlje pa bi moralo biti ne oziraje na dotedanje državne in deželne meje razdeljeno "na čisto zemljepisnih in gospodarskih načelih po prometni težnji in gospodarskem značaju zemlje". Po Krekovem prepričanju naj bi "politično uniformiranje čimdalje bolj napredovalo, *centrifugalne tendence bodo izginjale in tekom treh generacij bomo v resnici enoten narod*". J. E. Krek naj bi bil tudi mnenja, da bo znotraj tega enotnega naroda imel hegemonijo sposobnejši, in če bodo to Srbi, "*je tudi prav, da jo imajo*". Kljub temu, da se je J. E. Krek v razgovoru z P. Roguljo opredelil kot republikanec, naj bi pristajal tudi na monarhijo, le da bi morala biti t. i. republikanska monarhija norveškega tipa, v kateri naj bi bil kralj zgolj dedni predsednik republike in njen reprezentant, ki nima pravice sankcionirati zakonov. Krekovo stališče o ureditvi jugoslovanske države naj bi bilo povsem jasno. "Markantnejše izmed njegovih misli", kakor jih je ob povzemanju Roguljevega članka imenoval Slovenski narod, je namreč zaključeval navedek, v katerem je J. E. Krek poudarjal, da mora troimeni jugoslovanski narod v prihodnosti voditi troje načel: "*En narod, en vladar, ena država od Beljaka do Soluna in mnogo, mnogo svobode!*"⁷³

Po P. Rogulji predstavljena Krekova zamisel jugoslovanske države, ki je ostajala "v okviru trdnega centralističnega koncepta in umetno ustvarjenega narodnostnega ravnotežja z izrazitimi unitarističnimi tendencami",⁷⁴ se je lepo vključevala v liberalni narodno-politični in državno-pravni program. Ker so ga v vseh bistvenih točkah potrjevali pogledi "najvidnejše politične in javne osebnosti v začetku 20. stoletja v Sloveniji",⁷⁵ mu je bilo težko oporekati. Vendar pa s sklicevanjem na J. E. Kreka oziroma na Roguljin zapis, ki je "sedaj veleaktualen",⁷⁶ liberalni tabor ni mogel uveljavljati svoje politične teze, da za Slovence državni centralizem sploh ni vprašljiv in da celo pomeni preudarjeno in zgodovinsko veljavno politično opredelitev. V novembru 1918 namreč tako razmišljanje v slovenski politiki ni bilo vsesplošno sprejeto. Proti centralistični jugoslovanski državi se je tedaj večkrat zelo jasno izrekla najmočnejša slovenska politična organizacija SLS. Slovenska ljudska stranka je poudarjala, da jo vodi "misel v *svobodno, federativno jugoslovansko republiko!*"⁷⁷ Tudi JSDS se je zelo odločno zavzemala za svobodno socialno republiko,⁷⁸ njeno glasilo Naprej pa je kljub siceršnji stranki centralistični usmeritvi⁷⁹ znalo povsem nedvoumno opozoriti, "da potrebujemo v Jugoslaviji federativno državnost, in sicer ljudovlado (republiko – op. J. P.)".⁸⁰ Tako je bil liberalni tabor edina slovenska politična sila, ki je zagovarjala monarhijo. Edini je tudi dosledno zahteval, da mora biti jugoslovanska država urejena na centralistični državno-pravni način. Takšno usmeritev sta liberalni tabor in njegova politična predstavnica Jugoslovanska demokratska stranka zelo konkretno dokazala v drugi polovici novembra 1918,⁸¹ ko sta v razgibanem političnem dogajanju, ki je vodilo k zedinjenju Države SHS s Kraljevino Srbijo, brez pomišljanja in v nasprotju s katoliškim in socialdemokratskim političnim taborom podpirala le tista stališča in odločitve, na osnovi katerih je bilo 1. decembra 1918 izvršeno jugoslovansko unitaristično in monarhocentralistično državno zedinjenje.

Povod, ki je Jugoslovansko demokratsko stranko, SLS in JSDS navedel k temu, da so v drugi polovici novembra 1918 deklarativno izrazile svoja politična stališča do vprašanja jugoslovanske združitve ter notranje ureditve bodoče jugoslovanske države, je bil nujni predlog Pokrajinske vlade za Dalmacijo v Splitu z dne 16. novembra 1918, ki ga je "glede provizorične ureditve celokupne države SHS na vsem etnografskem teritoriju tega naroda" slovenska Narodna vlada prejela po telefonu iz Zagreba 19. novembra 1918.⁸² Pokrajinska vlada za Dalmacijo je

svoj predlog odposlala slovenskemu tajništvu zagrebškega Narodnega vijeća s pripombo, naj ga posreduje Narodni vladi v Ljubljani. Tedanji član Narodne vlade in eden vodilnih politikov SLS dr. Janko Brejc se je kasneje spominjal njenega poziva, "naj si Narodna vlada tudi od svoje strani ta predlog osvoji in ga, ako mogoče, takoj priporoči v sprejetje Narodnemu veču v Zagrebu".⁸¹ Predlog je Narodni vladi posredoval poverjenik za Slovenijo v predsedstvu Narodnega vijeća A. Kramer, ki je tudi zahteval, naj Narodna vlada nanj odgovori še isti večer ali najkasneje prihodnji dan.⁸⁴ Po J. Brejcu je A. Kramer tako zahtevo utemeljeval s pojasnilom, "da je zadnje dni nastala taka situacija, da je treba z najhitrejšimi odločitvami priti do ureditve razmer tako napram Srbiji kakor proti antanti", kajti iz zanesljivih virov naj bi prišla vest, da je Kraljevina Srbija – kakor je določal znani ženevski sporazum – pripravljena sestaviti z Narodnim vijećem skupno (jugoslovansko) vlado, ki bi imela začasen značaj in ne bi prejudicirala poznejših odločitev o zunanji obliki nove države in njeni notranji ureditvi.⁸⁵ A. Kramer je pojasnjeval, da je odgovor Narodne vlade na dalmatinski predlog nujen tudi zato, ker posamezne jugoslovanske pokrajine (Bosna) zahtevajo takojšnjo rešitev tega vprašanja (torej takojšnjo državno združitve) ter groze, da bodo sicer same, na lastno pest izvedle zedinjenje.⁸⁶

V predlogu, ki so ga posredovali slovenski Narodni vladi, je osrednje mesto zavzemal poudarek, da "življenjski interesi našega naroda", zlasti zaradi "obrambe proti Italiji in zaradi zagotovitve reda v državi" zahtevajo, "da se nemudoma izvede zedinjenje Srbije, Črne gore in celotnega ostalega etnografskega teritorija SHS v eno državo, ki se bo sedaj imenovala *Država Srbov, Hrvatov in Slovencev*". Čimprej naj bi oblikovali tudi skupno vlado, "skupni Parlament in regentstvo za naš celotni narodni teritorij". Predlog Pokrajinske vlade za Dalmacijo je bodoči konstituenti prepuščal pravico, da odredi obliko vladavine (monarhija ali republika), ime države, državno zastavo in glavno mesto. Do sklica konstituante naj bi zakonodajno oblast izvrševal *Državni svet SHS*, ki bi ga sestavljalo 50 predstavnikov Kraljevine Srbije, 5 predstavnikov Kraljevine Črne gore in 5 predstavnikov Jugoslovanskega odbora v Londonu. Državni svet bi sestavljali tudi vsi člani zagrebškega Narodnega vijeća. Vladarska oblast naj bi do odločitve konstituante pripadla srbskemu prestolonasledniku Aleksandru Karađorđeviću, "ki se bo imenoval *Regent* države SHS" in bo "po načelih parlamentarne vladavine imenoval novo vlado iz kroga Državnega Sveta". To vlado naj bi sestavljalo 10

ministrov (poleg ministrskega predsednika še ministri za zunanje, notranje in vojaške zadeve, za pomorstvo, finance, socialno skrbstvo, prosveto, zdravstvo, prehrano in gospodarstvo in za promet) ter 6 oziroma 7 državnih tajnikov (po en za Srbijo, za Hrvaško in Slavonijo, za Bosno in Hercegovino, za Slovenijo, za Črno goro in za Vojvodino), ki bi imeli pravico glasovanja v ministrskem svetu (državni vladi). Po predlogu dalmatinske vlade naj bi nova država začasno ohranila obstoječi administrativni ustroj znotraj posameznih jugoslovanskih pokrajin. Državni tajniki bi bili posredniki med državno vlado in pokrajinskimi vladami v Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Splitu, Cetinju in Novem Sadu. Pokrajinskim vladam bi načelovali guvernerji (v Zagrebu ban), ki bi jih imenoval regent. Te vlade oziroma upravni uradniki, ki bi jim načelovali, pa bi se morali "držati splošnih direktiv, ki jih bodo dobivali od državnih tajnikov za dotične pokrajine (v sporazumu z dotičnim resornim ministrstvom)". V delokrogu posameznih pokrajinskih vlad ne bi bilo zunanjih, vojaških, pomorskih in finančnih zadev, te bi bile "pridržane izključno Državni vladi". Pokrajinske vlade bi bile odgovorne Državnemu svetu in državni vladi, ki bi ji bil poleg posredovanja "splošnih navodil pridržan tudi nadzor nad pokrajinskimi vladami". Sedež Državnega sveta in državne vlade naj bi bil v Sarajevu, kjer bi se sešla tudi konstituanta. Pokrajinska vlada za Dalmacijo je predlagala, naj bi Državni svet določil tudi državno, vojaško in pomorsko zastavo. Pristavila pa je, da "se bo do priznanja te zastave vila iz razloga primernosti in zaradi zanesljivejše zaščite proti tujemu poseganju kot državna zastava ona kraljevine Srbije".⁸⁷

Predlog Pokrajinske vlade za Dalmacijo, ki so ga urgentno poslali Narodni vladi v Ljubljani z namenom, da ga brez večjih zapletov takoj in v celoti podpre, je torej zagovarjal stališče, naj se bodoča jugoslovanska država do končne odločitve konstituante začasno oblikuje kot monarhija, ki bi po svoji notranji ureditvi "predstavljala kompromis med centralističnim ustrojem s skupnimi organi oblasti za celo državo in ohranitvijo pokrajinskih avtonomij za historično razvite jugoslovanske državno-pravne enote".⁸⁸ Kljub temu, da so od Narodne vlade pričakovali takojšen odgovor, se je Narodna vlada na svoji seji dne 19. novembra s predlogom sicer seznanila, vendar o njem ni razpravljala, saj je menila, da se mora pred tako "velevažno odločitvijo (...) poverjeniki posvetovati s svojimi strankami in zato se odločitev o zadevi preloži na sejo v četrtek dne 21. listopada".⁸⁹ V vodstvih najmočnejših slovenskih političnih strank, SLS

in JDS, so se o predlogu Pokrajinske vlade za Dalmacijo posvetovali 20. oziroma 21. novembra 1918, vodstvo JSDS pa o tem predlogu ni razpravljalo. Posvetovanji vodstev SLS in JDS sta pokazali, da so bili, kot opozarja Metod Mikuž, vodilni politiki katoliškega tabora "naprednejši od liberalcev".⁹⁰ Na seji svojega načelstva 21. novembra 1918 je namreč SLS o bodoči obliki države izrecno poudarila, "da je za republiško obliko vladavine", saj predvsem v njej vidi "garancijo za demokratičen ustroj države". Predlog dalmatinske vlade pa je odklonila kot nesprejemljiv, ker "po svoji osnovi nasprotuje vsakršnim demokratičnim načelom". Odločno je tudi zahtevala, da se sedanje vlade in oblasti na skupnem jugoslovanskem ozemlju vzdržijo vsakršnega dejanja, ki bi kakorkoli moglo prejudicirati pravico slovenskega ljudstva, da se samo in svobodno odloči "glede svojega položaja v eni skupni državi". O vprašanju začasnega državnega ustroja pa je menila, naj bi se uredilo "potom pogajanj in dogovora legitimiranih zastopnikov Slovencev, Hrvatov in Srbov kot enakopravnih enot". O tem vprašanju je še izjavila, "da smo pripravljeni v tem smislu takoj pričeti pogajanja".⁹¹

Načelstvo JDS, ki se je zbralo 20. novembra ter se o dalmatinskem predlogu "*vsestransko in temeljito posvetovalo*", pa je prišlo "*do zaključka, da je predlog dalmatinske zemaljske vlade v vsakem oziru utemeljen in da je edino v njem iskati rešitve iz sedanjih težavnih razmer*". Zavzelo se je, da bi morala nova država imeti enotno skupno vlado in sklenilo, "*da so vsi zastopniki Jugoslovanske demokratične stranke v ljubljanski narodni vladi oziroma v zagrebškem Narodnem viječu zavezani delati za predlog dalmatinske zemaljske vlade*".⁹² S tem je še podkrepilo svoje stališče, sprejeto na seji 13. novembra 1918. Takrat je izjavilo, da "*vidi politično, kulturno in gospodarsko bodočnost jugoslovanskega naroda zajamčeno edinole v popolnoma enotni državi SHS z osrednjo vlado*" in da "*vprašanje državne oblike ne sme motiti in onemogočati enotnosti in edinstvenosti države SHS*".⁹³ Takšna stališča so zagovarjali predstavniki JDS tudi na seji Narodne vlade 21. novembra 1918, ko so se, kakor je dobro zapisal J. Brejc, med SLS in JDS pokazale "one temeljne divergence v naziranju glede politične ureditve nove države, ki so se pozneje izkristalizirale v bojni klic: tu avtonomija – tu centralizem!" SLS je namreč "v predlogu dalmatinske vlade instinktivno čutila neko nevarnost za našo komaj pridobljeno politično samostojnost, dočim je JDS brez rezerve – morda nezavestno – nastopila ono pot, ki je v poznejšem razvoju dogodkov vodila v najgorji centralizem".⁹⁴

Na seji Narodne vlade 21. novembra 1918 samo JDS dalmatinskemu predlogu ni oporekala. Predstavnika SLS in JSDS J. Brejc in Anton Kristan sta namreč proti temu predlogu izrekla ostre in tehtne pomisleke ter opozorila, da se na njegovi osnovi lahko "ustvari diktatura one osebe (to je srbskega regenta – op. J. P.), ki imenuje in seveda tudi odstavlja voditelje države". Opominjala sta, da čas, v katerem naj bi sklicali konstituanto, v predlogu ni opredeljen, kar nikakor ni nepomembno. Potemtakem je "pojem o tem, kdaj vlada na Balkanu mir in red, podvržen samovoljnemu tolmačenju provizorične vlade. Tudi se je bati", sta pripomnila, "da se imenuje vojaški guverner v posameznih deželah in se bodo vršile volitve v konstituanto pod različnim pritiskom". Predstavniki SLS so poleg tega izrecno poudarjali, da se ne bojijo "ne Srbov in ne kulturnega boja (...) pač pa neznosnega absolutizma".⁹⁵

Predstavniki JDS pa so zagovarjali drugačne poglede. O predlogu Pokrajinske vlade za Dalmacijo se niso kritično izražali, pač pa so ob pojasnilu, "da so po svojem mišljenju vsi republikanci", dodali, "da glasujejo za načrt, ki zahteva prov. monarhijo samo zaradi tega, ker mislijo, da ni drugega izhoda iz našega težavnega položaja, v katerem se nahajamo, bodisi z ozirom na zunanje zadeve (:invazija Italijanov:), bodisi v notranjosti radi pomanjkanja denarja in živil". Ponovili so stališča, ki jih je dan poprej o dalmatinskem predlogu sprejelo načelstvo JDS in na seji slovenske Narodne vlade opozorili, "da so vsi zastopniki J.D.S. v Ljubljanski nar. vladi oz. v zagrebškem NV zavezani delati za predlog dalm. zemaljske vlade". Na tej seji so tudi predstavniki SLS ponovili stališča, ki jih je o dalmatinskem predlogu sprejelo načelstvo njihove stranke. Posebno izjavo o tem predlogu pa je podal še predstavnik JSDS A. Kristan. Menil je, naj začasna enotna jugoslovanska državna oblast "z enakomernim poudarkom zastopa interese Slovencev, Hrvatov in Srbov navzven, ter v najkrajšem času skliče konstituanto, najkasneje en mesec po sklepu miru". Poudaril je tudi, naj bo "jugoslovanska država (...) socialna republika z najširšo samoupravo ljudstva".⁹⁶

Kot v svojem prispevku *Od prevrata do ustave* opozarja J. Brejc, se je na seji Narodne vlade 21. novembra 1918 pokazalo, da "glede ureditve bodoče države ni (bilo) principialne edinosti".⁹⁷ Z namero preseči položaj, v katerem se je našla Narodna vlada in "ker so se doslej izvršili vsi sklepi soglasno", je poverjenik za kmetijstvo, prelat Andrej Kalan predlagal naj o predlogu dalmatinske vlade sploh ne glasujejo. A. Kalan je svoj predlog utemeljil s pojasnilom, da gredo naslednji dan (22.

novembra) člani Narodne vlade, ki so hkrati tudi člani Narodnega vijeća, v Zagreb, kjer bo Narodno vijeće v soboto, 23. novembra "o stvari (...) itak sklevalo". Narodna vlada pa je bila "pozvana samo predlog (Pokrajinske vlade za Dalmacijo – op. J. P.) priporočiti NV". Po A. Kalanu bi bilo najprimerneje, da bi predstavniki slovenskih strank v Zagrebu podali svoje izjave o dalmatinskem predlogu, poskušajo pa naj tudi "vplivati na odločitev NV (Narodnega vijeća – op. J. P.) v smislu svojih strank". Pobuda A. Kalana je bila soglasno sprejeta.⁹⁸ Slovenski predstavniki v Narodnem vijeću so nato na seji njegovega osrednjega odbora (23. in 24. novembra 1918) skladno s stališči svojih političnih strank v resnici predstavili ter utemeljili svoje poglede na obliko in način zedinjenja Države SHS s Kraljevino Srbijo in Črno goro v skupno jugoslovansko državo.

Istega dne (23. novembra), ko se je v Zagrebu pričela dvodnevna seja osrednjega odbora Narodnega vijeća o jugoslovanskem državnem zedinjenju, pa je liberalni tabor napravil potezo, s katero je skrajno zaostрил svoja prizadevanja za uveljavljenje unitarno-centralističnega koncepta jugoslovanske združitve. Tega dne je namreč Slovenski narod objavil posebno Izjavo duševnih delavcev, v kateri se je 44 vidnih slovenskih liberalno usmerjenih umetnikov in intelektualcev odločno zavzelo za jugoslovanski nacionalni unitarizem in državni centralizem ter obsodilo vsako drugačno "nepremišljeno izigravanje političnih gesel". V izjavi, s katero so 23. novembra udarili v slovensko javnost, so se ti slovenski razumniki in kulturni delavci (profesorji, zdravniki, pesniki, pisatelji, znanstveniki in likovni umetniki) enodušno izrekli "za takojšnje popolno politično ujedinjenje države SHS z državo srbsko, odklanjajoč vsakršno separatistično politično stremljenje kot kvarno Jugoslaviji, slovenskemu plemenu pa naravnost pogubno". Podpisniki te izjave, med katerimi so bili tudi Maksim Gaspari, Igo Gruden, F. Ilešič, Rihard Jakopič, Ivana Kobilca, Juš Kozak, Hinko Smrekar, I. Tavčar, Ivan Vavpotič in Oton Župančič, so tudi odločno poudarjali, da ne sme nič "v tej usodni dobi narod begati in ga odvrčati in odvrniti od glavnega cilja, ki je: močna, na zunaj in navznoter enovita, svobodna ter bogato razvita država vsega jugoslovanskega naroda. To je danes prva, vitalna potreba", so opozarjali, "suprema lex (najvišji zakon – op. J. P.), kateri se morajo brezpogojno ukloniti vsi pomisleki".⁹⁹

Izjava duševnih delavcev, ki so jo objavili tudi zaradi dogodkov "v Narodnem vijeću v Zagrebu, kjer so prav tedaj tekli odločilni dnevi za

takojšnje združitev s Srbijo, in prejkone (še) kake sugestije s tem povezanih slovenskih liberalnih politikov”,¹⁰¹ je imela dvojen namen. Po eni strani je slovenski liberalni tabor z njo dokazoval, da unitarno-centralističnega koncepta jugoslovanske združitve v Sloveniji ne podpira le liberalna politika, pač pa ga zagovarja tudi veliko vidnih osebnosti iz slovenske kulture in znanosti, po drugi strani pa je omenjena izjava dosegla, da je “bila izpodbita in onemogočena objava pet dni popreje med predstavniki vseh političnih (kulturnih) skupin in strank med kulturniki dogovorjena resolucija za slovensko kulturno avtonomijo”.¹⁰¹ V tej resoluciji, ki jo je 18. novembra sprejel kulturni odsek slovenskega Narodnega sveta,¹⁰² so poudarili, da odsek od nove jugoslovanske države, “naj bo organizirana kakorkoli”, pričakuje, da bo “po svoji moči pospeševala z vsemi razpoložljivimi sredstvi razvoj prosvetnega življenja vseh treh rodov na podlagi kulturne avtonomije. (...) Če bi se Slovencem onemogočil lasten kulturni razvoj,” je opozarjala resolucija, “bi sledil neizogibno silen upad kulturnega življenja v slovenskem plemenu, ki bi prenehalo biti tvorno.”¹⁰³ Resolucija je izražala predvsem stališča pripadnikov Slovenske ljudske stranke,¹⁰⁴ kar je liberalne predstavnike v kulturnem odseku očitno motilo. Med njimi in katoliškimi kulturnimi delavci so obstajala bistvena nasprotja o vprašanju bodoče kulturne in politične usode Slovencev. Medtem ko so člani kulturnega odseka iz JDS izražali prepričanje, da Slovencem že krfska deklaracija zagotavlja svoboden in avtonomen kulturni razvoj, so kulturni delavci iz vrst SLS sodili, da bo treba v novi državi dati Slovencem največja poročstva za ohranitev slovenske samobitnosti in kulturne avtonomije.¹⁰⁵ Zaradi teh nasprotij resolucije o slovenski kulturni avtonomiji niso objavili kot slovenski narodni program. Z namenom uveljaviti povsem nasproten narodno-politični koncept je liberalni Slovenski narod objavil omenjeno Izjavo duševnih delavcev. Kot pravi France Koblar, je takrat v ozadju “moral nastopiti hud boj proti resoluciji”. Zahteva po slovenski kulturni avtonomiji se je na koncu “podredila političnim interesom in se je polagoma izgubila v območju strankarsko političnih kalkulacij”.¹⁰⁶

Razen Izjave duševnih delavcev je Slovenski narod 23. novembra 1918 objavil še en prispevek, ki je imel izrazito aktualen političen značaj in ki je prav tako, če ne še ostreje, podpiral jugoslovanski državni centralizem. Kot ustrezno obliko vladavine v novi državi pa je zagovarjal monarhizem. Tega dne se je namreč v Slovenskem narodu oglasil tudi načelnik JDS I. Tavčar, ki je v članku Republika? ugovarjal stališču, ki so

ga sprejeli na posvetovanju načelstva SLS 21. novembra, "da bodi republika oblika vladavine jugoslovanske". I. Tavčar je o tem stališču zapisal, da imamo "opraviti (...) z definitivnim sklepom" in pripomnil, da "pa si usojamo trditi, da je definitivni sklep za republiko prenagel". Menil je namreč, da je prava demokracija možna tako v demokratični republiki kakor tudi v demokratični monarhiji. Po njegovem prepričanju pa ta dilema v tistem trenutku sploh ni bila bistvena. Pomembno se je bilo zavedati, da je danes "obstoje Jugoslavije v največji nevarnosti radi tega, ker nimamo energične centralistične provizorične vlade", ki "se more nasloniti edino le na sedanjo Srbijo". I. Tavčar je tudi dvomil, da bi lahko "gotovi krogi v Zagrebu in Ljubljani monarhijo v kraljevini srbski kar čez noč odpravili" in je zato dokazoval, "da je malo premišljeno pri rešitvi provizorija vmešavati kak republikanski definitivum. Če se je vzlic temu definitivno sklepalo", je zapisal in se dosledno zavzel za centralistično jugoslovansko zedinjenje, potem "dobivamo vtis, da se je sklepalo v namenu, onemogočiti srečno rešitev provizoričnega vprašanja, t. j. ustanovitve močne centralne vlade v smislu sklepa Narodne vlade dalmatinske".¹⁰⁷

Mnenje prvaka JDS in stališča, ki jih je vsebovala Izjava duševnih delavcev, so bila seveda enaka tistim, ki so jih zagovarjali slovenski liberalni predstavniki na seji osrednjega odbora Narodnega vijeća 23. in 24. novembra 1918 v Zagrebu. Slovenski liberalci so se na tej seji postavili na stran podpredsednika Narodnega vijeća in voditelja Hrvaško-srbske koalicije v hrvaškem Saboru, Svetozarja Pribičevića, ki je bil že od 10. novembra v neposrednih stikih s srbsko vlado ter jo je vse od sklenitve ženevskega sporazuma aktivno podpiral "v njeni politiki, metodah in poteh za oblikovanje jugoslovanske države".¹⁰⁸ S. Pribičević, ki je v Narodnem vijeću stal na čelu tistih sil, ki so se zavzemale za unitarizem, centralizem in monarhijo, je na seji osrednjega odbora Narodnega vijeća skupaj s svojimi somišljeniki zahteval, naj Narodno vijeće čimprej sprejme sklep o zedinjenju s Kraljevino Srbijo in Črno goro.¹⁰⁹ Prav to pa je v svojem predlogu, ki so ga prebrali na tej seji, izrecno terjala tudi dalmatinska pokrajinska vlada. Predstavniki JDS v Narodnem vijeću so v razpravi, ki se je razvila, ko so na seji predstavili vse predloge o jugoslovanskem zedinjenju,¹¹⁰ med prvimi podprli predlog Pokrajinske vlade za Dalmacijo in s svojimi razlagami "preračunano propagirali za akcijo S. Pribičevića".¹¹¹ Pri tem so pretirano poudarjali nevarnost italijanske okupacije, nemire v državi in možnost habsburške restavracije. Vse to naj bi

bili razlogi za čim hitrejše zedinjenje.¹¹² V. Kukovec, eden izmed štirih podpredsednikov JDS, je pozval, da mora dobiti "jugoslovanska ideja, ki živi skozi stoletja v srcih celotnega našega naroda, (...) danes (svojo) praktično izvršitev". Opomnil je, da v sedanjem kritičnem trenutku ne moremo govoriti "o drobnjakarskih interesih posameznih plemen in o politiki fraz". V novi državi naj bi pač dobili "tisti, ki so sposobni (...) hegemonijo v svoje roke".¹¹³ Enako je razmišljal tudi slovenski tržaški politik liberalnega prepričanja dr. Otokar Rybař. V novembru 1918 je bil poverjenik Narodne vlade za Trst in Primorsko ter član zagrebškega Narodnega vijeća. Slavil je srbsko vojsko in srbsko junaštvo ter izjavil, da se ni treba "bati srbske hegemonije". Izjavil je tudi, "da moramo biti za monarhijo, ker smo nezreli za republiko".¹¹⁴

O tem, kako je potekala seja osrednjega odbora Narodnega vijeća 23. in 24. novembra 1918, kakšne odločitve so sprejeli o jugoslovanski državni združitvi in kako je bila ta združitve izvršena, je slovensko in (bivše) jugoslovansko zgodovinarje mnogo pisalo. Objavljeno je tudi izvimo zgodovinsko gradivo, ki omogoča spoznati poti in načine, ki so vodili v jugoslovanski prvodecembrski združitveni akt.¹¹⁵ Kjub temu pa bomo na kratko orisali, kako so se v primerjavi z liberalnimi predstavniki na seji osrednjega odbora Narodnega vijeća opredelili o vprašanju jugoslovanske združitve drugi slovenski predstavniki in kakšna stališča so podpirali, ko se je v Narodnem vijeću oblikovala skupna odločitev o zedinjenju Države SHS s Kraljevino Srbijo in Črno goro v jugoslovansko državo.

Glede na stališča, ki sta jih zagovarjala predstavnika SLS in JSDS (J. Brejc in A. Kristan) na seji Narodne vlade 21. novembra 1918, so imeli slovenski katoliški in socialdemokratski udeleženci seje osrednjega odbora Narodnega vijeća v Zagrebu o vprašanju jugoslovanskega zedinjenja drugačne poglede kot liberalci. Predstavniki SLS, ki je poslala v Zagreb svoje najbolj izkušene može (Iz. Cankarja, Bogomila Remca, Lovra Pogačnika in Franca Smodeja), so stopili na stran tistih strank in skupin v Narodnem vijeću, ki so nasprotovale naglemu zedinjenju brez poprejšnje določitve osnovnih načel tega zedinjenja.¹¹⁶ Predstavnik JSDS A. Kristan pa je v svojem nastopu na tej seji posebej poudaril, da je "iz principa proti monarhiji, in za republiko".¹¹⁷ Toda v nadaljevanju seje so predstavniki SLS opustili svoje prvotno opozicijsko stališče in se pridružili večinskemu mnenju v Narodnem vijeću, ki je o zedinjenju s Srbijo in Črno goro vsililo sklep o takojšnji združitvi, podreditvi unitarističnemu načelu in sprejemu monarhije. Glasilo SLS Slovenec je dan

po seji osrednjega odbora Narodnega vijeća v posebni jutranji izdaji ta preobrat pojasnjeval s trditvijo, da so predstavniki njihove stranke zaradi svojih demokratičnih in republikanskih načel sicer zavrnil predlog Pokrajinske vlade za Dalmacijo, vendar "pa so v Narodnem veču SHS glasovali za kompromisni predlog, za zedinjenje z regentom na čelu, ker so hoteli manifestirati - ne za monarhijo - marveč za takojšnje popolno ujedinjenje vseh Jugoslovanov", kakršno terja težavno stanje v jugoslovanskih deželah".¹¹⁸ Takega pojasnila ne kaže povsem zanemariti, saj je istega dne (25. novembra) Slovenec v svoji redni izdaji objavil uvodnik I. Vesenjaka, ki je v članku Da se razumemo poudarjal, da je SLS "v soglasju s svetovnim demokratičnim razvojem (...) sebi določila principijelno republikansko stališče".¹¹⁹

Vzrok, zakaj so predstavniki najmočnejše slovenske politične stranke SLS odstopili od svojih zahtev po enakopravnem in demokratičnem načinu jugoslovanske združitve, se je skrival v uspešni politični strategiji Pribičevićeve Hrvaško-srbske koalicije in srbske kraljevske vlade, ki je ovirala vrnitev predsednika Narodnega vijeća A. Korošca in predsednika Jugoslovanskega odbora dr. Anteja Trumbića v domovino, "dokler s Pribičevićem in Narodnim večem SHS ne bi opravili zadeve v zvezi z zedinjenjem po njeni volji".¹²⁰ Kot utemeljeno trdi M. Zečević, sta bila namreč A. Korošec in A. Trumbić, "če gledamo objektivno - edini osebnosti, ki bi s svojo avtoriteto v Narodnem veču SHS in s svojo prisotnostjo v Zagrebu lahko vplivali na nadaljnji razvoj dogodkov".¹²¹ SLS, ki zaradi odsotnosti svojega vodje A. Korošca ni imela dovolj moči, da bi sama uveljavila svoje zamisli o jugoslovanskem zedinjenju, se je - da v jugoslovanski združitvi ne bi bila odrinjena na rob dogajanja - morala prilagoditi dejanskim političnim razmeram v Narodnem vijeću. To ji je kasneje tudi omogočilo sodelovanje "pri delitvi oblasti v novi jugoslovanski državi".¹²² V nadaljevanju seje osrednjega odbora Narodnega vijeća 24. novembra 1918 je predstavnik SLS L. Pogačnik podprl znani predlog Odbora sedmerice, s katerim je Narodno vijeće razglasilo zedinjenje Države SHS s Kraljevino Srbijo in Črno goro "v enotno državo Slovencev, Hrvatov in Srbov".¹²³ L. Pogačnik je v imenu SLS tudi v celoti sprejel t. i. 'napotila za delegate',¹²⁴ to je podroben načrt Narodnega vijeća o načinu in obliki notranje ureditve nove države do sklica ustavnodajne skupščine. Ta 'napotila' so v državnopravnem pogledu predvidevala "specifično obliko decentralizacije, ki je imela ostati v okviru centralističnega ustroja bodoče države".¹²⁵ V vprašanju oblike vladavine pa so

pristajala, da do sklepa konstituante opravlja vladarsko oblast "kralj Srbije oziroma prestolonaslednik Aleksander kot Regent države Srbov, Hrvatov in Slovencev".¹²⁶ Omenjena 'napotila' so bila zelo pomemben sklep Narodnega vijeća, saj so posebni delegaciji, ki so jo na tej seji izbrali, da odpotuje v Beograd, predpisovala kako naj "v sporazumu z vlado kraljevine Srbije in predstavniki vseh strank v Srbiji in Črni gori, nemudoma izpelje organizacijo enotne države".¹²⁷ Poleg predstavnika SLS L. Pogačnika so predlog Odbora sedmerice ter 'napotila za delegate' podprli tudi predstavniki JDS. Njen tisk je sklepe s seje Narodnega vijeća z vidnim poudarkom tolmačil kot "ujedinenje vseh jugoslovanskih pokrajin bivše Avstro-ogrske monarhije s Srbijo in Črno goro v enotno državo z enotno zakonodajo in enotno osrednjo vlado".¹²⁸ Oba dokumenta, ki so ju sprejeli na seji osrednjega odbora Narodnega vijeća, je podprl tudi predstavnik JSDS A. Kristan. Skupaj s hrvaškimi socialnimi demokrati ni soglašal le s tisto točko 'napotil', ki je govorila o regentstvu v novi državi, "ker se s tem ustvarja neki prejudic za monarhistično bodočo ureditev države".¹²⁹

Jugoslovansko državno zedinjenje, do katerega je prišlo teden dni po seji osrednjega odbora Narodnega vijeća, je bilo torej za vse tri slovenske politične stranke, zlasti pa liberalno, saj so bili njeni predstavniki pri tem še posebej dejavni, legitimno dejanje, ki se je zgodilo po njihovi volji, zaradi njihovega pristanka in pooblastila. Zato kasneje niso izpodbijale veljavnosti združitvenega akta 1. decembra 1918 v Beogradu (kot npr. v prvi polovici dvajsetih let Radićeva Hrvatska republikanska seljačka stranka), čeprav je, kot opozarja eden najboljših poznavalcev državno-pravne zgodovine jugoslovanskih narodov dr. Ferdo Čulinović, obstajala občutna razlika med besedilom 'napotil' Narodnega vijeća in svečano Adreso, ki jo je njegova delegacija podala pri končnem aktu jugoslovanske združitve.¹³⁰ Delegacija, ki "ni bila samosvoj subjekt dogovarjanja, temveč le odposlanec in mandatar, kateri ni pooblaščen, da postopa drugače od dobljenih instrukcij (to je 'napotil' Narodnega vijeća - op. J. P.)",¹³¹ je namreč v svoji Adresi, ki so jo prebrali pred srbskim prestolonaslednikom Aleksandrom Karađorđevićem, pristajala na 'enotno narodno državo' z monarhistično obliko vladavine in centralističnim ustrojem. Konstituanta naj bi zgolj potrdila tako utemeljeno končno organizacijo enotne jugoslovanske države.¹³² Narodno vijeće pa je v svojih 'napotilih' povsem jasno predlagalo drugačno rešitev: "Provizorično monarhistično obliko vladavine in decentralizirano notranjo ureditev

države". Poudarilo je tudi "odločilen pomen Ustavodajne skupščine, ki mora končno odločiti o osnovnih vprašanjih".¹³³ Tako je delegacija v svoji Adresi dejansko "objavila tisto, kar v resnici zagrebško Narodno Vijeće SHS ni sklenilo: zedinjenje Države SHS s Srbijo v centralistično skupno monarhijo".¹³⁴

Do take odločitve zagrebške delegacije, ki ni spoštovala "tistega, kar ji je bilo dano v Osrednjem odboru Narodnega Vijeća kot osnovna direktiva za pogajanja okoli zedinjenja",¹³⁵ je prišlo zaradi hudega pritiska, ki so ga S. Pribičević in velikosrbski politični krogi, zbrani ob prestolonasledniku Aleksandru vršili na delegacijo po njenem prihodu v Beograd 28. novembra 1918. V dneh pred združitvenim aktom so delegacijo seznanili z dokončnim srbskim stališčem, to je stališčem "beograjske dvorske kamarile, ki je nepopustljivo stala na terenu centralizma in dedne monarhije Karadjordjevičev".¹³⁶ Ne gre prezreti tudi velikega vpliva S. Pribičevića, sicer člana delegacije, ki je s poudarjanjem, "da bi obravnavanje vprašanja notranje ureditve bodoče države v veliki meri zavleklo samo odločitev o glavni zadevi, o državnem zedinjenju" - odločno pobijal predloge, da mora delegacija v svoji Adresi poudariti potrebo po ohranitvi "državnopravnih historičnih individualitet" oziroma "teritorialnih mej pokrajin, avtonomnih pravic in odnosov teh pokrajin nasproti državni oblasti".¹³⁷ V takih okoliščinah, pa tudi pod vplivom dejstva, da je Italija vse bolj ogrožala jugoslovanske (hrvaške) jadranske kraje, je delegacija odstopila od svoje prvotne opredelitve. Pri oblikovanju besedila Adrese je "prišlo do kapitulacije delegacije".¹³⁸ To kapitulacijo pa so zakrivali tudi slovenski liberalni politiki, zlasti A. Kramer, ki je 30. novembra v Beogradu posebej opominjal slovenske člane delegacije, naj ne postavljajo nobenih pogojev glede monarhije, temveč jo morajo brez odlašanja sprejeti.¹³⁹ Takšna Kramerjeva intervencija je bila povsem vsklajena z ravnanjem S. Pribičevića, ki je "istega dne na redakcijskem sestanku za sestavljanje adrese Narodnega vijeća SHS vztrajal, da v ta dokument ne bi smeli zapisati pravice konstituante, da bi odločala o bodoči obliki vladavine, ker Aleksander potuje v tujino" in "če tja (ne) bo prišel kot bodoči kralj, ne bo nič dosegel".¹⁴⁰ A. Kramer, ki ga je Aleksander sprejel na dan prihoda slovenskih članov delegacije v Beograd (to je 30. novembra),¹⁴¹ je delegatom iz Slovenije "posredoval najverjetneje kar Aleksandrovo mnenje, da mora v Pariz na Pichonovo (Stephen Pichon, francoski minister za zunanje zadeve - op. J. P.) povabiti priti kot priznani in sprejeti regent, tako da bi lahko zagovarjal

zahteve po novih mejah".¹⁴² Po Kramerjevi intervenciji, ki je bila še pred redakcijskim sestankom za oblikovanje besedila Adrese Narodnega vijeća,¹⁴³ sta zastopnika avtonomistično in republikansko usmerjene SLS Iz. Cankar in J. Brejc na redakcijskem sestanku 30. novembra popoldne, "sprejela vsebino adrese Narodnega vijeća SHS, ki so jo sporočili regentu Aleksandru na dan razglasitve Kraljevine SHS 1. decembra 1918 in tako dejansko priznala upostavitev monarhije".¹⁴⁴ Kot opozarja vodilni poznavalec položaja in vloge SLS v jugoslovanskem zedinjenju M. Zečević, "je takšen politični preobrat vodstva Slovenske ljudske stranke in njegovo privolitev v način in metodo zedinjenja izsilila velikosrbska buržoazija s perfidno politično igro, pomagali pa so ji v največji meri liberalni, torej demokratski meščanski krogi iz Slovenije, Hrvatske, Dalmacije in drugih jugoslovanskih dežel zunaj Srbije".¹⁴⁵ Z vidika slovenske historične problematike pomeni odstopanje najmočnejše slovenske politične stranke SLS, "od njenega programa in načel v narodnostni politiki",¹⁴⁶ najvidnejšo značilnost jugoslovanskega zedinjenja leta 1918. To "je bilo v režiji jugoslovanske liberalne buržoazije, velikosrbskih krogov in dvora izpeljano na način, ki ni bil v soglasju s prejšnjimi dogovori o enakopravnem in demokratičnem postopku v proceduri zedinjevanja".¹⁴⁷ Pri tem je slovenski liberalizem proti SLS nedvomno dosegel pomembno politično zmago, saj je uresničil svoj unitaristični, centralistični in monarhistični koncept jugoslovanske združitve. S podporo taki združitvi pa si je zagotovil še politično preživetje, saj se je v slovenskem, zlasti pa v novem jugoslovanskem političnem prostoru dokazal kot nesporni državotvorni politični dejavnik, ki je v odločilnem trenutku dejavno vplival na dokončno oblikovanje jugoslovanske države. Povedati pa je treba, da so slovenski liberalci tako politično vlogo izsilili s političnimi špekulacijami. Tako so "v prvi vrsti izkoristili neugoden splet mednarodnih okoliščin za slovenske narodnostne interese, predvsem ogroženost slovenskih meja", kar je bil "glavni argument v rokah liberalne buržoazije in drugih centralističnih sil, s katerim so v trenutku zedinjenja pritiskali na tiste slovenske stranke in skupine (predvsem na SLS - op. J. P.), ki so nasprotovale uvedbi monarhistične oblike vladavine v novi državi".¹⁴⁸ Ob nastanku jugoslovanske države leta 1918 je znal slovenski liberalizem zelo spretno in učinkovito podpreti jugoslovanski unitaristični in monarhistični združitveni program, ne da bi zaradi svojega ravnanja prišel sam s seboj v etični, moralni, politični ali narodnostni notranji konflikt. To tudi ni bilo možno, kajti enonarodna, centralistična

in monarhistična jugoslovanska država, v kateri bo vodilna vloga pripadala Srbom in srbstvu, slovenskim liberalcem ni pomenila samo primernega političnega računa, ampak tudi njihov resnični nacionalno-politični ideal, ki so mu brez zadržkov sledili ob zedinjenju Južnih Slovanov v njihovo prvo skupno državno formacijo - Kraljevino SHS.

Liberalni jugoslovanski politični cilj - oblikovanje skupne jugoslovanske države po meri in presoji srbske politike in beograjskega dvora, se je uresničil na svečanem sestanku delegacije zagrebškega Narodnega vijeća in srbskega državnega vrha, ki ga je vodil srbski prestolonaslednik Aleksander Karađorđević. Na tem sestanku, ki je bil 1. decembra 1918 v Kršmanovičevi vili v Beogradu, je vodja zagrebške delegacije dr. Ante Pavelić¹⁴⁹ prebral besedilo Adrese, s katero je delegacija pristala na oblikovanje jugoslovanske centralistične monarhije. Prestolonaslednik Aleksander je na Adreso odgovoril s proklamacijo, s katero je razglasil "*zedinjenje Srbije s pokrajinami neodvisne države Slovencev, Hrvatov in Srbov v enotno Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev*" in napovedal, da bo "*kralj (...) svobodnim državljanom države Srbov, Hrvatov in Slovencev*".¹⁵⁰ Na ta način je v političnem in v državno-pravnem pogledu opredelil Srbe, srbsko politiko in kraljevsko dinastijo kot zgodovinskega nosilca jugoslovanske združitve, ki je dokončno odločil, da je nastala jugoslovanska državna skupnost. Adresa delegacije zagrebškega Narodnega vijeća in Aleksandrova proklamacija z dne 1. decembra 1918 sta bili namreč ozko povezani dejanji, ki sta bili v medsebojnem odnosu kot predlog in njegov sprejem.¹⁵¹ V svojem avtokratskem odgovoru je srbski prestolonaslednik namreč pokazal, kdo je tisti, "ki uresničuje državno zedinjenje", torej tisti, v katerem je bilo "potrebno gledati osvoboditelja in zedinitelja".¹⁵² In prav tako vlogo srbskega dejavnika, ki mu gre v jugoslovanskem zedinjenju prvo, stvariteljsko mesto, od katerega so odvisni ozemeljski obseg nove države, njen bodoči značaj in državno-pravna bit, je slovenski liberalizem v dneh neposredno pred nastankom Kraljevine SHS brezpogojno in z vsemi sredstvi podprl.

Teh, sicer znanih dejstev ne bi še enkrat ponavljali, če Slovenski narod konec novembra 1918 ne bi skrajno zaostрил vprašnja oblike državne ureditve in vladavine v novi državi. Slovensko javnost je ponovno postavil pod udar svojega nepopustljivega zavzemanja za monarhijo in centralistično oblikovano jugoslovansko skupnost. Objavil je politično oceno neimenovanega srbskega politika (verjetno je bil to dr. Momčilo Ninčić, kasnejši dolgoletni zunanji minister Kraljevine SHS), "ki se je mudil

nekaj dni v Ljubljani" in s katerim je imel "priliko se razgovarjati o raznih aktualnih vprašanjih".¹⁵³ O teh razgovorih je Slovenski narod 25., 28. in 29. novembra 1918 objavil krajšo serijo člankov s pomenljivimi naslovi - Kako mislijo Srbi o federalizmu, Kako mislijo Srbi o republiki? in Trpka, odkrita a istinita beseda! V teh člankih, s katerimi je "v informacijo naši javnosti"¹⁵⁴ Slovenski narod želel omajati avtonomistično in republikansko razpoloženje na Slovenskem, se je Narodov srbski sogovornik seveda odločno zavzel za jugoslovanski monarhistični centralizem. Slovencem je odstrl pogled v idejna gibala srbske politike v procesu nastajanja jugoslovanske države. Slovenski narod, ki je v tistem času edini med slovenskimi političnimi listi poiskal stik s predstavniki srbske politike, je svojemu sogovorniku omogočil, da je na straneh enega najpomembnejših slovenskih dnevnikov razglasil srbski politični ideal. To je bila "centralistična, enotna in edinstvena država s popolnoma enakimi pravicami za vsa tri plemena ali, ako hočete, za vse tri narode". - "Ako izvzamemo socialiste", je Narodov sogovornik pojasnjeval ta politični ideal, so namreč "vsi Srbi odločno protivni vsakemu federalizmu". Zanje je "federacija, etniška federacija (...) nesprejemljiva že zbog tega, ker je - ako bi se tudi dala s težkim trudom ugotoviti plemenska granica med Slovenci in Hrvati - taka meja med Srbi in Hrvati absolutno nemogoča, ker sta obe plemeni med sabo tako pomešani, zlasti v Bosni in Slavoniji, da je vsaka takšna ali drugačna ločitev neizvedljiva".¹⁵⁵ Zato ni pozabil opomniti, da del časopisja na Hrvaškem in v Sloveniji s svojimi federalističnimi, zlasti pa republikanskimi stališči "nastopa malo nedelikatno (nerahločno - op. J. P.) napram nam Srbijancem, Srbom iz Kraljevine in napram naši narodni dinastiji". Narodov sogovornik, ki je bil še posebej občutljiv na republikanske zahteve, je resno opozarjal, da "*Srbi ne bodo pristali na spremembo državne oblike, ne bodo trpeli, da se odločuje o usodi naše dinastije*". Poudarjal je, da lahko delo ustavodajne skupščine v novi jugoslovanski državi "otvori (le) kralj s prestolnim govorom", potem pa lahko skupščina "svobodno razpravlja o vseh drugih vprašanjih brez izjeme". V primeru, da jugoslovanska ustavodajna skupščina ne bi sprejela tega predhodnega pogoja (kraljevega prestolnega nastopa - op. J. P.), pa je bilo po njegovih besedah možno pričakovati le eno, to je da "konstituenta (...) v svoji sredini ne bo imela niti jednega Srba".¹⁵⁶

Taka politična stališča seveda niso pomenila nič drugega, kot da "Srbi iz Srbije ne pričakujemo *niti* (podčrtal J. P.) diskusije o obliki vladavine in dinastije". Ali, kot je drugače povedal Narodov sogovornik, "*nečemo*

druge domovine nego jedinstveno centralistiško monarhijo pod današnjo dinastijo (podčrtal J. P.)". Zavedajoč se srbske politične moči, ugodnejšega mednarodno-političnega položaja in jasno razpoznavnega razpoloženja med srbskim prebivalstvom iz bivše habsburške monarhije, je neposredno in grobo naslovil na Slovence in Hrvate naslednje opozorilne besede: "Z nami so vsi Srbi iz bivše Avstro-Ogrske. Vsled tega z gotovostjo lahko računamo na Srem, Banat, Bačko in Baranjo. Tudi v Bosni in Hercegovini imamo ogromno večino za sebe. Tej skupini bi se pridružila tudi Dalmacija, ako ne iz drugih razlogov že iz gospodarskih. Vse te zemlje bi dale Veliko Srbijo. Bila bi to manjša država, to je istina, nego projektovana Jugoslavija, ali bil bi v njej homogen živelj, kompakten in popolnoma sposoben za razvitek v vseh pravicah in za odpor proti vsem neprijateljem". To opozorilo je nato Narodov sogovornik še podkrepil s sofisticirano demokratično držo: Srbi "nimamo pravice, niti nočemo", je zatrjeval, "da bi Hrvate in Slovence silili v našo zajednico", a če pač "oni hočejo priti k nam", je nadaljeval, potem "ni umestno, da zahtevajo od nas, naj izvršimo narodni samomor za njihovo ljubav in za ljubav republikanske groznice, ki sedaj vlada po svetu". Hrvatom in Slovencem je namenil tudi naslednje besede: "*Ako se ne morete otresti zmot in blodenj, ki so Vas spremljale dosedaj*", potem pa "*pojdite in hodite svoja pota, a mi bomo krenili na svoja.*" Taka hladna izbira, pred katero je ta tipični predstavnik srbske politike postavil Slovence in Hrvate, se je povsem ujemala z njegovim pojasnilom, da so se pač Srbi "v surovi šoli življenja naučili, da računamo. Izračunali smo vse, prečevali smo vse", je opozarjal, "ali vam ipak pravimo: Pridite k nam in verujte nam." Srbski politični izračun, ki bi ga Hrvati in Slovenci morali upoštevati, je Narodov sogovornik predstavil na način, s katerim je tedaj srbska politika očitno tehtala vprašanje oblikovanja jugoslovanske države. "Mi se zavedamo", je nadaljeval, "da bi s pridružitvijo Hrvatov in Slovencev dobili očetnjavo silnejšo in številčnejšo za kake 4 milijone, kar je brez dvoma tehtna pozitivnost. Ali ne smemo izgubiti iz vida dejstva", je takoj opozoril, "da poleg te pozitivnosti obstoja tudi gotova negativnost, da nam ti 4 milijoni nalagajo na vrat breme 40 milijonov Italijanov in še več Nemcev, kot krvne neprijatelje, kar vsekakor ni baš najprijetnejša stvar". Cena, ki naj bi jo po srbskem izračunu plačali Hrvati in Slovenci za vstop v skupno jugoslovansko državo - "silnejšo in številčnejšo srbsko očetnjavo", je bila torej njihova odpoved federalističnim in republikanskim političnim težnjam. Narodov sogovornik se ni mogel načuditi - "koji

svobodomislec je to iz Jugoslavije, ki se ponižuje, ako sname kapo pred vnuikom Velikega Vodje (Petrom I. Karađorđevićem - op. J. P.)?" Po njegovem mnenju takih med Hrvati in Slovenci ni moglo biti, ker Srbom tudi ni "treba (ne)koga, da nam daje pouk iz demokracije". Tisti, ki bi želeli ravnati tako, naj raje ostanejo sami in zase. Srbi (v Veliki Srbiji - J. P.) vam pa "*tudi v bodoče (...) hočemo biti in ostati bratje*", je zaključeval srbski Narodov sogovornik, "*a dalje - kakor vam Bog da*."¹⁵⁷

Predstavitev takega ekskluzivnega srbskega gledanja na jugoslovansko zedinjenje, s katerim je osrednje liberalno glasilo pospremiilo Slovence v Kraljevino SHS, je bilo še zadnje javno dejanje slovenskega liberalnega tabora, da opozori slovensko politiko in pripravi slovensko ljudstvo na neobhodnost jugoslovanskega centralizma in srbskega monarhizma. Slovenski liberalci so jugoslovanski monarhocentralistični državni model predstavili kot zgodovinsko nujo, kot zrelo in odgovorno narodno-politično odločitev. S tem so nedvomno pokazali zavidljivo politično spretnost. Monarhistični centralizem so namreč prikazali kot edino možno vsebinsko vodilo jugoslovanske združitve - kot njeno naravno danost. To je bilo za liberalce izredno pomembno. Omogočalo jim je namreč politično obvladovanje splošnega jugoslovanskega navduševanja, ki je združevalo vse dotlej habsburškemu dvoru podrejene Južne Slované. Delovati za spremembo centralizma in monarhije liberalcem v Sloveniji ni bilo težko, saj se Slovenci - kot v svojih Pripombah k naši prevratni dobi opozarja Albin Prepeluh - niso odločili za združitev s Srbi in Hrvati zaradi koristi, torej po premisleku in na osnovi realnega poznavanja razmer in njihovih posledic, "temveč iz nacionalnega čustva". Zato so "v svojo novo nacionalno bodočnost (...) stopili v svojstvu političnega pesnika, iz odpora proti dotedanjemu nemodremu nemškemu pritisku, proti narodnim krivicam in drugim budalostim obeh vladajočih narodov habsburške monarhije".¹⁵⁸ V takem razpoloženju, ki je na Slovenskem takrat prevladovalo, so liberalci predstavljali racionalni del takratnega "pijanstva jugoslovanskega zedinjenja".¹⁵⁹ To je, če povzamemo po Prepeluhovem Avtonomistu, v "politični otročnosti" in "megleni 'jugoslovanski' narodnostni pijanosti" Slovence zapeljalo, da so ob zedinjenju s Kraljevino Srbijo svojo lastno nacionalno suverenost in samostojni državnopravni položaj, ki so ga imeli v Državi SHS, "v nacionalni nezavesti" izročili Beogradu.¹⁶⁰ Slovenski liberalci tega niso preprečili, saj tega tudi niso hoteli. Nasprotno, z vsem svojim ravnanjem so si prizadevali, da se je - kakor je zapisal najpronicljivejši opazovalec prvih dveh jugoslovanskih držav, Miroslav Krleža - leta 1918

“naša avstromadžarska stvarnost pijano potrkljala pod prestol Karadjordjevičev kakor prazna steklenica piva v smeti”.¹⁶¹

OPOMBE K DRUGEMU POGLAVJU

- ¹ O tem glej podrobneje Jurij Perovšek: *Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918.* - *Borec*, XXXVIII, 1986, 3-4, 195-196 (odslej Perovšek, *Država SHS*), isti: *Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru leta 1918.* - *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXVIII, 1988, 1-2, 41-45 (odslej Perovšek, *Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci*). Glej tudi Ferdo Čulinovič: *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka.* Zagreb 1953, 343-346 (odslej Čulinovič, *Državnopravna historija*), isti: *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, druga knjiga.* Zagreb 1954, 200-201 (odslej Čulinovič, *Državnopravna historija*, II), isti: *Državnopravni razvitak Jugoslavije.* Zagreb 1963, 137-139 (odslej Čulinovič, *Razvitak*) in Ivan Tomšič: *Razpad Avstro-Ogrske in nastajanje slovenske državnosti.* - *Naši razgledi*, 7.11.1969. (Odslej Tomšič, *Nastajanje slovenske državnosti*).
- ² Erjavec, *Slovenci*, 67.
- ³ Podrobneje glej o slovenski državnosti, doseženi v času obstoja Države SHS, Jurij Perovšek: *Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918.* - *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXV, 1985, 1-2, 49-75 (odslej Perovšek, *Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918*), isti, *Država SHS*, 195-208, isti, *Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci*, 41-61. Glej tudi Tomšič, *Nastajanje slovenske državnosti*.
- ⁴ Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, 21.11.1918. (Odslej UL NV SHS).
- ⁵ Podrobneje o tem glej Perovšek, *Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci*, 45-47, 51, 55, 59, isti, *Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918*, 52-73, isti, *Država SHS*, 196-203, 205.
- ⁶ Lovro Bogataj: *Uprava v Sloveniji od prevrata do ustave.* - *Slovenci v desetletju 1918-1928.* Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Ljubljana 1928, 378. Glej tudi str. 382. (Odslej Bogataj).
- ⁷ UL NV SHS, 30.11.1918. - Pripominjam, da je v okviru Države SHS slovensko ozemlje, na katerem je Narodna vlada izvrševala svojo državno oblast, obsegalo "Kranjsko, Goriško, slovenski del Istre, mesto Trst z okolico" ter "Štajersko in Koroško, kolikor sta te deželi del države SHS". (Glej UL NV SHS, 21.11.1918).
- ⁸ O tem glej podrobneje Perovšek, *Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci*, 46-60 in isti, *Država SHS*, 204-208.
- ⁹ Pleterski, *Prva odločitev*, 265. Podrobneje glej o narodni manifestaciji 29. 10. 1918 na Kongresnem trgu v Ljubljani, ki je pomenila slovensko nacionalno samoodločbo prav tam, 260-267.
- ¹⁰ *Slovenski narod*, 30.10.1918.
- ¹¹ Prav tam. - Podrobneje glej o odnosu J. E. Kreka do vprašanja nacionalne enotnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ivan Dolenc: *Razvoj jugoslovanske misli pri Kreku.* - *Čas*, XX, 1925/26, 3/4, 148-151, 169-170, 173-174, 176-177 (odslej Dolenc, *Jurčec*, 82-83, Erjavec, *Avtonomistična izjava*, 3, 5-7, Ude, 41-42, 55, 71, Walter Lukan: *Janez Ev. Krek in slovensko nacionalno vprašanje.* - *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXII, 1982, 1-2, 35-40, 42, 48-51, in Prunk, *Slovenski nar. vzpon*, 137, 183-184.
- ¹² *Slovenski narod*, 11.11., 18.11. in 23.11.1918, *Domovina*, 8.11.1918.
- ¹³ *Slovenski narod*, 16.11.1918.
- ¹⁴ *Slovenski narod*, 22.11.1918.

- ¹⁵ *Domovina*, 5.11.1918.
- ¹⁶ *Prav tam.*
- ¹⁷ *Prav tam.*
- ¹⁸ *Prav tam.*
- ¹⁹ *Slovenski narod*, 11.11.1918.
- ²⁰ *Prav tam.*
- ²¹ *Slovenski narod*, 9.11.1918.
- ²² *Slovenski narod*, 9.11., 18.11. in 22.11.1918.
- ²³ *Slovenski narod*, 9.11.1918.
- ²⁴ *Slovenski narod*, 9.11., 16.11. in 18.11.1918.
- ²⁵ *Zečević, Slovenska ljud. stranka*, 205.
- ²⁶ *Prav tam.*
- ²⁷ *Arhiv Republike Slovenije, fond Deželne vlade za Slovenijo. Zapisnik 7. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 6. novembra 1918. (Odslej ARS, DVS).
- ²⁸ *ARS DVS. Zapisnik 11. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 10. novembra 1918.
- ²⁹ *Slovenski narod*, 11.11.1918.
- ³⁰ *Slovenski narod*, 18.11.1918.
- ³¹ *Prav tam.*
- ³² *Slovenski narod*, 22.11.1918.
- ³³ *Slovenski narod*, 16.11.1918.
- ³⁴ *Slovenski narod*, 9.11.1918.
- ³⁵ *Prav tam.*
- ³⁶ *Prav tam.*
- ³⁷ *Po pogodbi o premirju, ki jo je sklenilo italijansko vrhovno poveljstvo kot mandatar sil Antante 2. 11. 1918 v Padovi s predstavništvom avstroogrškega vrhovnega poveljstva, je morala avstroogrška vojska izprazniti ozemlje zahodno od črte Rateče-Ponca-Triglav in od razvodja vzhodno od Podbrdla-Cerkna-Idrije-Logatca-Snežnika do Sušaka. Sile Antante so namreč Italiji že v znanem londonskem sporazumu, sklenjenem 26. 4. 1915, Italiji prisodile ozemlje do črte Rateče-Triglav in Podbrdo-Sušak. To pravico pa so Italiji potrdili tudi s pogodbo o premirju, podpisano 2. 11. 1918 v Padovi. V skladu s tem je v novembru 1918 pričela Italija zasedati obljubljeno ozemlje. Italijani pa slovenskega ozemlja niso zasedli naenkrat, temveč postopoma, kajti italijanske čete, ki so prišle do Soče 9. 11. 1918, so dosegle londonsko demarkacijsko črto, to je črto Rateče-Triglav in Podbrdo-Sušak, šele 19. 11. 1918. (O tem glej Viktor Andrejka: *Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes. - Slovenci v desetletju 1918-1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Ljubljana 1928*, 277. Glej tudi Perovšek, *Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci*, 41, op. 2). Na dan objave članka Srbija na pomoč! Italijani torej še niso pričeli prodirati na slovensko ozemlje. Glavna slovenska strankarska glasila tudi niso vedela, da so italijanske čete došle do Soče.*
- ³⁸ V zadnjih dneh novembra 1918 so liberalni časopisi pa tudi posamezni liberalni politiki na sejal zagrebškega Narodnega vijeća večkrat poudarili, da so Italijani zasedli slovensko ozemlje. Ta opozorila so bila povezana z zahtevami po centralističnem zedinjenju s Kraljevino Srbijo. - Glej *Slovenski narod*, 20.11., 21.11., 23.11., 25.11.1918, 6.12.1918, *Domovina*, 29.11.1918 in *Grada o stvaranju jugoslavenske države (I-I. - 20.XII.1918)*. Priredili dr. Dragoslav Janković in dr. Bogdan Krizman, II. tom. Beograd 1964, 641-642. (Odslej Grada II).
- ³⁹ *Bogo Grafenauer. Vprašanje kulturne avtonomije 1918. - Zgodovinski časopis, XLII, 1988, 4, 562. (Odslej Grafenauer, Vprašanje kulturne avtonomije).*
- ⁴⁰ *Domovina*, 29.11.1918.
- ⁴¹ *Slovenski narod*, 20.11. in 23.11.1918.
- ⁴² *Slovenski narod*, 23.11.1918.
- ⁴³ *Slovenski narod*, 2.12.1918.

- ⁴⁴ Slovenski narod, 25.11.1918.
- ⁴⁵ Tu je potrebno opozoriti, da so že v začetku novembra 1918, kljub temu da Država SHS mednarodno ni bila priznana, zavezniške vlade oziroma antantne sile s svojim ravnanjem pokazale, da se zavedajo državnopravne spremembe, ki je na jugu nekdanje Avstro-Ogrske monarhije nastala 29. 10. 1918. Spremenjeno državnopravno stanje na jugu nekdanje monarhije konec oktobra in v začetku novembra 1918 so upoštevali tudi v taboru premaganih centralnih sil. Podrobneje o tem glej Perovšek, Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci, 42-43.
- ⁴⁶ Slovenski narod, 25.11.1918.
- ⁴⁷ Slovenski narod, 23.11.1918. O tem prim. tudi Domovina, 29.11.1918.
- ⁴⁸ Slovenski narod, 9.11., 20.11., 21.11., 23.11. in 25.11.1918. Domovina, 29.11.1918.
- ⁴⁹ Domovina, 29.11.1918.
- ⁵⁰ Slovenski narod, 21.11.1918. O tem glej tudi Domovina, 29.11.1918.
- ⁵¹ Domovina, 29.11.1918. Tako stališče je zagovarjal tudi Slovenski narod, 21.11.1918.
- ⁵² Slovenski narod, 21.11.1918.
- ⁵³ Slovenski narod, 6.12.1918.
- ⁵⁴ O tem glej Perovšek, Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci, 47-48, isti, Država SHS, 19 in isti, Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918, 58.
- ⁵⁵ UL NV SHS, 4.11.1918, Naredba poverjeništvu za pravosodstvo. - V tej naredbi je poverjeništvu za pravosodje odredilo, da se civilne sodbe razglašajo v imenu zakona. Kot opozarja Metod Dolenc so namreč v Avstro-Ogrski monarhiji sodbe razglašali "v imenu Njeg. Vel. Cesarja". (Metod Dolenc: Pravna zgodovina za slovensko ozemlje, Ljubljana 1935, 500).
- ⁵⁶ Slovenski narod, 6.12.1918.
- ⁵⁷ Prav tam.
- ⁵⁸ Slovenski narod, 14.11.1918.
- ⁵⁹ Domovina, 29.11.1918.
- ⁶⁰ Prav tam.
- ⁶¹ Slovenski narod, 25.11.1918.
- ⁶² Prav tam.
- ⁶³ Prav tam.
- ⁶⁴ Slovenec, 26.11.1918.
- ⁶⁵ Slovenski narod, 25.11.1918.
- ⁶⁶ Domovina, 29.11.1918.
- ⁶⁷ Prav tam.
- ⁶⁸ Slovenski narod, 25.11.1918.
- ⁶⁹ Slovenski narod, 21.11.1918.
- ⁷⁰ Dolenc, 176, op. 32. Pripominjam, da je Roguljin zapis ponatisnjen tudi v Ferdo Šišić: Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1918. Zagreb 1920, 321-325. (Odslej Šišić).
- ⁷¹ Slovenec, 5.11.1918.
- ⁷² Slovenski narod, 23.11.1918.
- ⁷³ Prav tam. Prim. tudi Slovenec, 5.11.1918.
- ⁷⁴ Zečević, Na zgod. prelomnici, 175.
- ⁷⁵ Prav tam, 173.
- ⁷⁶ Slovenski narod, 23.11.1918.
- ⁷⁷ Slovenec, 12.11.1918. - O republikanskih in federalističnih stališčih SLS iz tistega časa glej še Slovenec, 22.11. in 25.11.1918 ter Domoljub, 21.11. in 28.11.1918. O tem glej tudi Zečević, Slovenska ljud. stranka, 143, 161-163 in isti, Na zgod. prelomnici, 177-178.
- ⁷⁸ Naprej, 8.11., 11.-13.11., 15.11., 22.11., 23.11. in 26.11.1918.
- ⁷⁹ Glej Naprej, 11.11. in 13.11.1918.
- ⁸⁰ Naprej, 16.11.1918.

- ⁸⁰ Zanimiva je ocena, ki jo je zapisal eden vodilnih oblikovalcev tedanje slovenske politike, ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič v svojem dnevniku 24. 11. 1918: "V naših časopisih in v naši javnosti", piše A. B. Jeglič, "se bije boj za republiko ali za monarhijo pod Karadjordjeviči. VLS želi republiko. Liberalci hudo odgovarjajo. Naši mislijo, da je ta nastop zahrbtnen, ki so ga začeli in ga podpihavaajo propadli ljudje, ki bi radi prišli na vlado". - Arhiv Republike Slovenije, Referat za dislocirano gradivo, II. Jeglič dr. Anton Bonaventura. Dnevnik: mapa III, leto 1916-1927, zapis z dne 24. novembra 1918. (Odslej Jegličev dnevnik).
- ⁸¹ ARS. DVS. Zapisnik 19. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, 19. novembra 1918.
- ⁸² Janko Brejc: *Od prevrata do ustave*. - Slovenci v desetletju 1918-1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Ljubljana 1928, 174. (Odslej Brejc).
- ⁸³ Brejc, 175, Zečevič. Slovenska ljud. stranka, 167.
- ⁸⁴ Brejc, 175.
- ⁸⁵ Prav tam. Glej tudi Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 167. - Enako kakor slovenska Narodna vlada je bil z zahtevami posameznih jugoslovanskih pokrajin za takojšnje državno zedinjenje s Srbijo seznanjen tudi škof Jeglič. Ta se je 20. 11. 1918 mudil v Zagrebu, kamor se je napotil, "da bi se informiral o položaju". (Jegličev dnevnik, zapis z dne 25. decembra 1918). V Zagrebu se je med drugim pogovarjal tudi z podpolkovnikom Milanom Pribičevićem, duhovnikom Franom Barcem in A. Kramerjem, ki so ga seznanili, da "Srbi silno čislajo dinastijo Karadjorjevič", da "te dinastije ne bi odgnali" ter da se "s srbsko kraljevino (...) hočejo zediniti vsi (srbski - op. J. P.) vodje iz Bosne in Hercegovine, iz Srema in Bačke. Že prete, da ne bodo več čakali, ampak kar k Srbiji pristopili". Take novice so A. B. Jegliča silno potrlje in v svoj dnevnik je zapisal naslednje: "Vsi smo polni skrbi za prihodnost. Groze nam Madžari, naše ozemlje zasedajo Lahi in silo nam delajo Nemci; mi pa smo brez moči: edino proteste pošilja naša narodna vlada in naše narodno veče. Brez Srbov ni rešitve! Ergo! Kako hudo bo za nas, ako pridemo pod pravoslavne kralja, potem ko smo zapustili katoliškega cesarja! Deus misereatur nostri!" - Jegličev dnevnik, zapis z dne 22. novembra 1918.
- ⁸⁷ Šišić, 268-269.
- ⁸⁸ Ferdo Čulinović: *Jugoslavija između dva rata*, I. Zagreb 1961, 108. (Odslej Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, I).
- ⁸⁹ ARS. DVS. Zapisnik 19. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, 19. novembra 1918.
- ⁹⁰ Metod Mikuž: *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917-1941*. Ljubljana 1965, 71. (Odslej Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*).
- ⁹¹ Slovenec, 22.11.1918.
- ⁹² Slovenski narod, 21.11.1918.
- ⁹³ Slovenski narod, 14.11.1918.
- ⁹⁴ Brejc, 177.
- ⁹⁵ ARS. DVS. Zapisnik 20. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, 21. novembra 1918.
- ⁹⁶ Prav tam. - Pripominjam, da je bila izjava, ki jo je na tej seji podal A. Kristan, njegovo osebno mnenje, saj vodstvo JSDS o predlogu Pokrajinske vlade za Dalmacijo ni razpravljalo. Toda kmalu zatem pa so Kristanovo mnenje o zedinjenju v novo državo in o njeni bodoči ureditvi, potrdili kot politično stališče celome JSDS. Na shodih, ki jih je 24. 11. 1918 priredila JSDS, so namreč izjavo, ki jo je A. Kristan podal na seji Narodne vlade 21. 11. 1918, v celoti vključili med Politične zahteve JSDS. (Glej ZA KPJ, 372).
- ⁹⁷ Brejc, 177.
- ⁹⁸ ARS. DVS. Zapisnik 20. seje Narodne vlade SHS v Ljubljani, 21. novembra 1918.
- ⁹⁹ Slovenski narod, 23.11.1918. - Podpisniki Izjave duševnih delavcev so bili: dr. Matija Ambrožič, Jos. Breznik, Anton Debeljak, Lojze Dolinar, Ivan Franke, Engelbert Gangl, Maksim Gaspari, Tone Gaspari, Flor. Golar, dr. Pavel Grošelj, Igo Gruden, arhitekt Hilbert, dr. Fran Ilesič, Rihard Jakopič, Ivana Kobilca, Dana Koblarjeva, Juš Kozak, dr. Alojz Kraigher, dr. R. Krivic, Ant.

Koželj, dr. Ivan Lah, Vladimir Levstik, Anton Melik, Anton Mikuž, dr. Rudolf Mole, dr. Fran Novak, dr. Jos. C. Oblak, dr. Nikolaj Omerca, Anton Pesek, M. Pugelj, dr. Franc Ramovš, Mihael Rožanc, Hinko Smrekar, M. Sternen, Nikolaj Štritof, Milan Šuklje, Al. Tavčar, dr. Iv. Tavčar, Fran Tratnik, I. Vavpotič, dr. Miljutin Zarnik, Ivan Zorman, Peter Žmitek in Oton Župančič.

¹⁰⁸ Grafenauer, Vprašanje kulturne avtonomije 1918, 562.

¹⁰⁹ Prav tam.

¹¹⁰ Podrobneje glej o oblikovanju te resolucije ter besedilo same resolucije prav tam, 561-569. Pripominjam, da B. Grafenauer v svoji razpravi kritično opozarja na pomanjkljivosti in netočnosti pri dosedanjem obravnavanju vprašanja kulturne avtonomije leta 1918 in z njim povezane resolucije kulturnega odseka pri Narodnem svetu v Ljubljani. Ohjavlja tudi oba zapisnika sej kulturnega odseka Narodnega sveta z dne 16. in 18. 11. 1918, kjer so razpravljali o sprejemu te resolucije in tudi sprejeli njeno končno besedilo. Znanstveno objavo teh zapisnikov pa podpira s podrobnimi vsebinskimi pojasnili k obema zapisnikoma. O omenjeni resoluciji kulturnega odseka Narodnega sveta glej tudi Prunk, Slovenski nar. vzpon, 208-210 in Ervin Dolenc: Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918-1929. Ljubljana 1996, 108-113. (Odslej Dolenc, Kulturni boj).

¹¹¹ Grafenauer, Vprašanje kulturne avtonomije 1918, 568.

¹¹² Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 163.

¹¹³ Prav tam. - V zvezi s prepričanjem pripadnikov JDS, ki so na sejah kulturnega odseka Narodnega sveta trdili, da imajo Slovenci že s krfskim paktom zagotovljeno avtonomijo, pripominjam, da kakor poudarja B. Grafenauer, "krfski pakt (deklaracija!) nikjer neposredno ne govori o kulturni avtonomiji; v tem smislu", opozarja B. Grafenauer, "bi bilo mogoče kvečjemu le posredno - in z dvomljivim uspehom - interpretirati sklepno določbo (št. 13)". (Grafenauer, Vprašanje kulturne avtonomije 1918, 565, op. 18). Krfska deklaracija, ki sta jo 20. 7. 1917 podpisala predsednik Jugoslovanskega odbora dr. Ante Trumbić in predsednik srbske kraljevske vlade ter zunanji minister Nikola P. Pašić na konferenci o oblikovanju in ureditvi bodoče jugoslovanske države julija 1917 na Krfu, je namreč dopuščala le, da so srbska, hrvaška in slovenska zastava enakopravne, enakopravna pa je tudi uporaba vseh treh narodnih imen (Srbi, Hrvati in Slovenci) po celotni državi. Sklepna določba, na katero opozarja B. Grafenauer, pa je zagotavljala, da bo narodu ustava omogočala, "da razvija svoje posebne energije v samoupravnih enotah, obeleženih po naravnih, socialnih in gospodarskih razmerah". (O tem glej Šišič, 98, 99).

¹¹⁴ France Koblar: Slovenska književnost v zadnjih desetih letih. - Slovenci v desetletju 1918-1928. Zbornik prav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Ljubljana 1928, 646.

¹¹⁵ Slovenski narod, 23. 11. 1918.

¹¹⁶ Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 153. Podrobneje o tem glej str. 153-158.

¹¹⁷ O tem glej Zečevič, Na zgod. prelomnici, 180, isti, Slovenska ljud. stanka, 172.

¹¹⁸ Te predloge glej v Šišič, 268-272.

¹¹⁹ Zečevič, Na zgod. prelomnici, 180.

¹²⁰ Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 172, isti, Na zgod. prelomnici, 180. - Pripominjam, da so na seji osrednjega odbora Narodnega vijeća tako nastopili vsi predstavniki JDS: V. Kukovec, O. Rybař in A. Kramer. (Glej Grada II, 641-642).

¹²¹ Grada II, 641.

¹²² Prav tam. - Pripominjam, da je svoje monarhistično stališče poudarjal O. Rybař tudi kasneje, saj je npr. leta 1922 zapisal v dnevniku Jugoslavija, da je njegovo "najglobokejše prepričanje, da brez monarhije sploh ne bi bilo prišlo do Jugoslavije in da bi ista prišla v zelo težek položaj, čim bi se jo hotelo spremeniti v republiko". Menil je tudi, da si republiko "more v Jugoslaviji želeti le tisti, ki hoče razbiti naše jedinstvo in našo državo". (Jugoslavija, 18. 7. 1922).

¹²³ Glej Lončar, 124-128, Silvo Kranjec: Kako smo se zedinili. Celje 1928, 135-140, Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji, 71-72, 75, Čulinovič, Državnopravna historija, II, 209-216, isti, Razvitak, 130-132, 139-142, isti, Jugoslavija između dva rata, I, 107-119, 141-150, Hrvoje Matković:

- Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature. Zagreb 1972, 26–29, Zečević, Slovenska ljud. stranka, 171–183, isti, Na zgod. prelomnici, 52, 180–182, Bogdan Krizman: Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države. Zagreb 1977, 218–229, Janko Prunk: Slovenci in ustanovitev Jugoslavije. – Revija 2000, 1988, 44/45, 16–19, isti, Slovenski nar. vzpon, 215–217, Šišić, 264–283, Grada II, 640–646, 673–676. Iz slovenske memoarske literature in drugih prispevkov, ki so v času med obema vojnama obravnavali dogajanja na seji osrednjega odbora Narodnega vijeća 23. in 24. 11. 1918 pa tudi vprašanje jugoslavanske združitve leta 1918, glej tudi Albin Prepeluh: Pripombe k naši prevratni dobi. Ljubljana 1938, 156–188 (odslej Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi), Jerič, 156–159, Brejc, 174–177, Silvo Kranjec: Slovenci na poti v Jugoslavijo. – Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetlemici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939, 64–65 in isti, Koroščevo predavanje o postanku Jugoslavije. – Zgodovinski časopis, XVI, 1962, 227–229. (Odslej Kranjec, Koroščevo predavanje).
- ¹¹⁶ Zečević, Na zgod. prelomnici, 180, isti, Slovenska ljud. stranka, 172 in op. 332 na tej strani.
- ¹¹⁷ Grada II, 641.
- ¹¹⁸ Zečević, Slovenska ljud. stranka, 174.
- ¹¹⁹ Slovenec, 25. 11. 1918. - Treba je povedati, da verodostojnost takega Vesenjakevega poudarka potrjuje tudi dnevnik škofa Jegliča, ki je 26. 11. 1918 zapisal: "O položaju mi je danes dr. Cankar tole povedal: .pri zborovanju v Zagrebu 23. in 24. 11. so imeli naši težko stališče. Nazadnje so glasovali za predlog: naj se zedinimi vsi, tudi Srbi v eno državo; (...) Naši ostanejo republikanci; tudi v Srbiji nima Aleksander večine v skupščini; velik del Srbov hoče republiko. Pri konstituenti zmaga skoraj gotovo monarhija; naši se bodo lojalno podvrgli, toda s postavnimi sredstvi bodo delali na to, da čimprej pride republika; Srbi bodo sami kmalu vrgli Kraljordževićevo dinastijo". - Jegličev dnevnik, zapis z dne 26. novembra 1918.
- ¹²⁰ Zečević, Slovenska ljud. stranka, 176. O tem glej podrobneje str. 175-183 in Kranjec, Koroščevo predavanje, 228.
- ¹²¹ Zečević, Slovenska ljud. stranka, 176.
- ¹²² Zečević, Na zgod. prelomnici, 181.
- ¹²³ Šišić, 275, 277. Glej tudi Grada II, 645.
- ¹²⁴ Šišić, 277. Glej tudi Grada II, 645.
- ¹²⁵ Čulinović, Jugoslavija između dva rata, I, 118.
- ¹²⁶ Šišić, 275.
- ¹²⁷ Prav tam. Celotno besedilo omenjenih 'napotil za delegate' ter predlogu Odbora sedmerice o zedinjenju Države SHS s Kraljevino Srbijo in Črno goro glej na str. 274-276.
- ¹²⁸ Domovina, 29. 11. 1918.
- ¹²⁹ Šišić, 277, Glej tudi Grada II, 645.
- ¹³⁰ Glej Čulinović, Državnopravna historija, II, 214, isti, Jugoslavija između dva rata, I, 148 in isti, Razvitak, 140.
- ¹³¹ Čulinović, Državnopravna historija, II, 214. Glej tudi isti, Razvitak, 132.
- ¹³² Čulinović, Jugoslavija između dva rata, I, 149. O tem glej tudi isti, Državnopravna historija II, 214 in isti, Razvitak, 140. - Besedilo Adrese delegacije Narodnega vijeća glej v Šišić, 280-281. Glej tudi Grada II, 673-674.
- ¹³³ Čulinović, Jugoslavija između dva rata, I, 148-149.
- ¹³⁴ Čulinović, Državnopravna historija, II, 214.
- ¹³⁵ Čulinović, Razvitak, 139.
- ¹³⁶ Prav tam.
- ¹³⁷ Čulinović, Jugoslavija između dva rata, I, 142.
- ¹³⁸ Prav tam. Podrobneje o tem glej str. 142-143. Glej tudi Čulinović, Razvitak, 139-140.
- ¹³⁹ Pripominjam, da so člani slovenskega dela delegacije Narodnega vijeća, ki so izhajali iz vrst SLS, že pred prihodom v Beograd morali še enkrat preudariti "svoje stališče glede razmerja do pravoslavne dinastije Karadorđevićev". Med čakanjem na posebni vlak so se namreč 27. novem-

bra zvečer v Zagrebu sestali s politiki Starčevićeve stranke prava. "svojimi edinimi preostalimi političnimi zavezniki v nazorih o načinu in metodi zedinjenja". Ti so ob tej priložnosti izjavili, da bodo sprejeli dinastijo. V danem razmerju sil so predstavniki SLS to vsekakor morali upoštevati, sicer bi se kasneje s svojim republikanskim stališčem znotraj delegacije "znašli osamljeni in v opoziciji". - O tem glej Zečević, Slovenska ljud. stranka, 177.

¹⁴⁰ Zečević, Na zgod. prelomnici, 181.

¹⁴¹ Zečević, Na zgod. prelomnici, 181, isti, Slovenska ljud. stranka, 178.

¹⁴² Zečević, Na zgod. prelomnici, 181.

¹⁴³ O tem glej Zečević, Na zgod. prelomnici, 181 in isti, Slovenska ljud. stranka, 178.

¹⁴⁴ Zečević, Na zgod. prelomnici, 181.

¹⁴⁵ Zečević, Slovenska ljud. stranka, 183.

¹⁴⁶ Prav tam.

¹⁴⁷ Zečević, Na zgod. prelomnici, 181.

¹⁴⁸ Prav tam, 182, 181.

¹⁴⁹ Gre za vodilnega politika Hrvatske stranke prava po letu 1916 dr. Anteja Pavelića (1869-1938), po poklicu zobozdravnika, ne pa za „poglavnika“ leta 1941 oblikovane Nezavisne države Hrvatske.

¹⁵⁰ Šišić, 282, 283. Glej tudi Grada II, 675. Celotno besedilo odgovora prestolonaslednika Aleksandra Karadorđevića na Adreso delegacije zagrebškega Narodnega vijeća glej v Šišić, 282-283 in v Grada II, 674-676.

¹⁵¹ Čulinović, Državnopravna historija, II, 215.

¹⁵² Čulinović, Jugoslavija između dva rata, I, 146-147.

¹⁵³ Slovenski narod, 25.11.1918.

¹⁵⁴ Prav tam.

¹⁵⁵ Prav tam.

¹⁵⁶ Slovenski narod, 28.11.1918.

¹⁵⁷ Slovenski narod, 29.11.1918.

¹⁵⁸ Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, 148.

¹⁵⁹ Moša Pijade: Izabrani spisi, I. tom, 5. knjiga, Beograd 1966, 855.

¹⁶⁰ Avtonomist, 3.2.1923.

¹⁶¹ Miroslav Krleža: Deset krvavih let in drugi politični eseji, Ljubljana 1962, 68.

DRUGI DEL

OPREDELITEV LIBERALNEGA TABORA
DO VPRAŠANJA DRŽAVNOPRAVNEGA
ZNAČAJA JUGOSLOVANSKE SKUPNOSTI.
LIBERALNI NARODNO-POLITIČNI
KONCEPTI DO SPREJEMA
VIDOVDANSKE USTAVE 28. JUNIJA 1921

POLITIČNO PREOBLIKOVANJE LIBERALNEGA TABORA IN NJEGOVA NACIONALNA POLITIKA DO VOLITEV V KONSTITUANTO 28. NOVEMBRA 1920

Z nastankom Kraljevine SHS je za liberalno politiko pa tudi za politični predstavnici katoliškega tabora in slovenskega delavskega gibanja, SLS in JSDS, nastopilo novo obdobje, v katerem so se bistveno spremenili dotedanji državno-politični, družbeni in gospodarski pogoji za njihovo delovanje. Te pogoje so odslej določale nove politične razmere ter družbeno-politični razvoj v kraljevini. Ti so spremenili vlogo, perspektive in položaj tradicionalnih slovenskih političnih taborov ter vplivali na odločilne zgodovinske prelome in cepitve, ki so se že zelo zgodaj po nastanku Kraljevine SHS pojavile znotraj tedaj obstoječih političnih strank. Spremenjene razmere, v katerih se je po letu 1918 našla slovenska politika, so najbolj pozdravljali prav liberalci, kajti "nova država, kraljevina SHS, je bila za slovenske liberalne kroge po njihovem naziranju in pričakovanju največja priložnost, da bi z njeno pomočjo spremenili notranje politične odnose Sloveniji na škodo klerikalcev".¹ Tako je razmišljalo tudi vodstvo SLS, ki je zaradi unitarno-centralističnih in monarhističnih stališč JDS že pred nastankom skupne države spoznalo, da zedinjenje s Srbijo omogoča "liberalni stranki v Sloveniji ugodnejše pogoje za boj proti slovenskemu katoliškemu gibanju".² V Kraljevini SHS je SLS namreč morala politično utrditi svoj položaj, kajti v novo

jugoslovansko politično okolje je vstopila z negativnim predznakom "katoliške, konservativne, klerikalne in proavstrijske, predvsem pa republikansko usmerjene politične skupine".³ To je seveda vplivalo na počasno notranjo konsolidacijo SLS,⁴ saj je "nova država s pravoslavno večino prebivalstva, dinastijo in prevladujočimi velikosrbskimi birokratsko-vojaškimi in meščanskimi političnimi silami, liberalno-demokracičnim duhom in protiklerikalno razpoloženostjo (...) pomenila antitezo, torej negacijo klerikalnega koncepta družbenoekonomskega in političnega razvoja slovenskega naroda".⁵ Tak koncept je seveda povzročil nezaupanje do SLS, k čemer so "v veliki meri botrovali tudi slovenski liberalci s svojo javno in zakulisno propagando, poleg njih pa tudi vsi drugi centralistični in unitaristični politični krogi".⁶ Izhodiščni položaj, ki sta ga obe najmočnejši slovenski politični stranki SLS in JDS imeli v novi državi, je omogočal politično emancipacijo liberalnega tabora.⁷ To se je zgodilo tudi zato, ker Jugoslovanski demokratični stranki v nasprotju s SLS, ki si je šele "morala iskati politične zaveznike, saj je prejšnje izgubila", tako ravnanje ni bilo potrebno. Liberalci so se namreč "še dalje držali Hrvatsko-srbske koalicije, S. Pribičevića in njegove centralistično-monarhistične velikosrbske skupine".⁸

Nastanek nove države in naglo spreminjanje družbeno-političnih razmer, ki jih je rojeval čas po oktobrski revoluciji in ob koncu prve svetovne vojne, je na novo opredelil tudi vlogo in položaj JSDS v slovenski družbi. Nove razmere so vplivale tudi na notranje odnose v tedaj edini slovenski delavski stranki, ki se je "prilagajala novim razmeram parlamentarne demokracije in zato je takšno sodelovanje zapeljalo stranko z naprednega položaja v malomeščanske vode in razvilo v njenih vrstah oportunistično in reformizem". Takšen razvoj je kmalu privedel do idejno-političnega razkola v socialdemokratični stranki. JSDS je namreč zaradi ministerializma svojih voditeljev in politike, ki se je prilagajala meščanskim interesom, "prav kmalu izgubila zaupanje pri velikem številu svojih privržencev".⁹ To je najbolj jasno dokazovala ustanovitev Delavske socialistične stranke za Slovenijo (komunistične stranke – op. J. P.), ki so jo 11. aprila 1920 oblikovali t. i. mladi iz JSDS ter tako sprejeli družbeno-revolucionarni izziv.¹⁰ Jedro mladih (t. i. levica) je v odkritem spopadu s t. i. desnim, ministerialističnim vodstvom spomladi 1920 pritegnilo tudi precejšen del članstva in slovenskih delavcev. Zaradi tega JSDS ni bila več tista močna delavska politična organizacija, "ki je neposredno po prvi svetovni vojni zbrala v svojih vrstah največji del

slovenskega delavskega razreda in tudi del kmetov (v stranki, sindikalnih organizacijah, prosvetnemu društvu ‚Svoboda‘, konzumskih delavskih združenj itd.)”.¹¹ Tak značaj je slovenski socialdemokratski (socialistični) tabor ohranil tudi kasneje, ko je v dvajsetih letih prihajalo do vedno močnejšega politično-organizacijskega razhajanja v socialističnih vrstah.¹²

Novo obdobje, ki ga je zaznamoval nastanek Kraljevine SHS, je torej na različne načine vplivalo na politični položaj in nadaljnjo razvojno pot posameznih slovenskih političnih strank. Po eni strani je bilo videti, da se na Slovenskem na novo vzpostavljajo razmerja moči, po drugi pa je to bil čas usodnih zgodovinskih prelomnic, ki so posamezne stranke vodile k dokončnemu notranjemu idejno-političnemu razkolu ter oblikovanju samostojnih pa tudi nasprotujočih si političnih sil. Slednje se je najočitneje pokazalo prav znotraj tabora liberalnih političnih sil. Vzporedno s prizadevanji, da bi omejil politični vpliv SLS, je namreč liberalni tabor pričel v jugoslovanski državi že kmalu razpadati – zajel ga je proces, ki je nasploh “značilen za čas od začetka 20. stoletja pa do druge svetovne vojne”.¹³ Proces razpadanja liberalnega tabora, ki se je v času pred prvo svetovno vojno izražal “v uporu narodno radikalne mladine proti Narodno napredni stranki, v prehodu dela demokratične inteligence v socialistične vrste, z jugoslovanskimi nacionalisti preporodovci”, se je v Kraljevini SHS nadaljeval leta 1919. Takrat sta nastali dve ločeni liberalno usmerjeni stranki, kmečka in delavska,¹⁴ s čimer se je dokončno razbila dotedanja organizacijska in politična enotnost slovenskega liberalizma. Nastanek dveh novih liberalnih strank, Samostojne kmetijske stranke (SKS) in Narodno socialistične stranke (NSS), je zelo nazorno razkril vse značilnosti novih političnih odnosov in družbenih razmer, ki so se kazale v Sloveniji po nastanku Kraljevine SHS. Njuna ustanovitev je bila po eni strani neposredna posledica boja JDS proti SLS, po drugi pa je pomenila jasno opredeljen politični odgovor na takratno stanje v slovenski družbi. To se je najbolje pokazalo ob ustanovitvi Samostojne kmetijske stranke, katere ustanovitev so “materialno in politično izdatno podprli slovenski liberalci (JDS - op. J. P.), ki so želeli to stranko postaviti kot protiutež klerikalnemu vplivu na slovenski vasi”.¹⁵ Ustanovitev SKS 1. junija 1919 je bila logična posledica velikega medsebojnega agitacijskega boja med SLS in JDS za čim večji vpliv na podeželje, ki se je razvnel v marcu in aprilu 1919. JDS, ki je dobro vedela, da na podeželju ne more tekrovati s SLS,¹⁶ je poskušala prodreti v najmočnejše zaledje slovenskega katoliškega gibanja s pomočjo svoje nove kmečke stranke, “ki naj SLS

izmakne del njenih kmečkih volilcev”.¹⁷ Samostojno kmetijsko stranko so zato “klerikalci dejansko upravičeno imeli za liberalno ekspoziuro na podeželju”,¹⁸ saj je SKS v resnici “nastala pod pokroviteljstvom JDS kot njena izpostava za delovanje na vasi”.¹⁹ Vse to pa velja, kakor opozarja M. Zečević, le za čas njene ustanovitve, kajti “politika te stranke (je) že od začetka zavila v povsem nepričakovano smer”.²⁰ SKS, ki je že takoj po svojem nastanku poudarjala, da je “popolnoma samostojna kmetijska organizacija”,²¹ ki so jo “ustanovili kmetje ne glede na liberalce ali klerikalce sami iz lastnega nagiba in z lastno močjo”,²² si je namreč v slovenski politiki našla povsem samostojno politično mesto in je zato upravičeno opozarjala, da je “od vseh obstoječih slovenskih političnih strank popolnoma neodvisna in samostojno nastopa izključno *le za kmečke koristi brez kakršnekoli pomoči dosedanjih kmečkih prijateljev*’ iz drugih strank”.²³ Tak položaj ji je priznavalo tudi glasilo JDS za podeželje Domovina, ki je že sredi maja 1920 zapisala: “Kdor je pravičen, potrdi, da je bilo to gibanje (SKS – op. J. P.) samoniklo in ni resnica, da bi bilo podtaknjeno od JDS”.²⁴ Čeprav je bilo takšno pisanje v nasprotju z vlogo, ki jo je pri ustanovitvi Samostojne kmetijske stranke imela JDS, pa je deloma vendarle ustrezalo resnici. Oblikovanje SKS ni bilo zgolj del strategije v boju proti SLS. Ustanovitev te stranke je namreč temeljila tudi v samostojnem ocenjevanju “novih političnih razmer in odnosov, ki jih je bilo čutiti v Sloveniji takoj po nastanku jugoslovanske države”. Odražalo je prizadevanja polmeščanskih liberalnih slojev na vasi, ki so “v naglem širjenju kmečkih strank – zlasti v krepitvi HRSS na sosednjem Hrvaškem – videli priložnost za podobno zbiranje kmečkih množic v Sloveniji, ki so bile nezadovoljne s svojim gospodarskim in političnim položajem”.²⁵ Ti sloji, ki jih je k ustanovitvi SKS vodilo tudi nezadovoljstvo z lastno vlogo in položajem v JDS,²⁶ so svoje načrte hoteli uresničiti s sodobnim liberalnim programom, ki je poudarjal vsestransko strokovno in politično izobrazbo kmeta in skrb vzgajati ga “za njega težki poklic, da bo znal in mogel z duhom časa napredovati”.²⁷ V tem smislu je SKS zastopala “izrazito razredno kmečko stališče, sicer je pa prevzela vso ideologijo stare liberalne stranke”.²⁸ Odklanjala je diktat meščanske politike pa tudi “diktat tovarniškega delavstva in komunizem”.²⁹ Vendar do teh vprašanj ni “izoblikovala nekkih globokih idejnih izhodišč svojega programa, temveč je v njem vso pozornost posvetila konkretnim vsakodnevni kmečkim zahtevam”.³⁰ Njen program je bil, kakor je dobro zapisal A. Prepeluh, “umstveni plod preprostih kmetov od pluga in

motike, katerim so se vsa filozofična razglabljanja zdela odveč”.³¹ SKS je terjala ustanavljanje šol, ki bodo prilagojene kmečkim potrebam, izboljšanje prometa, trgovine in carinske politike v korist kmeta, zaščito siromašnih kmečkih slojev s t. i. ‚kmečko ustavo‘, torej s kmečkimi stanovskimi predstavniki v narodni skupščini, skrajšanje vojaškega roka za kmete in podobne ugodnosti. Veri ni nasprotovala, poudarjala pa je, naj je ne izrabljajo v politične namene. Kot kmečka stranka se je zavzemala tudi za ‚pravično‘ ureditev in izvedbo agrarne reforme, ki naj ustvari pogoje za napredek kmetijstva. Po njeni zamisli naj velikih kmečkih posestev (z izjemo aristokratskih, fidejkomisnih in cerkvenih veleposestev) ne bi delili, ker so gospodarsko donosnejša. Zemljo pa naj bi dodeljevali le tistim, ki jo sami obdelujejo.³² S tem je soglašala večina pripadnikov SKS,³³ saj so v glavnem izhajali iz bogatejšega liberalnega sloja na podeželju. SKS je bila namreč po svoji socialni strukturi predvsem stranka veleposestnikov, močnejših kmetov, podeželskih obrtnikov, trgovcev in gostilničarjev, ki so že pred njenim nastankom volili liberalno in ki niso hoteli, „da se povrnejo časi klerikalne samovlade”.³⁴ SKS se je pridružil tudi del izobražencev – strokovnjakov na kmetijskem področju.³⁵

Druga stranka, katere ustanovitev je leta 1919 pomenila politično preoblikovanje liberalnega tabora – Narodno socialistična stranka – je v primerjavi s SKS nastala drugače. Pri njenem nastanku namreč JDS ni sodelovala. Kot SKS pa je tudi ta stranka v tedanjih socialnih in gospodarskih razmerah videla priložnost za vodenje lastne specifične družbeno-politične akcije. Stranka je nastajala že od začetka maja 1919, ko je pričel izhajati tednik Narodni socialista, ki je v svoji prvi številki zapisal: „Nam je dobrodošel vsak, ki ima čut za socialno pravičnost in voljo poseči zanjo v boj, pa naj bo iz ljudske šole ali doktor z univerze. Prvi ni manj vreden kot zadnji, ta nič manj socialen kot prvi”. To vabilo je naslavljalo Narodni socialista na delavce, uslužbence, obrtne pomočnike, delavce v poljedelstvu, uradnike, invalide in upokojene.³⁶ Pripravljalni ustanovitveni zbor Narodno socialistične stranke se je zbral 10. avgusta 1919,³⁷ stranka pa je bila ustanovljena 7. decembra 1919.³⁸ Imela je sorazmerno široko socialno sestavo. Razglašala je, da so jo poleg poštenih narodnih delavcev v življenje poklicali tudi „uradniki, trgovci in obrtniki, ki vsi enako trpe pod kapitalistično politiko vladajočih strank” ter vsi, „ki jih je odpor proti neznosnim razmeram pognal iz starih koruptnih strank”.³⁹ V zvezi s tem je dnevnik Jugoslavija, ki je bil blizu NSS,⁴⁰

zapisal, da je NSS stranka, ki je v političnem pogledu "nastala iz nezadovoljnežev in razočarancev demokratske in soc. dem. stranke", ki "s klerikalci nimajo nobenih stikov".⁴¹ Korenine NSS so segale v začetke narodno-socialističnega gibanja na Slovenskem, ki se je zgledovalo "pri čeških narodnih socialistih, ki so obsojali napačen odnos socialne demokracije do narodnega vprašanja in njen internacionalizem".⁴² Narodno-socialistično gibanje se je na Slovenskem začelo v Trstu leta 1907, kjer so liberalni strokovni organizatorji uspeli ustanoviti slovensko Narodno delavsko organizacijo (NDO). Ta je v obrambo stanovskih interesov na narodni podlagi v ogorčenih bojih s socialnimi demokrati uspela razširiti mrežo svojih podružnic na Primorskem in v Istri. NDO je prenesla narodno-socialistično gibanje tudi v Ljubljano, kjer so leta 1912 liberalni privrženci iz delavskih in uradniških vrst ustanovili svojo strokovno organizacijo, Narodno socijalno zvezo (NSZ). Leta 1909 je iz NDO izšla tudi samostojna strokovna organizacija železniških delavcev in uradnikov – Zveza jugoslovanskih železničarjev (ZJŽ), ki je še pred prvo svetovno vojno razširila svoje organizacije po vsem slovenskem ozemlju in Istri. Obe strokovni organizaciji, NSZ in ZJŽ, sta v povojnih razmerah razvijali narodno-socialistično gibanje na Slovenskem. Poleg narodnostne komponente in skrbi za domače jugoslovansko delavstvo pred konkurenco tujcev sta poudarjali tudi socialno delo in potrebo po pravični ureditvi položaja delavstva. Vselej sta posebej poudarjali svojo protimarksistično in protiinternacionalno usmerjenost. Zaradi svojega narodno-socialnega značaja sta se že kmalu po vojni oddaljili od Jugoslovanske demokratske stranke ter se leta 1919 združili v novo Narodno socialistično stranko. Ta združitev je tudi dokončno razjasnila vprašanje strankarske usmeritve narodno-socialističnih in liberalnih strokovnih organizacij.⁴³

Skladno s politično-socialnimi poudarki NSZ in ZJŽ je tudi Narodno socialistična stranka oblikovala svoj politično-socialni program. NSS je zahtevala 'samonikli' jugoslovanski socializem.⁴⁴ Ostro je obsojala socialne demokrate in jih imenovala "nemškutarski sociji". Obsojala je tudi komuniste, ki jih je imela za "internacijonalce, očite in pokrite nemčurje".⁴⁵ Njen cilj je bil "preureditev gospodarske organizacije v smislu socializma",⁴⁶ torej vzpostavitev socialističnega družbenega reda in zmago izkoriščenega razreda nad razredom gospodarskega kapitalizma.⁴⁷ Pot do izvirnega, lastnim razmeram odgovarjajočega 'jugoslovanskega' socializma, ki naj ne bo slaba kopija moskovskih, berlinskih, dunajskih ali drugih gospodarskih modelov,⁴⁸ je NSS videla edino v sodelo-

vanju "vseh delavskih slojev potom evolucije". Po njeni oceni naj bi evolucija "narod veliko bolj približala socialističnim idealom, kakor bi ga bilo mogoče potom revolucije".⁴⁹ NSS se je zavzemala, "da postane bogastvo last teh, ki ga ustvarjajo", zato naj nihče "ne bo gospod in nihče hlapec, temveč vsak sodelavec in solastnik". Poudarjala je, da se mora spremeniti "današnje mezдно razmerje (...) v solastniško". Sredstvo za dosego tega cilja naj bi bila "vsestransko pripravljena socializacija kapitalističnih podjetij, kar ni ničesar drugega kot lastninski prenos od privilegirancev na upravičence".⁵⁰ Te zanimive idejne osnove svojega programa je NSS glede na konkretne družbene razmere še dopolnjevala z zahtevami po osemurnem delavniku, plačanem delavskem dopustu, delavski zbornici, socialnem zavarovanju, izboljšanju položaja nižjih javnih in zasebnih nameščencev, rešitvi invalidskega vprašanja ter izvedbi agrarne reforme.⁵¹

Zaradi takih programskih konceptov ter jasnega poudarka, da "hoče organizirati vse, ki se čutijo izkoriščane, tlačene in brezpravne (...) vse, ki čutijo nedostojnost in stalno socialno nevarnost mezdnega delavnega razmerja (in) krivičnost obstoječega družabnega reda",⁵² je seveda bila NSS v ostrem boju s SLS in JDS, ker jima je konkurirala med malo buržoazijo in delavci.⁵³ Posebej zanimivo je bilo nasprotovanje med JDS in NSS, saj je zelo nazorno razkrivalo socialno in politično polarizacijo znotraj slovenskega liberalnega tabora po prvi svetovni vojni. Tako je NSS, ki je "JDS ni prijateljsko sprejela",⁵⁴ ker je NSS obsojala konservativne družbene poglede JDS ter gmotni ekskluzivizem njenih voditeljev – pronicljivo in z veseljem poudarjala, da je JDS "pogrebna forma liberalizma, ki je propadel po vojni na celem svetu in bo propadel tudi pri nas".⁵⁵ JDS vodijo ljudje, je opozarjala NSS, ki jim "je dobrodošel samo tisti, ki se klone pred njihovimi bankami. 'Zarada' je geslo".⁵⁶ Seveda pa JDS Narodno socialistični stranki ni ostala dolžna. To so najbolje dokazovale besede I. Tavčarja, ki je s tem, ko je odklanjal socialno demokracijo, diktaturo proletariata in komuniste, posebej opozarjal, da poleg komunistične stranke "imamo (...) še druge komuniste, ki se nazivajo NSS". NSS je bila zanj "vodonosec za klerikalno na eni, za komunistično stranko pa na drugi strani".⁵⁷

Socialna in politična polarizacija liberalnega tabora in njegovo preoblikovanje v troje samostojnih političnih strank pa se po ustanovitvi SKS in NSS ni odražala le v različnem programsko-političnem gledanju na družbeni in gospodarski razvoj, pač pa tudi v različnih pogledih, ki so

zadevali nacionalni problem. Po nastanku novih liberalnih strank slovenski liberalizem v nacionalnem vprašanju ni več zastopal tako enotnih pogledov kot jih je še v času, ko je obstajala le ena liberalna politična organizacija – JDS. Čeprav obe novi liberalni stranki, SKS in NSS, nista nasprotovali načelu jugoslovanskega nacionalnega integralizma, sta v nekaterih drugih vprašanjih – zlasti s svojimi proticentralističnimi stališči in zato drugačnem razumevanju nadaljnjega razvoja slovenskega naroda – opazno odstopali od narodno-političnih usmeritev, ki jih je zagovarjala JDS. Tako je SKS, ki zaradi svojega izrazitega kmečko-stanovskega stališča nacionalnemu vprašanju ni namenjala največje pozornosti, posebej poudarjala, da v Kraljevini SHS ne sme biti “nobenega gospodujočega plemena. Srbi, Hrvati in Slovenci, ki smo bratje”, je opozarjala, “zahtevamo, da smo si enakovredni, enakopravni!”⁵⁸ Takim poudarkom je SKS prilagodila tudi druge zahteve, da bi bilo uresničeno njeno temeljno programsko načelo – “v narodnem oziru veljaj enakopravnost za vsa tri plemena”.⁵⁹

Kljub temu da je Samostojna kmetijska stranka zastopala povsem jasno stališče o enakopravnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov, pa je še vedno podpirala že uveljavljeno liberalno načelo o nacionalno homogeni jugoslovanski državi. Ob svoji ustanovitvi je zagotavljala, da bo vztrajno nadaljevala boj “za notranje ujedinjenje našega troimenega naroda” ter v narodnih in kulturnih zadevah sodelovala “složno z drugimi poštenimi jugoslovansko čutečimi strankami”.⁶⁰ Toda kasneje, do volitev v ustavodajno skupščino Kraljevine SHS, takih poudarkov ni več ponavljala, pač pa se je osredotočila na vprašanja, ki so zadevala tedanji slovenski narodni položaj. Zavzemala se je za slovensko enakopravnost in samostojnost v Kraljevini SHS, glede vprašanja ureditve države pa je opozarjala, da Slovenci, “ker smo in hočemo biti samostojni, zahtevamo, da bodi tudi dežela naša samostojna”. SKS se je torej zavzemala “načelno za pokrajinsko samostojnost ali avtonomijo Slovenije”,⁶¹ ni pa podrobneje pojasnila obsega slovenske avtonomije v državnopravnem smislu. Če upoštevamo njeno trditev, da “mi gotovo nismo centralisti”,⁶² potem bi lahko sklepali, da si je pred izvolitvijo svojih predstavnikov v konstituantno SKS verjetno zamišljala sorazmerno široko slovensko avtonomijo – “v taki meri, ki bo v korist posebnim pokrajinskim potrebam in ne v škodo državni celoti”.⁶³ Ob vprašanju oblike vladavine se SKS ni posebej ustavljala, čeprav je bilo to pomembno vprašanje, ki je zadevalo značaj jugoslovanske državne skupnosti. Glede opredelitve za

monarhijo ali republiko je menila, da "dokler monarhija in vladar ne zasledujeta protikmetских ciljev, je naravno, *da nimamo vzroka biti jima protivni*".⁶⁴

Zanimivejša, bolj poglobljena in za liberalni tabor presenetljiva stališča do nacionalnega vprašanja pa je zastopala Narodno socialistična stranka. NSS je temu vprašanju posvečala več pozornosti že zaradi svojega načelnega zavračanja proletarskega internacionalizma – stališča, "da je tudi delavec najprej član določenega naroda in je zato dolžan najprej delati za svoj narod".⁶⁵ Njen nacionalno-politični koncept je temeljil na pogledih, ki jih je oblikovala skupina narodno-socialistično usmerjenih liberalnih predstavnikov, ki so se v letih 1918–1919 zbirali ob dnevniku Antona Peska Jugoslavija in že v tistem času izrazito samosvoje gledali na nacionalni problem. Tako je Jugoslavija že pred ustanovitvijo NSS opozarjala, da si Slovenci skupnega državnega življenja s Srbi nikakor ne predstavljajo, da bi bili "pod Srbi" in da "oni (Srbi – op. J. P.) niso nad nami, ampak smo drug poleg drugega, kakor dva enakopravna in enakovredna brata". Dnevnik Jugoslavija je bil ob tem prepričan, da so se Srbi "na ljubo nam in bratom Hrvatom odpovedali svoji s slavo ovenčani kraljevini Srbiji in (so) osnovali z nami in Hrvati novo državo, kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. S tem so Srbi najjasnejše pokazali, da žele živeti z nami in brati Hrvati kakor brat z bratoma."⁶⁶

Osnovna misel, ki jo je pred ustanovitvijo NSS o nacionalnem vprašanju razglašala Jugoslavija, je torej podobno kot pri SKS veljala enakopravnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov. Jugoslavija je v svojih člankih dosledno zahtevala ohranjanje slovenske kulturno-jezikovne individualnosti, čeprav je priznavala, da mora "naravno naše načelo (...) biti: en narod, ena država, en jezik". Toda "spoznanje, da smo en narod in združenje v eno državo", je opominjala, naj bo "za eno generacijo (...) dovolj". Ostalo, torej "izvedbo kulturnega edinstva prepustimo bodoči generaciji", je poudarjala, ker je "vsekakor (...) to vprašanje, ki ga ne smemo forsirati". V političnem pogledu bodimo Jugoslovani, v kulturnem pa ostanimo Slovenci – to je bilo bistvo njenega odnosa do narodno-politične problematike, kamor je sodilo tudi vprašanje jezika, saj "dokler vztrajajo Srbi pri cirilici in Hrvati pri latinici, tudi nam ne kaže drugega, kakor da ostanemo pri slovenskem knjižnem jeziku, tudi ako bi bili principijelno za sprejetje srbohrvaščine".⁶⁷ Jugoslovansko jezikovno zedinjenje je Jugoslaviji pomenilo le vprašanje evolucije, torej "mirnega razvoja", kajti prepričana je bila, "da bi se danes tega ne dalo izvesti brez

velikih pretresljajev, da za to še ni dospel primeren čas".⁶⁸ Enotni jugoslovanski jezik – "to je proces stoletij", je opozarjala Jugoslavija, zato mi, ki sicer "smo zagovorniki najtesnejše in najožje spojitive vseh treh jugoslovanskih plemen (...), zagovarjamo popolno čuvanje samorodne kulturnosti vsakega teh plemen".⁶⁹ Jugoslavija je torej bila "v kulturnem oziru za popolno enakopravnost in federacijo".⁷⁰ Tak je tudi bil njen nacionalno-kulturni program. Poudarjala je, da je "slovenska kultura – pa najsi je še tako skromna – (...) danes fakt, ki bi ga morali upoštevati predvsem naši ljudje onstran Sotle (Hrvati – op. J. P.)".⁷¹ Čeprav je Jugoslavija razglašala, da Slovenci politično želijo biti Jugoslovani⁷² in nočejo nastopati kot samostojna narodno-politična enota, je vztrajala, da v Kraljevini SHS uveljavijo "svojo kulturno stopnjo s posebnim ozirom na naš narodno-politični položaj na severo-zapadnem braniku enotne jugoslovanske države".⁷³ Poudarjala je, da mora Ljubljana dobiti lastno slovensko univerzo, ki je "nujna potreba, katere ne more zanikati niti največji centralist". Menila je, da so Slovenci "del troimenega naroda, ki ima iste pravice kakor celokupni narod", zato je zahtevala "univerzo, ker hočemo (v Jugoslaviji – op. J. P.) živeti kot kulturno enakovreden del".⁷⁴

Taki pogledi, ki jih je oblikoval krog, zbran ob dnevniku Jugoslavija, so kasneje ob ustanovitvi NSS vplivali na posebno razumevanje te liberalne stranke do narodnostnega vprašanja in nacionalne pripadnosti sploh. NSS, ki je zelo redko omenjala jugoslovansko unitarno nacionalno stališče,⁷⁵ je imela precej razumevanja za narodni fenomen, ki ga je utemeljevala predvsem na področju kulture. Tako je na svojem ustanovnem zboru poudarila, da "kot narodna stranka zastopamo narodnostno načelo v duševni kulturi, politiki in gospodarstvu" in opozorila, da zanj "narodnost ni ideologija kapitalistične družbe, temveč (...) bistvo socialnega življenja, ki se izraža v skupni plemenski zavesti, v čustvu narodne solidarnosti in v skupni življenjski volji, ki vodi narod iz sedanjosti v bodočnost in je njegova najvažnejša kulturna sila".⁷⁶ Zato je želela, "da se med našim proletarijatom, ki je po krivdi stoletnega suženjstva in socialdemokratskega internacionalizma pod komando nemških sodrugov v narodni zavednosti močno zaostal, širi poleg socialistične tudi narodna ideja".⁷⁷ Ta v jugoslovanski državi ne bi smela poznati nikakršnih preprek, najmanj pa takih, da "državljeni slovenske narodnosti" ne bi imeli "iste pravice kot jih imajo državljani srbo-hrvatske narodnosti". NSS je posvečala veliko pozornosti jezikovnemu vprašanju in je opozarjala, da "nismo zato želeli osvobojenja, da bomo zopet brezpravni držav-

ljani ali državljani druge vrste. (...) Ni govora o enakopravnosti", je pisalo glasilo NSS Nova pravda, "če državljani srbohrvatske narodnosti smejo pošiljati osrednji vladi in njenim organom peticije v svojem jeziku, slovensko govoreči državljani pa tega ne smejo, temveč se morajo posluževati ‚srbskega ali hrvatskega‘". Za Novo pravdo je to bila kaj "čudna enakopravnost", prav tako pa se ji je zdelo nesprejemljivo, "če bo govor Srbohrvata v zbornici (konstituenti – op. J. P.) protokoliran v njegovem jeziku, govor Slovenca pa ne! Govoriti pa smemo slovensko. Hvala!", je zapisala, "to smo že od nekdaj smeli!"⁷⁸

Čeprav nekatere navedbe niso bile povsem točne (govore, ki so bili v slovenščini podani v konstituenti, so beležili po slovensko), pa so taka opozorila pomenila zelo pomembno narodno-politično stališče, ki je bilo v tistem času izjemno znotraj liberalnega tabora. Posebnost je predstavljalo tudi med slovenskimi socialistično oziroma delavsko usmerjenimi strankami. Takšno stališče je namreč določalo notranji politični program NSS – "obstoj v državi enakopravnih Srbov, Hrvatov in Slovencev" in nepriznavanje "nadvlade nobenega dela jugoslovanskega naroda nad drugim delom". NSS, ki je obenem odklanjala vse separatistične struje, o katerih je menila, da "v prvi vrsti delajo za svoj dobrobit in se šele v drugi vrsti menijo za usodo države" – je zadržano ocenjevala tudi vprašanje zблиževanja in izenačevanja "življenja (podčrtal J. P.) vseh južnih Slovanov". To je sicer načelno podpirala, vendar na osnovi "prepričanja, da se mora (...) izvršiti potom evolucije kot nujna posledica našega življenjskega razvoja".⁷⁹

NSS je terjala dosledno enakopravnost slovenskega jezika in upoštevanje narodnih in kulturnih posebnosti slovenskega naroda (plemena). Podobna stališča je imela tudi do vprašanja oblike državne ureditve v Kraljevini SHS. NSS, ki je sicer zagovarjala "*edinstveno državo Jugoslavijo*",⁸⁰ je opozarjala, da "pot, ki vodi naravnost proti cilju, ni vedno najkrajša, marveč pridemo lažje in zanesljivejše do cilja, ako upoštevamo vse posebnosti terena in napravimo, ako treba, tudi primerne ovinke".⁸¹ Razglašala je, da mora državna uprava predvsem služiti gospodarskim, socialnim in kulturnim potrebam prebivalstva, kar pa omogoča le močna decentralizacija.⁸² Nova pravda je ugotavljala, da je "centralistična uprava države (...) po dveletni preizkušnji popolnoma odpovedala. Brezsmiselni centralizem", je opozarjala, "je naravnost škodoval jugoslovanski ideji in dal raznim elementom v roke orožje za agitacijo proti edinstveni državi". Poleg tega je "ustvarjal mržnjo proti

srbskemu delu našega naroda", nas "ugonabljal tudi gospodarsko in povzročil ogromno škodo naši industriji in trgovini".⁸³ Da bi takšno škodo popravili in da bi uresničili gospodarske, socialne in kulturne zahteve slovenskega ljudstva, se je Narodno socialistična stranka izrekla "za najširšo samoupravo pokrajin". Prepričana je bila, da je le takšna ureditev države "v znamenju demokracije"⁸⁴ oziroma omogoča vlado ljudstva.⁸⁵ V primerjavi s stališči najmočnejše liberalne stranke na Slovenskem JDS je pomenil takšen koncept Narodno socialistične stranke nedvomno posebnost. Pomenil je zelo resno kritiko tedanje jugoslovanske državne centralistične prakse. Konkretna zahteva po upravni avtonomiji je bila tudi politično jasnejša od načelnega zavzemanja SKS za pokrajinsko samostojnost Slovenije. To je v tistem času postavljalo Narodno socialistično stranko na prvo mesto v liberalnem spoznavanju narodno-političnih teženj slovenskega ljudstva. Slednje je NSS dokazovala tudi z zahtevo po spoštovanju slovenske narodno-kulturne in jezikovne posebnosti. To pa nikakor ni bilo zgolj naključje. O tem vprašanju je namreč imela skupina, zbrana ob dnevniku Jugoslavija, že pred ustanovitvijo NSS povsem izoblikovano stališče. Opozarjala je, da je "jugoslovanstvo program, ki ga je treba trezno premisliti in po možnosti uveljavljati", torej združevati tisto, kar je mogoče združiti in ohraniti tisto, "kar pa se je po narodnem razvoju razvilo". Zato je Jugoslavija tudi spraševala "gospodo, čistega in popolnega' jugoslovanstva", kaj nam razen praznih besed in praznih jugoslovanskih fraz ostane, "ako vse to, kar je vloženo pod imeni srbsko, hrvatsko in slovensko, abstrahirate od jugoslovanstva". Bralce je pozivala: "Glejmo, da nam 'čisti in popolni' Jugoslovani ne razbijejo s svojo ekstremnostjo Jugoslavije". O njih si ni delala nikakršnih utvar. "Poznamo jih in vemo", so zapisali v Jugoslaviji, "da so to več ali manj nesposobni ljudje, ki bi pa na vsak način radi igrali kakšno vlogo v naši javnosti."⁸⁶

Stališča, ki sta jih SKS in NSS v letih 1919–1920 oblikovali do nacionalne problematike, so v programsko-političnem pogledu vsekakor razširjala dotedanjo liberalno razumevanje vprašanja naroda in narodnega položaja Slovencev v jugoslovanski skupnosti, kot tudi vprašanja oblike državne ureditve znotraj Kraljevine SHS. Toda kot novoustanovljeni stranki, ki sta šele vstopili v slovensko politiko, pa SKS in NSS v tistem času – razen deloma ob volitvah v ustavodajno skupščino – še nista uspeli razviti svoje politične akcije v tolikšni meri, da bi lahko tudi uresničevali svoj nacionalni program. Med slovenskimi liberalnimi strankami je to mogla le JDS. Že v procesu jugoslovanske državne združitve je udejan-

jala svoj narodno-politični programski koncept, v jugoslovanski skupnosti pa je le prešla v novo fazo izvajanja svoje ‚nacionalne‘ politike.

Jugoslovanska demokratska stranka, ki je aktivno podprla velikosrbsko in monarhistično zamisel o jugoslovanskem zedinjenju, si je že v prvih tednih po nastanku Kraljevine SHS pričela prizadevati, da bi ustvarila ustrezne pogoje, v katerih bi lahko uresničila svoj monarhocentralistični in unitaristični jugoslovanski nacionalni program. Zavedala se je, da je v novih političnih razmerah, ki so nastale z ustanovitvijo Kraljevine SHS, za učinkovito vodenje jugoslovanske nacionalno-unitaristične in monarhocentralistične politike potrebna ustrezna politična organizacija. To pa bi bila lahko le nova, enotna in vsedržavna jugoslovanska unitarno-centralistična stranka. Z njeno pomočjo bi si slovenski liberalci v precejšnji meri tudi učvrstili svoj politični položaj. Potrebo po ustanovitvi take politične organizacije je prvi izrekel načelnik JDS I. Tavčar. V svojem govoru v Mariboru 22. decembra 1918 je opozarjal, da bo JDS živel „le tedaj (...), če se raztegne iz ozkih slovenskih pokrajin čez vse široke pokrajine, ki so danes združene pod belim orlom kraljeve rodbine Karagjorgjevičev“. Po Tavčarjevih besedah bi zato morala „odslej najprej postati prva točka našega strankinega programa: da ima stranka svoje delovanje prenesti tudi na nekdanje hrvatske in srbske pokrajine, tako da bomo svojo skupščino imeli enkrat v Belgradu, enkrat v Zagrebu in enkrat v Ljubljani. Programi sorodnih strank srbskih in hrvatskih,“ je nadaljeval I. Tavčar, „se morajo s programom naše stranke tako redigirati, da se ustvari ena sama stranka, katera bo v Skoplju zasledovala ravno iste cilje, kakor v Mariboru! Vodstva stranke pa je dolžnost, da se prej kot prej ustvari ogromna ta preosnovitev!“⁸⁷

Enakega mnenja kakor njihov načelnik I. Tavčar so bili tudi ostali visoki predstavniki JDS. Posebej je izstopal A. Kramer, minister za konstituantno in izenačenje zakonov v prvi vladi Kraljevine SHS (izbrani 20. decembra 1918). Konec decembra 1918 in v začetku januarja 1919 se je mudil v Sloveniji z namenom, da agitira „za ustanovitev enotne občje jugoslovanske demokratske stranke“. A. Kramer je konec decembra z referatom nastopil na seji vodstva JDS in dosegel, da so na seji sprejeli odločitev o čim hitrejših pogajanjih s podobnimi organizacijami po vsej državi, da bi se povezale in organizirale v enotno napredno demokratsko jugoslovansko in centralistično stranko vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev.⁸⁸ 5. januarja 1919 je v Mestnem domu v Ljubljani govoril na I. sestanku zaupnikov vseh krajevnih organizacij JDS in zbranim strankinim predstavnikom sporočal, da se „pojavlja (...) razveseljivo razpo-

loženje, da se za celo državo osnuje enotna jugoslovanska demokratska stranka, katere delokrog bi segal od Soče do Vardarja".⁸⁹ A. Kramer je tako kot na seji načelstva tudi na zboru krajevnih zaupnikov JDS odločilno pripomogel, da je zbor podprl zamisel o združitvi JDS v enotno jugoslovansko centralistično in unitaristično stranko. Zbor je namreč ministru za notranje zadeve S. Pribičeviću, s katerim je A. Kramer tesno sodeloval, poslal pozdravni telegram. V njem ga je seznanil, da JDS, "ki zastopa načela popolnega nacionalnega jedinstva v naprednem in demokratičnem duhu", želi, naj sporoči (to je S. Pribičević) "vsem strankam, ki zastopajo ista načela", da hočemo "biti (z njimi) čim prej združeni v veliko jugoslovansko napredno-demokratično organizacijo".⁹⁰

Podobno kakor v Sloveniji se je tudi v drugih jugoslovanskih pokrajinah bivše habsburške monarhije med demokratskimi in sorodnimi strankami ter skupinami oblikovala zahteva po enotni politični organizaciji na celotnem državnem ozemlju. Ta politična organizacija naj bi temeljila na misli popolne jugoslovanske nacionalne enotnosti in državnega centralizma. Tako je Hrvaško-srbska koalicija že 14. decembra 1918 v svojem glasilu Hrvatska riječ pozivala vse demokratske stranke in skupine k ustanovitvi enotne stranke za vso državo. Nova stranka naj bi omogočila združevanje vseh enakomislečih ne glede na to, ali so Hrvati, Srbi ali Slovenci in ne glede, ali živijo na Hrvaškem, v Srbiji ali v Sloveniji.⁹¹ Za ustanovitev nove vsedržavne demokratske stranke, ki naj bi izključevala vsako plemensko, teritorialno, versko ali drugo separatistično usmeritev, se je 8. januarja 1919 izrekla tudi skupina privržencev nekdanje Hrvaško-srbske koalicije v Karlovcu.⁹² Tudi Narodni svet v Varaždinu je 31. januarja 1919 sprejel sklep, ki je terjal takojšnje organiziranje Jugoslovanske demokratske stranke za mesto Varaždin. V začetku februarja so oblikovali odbor JDS tudi v Osijeku.⁹³ Obstajajo podatki, ki potrjujejo, da so že konec decembra 1918 med predstavniki zagrebškega Narodnega vijeća in srbskimi strankami potekali razgovori o oblikovanju 'velike jugoslovanske stranke'.⁹⁴ Misel na ustanovitev take stranke je torej konec leta 1918 in v začetku leta 1919 živela na različnih političnih ravneh. Razen na Hrvaškem in v Sloveniji pa je predstavljala tudi politično usmeritev vseh demokratskih in nekaterih drugih, predvsem neodvisnih političnih skupin v Dalmaciji, Bosni in Hercegovini ter v Vojvodini.⁹⁵

Neposredno politično akcijo za ustanovitev enotne unitaristične in centralistične jugoslovanske demokratske stranke sta vodila ministra za

notranje zadeve ter konstituantu S. Pribičević in A. Kramer. Tiskovni odsek zagrebškega Narodnega vijeća je 10. januarja 1919 poročal, da sta 9. januarja omenjena politika s posebnima referatoma sodelovala v razgovoru ožjega kroga pristašev ideje enotne stranke v jugoslovanski državi. Na tem sestanku so soglasno sprejeli predlog za izvolitev ‚ožjega odbora‘, ki naj sestavi načrt programa za vzpostavitev tesnejših zvez z enakomiselnimi političnimi skupinami v drugih delih Jugoslavije, da bi čimprej sklicali zborovanje, ki bi ustanovilo tako stranko. Tega dne (9. januarja 1919) je predlog že odobrilo vodstvo Hrvaško-srbske koalicije.⁹⁶ Danes vemo, da je bil ta sestanek in vse kasnejše dejavnosti sestavni del premišljene akcije S. Pribičevića, ki je „od prvega trenutka obstoja nove države praktično vzpostavljal centralistično ureditev“.⁹⁷ Kot opozarja Hrvoje Matković, je bil S. Pribičević „prvi jugoslovanski politik, ki je na novonastali državni teritorij gledal kot na enotno celoto, kateri je potrebno dati tudi enotno politično stranko“. Želel je ustanoviti močno, vsedrjavno politično organizacijo, „ki se bo z vsemi sredstvi zavzemala za centralizem in unitarizem“.⁹⁸ S. Pribičević je ob pomoči A. Kramerja pričel intenzivneje zbirati meščansko-demokratske skupine iz vseh jugoslovanskih dežel konec januarja 1919. V intervjuju, ki ga je v tistem času dal vodji jugoslovanskega dopisnega urada dr. Janku Šimraku, je prvič javno poudaril, da je ustanovitev Jugoslovanske demokratske stranke, „ki bo obsegala Srbe, Hrvate in Slovence, (...) neodložljiva narodna in državna potreba“.⁹⁹ Napovedal je tudi strankino temeljno narodno-politično usmeritev, to je dosledno zastopanje „narodnega in državnega edinstva“ in prizadevanje „za tako državno ureditvijo, ki bo končno obračunala z vsemi pokrajinskimi vladami, z vsemi avtonomijami in zgodovinskimi preostanki. (...) Kakor se je v narodno edinstvo utopila kraljevina Srbija“, je dejal, „tako naj izgine v njem tudi Hrvatska, Dalmacija, Bosna, Vojvodina, Slovenija in Črna gora. Naša stranka“, je zaključil, „bo torej, da rabim izraz, ki je danes v kurzu, strogo centralistična. Do skrajnih konsekvenc hoče izvajati svoj program, politično edinstvo države“. V tem delu izjave, ki se je nanašal na organizacijo in program nove demokratske stranke, je S. Pribičević s posebno pozornostjo tudi poudaril, da so „prvi impuls za snovanje te stranke (...) dali Slovenci“.¹⁰⁰

V duhu takih idej je dobra dva tedna kasneje potekala ustanovna konferenca Jugoslovanske demokratske stranke. Konferenca je bila 15. in 16. februarja 1919 v Sarajevu. Na njej so sodelovale naslednje stranke in

politične skupine: iz Slovenije JDS, iz Hrvaške skupina, zbrana okrog glasila Glasa SHS, Hrvaško-srbska koalicija in Jugoslavenski demokratski savez, iz Bosne in Hercegovine Nacionalna demokratska stranka, Muslimanska napredna demokratska stranka, Muslimanska jugoslavenska demokracija, Radikalno-demokratska napredna stranka, Hrvatska narodna zajednica, Organ Banjaluškega okružja in muslimanska skupina, zbrana okoli lista Vrijeme, iz Vojvodine demokratska stranka za Vojvodino. Poleg njih pa so se konference udeležile tudi neodvisne hrvaške politične skupine iz Dalmacije in Bosne.¹⁰¹ Vse te politične organizacije, razen Hrvatske narodne zajednice in skupine okoli lista Vrijeme, so izjavile, da podpirajo zamisli, ki jih je v svojem referatu predstavil glavni organizator konference S. Pribičević. Sprejeli so jih kot osnovo za nadaljnje politično delo in kot program nove JDS.¹⁰² S. Pribičević, ki je na konferenci v Sarajevu imel svoj prvi politični govor v novi državi, je ob tej priložnosti z avtoriteto odgovornega člana vlade tudi verbalno potrdil politično prakso, ki jo je vztrajno izvajal od 1. decembra 1918.¹⁰³ "Zame je izven diskusije", je dejal, "da mora biti nova država monarhija, zame je izven diskusije, da mora biti ta monarhija pod dinastijo Karađorđevićev." Dopusčal ni tudi nikakršnega dvoma v centralistično obliko državne ureditve. Zanj je bil centralizem velik princip, velika ideja, ki se ji moramo z "vso silo posvetiti, ne glede na boj, ki ga moramo preživeti, da bomo tako služili veliki celoti naroda".¹⁰⁴

Taka stališča, ki so posebej izstopala, kot je zapisal Slovenski narod, iz "velikega in široko zasnovanega programatičnega govora našega ministra notranjih zadev",¹⁰⁵ je S. Pribičević utemeljeval v osnovni ideji nove države – ideji "narodnega jedinstva Srbov, Hrvatov in Slovencev". Opozarjal je, da prvodecembrskega združitvenega akta nikakor ne moremo razumeti kot državnopravni dogovor med avstro-ogrskimi in srbsko-črnogorskimi Jugoslovani, saj bi vsaka pogodba "med Srbi, med Hrvati in med Slovenci (...) pomenila zanikanje našega narodnega jedinstva". Jugoslovanska država bi morala biti "močna in jednostavna in ne zložena". Morala bi "imeti en suverenitet, eno vlado in eno zakonodajo". Načelo "plemenske avtonomije, s katerim bi v skupni državi bili federirani Srbi, Hrvati in Slovenci", bi namreč po njegovem prepričanju ogrozilo "stoletni sen najboljših naših ljudi (za) popolno ujedinjenje s kraljevino Srbijo", ker bi nas sililo, "da se od uresničenja tega ideala oddaljimo s takšno avtonomijo". Zaradi tega bi bilo tudi "povsem krivo katerikoli dosedanji center ali regionalno razdelitev predpostavljati

onemu centru, ki je vodil kraljevino Srbijo". V zvezi z vprašanjem državne ureditve je S. Pribičević pristajal le na t. i. okrožno avtonomijo "po angleškem vzorcu, ki daje ljudstvu ne samo pravico, ampak tudi priliko samoodločevanja v vseh vprašanih lokalne uprave".¹⁰⁶ Zanj je bilo zelo pomembno, da bo nova in enotna stranka "smelo zastopala državno idejo, jo čuvala, ščitila in branila", hkrati pa bo to stranka "vseh Hrvatov, Srbov in Slovencev brez ozira na pleme, pokrajino, deželo ali veroizpovedovanje". Zanj je bil sarajevski zbor "pričetek velikega ustvarjenja, ustvarjenja naše narodne osebnosti, da jo stvorimo v ujedinjenju, da nastane ne samo formalno, ampak da preneha Srbija in Bosna, Hrvatska in Dalmacija in da nastane popolnoma jedinstveno kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev".¹⁰⁷

Poleg S. Pribičevića je na konferenci s posebnim referatom nastopil tudi slovenski predstavnik A. Kramer. Tako kot druga dva prisotna ministra centralne vlade iz Beograda (S. Pribičević in minister za pošto in telegraf, dr. Edo Lukinić) je razpravljajal o programski osnovi, na kateri bo oblikovana bodoča enotna in državotvorna stranka in utemeljeval "potrebo in smotrnost organiziranja take stranke z vidika splošnih državnih in splošnih nacionalnih interesov".¹⁰⁸ Kramerjev položaj ministra za konstituantno "je prisotnim politikom dajal samozavest",¹⁰⁹ zato je lahko prepričljivo poudaril, "da se borimo proti vsemu onemu, kar se protivi narodnemu interesu, kar nas deli in kar vzbuja separatizem".¹¹⁰ A. Kramer je zbrane udeležence konference opogumljal z obljubo, da bo njegovo ministrstvo predložilo "konstituenti ustavo, temelječo na državnem centralizmu". To naj bi bilo povsem mogoče, saj si je tudi celotni "kabinet (vlada – op. J. P.) kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (...) osvojil centralistično formo države". A. Kramer je bil namreč prepričan, da je notranja utrditev "našega naroda" in njegovih državnih interesov možna le pod pogojem, "ako se nekoliko mehanično zloženih konglomeratov, ki tvorijo našo kraljevino, v resnici unificirajo". Bil je tudi globoko "uverjen, da mora biti ta država monarhistična in da naj ji stoji na čelu ona dinastija, katere glavar (mišljen je Peter I. Karađorđević – op. J. P.) se je pred mnogo leti boril v Bosni kot revolucionar za narodna prava in ki je zbral okoli sebe za narodno borbo srbske junake, ki so mu verno služili. Izbrali smo monarhijo", je dejal, "iz globokega prepričanja, da je to edina možnost mirne in brze konsolidacije našega naroda."¹¹¹

Ustanovna konferenca JDS, ki je ob dejavnem sodelovanju slovenskih liberalcev¹¹² programsko in politično združila unitaristično in centra-

listično usmerjene demokratske stranke izven Srbije, je že dva meseca po nastanku Kraljevine SHS pokazala, da v jugoslovanski skupnosti obstaja močna politična volja po doslednem uveljavljanju političnega vodila *en narod, ena država in en vladar*. To voljo je potrdila posebna resolucija, sprejeta na konferenci. Resolucija je poudarila zahtevo po ustanovitvi velike demokratske državotvorne stranke Srbov, Hrvatov in Slovencev in odločno terjala, naj bo "organizacija naše edinstvene države kot ustavne parlamentarne monarhije pod dinastijo Karagjorgjevičev (...) centralistična, toda upravno decentralistična, to je, v njej naj bo ena vlada, z enim zakonodajnim zastopstvom poleg široke krajevne samouprave". Resolucija je govorila tudi o začasnem odboru JDS, ki ga je konferenca pooblastila, da "bo stopil v zvezo s strankami v Srbiji, in bo z onimi izmed njih, ki stoje načelno najbližje in ki hočejo organizirati enotno stranko na vsem teritoriju kraljestva SHS, izdelal definitivni program".¹¹³ To je pomenilo, da je bila sarajevska konferenca, ki je seveda že "postavila temelj nekemu strankarskemu organizmu",¹¹⁴ zgolj prva, ne pa tudi končna stopnja v zbiranju t. i. državotvornih sil. Cilj naj bi po zamisli glavnega arhitekta JDS S. Pribičevića dosegli šele takrat, ko bi se nova stranka razširila tudi v Srbijo in Črno goro. Tako bi JDS v resnici postala vsejugoslovanska in državotvorna stranka.¹¹⁵ Zato se je konferenca v Sarajevu zadovoljila z opredelitvijo ključnih programskih osnov bodoče vsedržavne demokratske stranke. Dokončno oblikovanje strankinega programa pa je razumela kot vprašanje nadaljnje politične akcije s končnim ciljem – ustanoviti vsedržavno JDS.

Jugoslovanski demokratski unitaristični in centralistični nacionalni koncept so v političnem smislu dokončno potrdili v aprilu in maju 1919. Takrat se je znotraj prvega parlamenta novoustanovljene jugoslovanske države – začasnega narodnega predstavništva Kraljevine SHS – zaključil "proces spajanja v eno (demokratsko) strankarsko formacijo".¹¹⁶ Najboljši poznavalec JDS dr. Branislav Gligorijević opozarja, da Demokratska stranka ni nastala na način, ki je sicer običajen "pri formiranju vsake druge politične stranke". Stranko so ustanovili 'od zgoraj', z akcijo aktivnih ministrov v takratni jugoslovanski vladi. V ta namen so ustanovili poseben poslanski klub v začasnem narodnem predstavništvu (ZNP), ki se je združil s klubi drugih političnih strank. JDS se je torej oblikovala z združevanjem "že obstoječih političnih strank in skupin, ne pa z organiziranjem in akcijo med množicami".¹¹⁷ Do tega je prišlo, ko se je v ZNP Demokratski poslanski klub (v njem so bili predstavniki strank

in skupin, zbranih na konferenci v Sarajevu) sredi aprila 1919 združil s poslanskimi klubi opozicijskih strank iz nekdanje srbske narodne skupščine – klubom Samostojne radikalne stranke (SRS), Napredne stranke (NS) in Nacionalne (Liberalne) stranke (NLS) v t. i. Demokratsko zajednico. Ta se je maja 1919 pretvorila v enotno in vsedrjavno Demokratsko stranko. Model oblikovanja JDS so v ZNP uporabili tudi kasneje, ko sta h klubu Demokratske zajednice pristopili skupina poslancev iz Makedonije z Mihajlom Šuškalovićem na čelu in skupina poslancev iz Črne gore, ki jih je vodil Andrija Radović.¹¹⁸

Spomladi 1919 se je končalo oblikovanje enotne, vsedrjavne Jugoslovanske demokratske stranke, katere vodja je zaradi boljših strankinih političnih možnosti v Srbiji postal srbski politik Ljuba Davidović. Uresničil se je temeljni politični cilj njenih pobudnikov, to je združitev vseh jugoslovanskih liberalno-demokratskih unitarno-centralističnih sil "na eni nacionalno-unitaristični in centralistični osnovi zaradi ohranitve državne skupnosti SHS".¹¹⁹ Takšen narodno-politični programski koncept JDS je napovedala že posebna programska izjava, ki so jo ob oblikovanju Demokratske zajednice izdali Demokratski poslanski klub in poslanski klubi SRS, NS in NLS. Izjava je poudarjala nacionalno enotnost Srbov, Hrvatov in Slovencev ter odklanjala plemenske, verske ter pokrajinske razlike kot kriterij, ki naj bi določal njihovo ločevanje in posebno politično zbiranje. Zagovarjala je monarhistično obliko vladavine in centralistično državno ureditev po načelu – *ena vlada, eno zakonodajno telo*, dopuščala pa je vzpostavitev široke lokalne samouprave v občinah in regijah. Svojo strogo centralistično državno-pravno naravnost je potrjevala s pristavkom, da se upravna razdelitev države ne sme izvesti na zgodovinsko-ozemeljskih osnovah, temveč po gospodarskih, prometnih in drugih merilih. V izjavi so zahtevali tudi enakost vseh državljskih pravic, pravico do zasebne lastnine, čimprejšnjo izvedbo agrarne reforme itn.¹²⁰ Izjavo so v začetku maja 1919 dopolnili še z Načrtom programa Demokratske stranke, ki je poudarjal, da mora biti sistem centralizacije državne oblasti enako izveden na vsem državnem ozemlju.¹²¹

Oblikovanje unitaristično in centralistično usmerjene vsedrjavne JDS je bil za slovenske liberalce kot enega izmed njenih konstitutivnih političnih členov vsekakor prelomen dogodek. Pomenil je ustanovitev politične sile, ki bo v celotni državi zastopala tista stališča, ki so bila bistvo in smisel njihove nacionalne politike. Pri tem je potrebno povedati, da so se slovenski pripadniki vsejugoslovanske demokratske stranke vključili v

tedaj najmočnejšo politično formacijo v Kraljevini SHS. V začasnem narodnem predstavništvu je bila Demokratska zajednica s 155 člani daleč najštevilčnejša in najmočnejša parlamentarna skupina. Demokratska zajednica je imela večino tudi v verifikacijskem odboru ZNP, demokrati pa so imeli izrazito premoč tudi v vladi, saj je od sedemnajstih članov vlade enajst njenih članov pripadalo JDS.¹²² Vse to je slovenske liberalce postavljalo v zelo ugoden politični položaj. Njihovo politično perspektivo pa je povečeval še t. i. ‚državotvorni‘ značaj JDS, s čimer si je ta stranka privzela posebno mesto v takratni jugoslovanski politiki. JDS, ki je že od vsega začetka želela, da bi „popolnoma prevzela vodstvo državne politike”,¹²³ je vseskozi poudarjala istovetnost svojih politično-programskih načrtov z idejami in koncepcijami države, zaradi česar si je tudi lastila atribut ‚državotvorne‘ stranke. Kot nosilec in varuh ‚državne ideje‘ je JDS poudarjala izrazito centralistično stališče. V političnem življenju je nastopala kot edina rešilna ‚državotvorna‘ jugoslovanska politična organizacija. Vse ostale stranke in skupine, ki niso delile njenih politično-programskih zamisli, pa je uvrščala med ‚separatistične‘ sile, ki nimajo pravice do obstoja. Kot se je sama istovetila z državo, je enačila tudi državo in narod. Načelo *en narod – ena država* je zanjo pomenilo enačiti nacionalni unitarizem s centralističnim državnim ustrojem.¹²⁴ Vendar pa takšna ideološka naravnost JDS ni predstavljala zgolj načela, za katero se je odločila boriti, temveč predvsem praktični politični program, ki ji bo zagotovil krepitev njenega političnega vpliva in politične moči. Tako je, opozarja B. Gligorijević, JDS vzporedno s svojim nastankom ter nastankom in razvojem nove države z načrtno politično akcijo vzpostavljala svoj politični vpliv, ki se je večal s krepitvijo in centraliziranjem jugoslovanske državne organizacije v letih 1919–1920.¹²⁵ Tega vpliva so se slovenski liberalci, ki so v tem času sodelovali v skoraj vseh jugoslovanskih vladah, vsekakor zelo dobro zavedali. Iz vpliva JDS so črpali svojo politično moč in v njem imeli oporo za svoje unitaristične in centralistične politične cilje. To je bil osnovni namen slovenskih liberalcev, ki so ga zelo jasno razkrivali v času, ko je nastajala enotna in vsedržavna JDS.

Nastajanje JDS so liberalni krogi v Sloveniji spremljali z neprikritim navdušenjem in tudi s samozavestnim izražanjem svojih političnih stališč. Tako je Slovenski narod neposredno po sarajevski konferenci zapisal, da se “v notranji politiki, v razmerju med strankami, med pokrajinami in med plemeni” vedno bolj uveljavlja spoznanje, naj “pride do živega izraza vse ono, kar nas spaja in kar hoče na znotraj ojačati naši

mladi državi njeno ogrodje”, zaradi česar je “ves narod (...) pred novimi nalogami”. Te naloge nas “kličejo (...) na *pozitivno delo*”, je poudarjal Narod, na delo, v katerem se bo ustvarila “jedna (država) na zunaj in na znotraj z močno središnjo oblastjo”. Zato je potrebno pritegniti “vse široke mase našega naroda v zavestno organizirano gospodarsko in politično življenje, vse to v zavesti, da niso sedaj več časi sloge, ampak najširšega resničnega jedinstva mnogih pokrajin in plemen v enem narodu, v jedni državi”.¹²⁶ V tem smislu je A. Kramer v intervjuju, ki ga je objavil Slovenski narod 21. februarja 1919, poudarjal, da je bil na sarajevski konferenci “položen temelj za politično organizacijo, ki odkrito stopa pred narod kot *državotvorna stranka* in prevzema *delo in odgovornost* pri zgradbi naše kraljevine”. Poudarjal je, da so udeleženci konference “hoteli najpoprej takorekoč med seboj razčistiti in ugotoviti vsaj *načelno* program, da nas bodo srbijanske stranke mogle dobro *razpoznati* in da bodo vedele, *s kom imajo opravka*”. Tega vprašanja A. Kramer seveda ni pustil odprtega. Pojasnil je, da hočejo demokrati “*trdno državno organizacijo*, ki naj čim bolj pospeši in omogoči notranje ujedinjenje našega naroda” in zato zahtevajo “*eno državo z enim vladarjem, eno vlado in eno zakonodajo, brez dual- trial- in drugih -izmov*”.¹²⁷ Takim zahtevam se je nato pridružil tudi izvršni odbor JDS v Sloveniji, ki je 2. marca 1919 s posebno resolucijo pozdravil in odobril sklepe sarajevske konference ter izrazil željo po čimprejšnji ustanovitvi “*ene jugoslovanske demokratske stranke* za vse ozemlje kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev”.¹²⁸ Ko se je to uresničilo, je slovenska demokratsko liberalna politika zmagoslavno poudarila svojo unitaristično, centralistično in monarhistično usmeritev. Opozarjala je, da se je z ustanovitvijo vsedržavne JDS začel udejanjati vsejugoslovanski nacionalno-unitaristični in centralistični ‘državotvorni’ program. Ta opozorila je v svojem govoru na zboru zaupnikov JDS 6. julija 1919 v Ljubljani izrekel slovenski demokratski poslanec v začasnem narodnem predstavništvu dr. Dinko Puc. Pojasnjeval je konkretni politični pomen nastanka enotne JDS oziroma združitve “s somišljeniki v Srbiji”. Poudarjal je, da je bila s tem “predvsem (...) misel narodnega ujedinjenja prenešana na praktična tla”, saj smo “edina stranka, v kateri so združeni somišljeniki iz vseh krajev naše Jugoslavije, edina stranka, katera vsebuje vsa tri plemena Srbe, Hrvatov in Slovence, (stranka), v kateri sede pristaši vseh treh ver”. Napovedal je, da se bo za slovenske demokrate razširilo “politično obzorje in da bomo morali razprostrti pogled daleč na jug ter da bo oziroma

je že dobila naša stranka velik političen upliv, kakršnega do sedaj še ni imela in katerega bo morala vpoštevati vsaka vlada, pa naj si bode taka ali taka". S takih izhodišč je D. Puc nato razmišljal o vprašanju državne ureditve in poudaril, "da se mora država osnovati na dveh principih, na principih narodnosti in demokracije". Njegov odnos do tega vprašanja je dokazoval, kako globoko je vodilne predstavnike slovenskega dela JDS obvladovala strankina ideja o enem narodu in eni državi. "Narodnost je danes stvar, katera ni odveč", je opozarjal D. Puc, čeprav se danes sliši "besede, da narodnost v sedanjih časih ni več aktualna." Toda po njegovem prepričanju temu ni bilo tako. Pa ne zaradi tega, ker bi verjel v obstoj posebne slovenske, hrvaške in srbske nacionalne individualnosti – pač pa zato, ker je "narodnost (...) danes istovetna z državnostjo. Narod je samo en sam v celi državi", je opominjal in "mi stremimo za tem, da ni posameznih razločkov med Srbi, Hrvati in Slovenci."¹²⁹

Razen nacionalnega unitarizma je D. Puc zagovarjal tudi strogo unitarni državni koncept. Zahteval je, da je treba "misel državne enotnosti (...) propagirati vsepovsod, da ne bo začela pešati ljubezen do naše države, ampak, da se zaje v meso in kri našega naroda tako, da bomo pripravljene preliti zadnjo kapljo krvi za nje obstoj". Tako razumljena enotna jugoslovanska država naj bi bila monarhija s srbskim kraljem, pa tudi v državno-upravnem pogledu naj bi bila urejena po srbskem vzoru. Slovenska JDS je namreč menila, "da ni delati težav našim srbskim državnikom, ki stoje na stališču, da naj se srbski sistem raztegne tudi na naše pokrajine".¹³⁰

Pucov govor je med zbranimi zaupniki JDS požel veliko "zadovoljstvo in soglašanje",¹³¹ kar je imelo poseben pomen, kajti zbor zaupnikov je bil strankin najvišji organ, ki se je sestel enkrat letno ter določil "smer politike in strankino taktiko za bodoče leto".¹³² Zbor JDS 6. julija 1919 je bil prvi zbor strankinih zaupnikov po preteku prve poslovne dobe JDS.¹³³ Bil je tudi prva velika javna manifestacija slovenske liberalne narodno-unitaristične in monarhocentralistične misli v jugoslovanski državi. V svojem političnem sporočilu je odkrito podpiral akcijo velikosrbskih in jugoslovanskih demokratsko-centralističnih sil, ki so si prizadevale, "da bi oslabile vse oblike samostojnega organiziranja oblasti v posameznih jugoslovanskih deželah in likvidirale njihov kakršenkoli avtonomni položaj v odnosu do centralnih državnih organov".¹³⁴ Ta akcija, ki jo je vodil minister za notranje zadeve S. Pribičević, je imela za Slovenijo izjemno razdiralen učinek, saj je poteptala nacionalno državnost, ki so jo

Slovenci dosegli na svoji poti v jugoslovansko skupnost novembra leta 1918. V okviru globalnega političnega načrta S. Pribičevića, beograjske vlade in srbskega kraljevskega dvora, da bi v Kraljevini SHS vzpostavili strogo centralistični državni ustroj, so s posebnim ukazom regenta Aleksandra 20. januarja 1919 ukinili slovensko Narodno vlado. Namesto nje je bila postavljena nova, Deželna vlada za Slovenijo.¹³⁵ Predsednika in podpredsednika Deželne vlade – prva sta bila J. Brejc in G. Žerjav – je imenoval regent,¹³⁶ posamezne poverjenike pa ministrski svet (vlada) v Beogradu.¹³⁷ Deželna vlada za Slovenijo, ki je že s svojim imenom izražala “zanikanje posebne slovenske individualnosti”,¹³⁸ je bila v primerjavi s prejšnjo Narodno vlado močno skrčena, saj je imela le pet poverjeništev: poverjenišтво za notranje zadeve (vodil ga je Gustav Golia), poverjenišтво za uk in bogočastje (vodil ga je dr. Karel Verstovšek), poverjenišтво za pravosodje (vodil ga je V. Ravnihar), poverjenišтво za narodno gospodarstvo (vodil ga je A. Kristan) in poverjenišтво za socialno skrbstvo (vodil ga je A. Prepeluh).¹³⁹ Ostali resorji, ki niso imeli poverjenika, so bili neposredno podrejeni pristojnim ministrstvom v Beogradu. To je v temelju spremenilo osnovna načela, na katerih je bila organizirana slovenska uprava v času Narodne vlade.¹⁴⁰ Deželna vlada je izgubila narodno-politični pomen, ki ga je imela Narodna vlada. S komaj petimi (kasneje šestimi) resorji pa je imela tudi omejena pooblastila, saj v Sloveniji ni več predstavljala najvišje upravne oblasti. Ta je prešla na centralno beograjsko vlado.¹⁴¹ To je pomenilo, “da so v nasprotju z njenimi odloki pritožbe pošiljali centralni vladi in ustreznim ministrstvom v Beogradu”. Z oblikovanjem nove Deželne vlade je komaj dva meseca po jugoslovanskem zedinjenju zamrla samostojna slovenska oblast, kajti “ta vlada ni imela več značaja demokratičnega, koalicijskega in avtonomnega predstavništva in je prenehala obstajati kot vrhovna oblast”.¹⁴²

Slovenska JDS in njeni vodilni predstavniki, ki so se na zboru JDS 6. julija 1919 odločno zavzeli za jugoslovanski unitaristični državnopравни koncept, so v letih 1919–1920 aktivno sodelovali pri oblikovanju in izvajanju centralističnih zamisli jugoslovanskega državnega vrha. Ta je hotel centralizem čimbolj pospešiti, pokrajinam nekdanje Države SHS pa preprečiti nadaljnji avtonomni razvoj, utemeljen “v procesu revolucionarnega boja za osvoboditev in zedinjenje”.¹⁴³ Prvi ukrep v tej smeri je bil poskus osrednje vlade v Beogradu, da bi oktroirala t. i. začasno ustavo Kraljevine SHS in po izvenparlamentarni poti in pred sklicem ustavo-

dajne skupščine uvedla "centralistično državno ureditev in monarhistično obliko vladavine".¹⁴⁴ Pri tem je imel opaznejšo vlogo tudi eden izmed prvakov slovenske JDS A. Kramer. Jugoslovanska vlada je namreč nameravala ustavo Kraljevine Srbije iz leta 1903 razširiti na celotno Kraljevino SHS. To je bil vsekakor zelo prikladen način za prejudiciranje monarhije in centralizma. Vlada je v posebno komisijo, ki je imela nalogo, da pregleda srbsko ustavo in iz nje izloči tiste člene, ki po obliki in vsebini ne bi mogli veljati za celotno ozemlje Kraljevine SHS, imenovala ministra za pravosodje Marka Trifkovića, ministra za konstituantno in izenačenje zakonov A. Kramerja in ministra za socialno politiko Vitomirja Koraća. Začasno ustavo, ki jo je omenjena komisija pripravila, pa je sprejela z ukazom 30. januarja 1919. Ustava je bila objavljena 8. februarja 1919 v Službenih novinah Kraljestva SHS. Vendar so jo takoj umaknili s pojasnilom, da so njeno besedilo napačno natisnili, pravilno besedilo te ustave pa bo objavljeno 'v cirilici, slovenskem dialektu in latinici' kasneje. Do tega pa ni prišlo. Omenjeno pojasnilo seveda ni navajalo pravega vzroka za umik ustave. To se je zgodilo zaradi povsem določenih dinastičnih interesov srbskega kraljevskega dvora. Redaktorji besedilačasne ustave Kraljevine SHS so namreč zaradi naglice pri prepisovanju srbske ustave spregledali določilo, ki je prvorojenca kralja Petra, to je princa Đorđa, imenovalo za Petrovega naslednika. To pa je bilo v nasprotju z dejanskim stanjem, saj so Aleksandra Karađorđevića že pred tem razglasili za regenta in je že opravljal kraljevsko oblast.¹⁴⁵

Drugi, uspešen maneuver, s katerim je osrednja oblast zagotavljala ustrezne pogoje vsejugoslovanskemu centralističnemu državnemu razvoju, pa je neposredno zadeval Slovenijo. Beograjski centralistični politični krogi so namreč v začetku marca 1919 zadušili prizadevanja slovenskega avtonomističnega političnega bloka (SLS in JSDS), da bi vzpostavili deželni zbor, to je vrhovno slovensko predstavniško in zakonodajno telo, ki bi mu Deželna vlada odgovarjala za svoje delo do sprejetja ustave. Zahteve po vzpostavitvi deželnega zbora so bile povsem upravičene, saj so izhajale iz prvodecembrskega akta, ki je pomenil državnopravno konstituiranje Kraljevine SHS. Ta akt, ki sta ga sestavljala Adresa delegacije zagrebškega Narodnega vijeća in regentov odgovor nanjo, je namreč zagotavljal, da do sklica ustavodajne skupščine v novi državi delujejo avtonomni upravni organi iz nekdanje Države SHS, "ki bodo za svoje uradovanje odgovorni avtonomnim predstavništvom". To je v svoji Adresi predlagala delegacija Narodnega vijeća,¹⁴⁶ regent Aleksander pa je

tak predlog sprejel in izjavil, da želje in poglede zagrebške delegacije "jaz in moja vlada popolnoma sprejemamo", zato bo "vlada (...) takoj ukrepala, da se čim prej uresniči vse, kar ste izrekli, tako v pogledu prehodnega in začasnega razdobja do sklica in mesta dela velike Ustavodajne Skupščine, kot tudi za njeno izvolitev in sestav".¹⁴⁷ Slovenski člani delegacije Narodnega vijeća so bili prepričani, da je s takim državnopravnim položajem pokrajin iz nekdanje Države SHS v novi jugoslovanski državni formaciji "zaenkrat avtonomija Slovenije zasigurana".¹⁴⁸ Slovenske politične stranke so se zato 8. in 10. januarja 1919 v Ljubljani sporazumele, da bo sleherna izmed njih imenovala ali izvolila svoje predstavnike v deželni zbor. Tega naj bi sestavljalo 90 poslancev, in sicer tako, da bi imela SLS 47, JDS 27, JSDS 14 in Primorska (Trst) 2 poslanski mesti. Sporazum je deželni zbor opredelil kot začasno skupščinsko telo, ki bi delovalo do volitev v konstituantu.¹⁴⁹

V Sloveniji je zahteve za sklic deželnega zbora najodločneje poudarjala JSDS, jasno pa jih je izražala tudi SLS.¹⁵⁰ Beograjska vlada je slovenske zahteve kategorično odklonila in o tem vprašanju sploh ni hotela razpravljati. S tem je hotela zatrei podobne zahteve, ki so prihajale tudi iz drugih jugoslovanskih pokrajin, zlasti iz Hrvaške. Ta je namreč terjala sklic hrvaškega Sabora, česar pa centralistični krogi v Beogradu nikakor niso želeli, saj bi s tem priznali hrvaško državnost.¹⁵¹ Podobno tudi niso hoteli "po prevratu v Sloveniji ustvarjenega statusa quo sprejeti kot izvršeno dejstvo",¹⁵² zato se je vlada v Beogradu v stikih z Narodno vlado in nato Deželno vlado izogibala slehernemu komentarju o sklicu slovenskega deželnega zbora. V času, ko so velikosrbske centralistične sile ustvarjale centralizem ter kršile dogovore in obljube, dane v času zedinjenja, "so politiki iz JDS, ki so – po vsem sodeč – neiskreno sprejeli medstrankarski dogovor z dne 8. in 10. januarja v Ljubljani, v sporu o sklicanju deželnega zbora prav tako zastopali in izvajali politiko centralističnih sil do slovenske avtonomije".¹⁵³ JDS je napadala predvsem svojo tradicionalno nasprotnico in nosilko proticentralističnega razpoloženja v Sloveniji SLS. V ostri polemiki, ki je sredi februarja 1919 izbruhnila med glasiloma obeh strank Slovincem in Slovenskim narodom, je JDS dolžila SLS, da želi deželnemu zboru poleg nadzorne dati tudi zakonodajne pristojnosti ter s svojo separatistično politiko ustvariti 'državo v državi' oziroma 'neki trializem'. Polemika med SLS in JDS pa se je kmalu podela. Najverjetneje zato, ker je medtem – 17. februarja 1919 – vlada v Ljubljani poslala ministrskemu svetu v Beogradu uradno

zahtevo, naj čimprej, najkasneje pa do konca marca odobri sklic deželnega zbora kot posvetovalnega in nadzornega organa Deželne vlade. Odgovor na zahtevo ljubljanske vlade je iz Beograda prispel že 9. marca 1919. V njem je predsednik ministrskega sveta Stojan Protić sporočil, da deželnega zbora ne morejo sklicati pred sklicem konstituante. S tem je bilo t. i. februarске ‚deželne krize‘ konec. Zmagale so centralistične sile, ki so še pred začetkom reševanja ustavnega vprašanja porazile nosilce slovenskih avtonomističnih zahtev.¹⁵⁴

Slovenski liberalci, ki jih je poraz slovenskih narodno-avtonomističnih sil opogumil, „zadušen odpor SLS glede obrambe avtonomnega položaja Slovenije“¹⁵⁵ pa odkrepil v prepričanju, da so si v Kraljevini SHS izbrali povsem pravilno politično smer, so se po razpletu ‚februarске krize‘ še dejavneje vpregli v voz unitaristične, monarhistične in centralistične jugoslovanske državne politike. To je zelo jasno dokazal slovenski liberalni minister za konstituanto in izenačenje zakonov A. Kramer, ki je 18. junija 1919 v začasnem narodnem predstavništvu Kraljevine SHS predložil nov Projekt začasne ustave.¹⁵⁶ Ta se je tako kot januarski ustavni predlog opiral na ustavo Kraljevine Srbije, ki je bila sprejeta 5. junija 1903.¹⁵⁷ Projekt je določal, da Petra I. Karađorđevića „nasledi Prestolonaslednik Aleksander in Njegovo moško potomstvo iz zakonite zakonske zveze po prvorojstni vrsti“.¹⁵⁸ Enako kot predhodni januarski vladni ustavni predlog je torej vsiljeval monarhijo in centralizem. Kraljevino SHS je opredelil kot dedno ustavno monarhijo, odredbe o notranji ureditvi Kraljevine Srbije pa je prenašal na vso državo, kar naj bi pomagalo preseči „neugoden in nevzdržen“ položaj in izenačiti državno stanje, ki je „različno v posameznih teritorijih“.¹⁵⁹ Kramerjev Projekt začasne ustave pa ni bil sprejet. Vzrok, ki je tokrat monarho-centralističnim silam preprečil, da bi v jugoslovanski državi še pred sklicanjem ustavodajne skupščine politično in pravno uvedle monarhijo ter centralizem, je bilo spremenjeno razmerje političnih sil v začasnem narodnem predstavništvu. Novo politično razmerje v ZNP je nastalo po odstopu prve koncentracijske vlade S. Protića 16. avgusta 1919. Po tem odstopu in oblikovanju prve demokratsko-socialistične vlade L. Davidovića se je namreč ZNP razdelilo na dve skoraj enako močni grupaciji, vladno in opozicijsko. Ti pa „ali nista hoteli ali nista mogli sodelovati v skupščini“,¹⁶⁰ zaradi česar niso sprejeli začasne ustave.¹⁶¹

Seveda bi se zmotili, če bi mislili, da so vodilni slovenski liberalni predstavniki uresničevali zamisli jugoslovanskih unitarističnih in centra-

lističnih sil le v Beogradu ter zgolj znotraj najvišjih teles zakonodajne in izvršne oblasti v Kraljevini SHS. Njihova pozornost je prav tako veljala razmeram v Sloveniji, kjer so si kot "odkriti nasprotniki vseh oblik in ustanov narodnostne avtonomije, ki jo je podpirala skoraj vsa slovenska javnost",¹⁶² postavili za cilj politično izpodkopati še tisto malo avtonomnosti, ki jo je imela slovenska Deželna vlada v Ljubljani. Ta načrt se je lepo ujemal s temeljno politično doktrino slovenskega liberalizma – rušiti absolutno prevlado SLS v Sloveniji, ki jo je tedaj najvidneje označevalo mesto predsednika Deželne vlade. Zasedal ga je znani avtonomistično usmerjeni katoliški politik in član eksekutive SLS J. Brejc. Politično moč SLS so hoteli omajati prav z oviranjem njegovih avtonomističnih prizadevanj oziroma prevzemom predsedstva Deželne vlade. V trajnem političnem spopadu s Slovensko ljudsko stranko bi bil to za slovenski liberalni tabor nedvomno izredno pomemben uspeh. Tega bi z liberalci delila tudi njihova vsejugoslovanska Demokratska stranka, ki si je s politiko unitarizma nameravala pridobiti "vso oblast tudi tam, kjer prej ni imela večjega vpliva – v Sloveniji".¹⁶³

Boj proti SLS in namen prevzeti vodstvo Deželne vlade so slovenski liberalci napovedali kmalu zatem, ko je beograjska vlada zavrnila zahteve po sklicu slovenskega deželnega zbora. Tako je eden izmed podpredsednikov slovenske JDS V. Kukovec že 10. marca 1919 poskušal politično omajati SLS z obtožbo, "da še danes ljubimkuje z republikanstvom (...) in se brati s socialisti za dosego gnile avtonomije".¹⁶⁴ Liberalno glasilo Domovina pa je takoj po ustanovitvi Demokratske zajednice v ZNP opozorilo, da bo ustanovitev tega "velikega demokratskega kluba (...) kmalu rodila tudi velike politične izpremembe v vseh pokrajinah naše nove države". Odločitev mora "na Slovenskem (...) kmalu pasti", je pisala Domovina. To je pomenilo, da se bodo morali "soc. demokrati in tzv. 'ljudska stranka' (...) odločiti, ali gredo z JDS, ali pa proti njej". V zavesti o politični moči, ki jo je Demokratska zajednica imela znotraj ZNP, je Domovina samozavestno razkrivala odločitev liberalnih krogov, da v Sloveniji SLS odzamejo oblast: "Ako ne bo šla SLS. z JDS., potem je nujna posledica tega, da prevzame v Sloveniji vladno sama JDS".¹⁶⁵

Slovenski liberalni politiki so se začeli resno pripravljati na odkrit obračun s SLS v času, ko se je maja 1919 dokončno oblikovala enotna in vsedržavna Jugoslovanska demokratska stranka. Prvi korak v tej smeri so storili avgusta 1919, ko je po odstopu vlade S. Protića predsednik JDS L. Davidović sestavil svoj prvi demokratsko-socialistični kabinet. Ko so na

seji Deželne vlade 27. avgusta 1919 prebrali telegram, ki je sporočal "predsedstvu deželne vlade sestavo novega ministrskega kabineta", je predstavnik JDS v Deželni vladi in njen podpredsednik G. Žerjav predlagal "demisijo celokupne deželne vlade". S tem predsednik J. Brejc ni soglašal, ker pač "stoji V. L. S. na stališču, da njeni člani nimajo povoda baviti se z vprašanjem odstopa". Zato so o Žerjavovem predlogu glasovali. Razen G. Žerjava je za njegov predlog glasoval še drugi liberalni predstavnik v Deželni vladi V. Ravnihar, predstavnika SLS K. Verstovšek in G. Golia sta ga zavrnila, J. Brejc pa je ob enakem številu glasov kot predsednik dirimiral (odločil) proti Žerjavovemu predlogu.¹⁶⁶ Tako Žerjavov poskus, da bi slovenska vlada v Ljubljani ter njen avtonomistično usmerjeni predsednik odstopila, ni uspel. J. Brejc je kasneje pojasnil, da sta predstavnika JDS tedaj skušala uveljaviti logiko, "da mora tudi Deželna vlada demisijonirati, ker je takrat demisijonirala centralna vlada",¹⁶⁷ kar pa bi imelo za Slovenijo izredno neugodne posledice. Če bi njuno stališče sprejeli, bi namreč "bilo jasno dokazano, da Deželna vlada ni nič drugega kakor organ centralne, od koje je v vsem, celo v svoji eksistenci, odvisna".¹⁶⁸ Slovenski liberalci pa so želeli doseči prav to. Ko je L. Davidović 18. oktobra 1919 oblikoval svoj drugi demokratsko-socialistični kabinet, so liberalni in socialdemokratski člani vlade (G. Žerjav, V. Ravnihar in A. Prepeluh) 22. oktobra podali nov predlog, "da poda demisijo celokupna deželna vlada za Slovenijo". J. Brejc predloga *ex presidio* ni dal na glasovanje,¹⁶⁹ na eni naslednjih sej pa je poudaril, da se "demisija predlaga zgolj iz političnih razlogov, ker se je spremenila centralna vlada". Upravičeno je opozarjal, da "ni res, da bi morala deželna vlada slediti vsaki politični evoluciji v centralni vladi" in predloga o odstopu celotne Deželne vlade ponovno ni dal na glasovanje. Zaradi tega je G. Žerjav izjavil, "da bo o stvari poročal sam naravnost ministerskemu predsedniku".¹⁷⁰ Ker predstavniki JDS in JSDS (G. Žerjav, V. Ravnihar in A. Prepeluh) z zahtevami po odstopu celotne Deželne vlade niso uspeli,¹⁷¹ so svojo taktiko spremenili. Na seji 5. novembra 1919 so sami "podali svojo demisijo kot člani deželne vlade za Slovenijo in sicer to z ozirom na izjavo predsednika (J. Brejca - op. J. P.) v (pred)zadnji seji, da ne dopusti glasovanja o njihovem demisijskem predlogu".¹⁷² Tako so sprožili vladno krizo in omogočili, da je regent Aleksander že naslednji dan, to je 6. novembra z ukazom "razrešil gospoda *drja. Janka Brejca* dolžnosti predsednika deželne vlade za Slovenijo". Že 7. novembra pa je z ukazom imenoval G. Žerjava za predsednika Deželne vlade v

Ljubljani.¹⁷³ Beograjska Demokratija, vodilno glasilo vsedržavne JDS, je imenovanje G. Žerjava označila kot „spremembo režima v polnem pomenu te besede”.¹⁷⁴ V mislih je seveda imela odhod predstavnika avtonomistično naravnane SLS z najvišje oblastne funkcije v Sloveniji. Demokratija se v svoji oceni ni zmotila, kajti novi predsednik G. Žerjav je odpravil še tisto malo avtonomnosti, ki jo je imela Deželna vlada, in jo povsem podredil beograjskim centralnim oblastem. Slaba dva tedna pred koncem svojega trimesečnega predsednikovanja je, 13. februarja 1920, podpisal naredbi o pristojnostih predsedstva Deželne vlade in njenega poverjeništvu za notranje zadeve. Naredbi sta določali, da opravlja predsednik vlade v Ljubljani svoje dolžnosti “pod splošnim nadzorstvom ministra za notranje zadeve in pod posebnim nadzorstvom stvarno pristojnih ministrov”,¹⁷⁵ poverjeništvu za notranje zadeve pa “stoji pod vrhovnim nadzorstvom ministrstva za notranje zadeve, ki v svojih internih navodilih določa smer in načela v upravi in ki sme zahtevati pojasnil”.¹⁷⁶ Odtlej so se spremembe v vodstvu Deželne vlade že “izvrševale glede na spremembe sestave centralne vlade v Beogradu”.¹⁷⁷ Ko je 25. februarja 1920 vodenje Deželne vlade zopet prevzel J. Brejc, je prišlo do vrste kompetenčnih sporov med vladama v Beogradu in Ljubljani.¹⁷⁸ V teh sporih je J. Brejc, kot sam pravi, “atake na avtonomijo Deželne vlade (...) dosledno energično odbijal”,¹⁷⁹ vendar pa je rušenje njene avtonomije zadržal le do decembra 1920, ko je po demisiji A. Korošca z mesta ministra za promet v kabinetu Milenka Vesnića skupaj z drugimi predstavniki SLS v Deželni vladi odstopil.¹⁸⁰ Dober mesec po njegovem odstopu (vmes je med 16. decembrom 1920 in 26. januarjem 1921 predsedniške dolžnosti opravljal politično nevtralni dekan Pravne fakultete dr. Leonid Pitamic) je namreč vlada Nikole P. Pašića za novega predsednika Deželne vlade za Slovenijo imenovala Pribičevićevega zaupnika dr. Vilka Baltiča, ki je bil do takrat načelnik v ministrstvu za notranje zadeve v Beogradu.¹⁸¹ Z Baltičem je vodstvo Deželne vlade prešlo v roke liberalcev, ki so slednjič le uspeli onemogočiti prizadevanja SLS za avtonomijo Slovenije. Nova vlada je zavzela strogo uradniško držo in se ni hotela ukvarjati s političnimi vprašanji. Do svoje razrešitve 12. julija 1921 je “vse tekoče posle opravljala v znamenju vdanosti in poslušnosti centralni vladi v Beogradu”.¹⁸² Največji politični spopad med SLS in JDS do sprejema vidovdanske ustave se je tako končal z zmago slovenske liberalne unitarno-centralistične politike, ki je skladno s svojim konceptom Slovenijo politično povsem podredila jugoslovanskemu državnemu centralizmu.

Vendar je to bil le delni cilj njihove politike. Drugi, ki se je v letih 1919–1920 že jasno kazal, pa je zadeval področje prosvete. Vzgoja in izobraževanje sta bili namreč idealni področji družbenega življenja za dolgoročno izvajanje jugoslovanskega unitaristično–nacionalnega in kulturnega programa.

Prizadevanja, da bi v Sloveniji zavladal jugoslovanski unitaristični duh, so liberalci, z vidika slovenske nacionalne izkušnje, utemeljevali s sicer povsem razumljivim protinemškim kulturnim konceptom. Ta je slovensko kulturno in prosvetno politiko preusmerjal k anglo- in frankofilski, zlasti pa k izrazito jugoslovanski vsebini. Slednja je tudi odločilno opredelila slovenski kulturno-prosvetni program, kar je vzbudilo močan odpor avtonomistične SLS, ki se je na vse načine upirala centralizaciji in jugoslovanskemu unitarizmu. Vprašanje slovenskega kulturno-prosvetnega koncepta je v letih 1919–1920 postalo predmet ostrega in širokega spora med SLS in JDS. Spor je bilo čutiti tudi v Deželni vladi, zaznamoval pa je tudi odnose, ki so se v tem času oblikovali med ljubljansko vlado in osrednjimi državnimi organi v Beogradu. Spor je zadeval vsa bistvena vprašanja prosvetne politike: vprašanje šolskih programov, imenovanje okrajnih šolskih nadzornikov, financiranje šolstva, položaj prosvetnih delavcev in drugo. Zajemal je torej vsa tista področja prosvete, kjer so se "prizadevanja po čim večji narodnostni samostojnosti spopadala s centralizacijo države in unitaristično politiko".¹⁸³ V tem sporu se je slovenska JDS seveda postavila na stran unitarističnih sil in Deželni vladi oporekala pravico, da sama imenuje šolske nadzornike. G. Žerjav, "ki je takrat v Deželni vladi nastopal kot leader te (liberalne – op. J. P.) stranke, je prav fanatično zastopal centralistično stališče", medtem ko so "zastopniki SLS ravno tako trdovratno zagovarjali avtonomistično stališče svoje stranke".¹⁸⁴ Kot se spominja J. Brejc, je G. Žerjav celo vzpodbujal učiteljstvo – prosvetni delavci so tedaj večinoma pripadali liberalnemu taboru – "na nepokorščino napram okrajnim šolskim nadzornikom, ki jih je bila Deželna vlada imenovala".¹⁸⁵ V spopadu z nosilci unitaristične in centralistične prosvetne politike sta Deželna vlada in SLS potegnili krajši konec, saj se je konec leta 1920 takratnemu prosvetnemu ministru S. Pribičeviću posrečilo, da je s pomočjo slovenskih liberalnih prvakov G. Žerjava in A. Kramerja na svojem resornem področju kmalu strl sicer močan odpor slovenskih avtonomistov.¹⁸⁶ Pohod unitaristične prosvetne politike v Sloveniji je najavljalo imenovanje dr. Frana Skaberneta na mesto poverjenika za uk in bogočastje v Deželni vladi. S.

Pribičević ga je na to mesto imenoval po odstopu predstavnikov SLS v ljubljanski vladi 14. decembra 1920. F. Skaberne je namreč že 16. decembra poslal S. Pribičeviću telegram, ki je bil med predsedstvenimi spisi Deželne vlade prvi, pisan delno v srbsčini.¹⁸⁷ V telegramu mu je sporočil, "da sem se danes primio vodstva poslova povereništva za uk in bogočastje u Ljubljani te sam uveo u dužnost okrajne školske nadzornike koje ste Vi postavili".¹⁸⁸ Na ta način imenovani nadzorniki so ostali v službi do začetka leta 1924.¹⁸⁹ Njihov izbor pa je zagotavljal, da so na Slovenskem v resnici izvajali šolski program s poudarjenim jugoslovanskim značajem. Jugoslovanska demokratska stranka je oblikovanje takih programov na vso moč podpirala. To je dokazoval tudi poseben odlok Pribičevićevega ministrstva za prosveto dne 26. oktobra 1920, ki je določal, da je treba v nižjih razredih vseh šol, zlasti pa v Sloveniji in na Hrvaškem, poučevati zgodovino kot celovit jugoslovanski program, od tretjega razreda osnovne šole pa po vsej državi poleg latinice učiti pisati tudi v cirilici.¹⁹⁰ Tako zasnovan učni načrt je pomenil drugo pomembno zrnico JDS in njenih slovenskih predstavnikov. Ti so v dobrih dveh letih po nastanku Kraljevine SHS uspeli Slovenijo vkleniti v jugoslovanski centralistični primež, na prosvetnem področju pa so ustvarili take pogoje, ki so Slovence objektivno vodili h kulturnemu in duhovnemu spajanju z drugimi jugoslovanskimi narodi v enoten jugoslovanski narodni organizem. Uspehi, ki jih je v Kraljevini SHS dosegla najmočnejša slovenska liberalna stranka JDS, so njene voditelje gotovo potrjevali v prepričanju, da je politika unitarizma in centralizma ustrezna izbira, ki jim zagotavlja izpodriniti svojo največjo nasprotnico na Slovenskem – SLS. Njihovi uspehi pa so bili tudi velika vzpodbuda za liberalni integralistični jugoslovanski program, o katerem je slovenska JDS brez omarhovanja sodila, da je edini ustrezen za prihodnji slovenski politični in nacionalni razvoj.

Svojo centralistično in integralistično narodno-politično misel je v letih 1919–1920 slovenska JDS razvijala ob aktivni podpori politiki jugoslovanskega unitarizma. Tako je do volitev v konstituantno že zelo natančno opredelila svoja programska-politična stališča do vseh bistvenih vprašanj, ki so zadevala nacionalni problem. Bistvo teh politično-programskih stališč je na že omenjenem zboru zaupnikov JDS 6. julija 1919 v Ljubljani predstavil načelnik JDS I. Tavčar, ko je "najslovesnejše" izjavil, da hočemo biti "*neomahljivi služabniki (...) novi državi!*" in da "v tem pogledu ne priznavamo nobenega umika, nikakega kompro-

misa, nikakega polovičarstva". Med osnovna načela, ki jih "naša stranka goji", je nadaljeval I. Tavčar, in ki "spadajo k njenemu bistvu", je uvrstil odločenost, "da hočemo Slovenci imeti svojo jugoslovansko državo", v kateri "imej srbski narod, kakor je imel v bojih prvo mesto, tudi vplivno besedo pri ustanovitvi naše države". Poudarjal je, da mora "srbski duh (...) nas vse prešinjati, če hočemo, da ne razpade Jugoslavija v različne kote in (...) bo vlekel vsak na svojo stran, tako da bomo kmalu imeli državno telo, na katerem bi vsak ud deloval proti drugemu udu. Mi hočemo", je sklenil, "da je naša država veličastno poslopje, ki je zgrajeno iz mogočnih kvadrov, katerih vsak se tesno oprijemlje drugega, tako da bo stavba zgrajena za večno in da je ne bo mogla omajati nobena sila!"¹⁹¹

Taka stališča so pomenila brezkompromisno pristajanje na centralistični državnopravni program, ki je imel med pripadniki JDS v Sloveniji trdno podporo. Kot je pojasnjeval mladoliberalni prvak A. Kramer, je ta program pomenil, da "*hočemo eno svojo državo, enega vladarja, en parlament, eno vrhovno državno oblast, ki bo v vsem in vsakem času parlamentu odgovorna. Če smo en narod*", je opozarjal, "moramo hoteti, da se vse velike zadeve tega naroda rešuje po enakih smernicah. Tu sem spada jo načelna kulturna, gospodarska in socialna vprašanja". Pa tudi vojaška, saj naj "*brani Srb našo mejo na severu, (...) naš vojak (pa) mejo na jugu*". Zato proč od "ozkosrčne samoslovenske zastave", je klical, kajti "gre za borbo in za (...) zmago jugoslovanske misli". To je bilo osnovno vodilo slovenskih liberalcev v jugoslovanski državi, zato so že kmalu pozivali "vse napredne elemente na boj proti plemenskim, kulturnim in gospodarskim separatistom" in poudarjali, naj "nastopijo v predstoječi borbi proti njim enotno in strnjeno".¹⁹²

Iz takih bojnih pozivov bi lahko sklepali, da je slovenska liberalna politična volja temeljila v brezpogojni odločenosti vpeljati popoln in do skrajnosti izveden centralistični državnopravni sistem. Vendar pa je prav v tej zvezi potrebno povedati, da se za tako rešitev v liberalnih krogih niso posebej ogrevali. To seveda ni pomenilo, da pripadniki JDS v Sloveniji niso dosledno podpirali državnega centralizma. O tem ni bilo nobenega dvoma. Pomenilo pa je, da je med njimi vseeno obstajal pomislek, da severozahodnih pokrajin ne gre "upravljati po istem kopitu, kakor jugoiztočne".¹⁹³ Na to sta opozarjala celo tako trda zagovornika centralizma kot V. Ravnihar in I. Tavčar. Prvi je že sredi leta 1919 zapisal, da centralizem ni Prokrustova postelja in da "naših razmer na severo-zahodnem delu ne gre meriti z macedonskim vatlom",¹⁹⁴ drugi pa je jeseni 1920 ugo-

tovil, da smo storili napako, "ko smo zagovarjali absolutni centralizem. Ta centralizem nima danes življenjske moči v sebi", je zapisal I. Tavčar. "In tega so krivi nemalo Srbi sami", kajti pošiljali so preveč takih upravnih uradnikov, "ki so se vsi odlikovali z izvanredno trmoglavostjo ter se obnašali tako, kakor bi se v Ljubljani dalo administrirati čisto po istih načelih, kot se vodi uprava recimo v Prištini, kjer se z uradnim denarjem kvarta in pijančuje do noči".¹⁹⁵ Zaradi takih pomislekov je slovenska JDS v "enotni in edinstveni Jugoslaviji z enotno zakonodajo" terjala dekoncentracijo državne oblasti, "da se uveljavi v vsakem oziru v občinah, okrajih in pokrajinah ljudska samouprava na široki podlagi". Ta pa mora ostati taka, da nikakor ne bo nasprotovala "zmagoviti ideji narodnega in državnega jedinstva".¹⁹⁶ Po liberalni zamisli naj bi bila državna uprava decentralizirana tako, da bi imeli občine, okraji in pokrajine svojo samoupravo "z lastnimi dohodki in imetjem, z voljenimi zastopi, ki bodo izdajali tudi norme v okviru pooblastila v ustavi in posebnih zakonih" in ki bodo "prevzeli tudi upravne naloge lokalnega značaja".¹⁹⁷ Tako naj bi *občine*, ki bi imele od 3000 do 6000 prebivalcev, skrbele za različne gospodarske zadeve: vodovode, male elektrarne, gradnjo stanovanjskih hiš, cestišča, javno higieno, strokovne šole, ljudsko izobrazbo ter prehrano in preskrbo. *Okraji* bi lahko vodili lastno gospodarsko politiko na področju cest, zdravstva, strokovnega šolstva, tujskega prometa, lokalnih železnic in večjih elektrarn.¹⁹⁸ *Pokrajine*, ki bi kot najvišje samoupravne skupnosti imele precejšnjo finančno samostojnost (poleg doklad bi se vanje stekali tudi realni davki), pa bi opravljale "važne naloge" s področja notranje uprave. Vidnejšo vlogo naj bi imeli tudi *pokrajinski zbori*, ki bi imeli zakonodajno oblast "v okviru splošnega pooblastila v ustavi in posebnih državnih zakonov".¹⁹⁹

Tako oblikovane zamisli seveda niso v ničemer odstopale od centralističnega modela državne ureditve, saj kljub načelni zahtevi po uvedbi nekaterih avtonomističnih prvin pri izvajanju državno-upravne oblasti le-te posameznim pokrajinam v resnici niso dajale nobenega oprijemljivega avtonomnega državnopravnega statusa. Zahteve JDS po pokrajinski samoupravi so se povsem ujemale z jasnim opozorilom mladoliberalnega prvaka G. Žerjava, ki je poudaril, da demokrati odklanjajo "vsako tako ureditev uprave, ki bi naravnost ali po ovinkih vodila v federalizem"²⁰⁰ in torej "o federalizmu ne pripuščamo diskusije".²⁰¹ To je konkretno pomenilo, da je JDS odklanjala vse predloge, po katerih naj bi deželni odbori (vlade), ki naj bi jih izbrali pokrajinski zbori, imeli "tudi vso državno

notranjo upravo v pokrajini", ker bi s tem "imeli državice v državi".²⁰² Po besedah G. Žerjava naj bi se "ves državni delokrog" vodil "izključno po direktivah centralne vlade, ki je imenovana od vladarja in odgovorna parlamentu" in se ne bi "n. pr. v drugi instanci izročil deželnim odborom, ki se volijo od deželnih zborov in so vsled tega hočeš nočeš njim bolj odgovorni kakor osrednji vladi".²⁰³ Tako bi preprečili, da bi ti deželni odbori "nastavljali, premeščali, odpuščali in disciplinirali tudi vse državno uradništvo in da bi imeli v roki tudi vso policijo in žandarmerijo".²⁰⁴ JDS je bila namreč trdno odločena, da bo brezpogojno preprečila "vsako misel na to, da bi državno uradništvo postalo podložno deželnim odborom".²⁰⁵

Slovenski demokrati, ki so ob vprašanju notranje državne ureditve odklanjali zamisel, da bi posamezne pokrajine dobile status državno-pravnih avtonomij,²⁰⁶ so zelo odločno poudarjali, da morajo biti "občine, okraji, okrožja in morda še večje upravne celote sestavljene po geografsko-gospodarskih potrebah, nikdar pa po historičnih in plemenskih vidikih".²⁰⁷ Izjava V. Kukovca, ki je v letu 1920 začasno načeloval JDS, daje vedeti, da bi se liberalci Sloveniji celo odrekli, če bi le-ta postala posebna upravna ali celo državno-pravna enota. V. Kukovec je opozarjal, da bi se liberalni predstavniki, zlasti tisti iz Štajerske, bili pripravljeno "vpreti (...) z vso silo tvorbi kake Slovenije, ker ne rabimo danes več Slovenije, ampak se priznavamo stokrat rajši k veliki Jugoslaviji ali državi Srbov, Hrvatov in Slovencev".²⁰⁸ – "Mi ne potrebujemo slovenske province, ki je nikdar ni bilo", je V. Kukovec oktobra 1920 pribil na zboru zaupnikov JDS štajerskega okrožja. Tako je utemeljil stališče zbranih zaupnikov, da zavrnejo "z vso odločnostjo p l e m e n s k o avtonomijo Slovenije" in se "izrekajo za pokrajinske samoupravne edinice, ki se bodo ozirale na gospodarske in geografske enote".²⁰⁹ Njegovo utemeljevanje je predstavljalo en vidik liberalnega zavračanja avtonomne Slovenije. Drugega, zelo zanimivega, pa je izražalo razmišljanje znanega jezikoslovca in člana načelstva JDS F. Ilešiča. Poudaril je, da demokrati stojijo "na stališču živega (jugoslovanskega – op. J. P.) nacionalnega prava" in zato "provincialnih in zgodovinskih mej ne poznamo". Mi smo si "ustanovili državo s tem, da smo ubili zgodovino, torej proti zgodovini",²¹⁰ je pisal F. Ilešič. Za Slovenijo je to pomenilo, da so z novo državo poleg slovenskih zgodovinskih pokrajin zamrle tudi slovenske zgodovinske težnje po združenju in avtonomni Sloveniji.

Presenetljivo je, da je slovenska demokratska politika zagovarjala unitaristično Jugoslavijo tudi z opozorilom, da je zedinjena Slovenija še ne

dosežen slovenski politični cilj. Liberalni prvak A. Kramer je svaril, da "kdor je proti jedinstveni državi, ki jo zastopa demokratska stranka, ta se mora odreči tudi ujedinjeni Sloveniji, ker nikdar ne bo neodrešena domovina (Primorska - op. J. P.) združena z materinsko zemljo, če Jugoslavija ne bo jedinstvana in močna".²¹¹ Takšna država, ne pa "žalosten izrodek srbsko-hrvatsko-slovenske federacije, kateremu bo manjkala nacionalna duša",²¹² je bil ideal slovenskih liberalcev, ki so se za svoje "*jugoslovansko shvačanje naše države*" zavzemali nadvse dosledno. Bili so ponosni, da pripadajo stranki, ki "se bori s separatizmom vseh vrst od Triglava do Bitolja".²¹³ Zato se niso zoperstavljali le slovenskim avtonomističnim težnjam, temveč so celo verjeli, da globoko jugoslovansko prepričanje prežema tudi Srbe in da je Srbija pripravljena pretopiti se "v Jugoslavijo, da postane sama del močne celote" in se hoče "z nami popolnoma izjednačiti".²¹⁴ Svoj jugoslovanski unitarni program so tako razumeli kot vprašanje "*jugoslovanske solidarnosti, ki ne pozna ne Velike Srbije, ne Velike Hrvaške in ne slovenske republike, temveč samo kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev*". Ta solidarnost naj bi postala "prava dogma, o kateri nikdo dvomiti ne sme!"²¹⁵

Taka idealistična vera v nove jugoslovanske nacionalne in državne vrednote je dajala videz zgodovinsko izvirne politične usmeritve, saj je terjala popolno enakost Slovencev, Hrvatov in Srbov ter odklanjala kakršnokoli hegemonijo, posebej še srbsko.²¹⁶ Kljub temu, da so demokrati Srbe in srbsko politiko naravnost slavili,²¹⁷ so se namreč zavedali, da vprašanje, ali "bo naša država Jugoslavija ali Velika Srbija", še ni odločeno.²¹⁸ V tem vprašanju so se resnično zavzeli za vsejugoslovanski nacionalni koncept, ki naj bi izbrisal vsak, tudi srbski nacionalni občutek. V tem smislu so si prizadevali za unitarno in centralistično Jugoslavijo in ob velikosrbskem hegemonističnem odklanjali tudi slovenski avtonomistični nacionalni program. To so utemeljevali s pojasnilom, da vsako "ekstremistično poudarjanje slovenske avtonomije" vodi v "velesrbski prepad",²¹⁹ saj omogoča uresničiti velikosrbsko zamisel, ki si že danes prizadeva združiti "vse srbske dele države v eno mogočno pokrajino, ki bo obenem 'avtonomna' in pa vsled silovite številčne in gospodarske premoči gospodar države".²²⁰ Izvirnost slovenskega demokratskega jugoslovanstva, četudi je bilo opredeljeno kot "negacija plemenskega imperializma",²²¹ je tako temeljila v zahtevi po 'ubijanju' slovenskih avtonomističnih narodno-političnih teženj. S tem pa se je slovenska JDS odrekla temeljnemu narodnemu interesu v zameno za

uveljavitev političnih interesov jugoslovanskih in tudi srbskih centralističnih, unitarističnih in monarhističnih političnih sil.

Vsdržavna JDS in njeni slovenski liberalni pripadniki so se s poudarjanjem svoje izrazito jugoslovanske usmeritve razlikovali od povsem velikosrbske Pašičeve Narodno radikalne stranke in njenega vodstva, ki je "prav v jugoslovanstvu videlo ogrožanje in negiranje srbstva".²²² Kljub tem razlikam pa je JDS še vedno ostajala najbolj zanesljiva opora hegemonističnega velikosrbskega dvora in tisti politični instrument, ki je omogočal regentu Aleksandru "realiziranje njegovih absolutističnih tendenc".²²³ Tega niso mogle spremeniti niti izjave, da je JDS "prisrčno jugoslovanska stranka",²²⁴ ali da se v boju dveh svetov, jugoslovanskega in velikosrbskega, kaže demokratizem kot "orijentacija na zapad, radikalstvo (pa kot) orijentacija na vstok (vzhod – op. J. P.)".²²⁵ Vedeti je namreč treba, da je bila ustanovitev JDS povezana s povsem določenim načrtom regenta Aleksandra. S stranko, ki se je razglašala za unitaristično, za varuha 'državne ideje' in za 'državotvorno', je hotel oslabiti oblast radikalcev in organizirati 'monarhistično fronto' za razbijanje političnih skupin, ki so bile naklonjene republikanski državni ureditvi.²²⁶ Oblikovanje JDS in njena izrazito jugoslovanska usmeritev sta zato bila povezana tudi z akcijo Aleksandra Karađorđevića proti Pašičevim radikalcem. To je bil poskus "zamenjave Pašičeve vladajoče velikosrbske garniture z novo buržoazno garnituro, v kateri bi večji delež dobila buržoazija iz pokrajin zunaj Srbije".²²⁷

Slovenski liberalci, vključeni v Jugoslovansko demokratsko stranko, so svojo pripravljenost na Slovenskem podpreti in uveljaviti regentov monarhistični državni program politično potrdili kmalu zatem, ko je sredi februarja 1919 v Sarajevu svoje delo končala ustanovna konferenca JDS. Že 2. marca 1919 je namreč izvršni odbor slovenske JDS sprejel resolucijo, s katero se je izrekel za "monarhistično obliko države z narodno dinastijo Karagjorgjevičev na čelu".²²⁸ JDS kot "dosledno monarhistična in unijonistična" stranka²²⁹ pa je ob različnih priložnostih poudarjala, da je za Slovenijo bistvenega pomena "zasiguranje enotne jugoslovanske države pod žezlom narodne dinastije".²³⁰ Po besedah I. Tavčarja je bila vsaka druga zahteva "izven (...) razprave".²³¹ Vidni pripadniki JDS so strankino monarhistično usmeritev utemeljevali dokaj enotno. Menili so, "da se na ta način (to je z monarhijo – op. J. P.) najhitreje konsolidirajo razmere v novi državi".²³² "Če bi se odločili za republiko", je ocenjeval I. Tavčar, bi "pokopali državo, ker bi pri naših parlamentarnih razmerah za

volitev prvega predsednika potrebovali vsaj deset let. Če bi nam pa politični norci vsiljevali kako drugo dinastijo, (potem) bi izbruhnila v hipu državljanska vojna!" Zato je zahteval, naj volilci, "kadar se bo volilo v konstituanto, (...) odklonijo vsakega kandidata, ki bi jim godel o republiki, in v blaznico naj ga pošljejo, ne pa v konstituanto! Koliko zla je republikanska misel rodila pri naših bratih Hrvatih", je nadaljeval I. Tavčar, "kjer je to misel sprožil prismojen človek (Stjepan Radić - op. J. P.), koje ga so oddali za dve leti v ječo, mesto da so ga za vse življenje nastanili v Stenjevcu (bolnišnica za duševno bolne v okolici Zagreba - op. J. P.)! Republikanskih šal ne uganjajmo", je zaključil, "ker danes niti Bog ne ve, kaj naj bi počeli z republiko v Makedoniji, ali med hrvatskimi seljaki, ali med slovenskimi kmeti!"²³³ Tavčarjev temeljni dvom v republikansko obliko države je vsebinsko nadgrajeval posebno resolucijo, ki so jo sprejeli na velikem shodu JDS 29. februarja 1920 v Ljubljani. Shoda so se udeležili tudi nekdanji demokratski ministri S. Pribičević, Pavel Marinković, E. Lukinić in A. Kramer. Slovenski pripadniki JDS so takrat "slovesno" izrazili svojo vdanost "Njega Veličanstvu kralju Petru in Njega Visočanstvu prestolonasledniku Aleksandru dobro vedoč, da je narodna dinastija čuvar avtoritete državne oblasti ter mogočen branik edinstva našega naroda, na katerem stoji obstoj in moč naše države".²³⁴

Poleg privrženosti kralju in monarhiji je izražala ta resolucija tudi podporo politični doktrini jugoslovanske nacionalne enotnosti. To je vseboval tisti del resolucije, ki je poudarjal 'edinstvo našega naroda', to je idejo, ki je ob centralizmu in monarhiji že v času zedinjenja pomenila liberalcem smisel, nalogo in cilj njihove nadaljnje politike. Ta ideja je povsem obvladovala liberalno narodno-politično misel tudi v novi državi. To je JDS formalno potrdila že 5. januarja 1919, ko je s strankinega shoda v Ljubljani notranjemu ministru S. Pribičeviću sporočila, da "*zastopa načelo popolnega nacionalnega jedinstva*".²³⁵ JDS je to načelo razumela kot "državno načelo",²³⁶ kjer imajo "slovenstvo, hrvatstvo, srbstvo (...) samo podrejeno vlogo pri polaganju temeljev naše skupne države" - "vogelni kamen" pa naj bo "jugoslovenstvo".²³⁷ Jugoslovanstvo oziroma ideja nacionalne enotnosti je JDS in njenim pripadnikom pomenila "program notranje kulturne, socialne in gospodarske konsolidacije" Slovencev, Hrvatov in Srbov.²³⁸ Zahtevala pa je tudi "*nezaklavzirano edinstvo*", torej popolno in vsestransko zlitje Srbov, Hrvatov in Slovencev. Po besedah F. Ilešiča je taka zahteva pomenila, da "Hrvat, ki hoče biti brez Srba, ostane tudi brez Slovencev, Slovenec pa "*gre s Hrvatom, če gre le-*

ta trdno združen s Srbom".²³⁹ To usmeritev so poudarjali tudi drugi liberalni razumniki, med njimi ugledni zgodovinar in univerzitetni profesor dr. Ljudomil Hauptmann. Po njem je bil "edini zaklad", za katerega naj Slovenci živijo "volja do narodnega edinstva".²⁴⁰ Tako voljo so liberalni politiki nadvse dosledno udeleževali. Mladoliberalni prvak V. Kukovec se je celo postavljaj, da demokratski predstavniki v začasnem narodnem predstavništvu "prav malo naglašamo, da smo Slovenci, in zdi se mi, čim manj mi o sebi govorimo, tem večji postaja ugled slovenskih poslancev in njih pooblastilcev".²⁴¹ Tako ni bilo nobenega dvoma več, da želi slovenska JDS uveljaviti jugoslovansko nacionalno idejo. O tem govorijo tudi besede I. Tavčarja, ki je 29. oktobra 1919 ob prvi obletnici slovenske narodne osvoboditve dejal, da nas mora "polniti ena sama misel: da smo na jugu en sam narod", ki mora "nositi v sebi *eno* samo dušo".²⁴² Za slovenski liberalizem omenjene Tavčarjeve besede niso predstavljale nič nenavadnega. JDS je namreč razglašala, da so "slovenski naprednjaki" vedno dosledno vztrajali pri svojem kulturnem, narodno-gospodarskem in političnem jugoslovanskem programu in si že dvajset let prizadevajo "za duševno ujedinjenje Jugoslovenov". Ob vsaki priložnosti smo "sklepali najožje stike s srbskimi kulturnimi, političnimi in narodno-gospodarskimi voditelji", je pisal Slovenski narod in poudaril: "Pred 16 leti (mišljen je 15. junij 1903 - op. J. P.) je slovensko svobodomiselnost dijaštvo in slovenska napredna inteligenca osebno hitela poklonit se v Beograd novoizbranemu kralju Petru ter znova javno dokumentirat popolno duševno harmonijo s Srbijanci".²⁴³

Med liberalno usmerjenimi Slovenci pa dolgotrajne pripadnosti ideji jugoslovanstva ni razglašala le vodilna liberalna politična stranka JDS, pač pa tudi člani številčno močne sokolske organizacije. V začetku dvajsetih let je ta organizacija na Slovenskem štela preko 17.000 članov, od tega 12.400 moških,²⁴⁴ ki so s svojim odnosom do narodnega vprašanja pomenili pomembno oporo unitaristični politiki JDS. Slovensko sokolstvo je bilo ustanovljeno v začetku šestdesetih let 19. stoletja kot telesno-vzgojna in narodna organizacija s ciljem, da v obrambo slovenstva dvigne vse narodove fizične in moralne moči.²⁴⁵ Sokolstvo je odklanjalo vpliv "strankarskih političnih odločitev in gibanj", kajti vsako politično obvezovanje bi organizaciji "nujno moralo spremeniti njen značaj in jo prilagoditi drugim ciljem".²⁴⁶ Toda po svojem idejnem značaju - vzgoji k osebni svobodi in samostojnosti ter prizadevanju za demokratično in napredno slovensko narodno rast, pa tudi zaradi političnih usmeritev, s

katerimi je soglašala, je sokolska organizacija bila in veljala za liberalno. To je razkrivala tudi osebna drža njenih pripadnikov, ki so se v javnem življenju, posebej še ob volitvah, opredeljevali za Narodno napredno stranko, v Kraljevini SHS pa v glavnem za JDS. S tem so sicer povsem svobodno in neodvisno izražali svoje liberalno politično prepričanje, vendar ga v jugoslovanski državi niso več poudarjali ob ustaljenih liberalnih političnih maksimah - npr. z nastopanjem proti nemštvu ali s kritičnim vrednotenjem delovanja katoliške cerkve. Svoje liberalno prepričanje so povezovali z izrazitim unitarističnim nacionalnim stališčem, kar je dokazovalo, kako globoko je bil liberalni tabor v Kraljevini SHS prepojen z idejo jugoslovanskega integralizma. Ta ideja je privedla sokolsko organizacijo v politične vode, kar so napovedovali poudarki, da se je "naše Sokolstvo (...) borilo vedno za idejo jugoslovenstva" in jo podpiralo "od svojega rojstva do danes", ko je postalo "nositelj državne ideje in narodnega ujedinjenja".²⁴⁷ Takšno politično vlogo si je slovensko sokolstvo v Kraljevini SHS privzelo na prvem pokrajinskem sokolskem zletu 29. in 30. avgusta 1920 v Mariboru, kjer je postavilo temelje svojega prihodnjega narodno-vzgojnega dela. Smernice zanj so sicer v geslu 'ena država, en narod, eno Sokolstvo' začrtali že na I. saboru zedinjenega jugoslovanskega sokolstva med 28. in 30. junijem 1919 v Novem Sadu.²⁴⁸ Toda pravi politični značaj delovanja Sokola je na Slovenskem uveljavil šele mariborski sokolski zlet. Čeprav je resolucija, ki so jo sprejeli na zletu, po eni strani zagotavljala, "da je Sokol eminentno napredna kulturna organizacija", zaradi česar mora "vsaka strankarska politika (...) ven iz sokolskih organizacij", je vsebovala tudi poudarek, da "Sokol, za javno delo brezbrizen, brez jasnega političnega prepričanja, malomaren za boje naroda, stanu ter kulturnih smeri - ni pravi Sokol". Resolucija je zahtevala, da mora vsak član sokolske organizacije "izven društvenega življenja (...) pokazati (svojo) barvo in jo pogumno širiti", pri tem "pa splošni program sokolstva, ki nima prenehati pri durih telovadnice, temveč (mora) prešiniti vse naše zasebno in javno življenje, daje političnemu delu Sokola gotove smeri, ki (se) jih ne sme nikdar izpustiti iz vidika". Resolucija je naštevala glavne politične usmeritve Sokola: najpomembnejša je bila boj sokolstva "za edinstveno narodno državo" in "za čim popolnejšo duševno ujedinjenje naroda, da se bo zavedal Srb, Hrvat in Slovenec, da je član enega naroda. Kjer se širi separatizem", je navajala resolucija, "tam ni prostora za Sokola."²⁴⁹ Tako oblikovana resolucija je nedvomno dopolnjevala misel, s katero je JDS pozdravljala mariborski sokolski shod. Prvi dan

shoda je namreč Slovenski narod zapisal naslednje: "Čim več zavednih državljanov bo pod sokolsko perotjo, tem trdnejša in močnejša bo državna, tem krepkejša bo vez narodnega edinstva."²⁵⁰

Glede na tako široko uveljavitev jugoslovanske unitaristične misli v okviru liberalnega tabora pa je potrebno razjasniti, kako so v JDS gledali na eno temeljnih konstitutivnih prvin vsakega naroda, na vprašanje jezika in nacionalne kulture. Slovenski demokratski politični krog, predvsem pa posamezni liberalno usmerjeni razumniki, so to vprašanje načeli že zelo zgodaj, že v prvem mesecu obstoja nove države. Tako se je sredi decembra 1918 v Slovenskem narodu pisec pod psevdonimom Jugoslovan zavzemal, da bi Slovenci zavestno poleg slovenskih besed uporabljali tudi hrvatsko-srbske besede. "Na ljubo" Hrvatom in Srbom bi "pač lahko izpustili" tudi dvojino in svoj jezik prilagodili hrvatsko-srbskim slovničnim oblikam. Tako naj bi se po načelu "*eden narod, eden književni jezik!*" Slovenci asimilirali s Hrvati in Srbi tudi v književnem jeziku, saj "brez enotnega književnega jezika ni nikjer enotnega naroda! (...) *Naš enotni jezik*", je zapisal avtor, "naj se imenuje jugoslovanski!"²⁵¹

Zanimivo je, da je Slovenski narod tako radikalno stališče odklanjal, saj je uredništvo v pripisu pod črto poudarilo, da članek "priobčujemo, ne da bi se docela strinjali z izvajanji". Uredništvo je namreč menilo, da "enoten književni jezik nam donese naravni razvoj sam!"²⁵² Tako mnenje je zastopal tudi znani in izrazito unitaristično usmerjeni jezikoslovec F. Ilešič. Poleti 1919 je zapisal, da bo glavno delo pri kulturno-jezikovnem spajanju Slovencev, Hrvatov in Srbov "opravil *razvoj sam*, brez nasilja in brez škode". Zato bi po njegovi oceni tisti, ki bi "danes zahteval, naj se slovenski književni jezik opusti *na mah*, tako rekoč z oblastnim odlokom", ali pa tisti, ki bi terjal, "naj se enostavno brž ukine vsa cirilica (...) zahteval nekaj nemogočega in že zato nespametnega, da, naravnost škodljivega, pa tudi nepotrebnega".²⁵³ F. Ilešič in slovenski demokratski krog sta namreč verjela v evolutivno in zmagovito pot do enotne jugoslovanske kulture in enotnega jugoslovanskega jezika. Svoje prepričanje pa sta gradila na temeljni liberalni misli, da je "vsaka izmed zgodovinskih sestavin našega naroda sama za sebe preslaba za ustvarjanje popolne kulture, ki bi zadoščala sama sebi". F. Ilešič, ki je zapisal to misel, je bil trdno prepričan, "da je sedaj, ko nam je prva misel, očuvati in okrepiti državno misel, državno celoto, tudi v kulturi (nastopil) čas za čim krepkejšo sintezo" ter da je danes "unum necessarium: ujedinjenje", ki ga je "treba pospeševati z vsemi sredstvi in povsod". Po F. Ilešiču, ki je znotraj

liberalnega tabora prvi obširneje spregovoril o oblikovanju enotne jugoslovanske kulture, je bilo torej najhuje "načelno nasprotovati vsakemu razumnemu koraku, ki se stori v smer jezikovne enote, in ne podpirati solidnih teženj, ki merijo na to stran".²⁵⁴ - "Ideal naš mora biti", je zapisal, "da ena glava, da vsaka naša glava obsega ves naš svet, vse naše literature in oba knjižna jezika". Zato naj bi vsi bodoči slavisti opravili "formalni izpit iz srbohrvaščine in slovenščine". Tako bi lahko slovenske slaviste premeščali na srbohrvaške zavode, srbohrvaške pa na slovenske. Tudi iz ostalih učnih predmetov, "ki se poučujejo na srednjih šolah", je menil F. Ilešič, naj vsak profesorski kandidat "položi izpit iz obeh književnih jezikov kot učnih jezikov". Na ta način bi se oblikoval jugoslovansko usmerjeni srednješolski profesorski zbor in jugoslovansko vzgojena srednješolska mladina. Vse to bi seveda veljalo tudi za visoko šolstvo. F. Ilešič, ki je menil, da je jugoslovansko kulturno-jezikovno enotnost najlažje uresničiti skozi izobraževanje srednje- in visokošolske mladine, je poudarjal, da mora "na vsakem naših vseučilišč (...) visokošolec imeti priliko, da se izobrazí i v srbohrvaščini i v slovenščini". Tako bi morala na ljubljanski filozofski fakulteti obstajati stolica za srbohrvaški jezik in literaturo. Zagrebška in beograjska filozofska fakulteta pa bi morali imeti stolico za slovenski jezik in slovensko literaturo. F. Ilešič se je zavzemal, da "mora vsak slušatelj tekom študij menjati univerzo, t. j. nekaj časa študirati v Ljubljani, potem pa v Zagrebu in Beogradu". To ne bi bilo obvezno le za študente filozofskih fakultet, temveč naj bi veljalo "tudi za juridično, medicinsko in tehniško fakulteto". F. Ilešič je mislil, da mora "vsa naša akademska mladež (...) tekom svojih visokošolskih študij poslušati predavanja vsaj na dveh naših univerzah". Tako naj bi postale "naše univerze ne samo po profesorjih, ampak - kar je prava 'universitas' - tudi po dijaštvu v istini jugoslovanske".²⁵⁵ F. Ilešič je bil seveda globoko prepričan, da bi slovenska akademska mladina brez težav obvladala tako zasnovani jugoslovanski univerzitetni program. "Kar se tiče Slovencev", je opozarjal, je "naravna rezultanta prirodnih in političnih sil naše vesplošno nagnenje, se učiti srbohrvaščine in cirilice". Po njegovem je bilo to nagnenje "čisto v smislu teh obćih naših dispozicij, ki jih ni treba tajiti, še manj jih pa pobijati".²⁵⁶

Zamislim, ki jih je poleti 1919 zagovarjal F. Ilešič, so v marsičem pritrdili tudi udeleženci razprave o vprašanju jezika in enotne jugoslovanske kulture, ki je potekala na straneh Slovenskega naroda od začetka maja do konca avgusta 1920.²⁵⁷ To zanimivo in za spoznavanje jugoslo-

vanskega unitarizma pri Slovencih pomembno razpravo je 1. maja 1920 sprožil inž. S. Ferjančič. V članku Jezikovno vprašanje na ljubljanski univerzi je razmišljal, "kakšno naj bo v bodočnosti razmerje med slovensko, hrvatsko in srbsko kulturo, med slovenskim in srbohrvatskim jezikom?" Ugotavljal je, da o tem vprašanju med Slovenci obstoja troje različnih mnenj: *prvo*, ki hoče, da obdržijo Slovenci svojo kulturo in jezik, *drugo*, ki "stremi za tem, da bi se Slovenci, Hrvatje in Srbi stopili v en enoten jugoslovanski narod z enim jezikom, ki bi ne bil ne slovenski, ne srbohrvatski, temveč bi se potom evolucije razvil iz obeh jezikov", in *tretje*, ki "pa hoče Slovence posrbohrvatiti, da bi se potom uvedbe srbohrvaščine v vse urade spravila slovenščina iz ust meščanskega prebivalstva in potisnila na niveau (nivo - op. J. P.) v pisavi nerabljenega dialekta ter bi vsled tega okorela in prišla popolnoma iz rabe, kakor se je to zgodilo n. pr. s provensalsščino". S. Ferjančič je zagovarjal zadnji dve mnenji, ker je pač "gojitev dveh jezikov v eni nacionalni državi nonsens, ki more obstajati samo kot provizorij". Menil je, da "s poudarjanjem slovenstva podpiramo državi opasni separatizem", pa tudi duhovno osamitev Slovencev, ko "naši inteligentje ne bodo videli niti preko Kolpe in Sotle in se čutili med Hrvati in Srbi vedno - tujce". Med obema stališči je S. Ferjančič videl razliko samo v načinu izvedbe: druga možnost je temeljila na postopnosti, tretja na nasilni ureditvi jezikovnega vprašanja. Ogreval pa se je za drugo rešitev, ki "je najidealnejša, a zahteva dolgotrajnega razvoja". S. Ferjančič je predlagal, naj bi se novi enotni jugoslovanski jezik najprej oblikoval kot sporazumevalni in nato kot državni jezik in sicer tako, "da se bodo vrinile slovenske besede v srbohrvaščino, katera ima zelo zdrav in čvrst ustroj ter mnogo lažje tvori sestavljenke nego slovenščina". Ta rešitev naj bi bila najprimernejša tudi zato, ker leži središče države na srbohrvatskem ozemlju, ker je Slovencev manj kot Srbov in Hrvatov in ker so Slovenci duševno gibčnejši, saj bo "že zdaj (...) pri nas kmalu vsakdo znal srbohrvatsko, dočim zna med Srbohrvati le redkokdo slovensko". S. Ferjančič je primerjal proces nastajanja enotnega jugoslovanskega jezika "s pricepljenjem slovenskega cepiča na zdravo in čvrsto deblo srbohrvaščine". Tako bi iz dotedanjih stavb samostojne slovenske in samostojne srbohrvaške kulture pričeli "graditi novo, moderno jugoslovansko kulturo. Morda tisoč let ne bo več tako ugodne prilike v izvršitev tega načrta, kot je zdaj", je resno posvaril. Podobno kot F. Ilešič je menil, da je enotni jugoslovanski jezik najlažje ustvariti skozi univerzitetni učni proces. Na ljubljanski univerzi naj bi se poleg sloven-

skih uvedla tudi srbohrvaška predavanja in "gospodje, ki pridejo učiti iz Zagreba in Beograda naj se (zato) ne ukvarjajo s prevajanjem svojih predavanj v slovenščino". Po Ferjančičevi oceni bi se izenačenje jezikov, ki "se mora začeti pri znanstvenih, tehničnih in trgovskih izrazih (...) po malem razširjalo na vedno vsakdanjše izraze". Tako bi nastala enotna terminologija, naloga univerz pa bi bila, "da fiksirajo to terminologijo in pospešijo nje ujednačenje". Če pa tako evolutivno jezikovno zedinjenje ne bi uspelo, pa bi po Ferjančiču morali preizkusiti tretjo izmed navedenih rešitev. Tudi sam jo je imel za nasilno, vendar je menil, da ima "to prednost, da se da izvesti hitro in brez posebnih težkoč". Če torej "ujedinjenje potom evolucije ne gre", je zapisal, "potem je pa bolje, da se nam od kateresibodi strani oktroira srbohrvaščina, nego, da v pristni slovenski svojeglavosti naprej gonimo jezikovni in kulturni separatizem".²⁵⁸

Udeleženci razprave o kulturno-jezikovnem vprašanju, ki so kakor S. Ferjančič zagovarjali zlitje jugoslovanskih jezikov in kulturnih entitet, so večinoma podpirali evolucijski proces nastajanja nove jugoslovanske kulture. Med njimi pa so posamezniki izstopali z radikalnostjo svojih zahtev. Tak razpravljalec (v določeni meri to velja tudi za S. Ferjančiča), je gotovo bil U. F., čigar poglede je uredništvo Slovenskega naroda odkrito označilo za nesprejemljive. Objavilo pa jih je zato, "ker je nam na tem, da se vprašanje o enotnem knjižnem jeziku vsestransko pojasni in razbistri".²⁵⁹ U. F. je na začetku svojega članka poudaril, da je potrebno združitve Slovencev, Hrvatov in Srbov "izvršiti popolnoma, *torej tudi glede književnega jezika*", saj se drugače "*zedinimo nikdar!*" Enako kot S. Ferjančič je sodil, da "morda ne bo tisoč let ali pa sploh nikdar več tako ugodne prilike za izvršitev tega načrta, kot je zdaj", zato je zahteval, naj bi se "srbohrvaščina (...) proglasila kot jugoslovanski jezik", uporaba "slovenskega narečja (pa) naj bi se začela v književnosti polagoma opuščati, dokler bi ne napravila končno popolnoma prostor srbohrvatskemu jeziku", ki pa bi ga po knjižni obliki pisali izključno na ekavski način. Avtor je poudarjal, da se Slovenci, ki "smo Jugoslovani", s tem "ne bomo posrbili, ne pohrvatili, pač pa bomo (le) sprejeli za svoj jugoslovanski jezik pravopis in slovniške oblike večine našega naroda".²⁶⁰

Da bi take ideje lahko uresničili, je razpravljalec U. F. predlagal, naj bi liberalna Slovenska matica in druga književna društva večino svojih, zlasti znanstvenih publikacij izdajala v jugoslovanskem jeziku, katoliško Mohorjevo družbo pa bi zaprosili, "da bi izdajala za sedaj vsaj dve knji-

gi na leto v jugoslovenščini". "Slovensko narečje" pa bi se "opustilo pri njej še le polagoma, n. pr. v dobi kakih 20 do 30 let".²⁶¹ Avtor U. F. je menil, da je "sedaj (...) najmanj dolžnost vsakega omikanega Slovenca, da se priuči srbohrvaščine".²⁶² Predlagal je, naj bi v šolah "dobil jugoslovenski jezik vse one ure, ki so bile določene za slovensko narečje", slovenski časopisi pa "naj bi se naprosili, da bi takoj začeli prinašati članke tudi v jugoslovenščini (z latinico) in sicer vedno bolj pogosto, s čemer bi se čitajoče občinstvo igraje privadilo enotnemu jeziku". U. F. se je tudi zavzel, naj bi državni uradi uvedli, "čim bi se priučili uradniki književne jugoslovenščine, najdalje pa v 4 do 5 letih, uradovanje v jugoslovenščini". Edina izjema, ki jo je dopuščal, pa bi bil slovenski jezik v cerkvi. Če bi se namreč "rabile v cerkvi začasno še vedno knjige v slovenskem narečju ter bi se še vedno posluževali tega narečja zlasti tudi starejši ljudje", po njegovem mnenju "enotnosti ne bi bilo v škodo", kajti "te izjeme bi bile vedno redkejše ter bi tekom let same popolnoma izginile". Vsi ti ukrepi, s katerimi naj sedanja generacija "poravna kolikor najbolj mogoče že sedaj vsa kvarna nasprotja med posameznimi plemeni", bi ustvarili ustrezni "temelj, da bodo taka nasprotja v dogledni bodočnosti lahko izginila". Tako bi se lahko vsa tri 'plemena' (Slovenci, Hrvatje in Srbi) dejansko imenovala *Jugoslovani*, država pa *Jugoslavija*.²⁶³

Večina razpravljalcev pa ni izražala tako skrajnih stališč. Jugoslovanski kulturno-jezikovni unitarizem so zagovarjali predvsem kot naravno posledico umirjenega, evolutivnega in neizogibnega razvoja, ki čaka Slovence, Hrvate in Srbe v njihovi novi skupni jugoslovanski državi. Tako je F. Ilešič, ki je v slovenščini sicer videl "trden temelj", izjavil, da tega temelja ne odmika, temveč mu le primika srbohrvaščino. To je pomenilo, da "mora priti doba, ko bo slovenščina in srbohrvaščina združena v *eni osebi*".²⁶⁴ To je zagovarjal F. Ilešič že poleti 1919. V razpravi o kulturno-jezikovnem vprašanju leta 1920 pa je ponovil še nekaj drugih zamisli, ki jih je zastopal že leto poprej. Vztrajal je, naj bi srednje šolstvo in visokošolski študij organizirali tako, da bi profesorje iz slovenskega in srbohrvaškega govornega področja premeščali po vsej državi.²⁶⁵ V tej zvezi je poudarjal, da je svoja predavanja na zagrebški univerzi (F. Ilešič je bil od maja 1919 redni profesor zagrebške univerze) - "uredil takole: Dvoje predavanj imam v hrvatsko-srbskem jeziku, dvoje pa v slovenskem".²⁶⁶ Na ta način je dokazoval, da je skozi visokošolski učni proces možno kulturno-jezikovno povezovanje. Kot znamenje "skrajnega separatizma" pa je obsojal morebitno stališče: "V Ljubljani sem;

Zagreba in Beograda ne poznam in mi tudi ni do tega, da bi oni mene poznali.” Takšno stališče za F. Ilešiča ni bilo realno, saj je bil globoko prepričan, da bodo tudi “tisti, ki do prevrata niso imeli stikov z Jugoslavijo, zlasti ne s srbohrvatskim delom (...) videli, da je z ustvaritvijo Jugoslavije nastala potreba *pregrupacije naših misli*”.²⁶⁷ Zato so bili zanj tisti, “ki so ostro obrnjeni proti udomačevanju srbohrvaščine” - “pravi opozicijonalci *naravnemu razvoju stvari*”. Kljub temu pa je F. Ilešič to vprašanje trezno ocenjeval. Zavedal se je namreč, da se “življenje (...) ne more dirigitirati s formulami” in da gre tudi jezikovni razvoj svojo pot. To potrjuje dejstvo, da “v naših zapadnih krajih živi slovenščina”. F. Ilešič je torej vedel, da se slovenščine ne more preprosto ukiniti. Vedel je tudi, da je “takih, ki mislijo, da bi se slovenščina dala sploh hipoma odpraviti (...) med inteligenco malo”. Veselilo pa ga je, da se na Slovenskem poleg slovenščine “širi znanje hrvatsko-srbskega jezika”, žal pa “za srbo-hrvaščino še ni dovolj preskrbljeno; to delo nas še čaka”. To pa naj bi bila naloga šole. Zato je zahteval, “kdor se *more naučiti hrvatsko-srbskega jezika, se ga mora naučiti*”,²⁶⁸ kajti “neutajljivo dejstvo je, da 99 odst. vseh Slovencev ima prirodno nagnenje, zlasti v družbi s Srbohrvati (pa tudi v družbi drugih Slovanov) vsaj kolikor toliko govoriti srbohrvatski”.²⁶⁹ Ubiti to ‘naravno nagnenje Slovencev’ je po njegovem pomenilo delovati proti koristim najširših slojev, odpovedovati se naravnemu razvoju stvari in se upirati “uredbam, ki jih zahtevajo razmere naše nove domovine”. Staro mišljenje “v jezikovnem življenju (...) ne more več veljati”. Boj za ohranitev slovenskega jezika v času, ko so Slovenci “separirani od ostalega Jugoslovanstva, združeni s sovražniki Nemci in Italijani v iste politične enote (...) bili vajeni, misliti le na slovenščino in jo staviti v nasprotje z nemščino in italijanščino”, je moral po Ilešičevi sodbi odstopiti mesto zavesti o jugoslovanskem kulturno-jezikovnem prostoru. Ta prostor naj bi bil kljub temu, da se “slovenščina (...) ne da mahoma spraviti iz življenja” povsem stvaren, prav tako, kot je neizogibno, da “nobeden, najsi še tako zagrizen odpor nekaterih literatov in profesorskih ljudi ne bo mogel preprečiti, da bi se znanje srbohrvaščine pri nas rapidno ne širilo”.²⁷⁰

Podobno kot F. Ilešič je mnenje o prodoru srbohrvaškega jezika na Slovenskem podpiral tudi pravnik in publicist Rudolf Krivic (podpisoval se je s kratico R. K.). Menil je, da je “mogoče in brezdvomno potrebno” kulturno asimilacijo Slovencev, Hrvatov in Srbov “v teku časa” realizirati. R. Krivic je poudarjal, da je “centrum države (...) Beograd, ergo

se moramo orijentirati proti jugu, zakaj Balkanci smo in ostanemo". Zato so "enotna stremjenja, enotna kultura in enoten jezik" temelj močne, konsolidirane države. Sodil je, da je enotna kultura njena najtrdnejša notranja vez. O Jugoslovanih je menil, da "nikakor ne moremo trditi, da smo trije popolnoma različni narodi, temveč da smo *en* narod z *eno* plemensko dušo", to je skupno notranjo vezjo. "Naloga plemen z isto plemensko dušo pa je", je pristavljaj, "da asimilirajo vse (...) duševne pridobitve in napravijo s tem enotno kulturo".²⁷¹

O vprašanju jezika pa je imel R. Krivic precej svojsko stališče. Morda so zato v opombi pod črto pripisali, da je to "članek izven uredništva", saj je R. Krivic o enotnem knjižnem jeziku zapisal, "da je tak sedaj nemogoč". R. Krivic se je sicer zavedal, da se bo v razmerah, ko se "pokažejo stremjenja po enotni kulturi (...) pokazala tudi potreba po enotnem književnem jeziku", vendar je opozarjal, da "knjige, ki so namenjene vsemu narodu, ne bi nihče čital, ako bi bile kar naenkrat pisane v srbohrvatskem narečju ali v kakem jugoslovenskem volapiku".²⁷² "Narod se ne bo kar čez noč navzel novega narečja", je poudaril, pa "najsibodo to Srbi ali Hrvati ali Slovenci". To je možno "le takrat, ako se bodo plemena medsebojno spoznavala". To naj bi bila naloga šole pa tudi različnih predavanj "po deželi, med narodom. Gospoda sama ne bo opravila ničesar". Pa tudi, "ko bomo imeli skupen književni jezik", je bil prepričan, "ne bodo s tem že prenehala narečja, ne bo treba pozabiti na vso našo zgodovino, na vse naše pridobitve, zakaj čim bomo imeli enotno kulturo, bodo naše pridobitve lastnina vseh in ne samo nas Slovencev". Kljub takim stališčem pa je še vedno ostajal pristaš unitarističnega jezikovnega koncepta. "Sčasoma se bosta asimilirali tudi obe narečji (slovensko in srbohrvaško - op. J. P.)", je zapisal na koncu svojega članka, če tega ne bi namenoma ovirali "iz separatističnih vzrokov". To pa bi "bila naša smrt in konec lepše bodočnosti".²⁷³

Krivičev prispevek je gotovo odstopal od stališč, ki so jih v razpravi o enotni kulturi in enotnem knjižnem jeziku zagovarjali predstavniki izrazito jugoslovanske unitaristične usmeritve. Zaradi svoje kompromisnosti pa se je razlikoval tudi od tistih razpravljalcev, ki so zagovarjali slovensko kulturno in jezikovno avtonomnost in niso dopuščali nobenega dvoma v slovenski jezikovni obstoj. Prvi, ki je zagovarjal tako stališče, je bil znani slovenski pravnik in strokovnjak za slovensko pravno terminologijo dr. France Goršič. V svojem članku Naš znanstveni jezik je 5. maja 1920 v Slovenskem narodu odločno nastopil proti razpravljaj-

cema S. Ferjančiču in F. Ilešiču, ki sta zagovarjala uvedbo srbohrvaščine na ljubljanski univerzi. F. Goršič je v svojem članku poudaril, da "jezikovnega vprašanja na ljubljanski univerzi ni. Predavajo že slovenski in predavali bodo slovenski". Ni pa dvomil, da ne bi "predavali srbski in hrvaški profesorji v Ljubljani po srbsko ozir. po hrvaško, naši profesorji na Srbskem in na Hrvaškem pa po slovensko. (...) Če bi bil pravil svojemu že več ko 20 let rajnemu očetu, ki je bil preprost, a moder mož", je duhovito pripomnil - "da na slovenski univerzi, kadar bo, ne bodo predavali po slovensko, ampak po ilirsko. bi bil doživel tisti ošinek njegovih oči, ki sem se ga bal, kadar sem bil neroden. Če velja, da smo se borili za svoje vseučilišče, da bi razmahnili slovensko znanstvo in da bi vzgojili znanstveni podrastek Slovencev, ondaj pač ne storimo, kakor je storil tisti vrtnar, ki je izmoledoval vrt, da bi na njem živel, pa ga je drugemu prepustil, ko ga je dobil". Zato je menil, da je potrebno "pustiti slovenski jezik pri miru", ne pa "poizkuševati zblíževati narečja troedinega naroda" oziroma "zblížati tistega, česar še nimamo".²⁷⁴

F. Goršič je v razpravi o kulturno-jezikovnem vprašanju edini nedvoumno izjavil, da s slovenskim jezikom, zlasti pa znanstvenim, nimajo "opraviti niti Srbi niti Hrvatje".²⁷⁵ Ko se je v razpravi ponovno oglasil je posebej ostro obsodil t. i. 'evolucionarščino' - že omenjeno prepričanje v mirno, a gotovo oblikovanje enotnega jugoslovenskega knjižnega jezika. "Jezik in pravo, poleg nju pa vse, kar tvori narodov značaj", je ob tej priložnosti zapisal F. Goršič, "so stvari, ki so pokorne le večnemu zakonu postoja in razvoja". Zato je sodil, da je storil prav, ko je "razbegani javnosti povedal intuitistično, ali če hočete, bergsonistično (neposredno - op. J. P.) resnico, da smo šolobarde (neodgovorni nevedneži - op. J. P.), ako po vrazovsko gušimo zakon postoja in razvoja. Postoju in razvoju, ki bo, je graniten temelj naša pisna slovenščina", je poudaril. Vendar pa "so nekateri, ki bi radi danes videli tisto, kar bo menda jedva čez 50 let". Toda "pisna slovenščina se od razgretih misli prenapetega evolucionarja prav tako malo zaziblje", je dobrohotno pogrjal, "kakor se ne zaziblje Triglav od korakov navdušenega turista, ki bi mu rad zvišal vrh za toliko, da bi bil velikan viden iz Dževdželija".²⁷⁶

F. Goršič, ki je sodil, da je "evolucionarščina prav nepotrebna bolezen", je njene privrženca zelo resno opomnil, da je o razvojnih zakonitostih potrebno "vsaj toliko vedeti, kolikor so o njej vedeli germanizatorji. Ali ne verjamete, da bi nam bili že pred sto leti dali veliko k. k. Universität in Laibach", je spraševal, "ako bi se bili nadejali, da nas s

tem kar ponemčijo? Toda niso nam je dali, vedoč, da gre narodov razvoj svojo naravno pot, in da bi nemška univerza prej ali slej pripala narodu, ki bi postal od nje jak, kakor še nikoli ni bil. Učimo se iz tega", je opozarjal, "da bi bila evolucijonarščina, započeta od upper ten thousand (od ozkega kroga intelektualne in socialne elite - op. J. P.) dandanes ravno takšno brezplodno početje, kakor je bila v prejšnjem stoletju zabloda ilirščina". Zato je imel tudi Ilešičevo odločitev o njegovih predavanjih v hrvatsko-srbskem in v slovenskem jeziku za zablodo. Svaril je, naj se ne vdajamo "iluziji, da bodo srbski in hrvaški profesorji od svojih štirih predavanj v Ljubljani objavljali dve po slovensko". F. Goršič sicer ni odklanjal pouka srbohrvaščine na vseh šolah, pa tudi ne sestavljanja primerne jezikovne terminologije. Menil pa je, da je zgolj in samo to "naloga sedanje generacije". Na koncu je zagovornike 'evolucijonarščine' zavrnil takole: "Na vprašanje, kaj potem, sem odgovoril, da premis, ki jih bodo imeli zanamci, mi še ne vemo". Vedeti pa moramo, "da zakona razvoja ne prekucne noben fantast, naj kriči tudi na vse grlo. Kadar odgovarjam takim gorečnikom, tedaj povem, da sem Slovenec, z bolj rezkimi besedami, ki so umestne pri človeku, ki škoduje tam, kjer misli koristiti, in ki vrhu tega žali narod, v katerem se je narodil".²⁷⁷

Enako odločno kot F. Goršič sta pristajanje na enotno kulturo in enotni jugoslovanski knjižni jezik zavrnila še dva razpravljalca. Prvi, Joso Jurkovič, po izobrazbi pravnik, je idejo o skupnem jugoslovanskem jeziku označil kot "struženje kopita za enoten jugoslovanski škorenj".²⁷⁸ Ta avtor je že konec leta 1919 opozarjal, "da smo danes v Jugoslaviji tri različne individualnosti", ki so se razvijale v treh kulturno-civilizacijskih krogih - germanskem, romanskem in bizantinskem, česar ne gre prezreti.²⁷⁹ Prepričan je bil, da bo vprašanje enotnega jezika zahtevalo "precej dragocenega in nedragocenega časa, popisalo in prelilo mnogo tinte" - "življenje (pa) bo šlo svojo pot, kakor je šlo do sedaj preko podobnih enodnevnih". J. Jurkovič je opominjal, da se jezik sicer lahko "dekretira, priuči, ni se pa mogoče navzeti njegove duše, ki je usedlina in rezultanta najrazličnejših komponent in dolgih stoletij". Zato, "če se naučim danes kitajski in tudi pišem v tistem jeziku, bo duh slovenski in misel slovenska - in to je glavno. S tem torej, če začnemo pisati v Jugoslaviji samo en jezik, nismo pridobili na kulturni skupnosti nič". To je bila njegova vodilna misel. J. Jurkovič jo je nazorno pojasnil s pristavkom, "da ne bodo naši sedanji pesniki in pisatelji nikdar tako obvladali srbohrvaščine, kakor slovenščino". Poudarjal je pomen izvirne narodne miselnosti in narodne-

ga duha, ki prevevata besedno umetnost: "Če bi torej (...) hoteli urediti jezikovno vprašanje naredbenim potom po nasvetovanih predlogih", je zapisal, "bi ubili pri nas s tem vsako kulturno gibanje za par desetletij." J. Jurkovič seveda ni dvomil, da bodo tudi kasnejši slovenski rodovi brali Prešerna, Župančiča, Cankarja, "makar da se začne danes pisati v jugoslovenščini!" Vendar pa bi tako poenotenje prineslo "mного, mnogo (...) pozabljenega". A takega razvoja ni niti teoretično dopuščal. Prepričan je bil, da je "s tistimi, ki jim ni jezik nič, (...) odveč debatirati. Oni nimajo v nobenem jeziku ničesar povedati", je poudaril. "In če mislijo, da bo za njih možgane jugoslovenščina bolj plodovita, se najbrže motijo". Zato je bilo zanj razmišljanje o enotni kulturi in enotnem jeziku škodljivo, "ker taka nebodisijihtrība vprašanja (...) delajo na eni strani konfuznost, ki je je že tako dosti - in bi znala zbuditi celo animoznost (sovraštvo - op. J. P.) mesto ljubezni med nami ter Hrvati in Srbi".²⁸⁰ Na tovrstno nevarnost je opozarjal tudi drugi avtor dr. M. M. R. Težnje po vsiljevanju enotnega jugoslovanskega jezika je odklanjal, saj "ni res, da je predpogoj močne in konsolidirane države enojezičnost, kakor nam dokazuje trojezična Švica. Država je silna samo takrat", je poudarjal, "če hočejo to državljanix."²⁸¹ Uredništvo Slovenskega naroda je zapisalo, da se s stališči M. M. R. "ne strinjamo, priobčujemo pa članek, ker želimo, da se o problemu vsestransko razpravlja".²⁸² Vzrok za to uredniško opombo so verjetno bila avtorjeva nadaljnja izvajanja. M. M. R. je zavrnil jugoslovansko jezikovno enotnost tudi z zelo dobro utemeljitvijo, da je državni "*centralizem šele tedaj mogoč, ko bo preprežena naša država gosto s cestami, železnicami, telegrafi, telefoni, itd., sploh še le tedaj, ko bodo premagane časovne in prostorne razdalje v primerni stopnji, ne pa tedaj, ko bo enoten književni jezik*". Spraševal se je, "ali se sploh moremo naučiti narečja in jezika, ki nas ga niso učile naše matere" oziroma "ali naj čakamo Slovenci, da pridejo Makedonci za nami in ali si naj medtem belimo glavo z ekavskim narečjem ter štokavskim naglasom in štokavsko sintakso, čeravno vemo, da se tega ne bomo naučili nikoli popolnoma?" - "Ad vocem 'Jugosloveni'! 'Jugosloveni' ali 'Jugoslovani'?", se je ponorčeval iz srbskega zapisovanja besede 'Jugoslovan' v slovenskem liberalnem tisku.²⁸³ Na zastavljena vprašanja pa je odgovarjal nikalno in s pikrim protivprašanjem: "Ali (...) smemo iti Slovenci svojo že itak počasno pot naprej?" M. M. R. je podpiral izključno slovenski narodni in jezikovni razvoj, zato je na hitro opravil še z enim vprašanjem - uporabo latinice ali cirilice. Zanj je bilo to prav gotovo "zelo aktualno vprašanje,

dokler ima Slovenija toliko in toliko analfabetov, Banovina toliko in toliko več, Bosna in Hercegovina še več, da molčimo o Makedoniji. Res, zelo aktualen problem!”, je, ne brez ironije, končal.²⁸⁴

M. M. R. je bil tretji in zadnji med maloštevilnimi udeleženci razprave o jugoslovanskem kulturno-jezikovnem vprašanju, ki so se postavili po robu zamislim o oblikovaju enotne jugoslovanske kulture in enotnega jugoslovanskega knjižnega jezika. Razprava je namreč pokazala, da je po nastanku jugoslovanske države znotraj demokratskega političnega kroga ter med slovenskimi liberalno usmerjenimi razumniki prevladalo mnenje, da je nastopil čas popolnega in neobhodnega jugoslovanskega kulturno-jezikovnega poenotenja. Med tistimi, ki so izražali takšno stališče, je bilo opaziti razlike le v gledanju ali naj se enotna jugoslovanska kultura in jezik uveljavita takoj ali pa postopoma skozi evolucijski proces, ki naj bi s primernimi ukrepi vzpodbujal tisto, kar bi dosegel tudi razvoj sam. Mislili so seveda na uvajanje srbohrvaščine kot drugega učnega jezika v srednje šole in na ljubljansko univerzo ter kroženje profesorskega kadra po vsej državi. Pristaši drugega gledanja so bili številčnejši: uredništvo Slovenskega naroda, S. Ferjančič, F. Ilešič, R. Krivic. Kljub trdnemu prepričanju v jugoslovansko jezikovno unificiranje so ti zagovorniki ‘jezikovne evolucije’ dopuščali rabo slovenskega jezika oziroma so nasprotovali temu, da bi slovenščino kot knjižni jezik na mah opustili. Povedati pa je potrebno, da tako stališče ni omililo siceršnje narodno-unitaristične in centralistične naravnosti JDS. Kljub zavračanju takojšnje opustitve slovenskega jezika med delom liberalnih razumnikov, ki so bili blizu JDS, je namreč slovenska demokratska politika vztrajala pri svojem unitarno-centralističnem in narodno-integralističnem jugoslovanskem državnem konceptu.

Nesporno pripadnost jugoslovanskemu unitarističnemu in centralističnemu programu je slovenska JDS dokazala s svojimi političnimi izhodišči, ki jih je poudarila ob volitvah v ustavodajno skupščino Kraljevine SHS novembra 1920. V volilnem boju je JDS sledila temeljnim programskim načelom vsedržavne Demokratske stranke, ki je zahtevala enotno državo “brez kakršnih koli plemenskih, verskih in pokrajinskih razlik, zgrajeno na ideji enega enotnega naroda”.²⁸⁵ Le iz taktičnih razlogov je “poskušala svoj volilni program čimbolj prilagoditi (avtonomističnemu) razpoloženju večine slovenskega prebivalstva”.²⁸⁶ V resnici pa je bil volilni program slovenskih liberalnih demokratov “ostro preciziran v smislu centralizma”.²⁸⁷ JDS je v nasprotju z SKS in NSS, ki sta

zavračali centralizem in zagovarjali avtonomijo Slovenije,²⁸⁸ terjala eno državo, enega vladarja, en parlament in eno vrhovno oblast. Dekoncentracijo državne oblasti je dopuščala le v okviru samouprave občin, okrajev in oblasti, pa še to v glavnem le na gospodarskem področju. Odločno pa je nasprotovala pokrajinski oziroma 'plemenski' avtonomiji.²⁸⁹ Vse to so opazili tudi slovenski volilci, saj so na volitvah v konstituanto 28. novembra 1920 JDS dodelili le 7,7 odstotkov glasov, kar ji je dalo 3 poslanske mandate. Ostali dve liberalni stranki pa sta dobili četrtnino vseh oddanih glasov - SKS 21,2 odstotka in 8 poslanskih mandatorov, NSS pa 3,9 odstotkov glasov in 2 poslanska mandata.²⁹⁰ Slab volilni uspeh je JDS zakrivala z razglašanjem, da je Demokratska stranka glede na število glasov, ki jih je dobila v vsej državi najmočnejša politična organizacija v Kraljevini SHS.²⁹¹ JDS se je skrivala tudi za hudim udarcem, ki ga je na volitvah doživela SLS, saj je zmagala le z relativno večino. Dobila je samo 36,1 odstotka glasov, medtem ko je vse dotlej zmagovala z absolutno večino. To pa je kljub predzadnjemu mestu na volitvah JDS zadostovalo.²⁹² Njeni pripadniki so se zavedali, da so sestavni del stranke, ki je imela zelo ugodne politične perspektive. "Proti njej ali brez nje ne bo mogel nihče vladati", je že 26. novembra 1920 napovedovala liberalna Domovina.²⁹³ Zaradi udarca, ki ga je na volitvah doživela SLS, pa so slovenski demokratski politiki celo ocenili, da so se volitve iztekle v njihov prid. Tako je prvak JDS V. Kukovec v intervjuju neposredno po volitvah izjavil: "Sedaj smo zmagali, ker je SLS ostala v manjšini".²⁹⁴ Načelstvo slovenske JDS pa je z zadovoljstvom poudarjalo, da je z doseženim volilnim rezultatom Slovenska ljudska stranka "izgubila politično zelo važno pravico, da se na znotraj in na zunaj ne sme več predstavljati kot zastopnica slovenskega naroda in da ne sme (več) govoriti v imenu slovenskega ljudstva".²⁹⁵ To je po oceni JDS pomenilo, da "že danes lahko smelo trdimo, da je pri nas igra s partikularizmom in separatizmom definitivno izgubljena in zaigrana".²⁹⁶ Demokratska politika je v takšnih razmerah videla možnost razvoja na slovenski, pa tudi na vsedržavni jugoslovanski ravni. Toda te možnosti si je slovenska JDS lahko zagotovila le s popolno priklonitvijo interesom jugoslovanskega unitarizma in centralizma ter velikosrbske politične kombinatorike. Svojo popolno privrženost jugoslovanstvu je dokazala ob rušenju slovenske avtonomistično usmerjene Deželne vlade J. Brejca. Tako se je v prvih dveh letih po nastanku jugoslovanske države JDS pokazala kot nasprotnica vitalnih interesov slovenskega naroda. To se je zgodilo v času, ko so Slovenci

začeli spoznavati, da se bodo morali tudi v Kraljevini SHS boriti za svoj nacionalni obstoj, za avtonomijo, ohranitev slovenskega jezika in pravico do samosvoje slovenske narodne rasti.

Taka podoba največje slovenske liberalne politične stranke je bila z vidika dotedanjega slovenskega nacionalnega boja vsekakor videti precej kočljiva. Kljub temu pa odnos JDS do celotnega slovenskega nacionalnega problema ni bil povsem negativen. V letih 1919-1920 je namreč JDS tako kot ostali dve liberalni stranki in celotna slovenska politična javnost zelo prizadeto spremljala boj za slovensko zahodno in severno mejo. Ob izgubi Primorske in Koroške je pokazala iskreno in globoko občuteno narodno bolečino in skrb. Glede vprašanja Primorske in Koroške je JDS skupaj z SKS in NSS zahtevala, da se "vse od Jugoslovanov, kompaktno naseljeno sklenjeno ozemlje pridruži kraljevini SHS".²⁹⁷ To je pomenilo, da je terjala priključitev Trsta, Gorice z vsem slovenskim delom Goriške, Beljaka, Celovca, Velikovca z okolico, Maribora z Dravsko dolino, Radgone in Prekmurja k Sloveniji.²⁹⁸ JDS je svoje zahteve po vključitvi 'neodrešenega' slovenskega ozemlja v Kraljevino SHS postavljala zelo ostro. Beograjsko vlado je pozivala, naj odpokliče jugoslovansko delegacijo iz pariške mirovne konference oziroma naj raje ne podpiše mirovne pogodbe, kot da bi z njo "sprejela, da se od nas proti njihovi lastni volji odcepi najmilejše in najzavednejše brate v Primorju".²⁹⁹ Opozarjala je, da bi tak, "nam krivičen mir" predstavljal "začetek novega ogrožanja evropskega miru",³⁰⁰ "javno mnenje in vest vsega sveta" pa svarila, naj "pomisli na usodne posledice, če bi teptani narod Srbov, Hrvatov in Slovencev še *nadalje moral voditi borbo za neodrešene brate*".³⁰¹ S temi svarili je očitno mislila resno, saj je tudi ob koroškem vprašanju že na prvem sestanku zaupnikov vseh krajevnih organizacij (političnih društev) JDS 5. januarja 1919 v Mestnem domu v Ljubljani brez oklevanja zahtevala, "da se zasede vsa Koroška Slovenija po našem vojaštvu in se tam uvede naša uprava".³⁰² Ko je z znano pogodbo o razmejitvi med Kraljevino Italijo in Kraljevino SHS, sklenjeno 12. novembra 1920 v Rapallu, Primorska pripadla Italiji,³⁰³ je JDS to izgubo čutila kot največjo katastrofo, 'slovenskega dela jugoslovanskega naroda', "odkar smo Slovenci izgubili v davni davnini svojo državno samostojnost".³⁰⁴ Slovenska demokratska politika se je takrat postavila na izrazito bojno stališče in napovedala, da je s tem "končno zagledala luč sveta" jugoslovanska iredenta. "Danes se začinja dan odplačevanja in priprav na tisti srečni dan", je pisalo mladoliberalno Jutro, "ko umre ta iredenta in

se (neodrešena Primorska - op. J. P.) nerazdružno spoji z Jugoslavijo”³⁰⁵ JDS se ni mogla sprijazniti tudi z izgubo Koroške. Slovenski narod je poudarjal, da je bil plebiscit na Koroškem 10. oktobra 1920 potvorjen in izgoljufan³⁰⁶ ter zahteval, naj beograjska vlada nemudoma razglasi plebiscit za neveljavnega. Tako bo slovensko ljudstvo na Koroškem “takoj vedelo, da stoji enodušna za njim vsa Jugoslavija s svojo močno in nepremagljivo armado. (...) Še imamo zaupanje v našo državo”, je vzpodbujal Slovenski narod, “zato kvišku srca, ker glede Koroške še ni spregovorjena zadnja beseda in poskrbljeno bo, da zibelka slovenstva ne bo nikdar postala plen nemške pohlepnosti!”³⁰⁷ Taka stališča demokratske stranke do tedanjega slovenskega vprašanja so dokazovala, da je JDS v letih 1919-1920 tudi znala prisluhniti trdim in usodnim udarcem, ki so zadeli slovensko nacionalno celoto. Seveda pa je ob tem osvobodilno alternativo za primorske in koroške Slovence navezovala na jugoslovanski unitarno-centralistični nacionalni program.

OPOMBE K TRETJEMU POGLAVJU

¹ Zečević, Slovenska ljud. stranka, 241.

² Prav tam, 189.

³ Prav tam, 188.

⁴ Prav tam.

⁵ Zečević, Na zgod. prelomnici, 78.

⁶ Prav tam, 76.

⁷ M. Zečević v tej zvezi opozarja, da si je slovenska liberalna politika že pred zedinjenjem v skupno državo zlasti v srbskih političnih krogih močno prizadevala omalovaževati “dejansko politično moč in vpliv SLS v Sloveniji in v tem smislu tudi pomen te stranke kot politične zastopnice večjega dela slovenskega ljudstva”. (Zečević, Slovenska ljud. stranka, 188).

⁸ Zečević, Slovenska ljud. stranka, 242.

⁹ Zečević, Na zgod. prelomnici, 122.

¹⁰ Podrobneje glej o procesu notranje idejno-politične diferenciacije v JSDS, ki je aprila 1920 privedel do ustanovitve komunistične stranke na Slovenskem v Metod Mikuž: Razvoj slovenskih političnih strank (1918-1929) v stari Jugoslaviji. - Zgodovinski časopis, IX, 1955, 1-4, 109-110 (odslej Mikuž, Razvoj slov. pol. strank), isti, Slovenci v stari Jugoslaviji, 153-160, 164-165. France Klopčič: Velika razmejitev. Študija o nastanku komunistične stranke v Sloveniji aprila 1920 in o njeni dejavnosti od maja do septembra 1920. Ljubljana 1969, 22-68, Zečević, Na zgod. prelomnici, 122-124 in Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919-1921. Ljubljana 1980, 16-27, 38-46, 47-49, 55-73, 80-107.

¹¹ Zečević, Na zgod. prelomnici, 122, 125.

¹² Podrobneje o tem glej Mikuž, Razvoj slov. pol. strank, 121-126, isti, Slovenci v stari Jugoslaviji, 227-230, 258-261, 304-306, Toma Milenković: Socijalistička partija Jugoslavije (1921-1929). Beograd 1974, 107-109, 135-139, 163-167, 177-180, 181-182, 194-200, 214-215, 231-234, 244-248, 279-282 (odslej Milenković) in Zečević, Na zgod. prelomnici, 128, 130-132.

- ¹³ Melik. Slovenski lib. tabor, 21.
- ¹⁴ Prav tam.
- ¹⁵ Zečević. Na zgod. prelomnici, 93. O tem glej tudi isti. Slovenska ljud. stranka, 260.
- ¹⁶ Mikuž. Slovenci v stari Jugoslaviji, 194.
- ¹⁷ Janko Prunk: Politične koncepcije slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji. - Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, 1-2, 119. (Odslej Prunk. Politične koncepcije).
- ¹⁸ Prav tam. O takih ocenah vodilnih predstavnikov SLS glej tudi Mikuž. Razvoj slov. pol. strank, 113.
- ¹⁹ Zečević. Na zgod. prelomnici, 93.
- ²⁰ Zečević. Na zgod. prelomnici, 93. Glej tudi op. 62 na tej strani.
- ²¹ Kmetijski list, 17.7.1919.
- ²² Kmetijski list, 11.9.1919.
- ²³ Kmetijski list, 7.8.1919. - K temu dodajam zanimivost, da je SKS, ki je bila posebej občutljiva na namigovanja o svojih domnevnih zvezah z JDS, v strankinem glasilu Kmetijski list objavila duhovito ponudbo, da tisti, ki "bi se potrudil dokazati, da so imeli liberalci pri ustanovitvi naše stranke res kaj opraviti" - "zaslužil bi 10.000 kron, ki smo jih za take dokaze obljubili takoj izplačati". (Kmetijski list, 11.9.1919).
- ²⁴ Domovina, 14.5.1920.
- ²⁵ Zečević. Na zgod. prelomnici, 93. O tem glej tudi Albin Prepeluh: Kmetijski pokret med Slovenci po prvi svetovni vojni. Ljubljana 1928, 7-9. (Odslej Prepeluh. Kmetijski pokret po 1. sv. vojni).
- ²⁶ Miroslav Stiplovšek: Slovenske politične stranke in njihovi kmečki programi 1918-1920. - Jugoslovenski istorijski časopis, 1973, 3-4, 196. (Odslej Stiplovšek. Kmečki programi).
- ²⁷ Kmetijski list, 17.7.1919.
- ²⁸ Erjavec, Slovenci, 95-96.
- ²⁹ Melita Pivec: Programi političnih strank in statistika volitev. - Slovenci v desetletju 1918-1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Ljubljana 1928, 364. (Odslej Pivec).
- ³⁰ Stiplovšek. Kmečki programi, 197.
- ³¹ Prepeluh. Kmetijski pokret po 1. sv. vojni, 9.
- ³² Zečević. Na zgod. prelomnici, 94. Pivec, 364. Glej tudi Stiplovšek. Kmečki programi, 197-198. O programu SKS glej tudi Prepeluh. Kmetijski pokret po 1. sv. vojni, 8-9, 11, 15.
- ³³ V zvezi z vprašanjem agrarne reforme M. Stiplovšek opozarja, da so bili vodilni predstavniki SKS "privatno" vse prej kot pristaši nagle in radikalne agrarne reforme". (Stiplovšek. Kmečki programi, 198). - O pogledih SKS na agrarno reformo glej tudi Zdenko Čepič: Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945-1948). Maribor 1995, 40-41.
- ³⁴ Prepeluh. Kmetijski pokret po 1. sv. vojni, 15.
- ³⁵ O tem glej prav tam, 11, 13.
- ³⁶ Narodni socialist, 1.5.1919.
- ³⁷ Narodni socialist, 16.8.1919.
- ³⁸ Jugoslavija, 25.1.1920.
- ³⁹ Jugoslavija, 27.11.1920.
- ⁴⁰ Zelo dobro oznako dnevnika Jugoslavija glej v Zečević, Na zgod. prelomnici, 116.
- ⁴¹ Jugoslavija, 24.9.1920.
- ⁴² Miroslav Stiplovšek: Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem. Od začetkov strokovnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije (1868-1945). Maribor 1989, 20. (Odslej Stiplovšek. Zgodovina sind. gibanja na Slovenskem).
- ⁴³ Prav tam, 20, 28-29. O tem glej tudi Miroslav Stiplovšek: Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918-1922. Pregled razvoja in delovanja strokovnih organizacij v jugoslovenskem delu Slovenije od prevrata 1918 do ponovne utrditve revolucionarnih strokovnih organizacij konec 1922. Ljubljana 1979, 333.

- ⁴⁴ Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 338.
- ⁴⁵ Jugoslavija, 27.11.1920.
- ⁴⁶ Jugoslavija, 25.1.1920.
- ⁴⁷ Zečevič, Na zgod. prelomnici, 109.
- ⁴⁸ Prav tam.
- ⁴⁹ Jugoslavija, 27.11.1920.
- ⁵⁰ Jugoslavija, 25.1.1920.
- ⁵¹ Pivec, 366. Zečevič, Na zgod. prelomnici, 109.
- ⁵² Jugoslavija, 25.1.1920.
- ⁵³ Mikuž, Razvoj slov. pol. strank, 113.
- ⁵⁴ Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 289.
- ⁵⁵ Nova pravda, 5.11.1920.
- ⁵⁶ Prav tam.
- ⁵⁷ Slovenski narod, 23.11.1920.
- ⁵⁸ Kmetijski list, 21.10.1920.
- ⁵⁹ Prav tam.
- ⁶⁰ Kmetijski list, 17.7.1919.
- ⁶¹ Kmetijski list, 21.10.1920.
- ⁶² Kmetijski list, 25.11.1920.
- ⁶³ Kmetijski list, 21.10.1920.
- ⁶⁴ Prav tam.
- ⁶⁵ Mikuž, Razvoj slov. pol. strank, 113.
- ⁶⁶ Jugoslavija, 22.1.1919.
- ⁶⁷ Jugoslavija, 20.12.1918.
- ⁶⁸ Jugoslavija, 22.12.1918.
- ⁶⁹ Jugoslavija, 1.3.1919.
- ⁷⁰ Jugoslavija, 28.2.1919.
- ⁷¹ Jugoslavija, 20.2.1919.
- ⁷² Prav tam.
- ⁷³ Jugoslavija, 2.3.1919.
- ⁷⁴ Prav tam.
- ⁷⁵ V Jugoslaviji in uradnem glasilu NSS Nova pravda, najdemo v času od dokončne ustanovitve NSS 7. 12. 1919 pa do volitev v ustavodajno skupščino 28. 11. 1920 zelo malo člankov, v katerih bi omenjali jugoslovansko integralistično nacionalno idejo. Pa tudi v teh primerih nista ne Jugoslavija ne Nova pravda jugoslovanskemu nacionalnemu integralizmu namenjali posebnega mesta, še manj pa ga postavljali za načelo, ki bi določalo smisel nacionalnega življenja Slovencev, Hrvatov in Srbov v Kraljevini SHS. Ob takih priložnostih sta se omejili na uporabo unitarističnih pojmov 'jugoslovanska plemena' in 'slovenski del jugoslovanskega naroda'. - Glej Jugoslavija, 25.1.1920 in Nova pravda, 23.10.1920.
- ⁷⁶ Jugoslavija, 25.1.1920.
- ⁷⁷ Nova pravda, 28.11.1920.
- ⁷⁸ Nova pravda, 29.5.1920.
- ⁷⁹ Jugoslavija, 16.12.1920.
- ⁸⁰ Nova pravda, 23.10.1920.
- ⁸¹ Jugoslavija, 21.12.1920.
- ⁸² Nova pravda, 12.6.1920.
- ⁸³ Nova pravda, 23.10.1920.
- ⁸⁴ Prav tam.
- ⁸⁵ Nova pravda, 12.6.1920.
- ⁸⁶ Jugoslavija, 18.2.1919.

- ⁸⁷ Slovenski narod, 24.12.1918.
- ⁸⁸ Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 242-243.
- ⁸⁹ Slovenski narod, 7.1.1919.
- ⁹⁰ Slovenski narod, 6.1.1919.
- ⁹¹ Branislav Gligorijević: *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd 1970, 31. (Odslej Gligorijević, Demokratska stranka).
- ⁹² Hrvoje Matković: *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*. Zagreb 1972, 36. (Odslej Matković).
- ⁹³ Gligorijević, Demokratska stranka, 32.
- ⁹⁴ Prav tam, 31-32.
- ⁹⁵ O tem glej Gligorijević, Demokratska stranka, 35-46, Matković, 38.
- ⁹⁶ Gligorijević, Demokratska stranka, 32.
- ⁹⁷ Matković, 36.
- ⁹⁸ Prav tam, 39, 36.
- ⁹⁹ Slovenski narod, 29.1.1919.
- ¹⁰⁰ Prav tam.
- ¹⁰¹ O tem glej Gligorijević, Demokratska stranka, 49, op. 127, Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 247, op. 180, Matković, 39.
- ¹⁰² Gligorijević, Demokratska stranka, 51.
- ¹⁰³ Matković, 38, 39.
- ¹⁰⁴ Prav tam.
- ¹⁰⁵ Slovenski narod, 22.2.1919.
- ¹⁰⁶ Slovenski narod, 20.2.1919.
- ¹⁰⁷ Slovenski narod, 22.2.1919.
- ¹⁰⁸ Gligorijević, Demokratska stranka, 49.
- ¹⁰⁹ Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 248.
- ¹¹⁰ Slovenski narod, 18.2.1919.
- ¹¹¹ Prav tam.
- ¹¹² Ustanovne konference JDS 15. in 16. 2. 1919 v Sarajevu so se iz Slovenije udeležili podpredsednik slovenske JDS V. Kukovec, tajnik načelstva JDS dr. Pavel Pestotnik, njegov namestnik in glavni urednik Slovenskega naroda ter minister za konstituanto A. Kramer, član načelstva JDS A. Ribnikar in Ivan Kavčič. Njihova vloga na konferenci je bila precej vidna, saj sta bila ob tej priložnosti včasni odbor JDS izbrana A. Kramer in A. Ribnikar. Slednji je bil izvoljen tudi za enega izmed podpredsednikov ožjega izvršnega odbora JDS, za enega od tajnikov tega odbora pa je bil izvoljen tudi P. Pestotnik. - Slovenski narod, 18.2. in 19.2.1919.
- ¹¹³ Slovenski narod, 19.2.1919.
- ¹¹⁴ Gligorijević, Demokratska stranka, 51.
- ¹¹⁵ Matković, 39.
- ¹¹⁶ Prav tam, 40. - Podrobneje glej o značaju, sestavi in delovanju začasnega narodnega predstavništva v: Čulinović, Jugoslavija između dva rata, 1, 203-221, Branislav Gligorijević: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*. Beograd 1979, 17-65 (odslej Gligorijević, *Parlament i političke stranke*) in Neda Engelsfeld: *Prvi parlament Kraljestva Srba, Hrvata i Slovenaca - Privremeno narodno predstavništvo*. Zagreb 1989, 5, 9-11, 71-274. (Odslej Engelsfeld).
- ¹¹⁷ Gligorijević, Demokratska stranka, 76.
- ¹¹⁸ Podrobneje glej o procesu, ki je vodil k oblikovanju enote in vsedržavne JDS v Gligorijević, Demokratska stranka, 56-76, Matković, 39-40 in Engelsfeld, 113-115.
- ¹¹⁹ Gligorijević, Demokratska stranka, 79.
- ¹²⁰ Prav tam, 68.
- ¹²¹ Prav tam, 69-70.

¹²² Gligorijević, *Demokratska stranka*, 94-95. Glej tudi Engelsfeld, 115-117.

¹²³ Matković, 42.

¹²⁴ Janko Pleterški v svojem obsežnem delu *Nacije Jugoslavija revolucija opozarja, da je na ideološko načelo jugoslovanskega nacionalnega unitarizma en narod - ena država med drugim vplivala tudi "široko razprostranjena identifikacija države in naroda v liberalni Evropi, ki je po prvi svetovni vojni obrodila svoj unitaristični plod tudi v Jugoslaviji". Jugoslovanski nacionalni unitarizem, ki ga je v Kraljevini SHS najbolj dosledno zagovarjala JDS, je torej nastal tudi na osnovi nekritično sprejete tradicije nemškega in italijanskega državnega zedinjenja, ki je uveljavljalo geslo „ena Nemčija enega nemškega naroda, ena Italija enega italijanskega naroda!“ J. Pleterški pojasnjuje, da se je jugoslovanski nacionalni unitarizem zgledoval tudi pri drugih evropskih državnih modelih, in sicer pri modelu angleške, francoske in španske države, ki so bili prav tako "povezani s tezo o enem angleškem, francoskem in španskem narodu". - Pleterški, *Nacije-Jugoslavija-revolucija*, 177.*

¹²⁵ Gligorijević, *Demokratska stranka*, 76-77.

¹²⁶ *Slovenski narod*, 18.2.1919.

¹²⁷ *Slovenski narod*, 21.2.1919.

¹²⁸ *Slovenski narod*, 3.3.1919.

¹²⁹ *Slovenski narod*, 8.7.1919. - Pripominjam, da D. Puc ni bil edini vodilni predstavnik slovenskega dela JDS, ki je v tem času javno in odločno podpiral idejno stališče vsejugoslovanske Demokratske stranke o enem narodu in eni državi. Enaka stališča je namreč izrekel tudi mladoliberalni prvak G. Žerjav na shodi JDS 7. 3. 1920 v Mariboru. Opozoril je, da sta "narod (nacija) in država (...) istovetna. Država Srbov, Hrvatov in Slovencev". je pojasnjeval G. Žerjav, zato "pozna le en narod: narod Srbov, Hrvatov in Slovencev". (*Slovenski narod*, 11.3.1920).

¹³⁰ *Slovenski narod*, 8.7.1919.

¹³¹ *Slovenski narod*, 7.7.1919.

¹³² Organizacijski red Jugoslovanske demokratske stranke. Ljubljana 1918, 10, 11.

¹³³ *Slovenski narod*, 7.7.1919.

¹³⁴ Zečević, *Na zgod. prelomnici*, 184.

¹³⁵ *UL NV SHS*, 8.2.1919.

¹³⁶ *Prav tam*.

¹³⁷ *UL NV SHS*, 13.3.1919.

¹³⁸ Sergij Vilfan: *Pravna zgodovina Slovencev. Od naselive do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana 1961, 470.

¹³⁹ *UL NV SHS*, 13.3.1919. - O delovanju slovenske Narodne vlade, zlasti pa kasnejših deželnih vlad v letih 1919-1921 glej podrobneje Bojan Balkovec: *Prva slovenska vlada 1918-1921*. Ljubljana 1992, 33-183. Posebej o delovanju slovenske Narodne vlade v času obstoja Države SHS novembra 1918 glej Pernušek, *Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918*, 55-74, isti, *Država SHS*, 196-208, isti, *Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci*, 45-60.

¹⁴⁰ Zečević, *Na zgod. prelomnici*, 187.

¹⁴¹ Gligorijević, *Demokratska stranka*, 85.

¹⁴² Zečević, *Na zgod. prelomnici*, 187. - Podrobneje glej o likvidaciji Narodne vlade in oblikovanju Dežele vlade za Slovenijo str. 183-188. Glej tudi isti, *Slovenska ljud. stranka*, 209-211, 220-224, 227.

¹⁴³ Zečević, *Na zgod. prelomnici*, 186.

¹⁴⁴ Zečević, *Slovenska ljud. stranka*, 238.

¹⁴⁵ Podrobneje glej o poskusu, da bi oktroirali t. i. začasno ustavo Kraljevine SHS ter o odzivu slovenske politike, zlasti SLS na to potezo beograjske vlade v Engelsfeld, 50-53 in Zečević, *Slovenska ljud. stranka*, 234-239.

¹⁴⁶ *Grada II*, 674.

¹⁴⁷ *Prav tam*, 675.

- ¹⁴⁸ Brejc, 166.
- ¹⁴⁹ Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 225.
- ¹⁵⁰ O tem glej podrobneje Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 225-227.
- ¹⁵¹ Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 225. O tem glej tudi isti, Na zgod. prelomnici, 188 in Engelsfeld, 265.
- ¹⁵² Brejc, 166.
- ¹⁵³ Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 225.
- ¹⁵⁴ Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 225-227.
- ¹⁵⁵ Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 227.
- ¹⁵⁶ Stenografske beleške Privremenog narodnog predstavništva Kraljestva SHS, Zagreb 1920, 38. redni sestanek, 18.6.1919, 966-978. (Odslej Sten. bel. PNP).
- ¹⁵⁷ Prav tam, 976.
- ¹⁵⁸ Prav tam, 966.
- ¹⁵⁹ Prav tam, 966, 976.
- ¹⁶⁰ Engelsfeld, 235.
- ¹⁶¹ Podrobneje o tem glej Engelsfeld, 158, 235, 251.
- ¹⁶² Zečevič, Na zgod. prelomnici, 188.
- ¹⁶³ Gligorijević, Demokratska stranka, 136.
- ¹⁶⁴ Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 253.
- ¹⁶⁵ Domovina, 18.4.1919.
- ¹⁶⁶ ARS, DVS, Zapisnik 119. seje deželne vlade za Slovenijo, 27. avgusta 1919.
- ¹⁶⁷ Brejc, 213.
- ¹⁶⁸ Prav tam.
- ¹⁶⁹ ARS, DVS, Zapisnik 127. seje deželne vlade za Slovenijo, 22. oktobra 1919.
- ¹⁷⁰ ARS, DVS, Zapisnik 131. seje deželne vlade za Slovenijo, 31. oktobra 1919.
- ¹⁷¹ Take zahteve je predsednik Deželne vlade J. Brejc med drugim odklanjal še z pojasnilom, "da okolnost, da se je centralna vlada v Beogradu spremenila, ni (s) stališča članov deželne vlade, ki zastopajo Slovensko ljudsko stranko, noben političen razlog za demisijo celokupne deželne vlade". (ARS, DVS, Zapisnik 131. seje deželne vlade za Slovenijo, 31. oktobra 1919).
- ¹⁷² ARS, DVS, Zapisnik 133. seje deželne vlade 5. novembra 1919.
- ¹⁷³ Uradni list deželne vlade za Slovenijo, 11.11.1919. (Odslej UL DVS).
- ¹⁷⁴ Gligorijević, Demokratska stranka, 137.
- ¹⁷⁵ UL DVS, 21.2.1920.
- ¹⁷⁶ Prav tam.
- ¹⁷⁷ Dragotin Trstenjak: Uprava v Sloveniji. - Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939, 111.
- ¹⁷⁸ O tem glej Brejc, 213-214.
- ¹⁷⁹ Prav tam. - Brejčeva prizadevanja po ohranitvi avtonomije Dežele vlade so pri liberalcih vzbujala velik odpor, kar najbolje kaže zelo kategorična, javno zapisana zahteva I. Tavčarja, ki je terjal, "da bi v primeru, ko bi se buniła ljubljanska vlada", moral poznati "ministrski predsednik samo eno pot: brzojaviti generalu Dokiću (Đura Dokić, komandant dravske divizijske oblasti v Ljubljani - op. J. P.), da vrže puntarja (J. Brejca - op. J. P.) v ljubljanski vladni palači v ječo in železje". (Slovenski narod, 19.9.1920).
- ¹⁸⁰ O tem glej Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 345-346.
- ¹⁸¹ Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 361.
- ¹⁸² Prav tam.
- ¹⁸³ Zečevič, Na zgod. prelomnici, 225.
- ¹⁸⁴ Brejc, 213.
- ¹⁸⁵ Prav tam.
- ¹⁸⁶ Zečevič, Na zgod. prelomnici, 225. - O kulturno-prosvetni politiki slovenskih demokratov v začetku dvajsetih let glej podrobneje Dolenc, Kulturni boj, 142-143, 159-162.

- ¹⁸⁷ Narte Velikonja: Razvoj šolske uprave. - Slovenci v desetletju 1918-1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Ljubljana 1928, 710 in op. 11 na tej strani. (Odslej Velikonja).
- ¹⁸⁸ Velikonja, 710.
- ¹⁸⁹ Podrobneje o tem glej Zečević. Na zgod. prelomnici, 225 in Velikonja, 710.
- ¹⁹⁰ Zečević, Na zgod. prelomnici, 226. Glej tudi Velikonja, 714 in Dolenc, Kulturni boj, 160. - O Pribičevićevi kulturno-prosvetni politiki glej podrobneje Dolenc, Kulturni boj, 138-142, 153, 155-159, 163.
- ¹⁹¹ Slovenski narod, 7.7.1919.
- ¹⁹² Slovenski narod, 14.9.1920.
- ¹⁹³ Slovenski narod, 3.4.1919.
- ¹⁹⁴ Slovenski narod, 19.7.1919.
- ¹⁹⁵ Slovenski narod, 19.9.1920.
- ¹⁹⁶ Slovenski narod, 14.9.1920.
- ¹⁹⁷ Jutro, 22.10.1920.
- ¹⁹⁸ Jutro, 3.11.1920.
- ¹⁹⁹ Jutro, 30.9.1920.
- ²⁰⁰ Domovina, 26.6.1920.
- ²⁰¹ Jutro, 22.10.1920.
- ²⁰² Prav tam.
- ²⁰³ Domovina, 26.6.1920.
- ²⁰⁴ Jutro, 30.9.1920.
- ²⁰⁵ Jutro, 3.11.1920.
- ²⁰⁶ Taka stališča so slovenski liberalni predstavniki zastopali tudi v začasnem narodnem predstavništvu Kraljevine SHS, kjer je minister za konstituantno A. Kramer junija 1919 opozoril, "da Narodno Predstavništvo ne more v času, ko se ustvarja enotnost države, dopustiti da se državne kompetence zopet delijo in razdrobijo in da se ustvarjajo nove pokrajinske avtonomne kompetence". - Sten. bel. PNP, 40. r.s., 21.6.1919, 1007.
- ²⁰⁷ Slovenski narod, 21.2.1919.
- ²⁰⁸ Slovenski narod, 3.3.1920.
- ²⁰⁹ Jutro, 29.10.1920.
- ²¹⁰ Slovenski narod, 29.2.1920.
- ²¹¹ Jutro, 6.11.1920.
- ²¹² Jutro, 21.11.1920.
- ²¹³ Jutro, 4.11.1920.
- ²¹⁴ Slovenski narod, 3.12.1918.
- ²¹⁵ Slovenski narod, 15.2.1919.
- ²¹⁶ Jutro, 5.11.1920, Slovenski narod, 4.3.1920. - Stališče slovenskih liberalcev, naj bodo Slovenci, Hrvati in Srbi enakopravni državljani in naj Srbi nad Hrvati in Slovenci nimajo nadoblasti, je najbolj slikovito predstavil I. Tavčar, ko je na predvolilnem govoru 5. 11. 1920 v zvezi z jugoslovanskimi oboroženimi silami dejal: "Armada ne ho smela tvoriti, kakor se sedaj časih pripeti, samostojno državico v državi. Tudi ne ho smela biti monopol za eno samo pleme (Srbe - J. P.), tako da bodo po sprejetju ustave morale v hipu pasti tiste sramotne, kulturi in vsaki ljubezni do skupne domovine naravnost v obraz bijoče razmere, kakor jih doživljamo dandanes, ko se slovenski častniki iz služb pode in preganjajo kakor brezpravne pare. Tudi za armado zahtevamo popolno enakopravnost, in ustava mora Slovincem omogočiti, da postanejo enakopravni člani naše vojske, da se jim godi kakor vsakemu drugemu državljanu, tako da končno postane Slovenec makari še celo general Dravske divizije!" (Slovenski narod, 7.11.1920).
- ²¹⁷ V tej zvezi navajam stališče enega izmed najvidnejših slovenskih liberalnih politikov, V. Ravniharja, ki je opozarjal, da "kar bomo deležni ugodnosti in dobrot samostojne in prednosti uživajoče države, vse to gre na račun Srbije". (Slovenski narod, 19.7.1919). Podobno stališče je

zagovarjal tudi A. Loboda (A. Melik), ki je leta 1919 v Ljubljanskem zvonu poudarjal, da je bila vloga Slovencev med prvo svetovno vojno in pred njo "malo častna za naše nacionalno ime", "da smo kljub temu dosegli v Jugoslaviji lastno državnost, pa je glavna zasluga - to si mirno priznamo - srbskega dela našega naroda, ki je edini med nami razumel položaj in je bil na dogodke popolnoma pripravljen". (Anton Loboda: O našem notranjepolitičnem stanju. - Ljubljanski zvon, XXXIX. 1919, 1, 25).

²¹⁸ Jutro, 5.11.1920.

²¹⁹ Prav tam.

²²⁰ Jutro, 25.9.1920.

²²¹ Jutro, 5.11.1920.

²²² Gligorijević, Demokratska stranka, 77. - Podrobneje glej o medsebojnem političnem razmerju med JDS in Narodno radikalno stranko ter o razlikah, ki so med njima obstajale o vprašanju jugoslovanstva in jugoslovanske politike, str. 62, 77-78.

²²³ Engelsfeld, 115.

²²⁴ Domovina, 18.4.1919.

²²⁵ Jutro, 4.11.1920.

²²⁶ Zečević, Slovenska ljud. stranka, 249.

²²⁷ Dragoslav Janković: Društveni i politički odnosi u kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), I.XII.1918 - 2.IV.1919. - Istorija XX veka, 1, 1959, 114. Navajam po Zečević, Slovenska ljud. stranka, 249.

²²⁸ Slovenski narod, 3.3.1919.

²²⁹ Slovenski narod, 28.9.1920.

²³⁰ Slovenski narod, 30.10.1920.

²³¹ Slovenski narod, 26.9.1920. - Podobno stališče je I. Tavčar zagovarjal tudi kot nosilec kandidatne liste JDS za mesto Ljubljana na predvolilnem zboru, ki ga je 5. 11. 1920 JDS pripravila ob volitvah v konstituanto. Takrat je poudaril: "Vse nič ne pomaga: po naši ustavi mora biti naša država monarhija z dinastijo Karagjorgjevičev!" (Slovenski narod, 7.11.1920).

²³² Slovenski narod, 28.2.1919. Glej tudi Slovenski narod, 5.2.1919.

²³³ Slovenski narod, 19.9.1920. - Pripominjam, da voditelj Hrvatske republikanske seljačke stranke S. Radić v zaporu ni preživel dveh let, kot je zapisal I. Tavčar, pač pa 11 mesecev. S. Radić je bil aretiran na zahtevo notranjega ministra S. Pribičevića, ker je naslovil na francosko vojaško misijo apel, v katerem je oporekal pravno veljavnost akta o jugoslovanskem zedinjenju 1. 12. 1918. V zaporu je bil od 25. 3. 1919 do 27. 2. 1920.

²³⁴ Slovenski narod, 2.3.1920.

²³⁵ Slovenski narod, 7.1.1919.

²³⁶ Slovenski narod, 11.3.1920.

²³⁷ Slovenski narod, 30.10.1920.

²³⁸ Jutro, 23.11.1920.

²³⁹ Slovenski narod, 12.7. in 14.7. 1919.

²⁴⁰ Slovenski narod, 29.4.1920 in Jugoslavija, 28.4.1920.

²⁴¹ Slovenski narod, 7.3.1919.

²⁴² Slovenski narod, 10.12.1919. - V ponazoritev, kako močno so bili najvidnejši predstavniki slovenske JDS prepojeni z idejo jugoslovanske nacionalne enotnosti, opozarjam na misel V. Ravniharja, ki je izjavil, da mora naš "eminentni skupni interes", predstavljati "volja (...), da si v okviru svojih državnih granic vzgojimo velik edinstveni narod" - "enega mišljenja, ene volje in enega imena". Zmagà ho naša, je pisal V. Ravnihar, "kedar bode sleherni Šumadinec ali pa naš Gorjanec nosil v svoji duši svojo: grande nation!" (Slovenski narod, 23.3. in 4.4.1920).

²⁴³ Slovenski narod, 28.9.1920.

²⁴⁴ Drago Stepišnik: Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem. Ljubljana 1968, 164. (Odslej Stepišnik).

- ²⁴⁵ Podrobneje glej o sokolski ideji ter razvoju sokolske organizacije na Slovenskem v času do ustanovitve jugoslovanske države in med leti 1918-1941 v Engelberti Gangl: *O sokolski ideji. - Prednašky v I. škole Svazu Slovanske Sokolstvo ve dnech 22. - 26. kvetna 1927. Praga 1929. 17-23, prav tam. Ivan Bajželj: Zgodovina Sokolstva. 30-35 (odslej Bajželj), Jubilejna razstava Ljubljanskega Sokola ob 70 letnici 1933. 1-4, Stepišnik. 48-56, 82-121, 160-180. Josip Rus Andrej: Pričevanja in spomini. O sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji. Besedila uredil ter uvodno študijo in opombe napisal mag. Jurij Perovšek. Ljubljana 1989. 69-70. 259-260 (odslej Rus), Maja Dokl Marin: Zdrava duša v zdravem truplu. 130 let Južnega Sokola. - Delo. 6.-8., 10.-15., 17.-24. 1994 in Dolenc, Kulturni boj. 263-277.*
- ²⁴⁶ Rus, 69, 70.
- ²⁴⁷ Slovenski narod, 2.8., 3.8. in 29.8.1920.
- ²⁴⁸ Bajželj, 33. O tem glej tudi Vekoslav Bučar: Dr. Ivan Oražen. Ljubljana 1931, 21.
- ²⁴⁹ Slovenski narod, 2.9.1920. - O resolucijah, sprejetih na prvem pokrajinskem sokolskem zletu 29. in 30. 8. 1920 v Mariboru, glej tudi Dolenc, Kulturni boj, 270-271.
- ²⁵⁰ Slovenski narod, 29.8.1920.
- ²⁵¹ Slovenski narod, 17.12.1918.
- ²⁵² Prav tam.
- ²⁵³ Slovenski narod, 28.7.1919.
- ²⁵⁴ Prav tam.
- ²⁵⁵ Slovenski narod, 26.7.1919.
- ²⁵⁶ Slovenski narod, 28.7.1919.
- ²⁵⁷ O tej razpravi piše tudi E. Dolenc. Glej Dolenc, Kulturni boj, 131-133.
- ²⁵⁸ Slovenski narod, 1.5.1920.
- ²⁵⁹ Slovenski narod, 13.5.1920.
- ²⁶⁰ Slovenski narod, 13.5.1920.
- ²⁶¹ Prav tam.
- ²⁶² Slovenski narod, 29.8.1920.
- ²⁶³ Slovenski narod, 13.5.1920.
- ²⁶⁴ Slovenski narod, 4.5.1920.
- ²⁶⁵ Prav tam.
- ²⁶⁶ Slovenski narod, 16.5.1920.
- ²⁶⁷ Prav tam.
- ²⁶⁸ Slovenski narod, 11.8.1920.
- ²⁶⁹ Slovenski narod, 28.5.1920.
- ²⁷⁰ Prav tam.
- ²⁷¹ Slovenski narod, 15.7.1920.
- ²⁷² Prav tam. - Z izrazom volapik je mišljen največ na angleškem jeziku sloneč umetni mednarodni jezik volapük, ki ga je okoli l. 1879 sestavil J. M. Schleyer. Volapük je kasneje izpodrinil esperanto.
- ²⁷³ Slovenski narod, 15.7.1920.
- ²⁷⁴ Slovenski narod, 5.5.1920.
- ²⁷⁵ Prav tam.
- ²⁷⁶ Slovenski narod, 23.5.1920.
- ²⁷⁷ Prav tam.
- ²⁷⁸ Slovenski narod, 19.5.1920.
- ²⁷⁹ Slovenski narod, 14.12.1919.
- ²⁸⁰ Slovenski narod, 19.5.1920.
- ²⁸¹ Slovenski narod, 4.7.1920.
- ²⁸² Prav tam.
- ²⁸³ Slovenski narod, 4.7.1920. - S klicem ad vocem (k besedi) 'Jugosloveni!' je M. M. R. verjetno želel izraziti svoje nasprotovanje unitarističnemu razumevanju jugoslovanstva, ki se je kazalo tudi z

zapisovanjem pojmov 'Jugoslovan' in 'jugoslovanski' v srbski obliki, torej 'Jugosloven' in 'jugoslovenski'. J. Pleterški opozarja, da sta zaradi unitaristične agitacije liberalcev dobila pojma 'Jugosloven' in 'jugoslovanski' med Slovenci pejorativen pomen. Na to je M. M. R. očitno želel opozoriti. Pojma 'Jugoslovan' in 'jugoslovanski', zapisana in izrečena v slovenski obliki, sta namreč zadržala svoj prvotni pozitivni značaj jugoslovanske solidarnosti in pripadnosti jugoslovanski državni skupnosti. Pisana in govorjena v srbski obliki, ki so jo uporabljali liberalni propagandisti, pa sta postala sinonim za unitaristično politično tezo. J. Pleterški pristavlja, da so bili na ta način vsi Slovenci v Jugoslaviji 'Jugoslovani', medtem ko so bili 'Jugosloveni' med njimi samo unitaristi. - Glej Pleterški, *Nacije-revolucija-Jugoslavija*, 221.

²⁵⁴ Slovenski narod, 4.7.1920.

²⁵⁵ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, 75. isti, *Demokratska stranka*, 189. O oblikovanju političnega programa Demokratske stranke v letih 1919-1921 in o programu samem glej podrobneje Gligorijević, *Demokratska stranka*, 176-177.

²⁵⁶ Zečević, *Slovenska ljud. stranka*, 334. O tem glej podrobneje str. 333-334.

²⁵⁷ Pivec, 362.

²⁵⁸ Nova pravda, 23.10.1920. *Kmetijski list*, 21.10.1920.

²⁵⁹ Slovenski narod, 14.9.1920. *Jutro*, 6.11.1920.

²⁶⁰ Zečević, *Slovenska ljud. stranka*, 342. Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, 89. O volitnih rezultatih, ki so jih dosegle slovenske liberalne stranke, glej tudi Vasilij Melik: Izidi volitev v konstituantno leta 1920. - *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, III, 1962, 1, 53. (Odslej Melik, *Izidi volitev*).

²⁶¹ Na volitvah v ustavodajno skupščino 28. 11. 1920 je vsedržavna JDS dobila 319.448 (19,7%) glasov in 92 poslanskih mandatov. Pašičeva Narodna radikalna stranka je dobila 284.375 (17,7%) glasov in 91 poslanskih mandatov. KPJ 198.736 glasov in 58 poslanskih mandatov. HRSS 280.590 (14,3%) glasov in 50 poslanskih mandatov itd. (Zečević, *Slovenska ljud. stranka*, 343. Gligorijević, *Demokratska stranka*, 191-192). - Podrobneje glej o rezultatih volitev v konstituantno v celi državi Melik, *Izidi volitev*, 54-57.

²⁶² Na volitvah v ustavodajno skupščino so stranke v Sloveniji dobile naslednje število glasov: največ jih je dobila SLS, za katero je volilo 57.174 (36,1%) volitnih upravičencev, kar ji je dalo 14 poslanskih mandatov. Sledile so ji SKS, ki je dobila 33.577 (21,2%) glasov in 8 poslanskih mandatov. JSDS, ki je dobila 30.577 (19,3%) glasov in 6 poslanskih mandatov, KPJ, ki je dobila 16.376 (10,3%) glasov in 5 poslanskih mandatov, JDS, ki je dobila 12.328 (7,7%) glasov in 3 poslanske mandate ter NSS, ki je dobila 6.187 (3,9%) glasov in 2 poslanska mandata. - Glej Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, 89. Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, 195. Podrobneje glej o rezultatih volitev v konstituantno v Sloveniji Melik, *Izidi volitev*, 45-54.

²⁶³ *Domovina*, 26.11.1920.

²⁶⁴ Slovenski narod, 4.12.1920.

²⁶⁵ Slovenski narod, 4.12.1920.

²⁶⁶ Slovenski narod, 30.11.1920.

²⁶⁷ Slovenski narod, 7.7.1919. (O tem glej tudi Slovenski narod, 7.1. in 3.3.1919 in *Domovina*, 13.6.1919). O enakih zahtevah SKS in NSS glej *Kmetijski list*, 7.9. in 21.10. 1920 in *Nova pravda*, 18.12.1920.

²⁶⁸ Slovenski narod, 3.3.1919.

²⁶⁹ Slovenski narod, 3.3. in 7.7. 1919, *Domovina*, 13.6.1919.

²⁷⁰ *Domovina*, 13.6.1919.

²⁷¹ Slovenski narod, 3.3.1919.

²⁷² Slovenski narod, 6.1. in 7.1.1919.

²⁷³ O tem glej podrobneje *Rapalski ugovor i Sporazum i konvencije između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije*. Beograd 1923, 54 str. (Gradivo je objavljeno v italijanskem, francoskem in srbskem oziroma hrvaškem jeziku).

⁸⁰⁴ *Slovenski narod*, 17.11.1920.

⁸⁰⁵ *Jutro*, 19.11.1920.

⁸⁰⁶ *Slovenski narod*, 14.10. in 15.10.1920.

⁸⁰⁷ *Slovenski narod*, 14.10.1920.

POGLEDI SLOVENSКИH LIBERALNIH STRANK NA DRŽAVNO UREDITEV V ČASU ZASEDANJA USTAVODAJNE SKUPŠČINE KRALJEVINE SHS

Dobri dve leti po nastanku jugoslovanske skupnosti je 12. decembra 1920 začela delovati ustavodajna skupščina Kraljevine SHS. Napočil je čas temeljne politične odločitve – oblikovanja in sprejetja ustave, to je osnovnega zakona, ki določa politično, socialno-gospodarsko in državno-pravno bit vsake državne formacije ter pravno utemeljuje njen razvoj. Slovenski liberalni tabor je ta čas pričakal z že izoblikovanimi zamislimi o tem, kakšna naj bo jugoslovanska država. Te zamisli, od katerih v glavnem ni odstopil, je vztrajno zagovarjal do sprejema ustave 28. junija 1921. Tako je Narodno socialistična stranka zagovarjala decentralistični državni koncept, Jugoslovanska demokratska stranka pa unitarno-centralističnega. Samostojna kmetijska stranka pa je opustila svoje dotedanje zahteve po avtonomni Sloveniji in se je docela postavila na centralistično stran. S tem se je politično-programsko razločevanje v liberalnem taboru prevesilo v prid unitaristične in centralistične politične opcije, saj sta se zanjo opredelili SKS in JDS. Ti dve stranki sta na volitvah v konstituantno dobili 88,11 odstotkov vseh liberalnih glasov oziroma 11 od 13 poslanskih mandatov, ki so v ustavodajni skupščini pripadli predstavnikom liberalnih strank iz Slovenije. Narodno socialistična stranka, ki je na volitvah dobila le 11,89 odstotkov vseh liberalnih glasov in dva poslanska

predstavnik (Antona Brandnerja in Ivana Deržiča), tako ni imela dovolj moči, da bi lahko vsaj deloma vplivala na politično usmeritev slovenskega liberalizma. Njegov politično najmočnejši del se je leta 1921 odločil z vsemi sredstvi podpreti ustavno uzakonitev monarhije, centralizma in narodnega unitarizma v državi, za katero so se vse od uveljavitve jugoslovanske ideje borili ljudje, ki so bili najbolj predani slovenski nacionalni osvoboditvi.

Če se osredotočimo na poglede, ki jih je v času ustavne razprave o jugoslovanski narodni problematiki in vprašanju notranje ureditve države zastopala NSS, potem je treba povedati, da njeno decentralistično upravno-teritorialno stališče tedaj ni bilo povezano z zanikanjem jugoslovanske nacionalne enotnosti. NSS tudi ni nastopala proti monarhiji. O nacionalnem značaju Kraljevine SHS so bili po besedah poslanca NSS I. Deržiča narodni socialisti "prepričani, da je edinstvo troimenega naroda tako globoko ukoreninjeno v našem narodu, da ne pride nikdar več do razdružitve".¹ Jugoslovansko nacionalno enotnost je po njihovem mnenju potrjevalo dejstvo, da sta "hrvatski in srbski jezik en jezik", zaradi česar med Hrvati in Srbi ni nikakršne razlike, "ker so de facto res eno". Slovenci pa se od njih nekoliko razlikujemo "in imamo poseben književen jezik".² V zvezi s Slovenci je poslanec NSS A. Brandner opozoril, da moramo "tudi na zunaj pokazati, da smo Slovenci, in moramo skrbeti za to, da ostanemo Slovenci s svojim pismenim jezikom". Ocenjeval je, da mora do enotnega jugoslovanskega knjižnega jezika "priti polagoma", kajti "zaenkrat je jugoslovanski jezik z ozirom na brate v Primorju in na Koroškem nemogoč, ker bi jih mi sicer definitivno izgubili". Takojšnji uvedbi enotnega jugoslovanskega jezika je A. Brandner ugovarjal tudi zato, "ker vsako nasilje rodi tudi odpor".³

NSS in njeni vodilni predstavniki so se izogibali politično sprejeti načelo jugoslovanske nacionalne enotnosti le ob vprašanju slovenskega knjižnega jezika. To načelo pa so podpirali v vseh drugih primerih, ki so zadevali vprašanje narodnega značaja Kraljevine SHS. NSS je menila, da je primerno le takšno državno ime, da "bi ves svet vedel, da smo mi en narod, da smo država, v kateri biva en narod".⁴ Opozarjala je, da z nazivom Kraljevina SHS "sugeriramo celemu svetu, da nismo en narod, ampak, da smo trije narodi".⁵ Zato se je zavzemala, naj bi se jugoslovanska država imenovala Jugoslavija, kajti "z nazivom 'Jugoslavija' bi pred celim svetom dokumentirali, da smo prelomili s preteklostjo in da hočemo živeti bodoče življenje kot en narod, združen v eni državi. Ime

„Jugoslavija“ bi nas opominjalo, da je doba plemenskega antagonizma pri kraju”, je v tej zvezi pisal list Jugoslavija, “da je pri nas vseeno, ali je to Srb, Hrvat ali Slovenec, pa tudi vseeno, če je Macedonec, Bunjevec ali karkoli že. Glavno je, da je Jugoslovian”. S takšno pragmatično opredelitvijo bi lahko “pospešili asimilacijo onih delov naših državljanov, ki se danes ne prištevajo ne Srbom, ne Hrvatom, ne Slovencem”, je nadaljevala Jugoslavija, s čimer bi se “za vedno izključila borba posameznih plemen za te še ne opredeljene Jugoslovane”.⁶ Časopisje NSS in njeni predstavniki v konstituenti (A. Brandner) so bili prepričani, da bi z doslednim uveljavljanjem jugoslovanske narodno-državne doktrine rešili tudi vprašanje nacionalne pripadnosti Muslimanov v Bosni ter Bunjevcev v Bački, ki “niso opredeljeni ne na srbsko, ne na hrvatsko stran”. Jugoslovanstvo je bilo po njihovem mnenju tudi najboljši način za “asimilacijo Makedoncev, ki bodo mnogo prej postali Jugoslovani, kakor pa bi postali Srbi. Jugoslovansko ime jih bo lažje pritegnilo”, je pisal tisk NSS, “kakor bi jih moglo vsled političnega razvoja zadnjih desetletij srbsko ime”.⁷

NSS je v času ustavne razprave menila, da je unitaristično jugoslovanstvo primerna osnova za skupno življenje različnih južnoslovanskih narodnih in etničnih skupnosti v eni državi. Zagovarjala je jugoslovansko državno ime, kljub temu da je poznala “deloma sentimentalno, deloma šovinistično stališče gotovih velesrbskih in velehrvatskih krogov, ki smatrajo, da bi se z imenom „Jugoslavija“ zadal srbstvu oziroma hrvatstvu neodpuštljiv zahrbtni udarec”⁸. Poudarjala je, da sicer razume “samozavest naših bratov onkraj Drine, Save in Dunava, razumemo njihov ponos na srbstvo in srbsko ime”, vendar pa je bila prepričana, “da bosta slava in čast Srbov in Srbije preživela še nešteto generacij, tudi če bi govorila naša državna ustava samo o Jugoslaviji in jugoslovanstvu”. Zato je zavračala velikosrbsko stališče Pašičeve NRS, ki se “boji iz neumljivih razlogov izraza „Jugoslavlja“, kakor peklenski stric blagoslovljene vode”. Opozarjala je, da “kaj čudno osvetljuje ta politika radikalni, toliko povdarjani unitarizem”.⁹ NSS je podpirala vsejugoslovansko, ne pa velikosrbsko inačico unitarizma in je, po besedah A. Brandnerja v ustavodajni skupščini, odklanjala naziv Kraljevina Srbija kot uradno državno ime. Kajti, “če hočemo biti popolnoma enakopravni, ako hočemo biti proti vsem privilegijam, (...) potem tudi za to ime ne moremo nastopati. Biti proti vsem privilegijam in za popolno enakopravnost (enakost – op. J. P.)”, je tolmačil A. Brandner, “to znači, da ne moremo sprejeti ne imena Srbija, ne imena Hrvatska in ne imena Slovenija, ako hočemo biti dosledni”.¹⁰

Kljub temu, da je Narodno socialistična stranka dosledno odklanjala, da bi jugoslovanska država nosila srbsko ime, pa je pristajala na monarhistični srbski koncept, ki bi omogočil, da "bratje Srbi ohranijo svojo junaško in priljubljeno dinastijo".¹¹ Glede oblike vladavine je NSS zanimalo predvsem vprašanje, kakšno praktično politično vrednost bi imela republika ali monarhija. Sodila je, da je "v našem slučaju (...) monarhija pod Karadjordjevići najmočnejši ujediniujoči faktor".¹² Monarhistična oblika vladavine bi bila po oceni NSS primernejša tudi zato, ker bi se tako izognili nenehnim volitvam strankarsko in 'plemensko' povsem neodvisnega predsednika republike. Predlagala je, naj bi imel kralj enake funkcije in pravice, kakršne ima v republiki predsednik republike. Bil bi naj le izvršilni organ sklepov parlamenta, ki naj "kot najvišja instanca (...) kontrolira kralja in ne narobe".¹³

NSS, ki je zaradi podpore unitarizmu (Slovencev v ta koncept očitno ni povsem vključevala) in sprejemanja monarhije še pripadala takratni prevladujoči liberalni narodno-politično usmeritvi, pa je od te usmeritve ločeval odnos do vprašanja oblike državne ureditve v Kraljevini SHS. Ugotavljala je, da je "vse forsiranje centralizma (...) rodilo le čim dalje ostrejši odpor proti Beogradu". List Jugoslavija je opozarjal, da je bil "v prvih mesecih po prevratu (...) ves narod pripravljen na nacionalno ujedinenje in politične skupine, ki danes tako ostro zahtevajo avtonomijo, niso takrat niti proti upravnemu centralizmu nastopale s tako odločnostjo, kot nastopajo sedaj". Zato "smo proti centralizmu", je poudarjala Jugoslavija, kajti centralistična uprava vodi "globlje kot samo do avtonomističnih teženj. Ona zastruplja narod, ki v njem vstvarja napačne pojme o državi in narodnem edinstvu: ona vodi v separatizem".¹⁴

NSS, ki je želela tako državno obliko, ki bi Jugoslavijo utrdila in okrepila, je torej odklanjala centralizem pa tudi nasprotno, 'separatistične' državnopravne modele (federalizem, avtonomizem). Oboje je predstavljalo pogubo "za naše narodno edinstvo in s tem za naš narod in našo državo".¹⁵ Nosilce avtonomističnih, federalističnih in centralističnih teženj je enačila, kajti vse vodi "pri vprašanju razdelitve države pred očmi le lastno gospostvo. Centralisti vseh treh plemen: srbski, hrvaški in slovenski, so hoteli izvajati svojo oblast s pomočjo Belgrada", je tolmačil A. Brandner, "federalisti ali avtonomisti pa s pomočjo Zagreba ali Ljubljane".¹⁶ Zato je bilo po mnenju NSS potrebno, da vprašanje oblike državne ureditve v konstituenti "pripeljejo srečno med Scilo in Karibdo obeh ekstremov"¹⁷. Ta srednja pot naj bi bila močna

upravna decentralizacija, ki bi ustrezala gospodarskim, socialnim in kulturnim težnjam naroda.¹⁸ Država naj bi bila urejena tako, da bi ista temeljna načela veljala za Makedonijo, Vojvodino, za Šumadijo ali Slovenijo. Pravice in dolžnosti jugoslovanskih državljanov naj bi bile torej enake v vseh pokrajinah, vsi ti enakopravni državljani pa naj bi na osnovi enotnih, "a ne ozkosrčnih" zakonov te svoje pravice in dolžnosti samostojno izvrševali. NSS je poudarjala, da mora te pravice in dolžnosti "pred samovoljnostjo in korupcijo centralizma" zaščititi "čim širši delokrog občinskih, okrajnih in pokrajinskih oblasti". Le-te naj bi delovale "pod kontrolo in po direktivah avtonomnih zborov".¹⁹

Čeprav je NSS zavračala znani avtonomistični ustavni načrt Jugoslovanskega kluba oziroma SLS (ustavnemu odboru ustavodajne skupščine so ta načrt predložili 12. februarja 1921),²⁰ ker načrta, "ki je zahteval neko avtonomijo z gotovimi političnimi sinekurami", ne more podpreti,²¹ je bila poleg SLS edina slovenska politična stranka, ki je v času zasedanja ustavodajne skupščine sledila ideji slovenske samostojnosti. NSS je namreč zahtevala, da morajo biti upravni zakoni, ki jih bo sprejela centralna skupščina, tako široki in svobodni, da ne bodo ovirali "udejstvovanja avtonomnih korporacij". Določenim področjem javnega življenja naj bi "zakon nudil sploh samo okvir za upravo, podrobnosti naj uredi pokrajinski, okrajni in občinski odbori. Tem se mora zagotoviti tudi primeren vpliv na poslovanje sploh vse državne uprave v njihovem območju, celo v strogo centraliziranih panogah", je poudarjala Jugoslavija, zato si "prav lahko (...) predstavljamo, da se razpravlja v pokrajinski skupščini tudi o razmerah n. pr. pri pošti, železnici, carini ali celo pri vojaštvu".²²

Precej široke pristojnosti, ki naj bi jih po zamisli NSS imele avtonomne pokrajinske oblasti, so torej temeljile na decentralističnem upravno-teritorialnem državnem konceptu, ki naj bi bil uveljavljen v Kraljevini SHS. NSS se je zavzemala za razdelitev države na posamezne enako velike upravno-teritorialne enote, ki bi jih oblikovali po gospodarsko-zemljepisnih kriterijih. Pri tem "naj bi se historičnega načela ne popolnoma zanemarilo, častilo pa tudi ne preveč". NSS načelno sicer ni nasprotovala upoštevanju historično-političnih enot, ni pa imela "pred njimi respekta, ako stoje v očitnem nasprotju z modernimi zahtevami gospodarske narave, prometa, geografske skupnosti".²³ Pri upravnih delitvah države je predvsem zahtevala, da se "spoštujejo ekonomske in narodnostne razmere pokrajin, na katerih dotični deli našega naroda žive".²⁴ Zaradi

tega sta njena predstavnika v konstituenti v razpravi o VIII. razdelku ustave (ta se je nanašal na izvedbo upravne oblasti) odločno zavračala vladni predlog o delitvi države na ozemeljske oblasti, ki bi lahko imele največ 700.000 prebivalcev (čl. 95).²⁵ I. Deržič je opozarjal, da bi bila taka razdelitev "proti vsem principom razsodnosti, proti vsem potrebam posameznih pokrajin".²⁶ Po Deržičevem mnenju bi bila izrazito neugodna zlasti za Slovenijo. Ta bi se po vladnem ustavnem predlogu morala razdeliti na dve upravni oblasti. I. Deržič s tem ni soglašal, saj je Slovenija šele sedaj postala "res ena enota, ki se danes ne sme še huje razkosati".²⁷ Zaradi tega se je stranka, kot je dejal A. Brandner, zavzemala "za nedeljeno Slovenijo iz jakih nacionalnih razlogov". A. Brandner in I. Deržič sta namreč Sloveniji pripisovala veliko kulturno nalogo. Kot upravno enotna pokrajina naj bi vodila boj "za primorske in koroške Slovence, da v kulturnem oziru narod tamkaj ohranimo", kajti "sinja Adrija in gosposvetsko polje, to je naše Kosovo. Vi morate računati s tem, da sta nam sinja Adrija in Gosposvetsko polje ravno tako pri srcu, kakor je bilo Vam Kosovo", je A. Brandner opominjal srbske poslance v konstituenti. Zato vi, ki sicer "ne morete imeti tistega zanimanja za te naše kraje, kakor ga imamo mi, ker smo (...) najbolj prizadeti", je nadaljeval, "računajte s to našo voljo in nikar ne škodujte našim neosvobojenim bratom s tem, da razdelite Slovenijo in ukrenete še kak drug ukrep, ki bo našemu narodu zelo škodoval".²⁸ Poleg tega osnovnega argumenta, s katerim sta poslanca NSS izpodbijala upravno delitev Slovenije, pa sta opozarjala tudi na drugo negativno posledico, ki bi jo Sloveniji povzročila njena razdelitev. V mislih sta imela slovenski 'notranji' separatizem, to je delitev Slovencev po starih mejah med Štajerce, Kranjce in Korošce. Tako bi Slovenci zopet postali lokalni patrioti, kar bi ponovno povzročilo "štajerski, kranjski in koroški separatizem".²⁹ Tega pa NSS nikakor ni hotela. Po besedah A. Brandnerja tega ni hotel tudi slovenski narod, ki je na občinskih volitvah aprila in maja 1921, ko "so bili centralisti pogaženi", pokazal voljo, "da ostane Slovenija enotna, ker so za to dani tehtni razlogi". A. Brandner je zato nosilce centralističnega državnega koncepta slab teden pred sprejemom ustave v konstituenti opomnil: "Skrbite, da ustavni odbor ponovno pretrese VIII razdelek! Ako tega ne storite, bo padla na Vas krivda, ako bo(mo) morali glasovati proti Ustavi. Potem pa ne iščite antidržavnih elementov pri nas, ampak iščite jih tukaj v ministrskih klopeh!"³⁰

Seveda se je tak nastop enega izmed prvakov NSS občutno razlikoval od stališč, ki so jih v ustavodajni skupščini in v njenem ustavnem odboru

predstavili poslanci ostalih dveh slovenskih liberalnih strank – Samostojne kmetijske in Jugoslovanske demokratske stranke. Vidni politik SKS dr. Bogumil Vošnjak je že 7. februarja 1921 na seji ustavnega odbora ustavodajne skupščine zagotavljal, da so poslanci SKS “prišli iz daljne Slovenije v prestolnico prepričani, da mi kot zahodni del našega naroda in čuvaji državne in narodne enotnosti, nočemo nobenega plemenskega separatizma”.³¹ Mesec in pol kasneje pa je dejal, da je predloženi centralistični načrt ustave “moralna dolžnost”, ki poslancem v konstituenti “nalaga in predpisuje (...), da sprejmemo to Ustavo”.³² Podobno so ravnali tudi drugi poslanci SKS. Poudarjali so strankin unitaristični nacionalni program, svojo nalogo v konstituenti pa so videli v tem, da “izdelamo ustavo ter uredimo državo tako, kakor to pričakuje cel naš narod in kakor je to potrebno v obče in radi ugleda napram zunanjim državam”.³³

Kako je razumela nalogo urediti državo po pričakovanju ‘celega naroda’, je pokazala Samostojna kmetijska stranka že v začetku leta 1921. Takrat je strankino glasilo Kmetijski list ob vprašanju republike ali monarhije zapisal, da pač “ne moremo zahtevati, da mora večina plesati tako, kakor mi hočemo”. SKS, ki načelno ni nasprotovala republiki, je sodila, “če smatra srbski narod za potrebno, da je na čelu vlade kralj Peter, (...) tedaj se mi zaradi republike ne bomo sprli s Srbi”.³⁴ SKS je torej odločitev o obliki vladavine prepuščala srbski politiki. Po njenem mnenju so imeli Srbi, “ki so najmočnejši v državi in ki so nositelji državne ideje, tudi največ veljave v državi”.³⁵ Za SKS je bilo važno le to, da se Slovenci o vprašanju republike ali monarhije ne odločijo drugače kot Srbi. Če “pravijo Srbi, da mora biti republika”, je zapisal Kmetijski list, “potem pa porečemo tudi mi: Živela republika!”³⁶

Če je SKS takšno stališče še razumela kot prilagajanje interesom srb-ske politike, pa so njeni predstavniki v konstituenti ob vprašanju državne-ga imena zagovarjali strankine povsem samostojne poglede. Te poglede je poosebljal jugoslovanski unitarni nacionalni program, ki je hotel doseči popolno nacionalno enotnost, ko “se ne bodo niti Srbi, niti Hrvatje, niti Slovenci protivili pravemu imenu naše države, ki je Jugoslavija”.³⁷ O takšnem državnem imenu je B. Vošnjak ustavodajno skupščino prepričeval, da najbolje predstavlja državo Južnih Slovanov. To je utemeljeval z lastno izkušnjo: kjerkoli je izjavil, da je Jugoslovan in da pripada Jugoslaviji, je opazil, da se je “to (...) ime popolnoma udomačilo v inozemstvu”. Zato je tudi precej nerad pristal na drugačno državno ime – Kraljevina SHS. Tudi to je pojasnil z lastno izkušnjo. B. Vošnjak je bil

edini Slovenec, ki je sodeloval pri oblikovanju znane krfske deklaracije. Takrat pa je nastal "ta problem: Ali lahko imenujemo našo novo državo z imenom Jugoslavija? Spoznali smo", je pojasnjeval, "da v vprašanju imena naše države ni primerno vsiljevati gotovo ime (Jugoslavija – op. J. P.), katero ne bi veliki del našega naroda (Srbi – op. J. P.) hotel priznati".³⁸

Precej bolj odločen kot ob državnem imenu pa je bil B. Vošnjak z zahtevo po unitaristični ustavni utemeljitvi uradnega jezika Kraljevine SHS. B. Vošnjak, sicer nečak enega vodilnih mladoslovenskih politikov Josipa Vošnjaka, je namreč ostro nasprotoval formulaciji 3. člena osnutka ustave, ki ga je predložila vlada N. Pašića ustavodajni skupščini 25. januarja 1921. Ustavni osnutek je predvidel srbo-hrvaški jezik kot uradni jezik kraljevine, medtem ko naj "v slovenskih krajih velja kot uradni jezik tudi slovenski dialekt".³⁹ B. Vošnjak, ki je med poslanci SKS v ustavodajni skupščini največ nastopal, je slab mesec kasneje, 18. februarja 1921, v razpravi v podrobnostih o osnutku ustave, ustavni odbor ustavodajne skupščine opozoril, naj črtajo izraz 'slovenski dialekt', saj je med slovenskimi intelektualci čutiti separatizem, ki bi mu s takim ustavnim določilom dali "orožje v roke". Ustavni odbor je tudi seznanil, da nekateri slovenski intelektualci sploh ne želijo, "da se pripravi (...) spajanje in zedinjevanje" v enotni jugoslovanski knjižni jezik. Zato je predlagal, da se uradni jugoslovanski državni jezik "imenuje srbsko-hrvaško-slovenski jezik". Tako naj bi tudi skrajšali 3. člen osnutka ustave, torej izpustili pristavek, da v Sloveniji kot uradni jezik uporabljajo tudi 'slovenski dialekt'. Člen 3. naj bi se tako glasil: "Uradni jezik je srbsko-hrvaško-slovenski." B. Vošnjak je menil, da je ta redakcija "mnogo primernejša, kakor sedanja, da pridemo do tega, kar nam je vsem na srcu, da bo nastal en narod, ki bo imel en uradni jezik, v katerem se bo lahko razvijala tudi slovenska literatura, dokler ne bo nekega dne obstajala samo ena kultura jugoslovanskega naroda".⁴⁰ Dan kasneje, 19. februarja, je ustavni odbor ustavodajne skupščine Kraljevine SHS glasoval o predlogu B. Vošnjaka, "katerega je vlada sprejela". Predlog so podprli vsi člani ustavodajnega odbora razen komunistov.⁴¹ Tako je v skladu s svojim doslednim unitarističnim narodno-jezikovnim prepričanjem B. Vošnjak, in ne kak neslovenski centralistično in unitaristično usmerjeni politik, dosegel, da je iz predlaganega ustavnega besedila izginilo edino določilo, ki je do neke mere še priznavalo slovensko jezikovno posebnost. To je bilo gotovo zelo ekstremno dejanje, saj česa takega ni zahtevala nobena druga slovenska unitaristična stranka v ustavodajni skupščini Kraljevine SHS –

ne komunistična, ne demokratska in ne socialdemokratska. Slednja je ravnala celo obratno: preko socialdemokratskega poslanskega kluba je na seji ustavnega odbora 14. maja 1921 predlagala spremembo 3. člena vladinega osnutka ustave, ki naj bi se po novem glasil: "Uradni jezik v državi je srbo-hrvaški, za Slovenijo tudi slovenski". Tega predloga niso sprejeli,⁴² Vošnjakova intervencija pa je spremenila 3. člen ustavnega osnutka. Ko so 17. maja 1921 ustavni skupščini v specialno razpravo predložili I. razdelek tega osnutka, se je ta člen glasil takole: "Uradni jezik Kraljevine je srbsko-hrvaško-slovenski".⁴³ Tako je tudi ostalo, saj se je 3. člen ustave Kraljevine SHS glasil povsem enako.⁴⁴ Tako je B. Vošnjak dosegel tisto, kar je po lastni izjavi tudi hotel – zasejati klico "bodočega Jugoslovanskega jezika, bodoče Jugoslovanske kulture" z namenom, "da bo jugoslovanski jezik naš državni jezik".⁴⁵

Svoje dosledno unitaristično stališče je B. Vošnjak seveda zagovarjal tudi pri obravnavi drugega ključnega dela ustavnega besedila, razdelka, ki je zadeval vprašanje notranje ureditve jugoslovanske državne skupnosti. B. Vošnjak, ki je med poslanci Samostojne kmetijske stranke največ nastopal in je bil "tolmač njenega mišljenja v ustavotvorni skupščini",⁴⁶ je utemeljeval unitarizem kot poseben državnopravni novum. Poudarjal je, da glede državne ureditve "ne moremo pristati niti na federalistično solucijo, še manj na konfederalistično, niti pa moremo pristati na avtonomistično". Ker se je pri reševanju državnopravnega vprašanja zavzemal za srednjo pot – "ne v smislu federalizma, ne v smislu trdega centralizma",⁴⁷ je predlagal uvedbo unitarističnega državnega ustroja, ki bi zagotovil decentralizacijo zedinjene Jugoslavije. Tako jugoslovansko državo je po njegovem mnenju napovedovala že krfska deklaracija, saj naj bi uničila zgodovinsko Hrvaško, plemensko Slovenijo in Veliko Srbijo. Zato je bil povsem prepričan, da je unitarizem v resnici pravi "začetek in osnova našega državnega življenja". Ustvaril naj bi močno državo, v kateri bi posamezne po zemljepisnih načelih oblikovane pokrajine imele svojo samoupravo, ki pa ne bi smela biti v nasprotju "z državnim zakonom". Vošnjakov unitaristični koncept upravnega decentralizma je poleg te omejitve tudi zahteval, da novi pokrajinski centri "ne smejo biti plemenski".⁴⁸ Zanj je bilo bistveno, "da se onemogoči vsaka plemenska grupacija". Da bi lahko delili Srbijo in Hrvaško, "smo mi pristali, da se deli tudi Slovenija", je opozarjal. Ustavodajno skupščino je seznanil tudi s stališčem SKS, naj se v razdeljeni Sloveniji "osnuje posebna mariborska oblast, ker je (...) taka mariborska oblast potrebna in naravna" in "ni na škodo slovenske individualnosti".⁴⁹ B.

Vošnjak in, kot je poudaril, njegovi volilci torej niso želeli ‚plemenskih pokrajin‘ in tudi ne, da „ohranimo plemensko Slovenijo (...). To, kar mi hočemo“, je pojasnjeval, „to je naša močna Jugoslavija, kajti brez močne Jugoslavije, naše močne in velike države, ne more slovenski del našega naroda ne živeti, se razvijati in ne dihati“.⁵⁰

Ideja velike in močne unitarne države je bila za slovenske liberalne politike tako zavezujoča, da so bili trdno odločeni nastopiti proti vsakomur, ki bi odklanjal jugoslovanski unitaristični državni model. To je med vodilnimi politiki Samostojne kmetijske stranke najbolje dokazal prav B. Vošnjak. Izrabil je zasedanje konstituante, da je takratni najvišji jugoslovanski politični zbor opozoril na znano avtonomistično izjavo slovenskih kulturnih delavcev, s katero se je 43 vidnih slovenskih univerzitetnih profesorjev, literatov, igralcev, likovnikov, glasbenikov in drugih predstavnikov slovenskega humanističnega izobraženstva javno uprlo centralističnim in unitarističnim zamislim o notranji ureditvi Kraljevine SHS. Ta izjava, ki je bila idejna zasnova kasnejšega znamenitega slovenskega avtonomističnega gibanja,⁵¹ je bila februarja 1921 objavljena v Naših zapiskih. Opozarjala je, da „narodno in državno edinstvo ne vsebuje nujno mehanske unifikacije“, zaradi česar slovenski kulturni delavci v imenu „medsebojne bratske edinosti zagovarjajo (...) takšno ustavo, ki daje državi potrebno moč na zunaj, a ob enem možnost razvoja imanentnim silam posameznikov in posameznih gospodarsko-kulturnih edinic na znotraj“. Zato so se izrekli „podpisani slovenski kulturni delavci za avtonomijo slovenskega, že itak dovolj razkosanega ozemlja in sicer v takem obsegu, ki bi ne slabil moči države, ampak jo krepil, dajajoč razmah individualnim silam edinic“.⁵² Čeprav ta izjava ni omenjala niti obsega avtonomije niti načina njene izvedbe (M. Zečević izjavo označuje „kot ‚kompromis med centralizmom in federalizmom‘“⁵³) in je Jugoslavijo še vedno obravnavala kot enoten državnopravni subjekt, jo je B. Vošnjak zavrnil, njene podpisnike pa v konstituenti obtožil, da so „odpadli od ideje državne enotnosti“ in stopili na separatistično, protidržavno pot. Da bi bila ta obtožba čim bolj prepričljiva, jo je podkrepil s poudarkom, da „sta duševna očeta tega manifesta dva bibliotekarja bivše dvorne dunajske knjižnice (v mislih je imel dr. Franceta Kidriča in dr. Ivana Prijatelja – op. J. P.)“. Svoj obračun z avtonomističnimi težnjami slovenske humanistične inteligence je strnil v moralistično obsodbo, da „ni lepo, če se en del našega naroda izloči na osnovi nekakšne superiornosti. Jaz bi to imenoval, da je to kulturni snobizem“, je k temu pribil.⁵⁴

Samostojna kmetijska stranka torej o vprašanju državne ureditve ni dopuščala nikakršnih dilem. Zavračala je vsako pobudo, ki bi posameznim jugoslovanskim pokrajinam omogočila samostojen notranje-pokrajinski razvoj, pa četudi je temeljila v nedvomno jugoslovanski usmeritvi, tako kot je izjava slovenskih kulturnih delavcev. Ta se je namreč začela takole: "*Slovenski kulturni delavci so bili od nekdanjih glasniki narodnega in državnega edinstva Jugoslovancev. Oni so duševno pripravljali to, kar sta ustvarila v svetovni vojni meč in politika, zato smatrajo Jugoslavijo za utelešenje svojega ideala, ki ga je treba braniti proti zunanjim in notranjim sovražnikom kot najvišjo izmed posvetnih dobrin naroda*".⁵⁵ Toda za poslance SKS taki poudarki, na osnovi katerih je bila izrečena težnja po avtonomiji, niso bili bistveni. Kot je dejal poslanec SKS Ivan Urek je bilo bistveno le, da posamezne upravne oblasti, "katerih bi bil cel labirint v državi", ne bi "delale zakone po svoji volji in po svojih prilikah. Tako bi se lahko pripetilo", je pojasnjeval, "da bo kdo, ki potuje po celi državi, pa ne bo vedel, kako se mora zadržati po teh različnih oblastih, morebiti v eni oblasti za isto reč kaznovan in zaprt, za katero je bil v drugi oblasti odlikovan".⁵⁶

Svojega odpora do avtonomnega državno-pravnega statusa posameznih pokrajin v jugoslovanski državi pa SKS ni izrekala le v ustavodajni skupščini Kraljevine SHS, pač pa je ostro nastopala proti avtonomističnim državno-pravnim zamislim tudi na domačem, slovenskem političnem prizorišču. Svojo unitaristično ost je usmerila v staro liberalno nasprotnico - Slovensko ljudsko stranko. SLS, ki je s svojim ustavnim predlogom jugoslovanski ustavodajni parlament opozorila na avtonomistično razpoloženje slovenskega ljudstva, je bila v Sloveniji nosilec in kreator avtonomističnega koncepta nacionalne politike. V idejno-političnem, pa tudi v narodno-programskem pogledu je namreč predstavljala popolno nasprotje unitarno-centralističnega liberalizma, ki je vprašanje državne ureditve, tako kot tudi vse druge slovenske politične stranke, obravnaval v glavnem v okviru njihovih "medsebojnih obračunov v boju za politično prevlado".⁵⁷ Slovenski kmetijski liberalizem je katoliške politike obtoževal, da z avtonomijo nočejo "*pomagati ljudstvu, temveč (...) hočejo pomagati svoji stranki*",⁵⁸ saj upajo "na večino v Sloveniji, (in) mislijo, da bi v njej vladali tako neomejeno, kakor pod Šuteršičem. (...) Ves boj klerikalcev za avtonomijo ni zato nič drugega, kakor boj za strankarsko korito", je pisal Kmetijski list. Narodno-politično strategijo SLS so kmetijci označili takole: "V

Ljubljani smi mi vladarji - v Beogradu pa Vi (Srbi - op. J. P.) - to je vsa njih avtonomija!"⁵⁹ Zato so odločno odklanjali vsako misel na resnično avtonomijo Slovenije, torej tudi ustavni predlog SLS, po katerem bi smeli posamezni pokrajinski odbori "skleniti vsak poljubni zakon brez ozira na to, kaj bi sklenil osrednji parlament".⁶⁰ To je bilo jedro strankinega odnosa do vprašanja oblike državne ureditve v Kraljevini SHS. Kot so pokazali že nastopi njenih poslancev v konstituenti, SKS ni pristajala na nobeno državnopravno rešitev, ki bi Sloveniji zagotavljala zakonodajno avtonomijo. Ta pa je bila prav "bistvo avtonomističnega načrta, kakršnega je izdelala SLS". Samostojna kmetijska stranka je tako zavrnila zamisel SLS, da bi Slovenija, Hrvaška, Bosna in Hercegovina, Vojvodina in Črna gora vsaka zase imele "popolno vladno moč" in bi po lastnem preudarku določale svoje zakone, medtem ko naj "samo skupne zadeve, kakor finance, promet in vojaštvo, (...) določuje osrednja vlada". Skladno z osnovnimi zahtevami gospodarskega liberalizma - svobodnim trgov, svobodno ekspanzijo ter kroženjem blaga in kapitala - je opozarjala, da bi delitev države "na šest držav" privedla do razmer, ko bi si "državice (...) iz ozkosrčnih krajevnih ozirov medsebojno nasprotovale in lepega dne bi doživeli tudi carinske meje med njimi. Naša lepo razvijajoča se industrija bi propadla, banaško moko bi kupovali za visoke cene in naše dežele bi izgubile bogato tranzitno trgovino".⁶¹ SKS, ki je konec marca 1921 vstopila v vladno N. Pašića⁶² - slovenski demokratični prvak in minister V. Kukovec je njen vstop v vladno imenoval "znaten dogodek" in priključitev "slovenskih kmetijskih poslancev k aktivni politiki"⁶³ - torej glede notranje ureditve države ni vodil nikakršen narodno-kulturni premislek, pač pa le gospodarsko-politični interes. Zato je tudi poudarjala, da je za nas "življenjske važnosti (...), da se raztegnemo po vsem jugu, ker le tam je preobilica zemlje in le tam je še neizrabljeno bogastvo. Odrečemo se svoji prihodnosti", je bila prepričana SKS, "če se odrečemo zvezi z bratskimi deželami". Za SKS je bila sprejemljiva le taka samouprava, "ki ne bo postavila med Slovenijo in druge dele države zidu" in ustvarjala "državic v državi". Poleg drugih negativnih posledic, ki bi jih taka ureditev prinesla, bi morali plačevati še davke za vzdrževanje pokrajinske vlade, pa seveda tudi tiste, "ki bi odpadli na našo deželo za skupne zadeve", torej centralne vlade in njenih ministrov. SKS je bila pripravljena privoliti samo v tako avtonomijo, kjer bi deželni zbor odločal o vprašanjih, "ki se tičejo le naše dežele" (pokrajinske finance,

ceste, zdravstvene in prometne uredbe, strokovno šolstvo), "skupne stvari pa bo odločeval skupni parlament in ne seja pokrajin".⁶⁴

Tak državni koncept, ki z ozko administrativno decentralizacijo ni uveljavljal ničesar drugega kakor centralizem, je s poudarjanjem unitarističnega jugoslovanstva in pristajanjem na upravno delitev Slovenije, Slovencem docela onemogočal postati samostojen nacionalno-politični in državnopravni subjekt. Zapiral jim je možnosti za harmonično in nedovisno narodno rast. V ključnih vprašanjih, ki so zadevala slovenski narodni položaj, pa je Slovencem odrekal pravico do samoodločanja ter jih prepuščal volji unitaristično in centralistično organizirane jugoslovanske države. To je bil osnovni in prevladujoči narodno-politični program slovenskega liberalnega tabora v Kraljevini SHS. V ustavni razpravi je to dokazala tudi največja slovenska liberalna stranka JDS. Vztrajala je pri svojem monarhističnem stališču⁶⁵ in predlogih za unitaristično državno ime - Jugoslavija.⁶⁶ JDS v ustavnem vprašanju niso zanimale posamezne pokrajine ali 'plemena', pač pa zgolj in samo notranje-politična afirmacija Kraljevine SHS (Jugoslavije) kot enotne države. To je nedvoumno dokazal staroliberalni prvak V. Ravnihar, ki je dva tedna po začetku ustavne razprave zapisal, "da hočemo enega vladarja, eno vlado, en zakonodajni zbor, en parlament in - če že mora biti - eno vojsko - o tem je za nas debata zaključena".⁶⁷ Enakega mnenja je bil tudi najvidnejši mladoliberalni politik G. Žerjav, ki je na seji ustavnega odbora 14. februarja 1921 izjavil, "da moramo z Ustavo zatreti vse centrifugalne tendence".⁶⁸ Dober mesec kasneje pa je dodal, da odločno nasprotuje oblikovanju "plemenskih in avtonomističnih oblasti".⁶⁹ Slovenska demokratska politika je dobro vedela, kaj bi pomenilo oblikovanje takih 'plemenskih in avtonomnih oblasti', saj je mladoliberalno Jutro zapisalo, da bi v tem primeru Slovenci smeli sami nameščati "vse uradnike, politične in sodne, nadalje profesorje, učitelje itd.", sami bi razpolagali "s prirodnimi dobrinami svoje zemlje, z gozdovi, rudami, vodami" in sami bi podeljevali "koncesije vseh vrst, obrtniške, trgovske, prometne". Toda dileme v vprašanju, "kaj je bolje za Slovence, da smo na slovenskih tleh, sami svoji gospodarji ali pa da se smatramo kot nerazdružljiv del države in da iščemo svoj blagor v vsi Jugoslaviji",⁷⁰ za slovenske demokrate ni bilo. Z vrsto argumentov so izpodbijali upravičenost zahtev po avtonomni Sloveniji. Prvi tak argument je prineslo Jutrovo opozorilo, da avtonomne pravice ne bi veljale le za Slovenijo, pač pa bi "imele tudi vse druge pokrajine iste pravice na svojem ozemlju". Tako bi poleg slovenske tudi

druge pokrajinske skupščine imele izključno pravico nameščati vse uradnike, podeljevati obrtniške in druge koncesije ter koncesije za izkoriščanje naravnih bogastev. To bi pomenilo, "da bi mogel slovenski uradnik dobiti službo *samo na Slovenskem*, (in) da bi mogel slovenski obrtnik dobiti dovoljenje za izvrševanje svoje obrti *samo na Slovenskem*". Enako bi po Jutru številni slovenski izobraženci po vrnitvi z visokošolskega študija na Dunaju, v Pragi, Brnu, Gradcu in Zagrebu na Slovenskem ne mogli dobiti ustreznih delovnih mest, zato bi morali "prosjačiti pri hrvatski, vojvodinski in pri drugih avtonomijah za podarjena mesta in na stotine bo takih, ki sploh ne bo(do) dobili kruha". Najpomembnejši razlog, ki je po Jutrovi oceni govoril zoper avtonomijo, pa je bil gospodarske narave. Jutro, ki je v celoti sledilo liberalni gospodarski ideologiji, je bilo menjenja, da Slovenci potrebujejo Jugoslavijo že zaradi gospodarskih razlogov. Opozarjalo je, da je Slovenija z Rapallsko pogodbo odrezana od morja, kar ji jemlje bogat vir dohodkov. Vključno s Prekmurjem "šteje Slovenija okroglo en milijon prebivalcev, od katerih se peča nekaj nad 60% s poljedelstvom", je opominjalo Jutro. "Le mali odstotek teh poljedelcev (pa) pridelava dovolj žita za svojo potrebo". Jutro je ocenjevalo, da bo zato morala Slovenija tudi v bodoče uvažati žito iz drugih jugoslovanskih pokrajin, nazaj pa izvažati industrijske in obrtne proizvode in z njimi vsaj delno plačati svoj kmetijski primanjkljaj. Podobno kot samostojni kmetijci je tudi menilo, da bi vsaka izmed avtonomnih jugoslovanskih dežel "v prvi vrsti podpirala svojo domačo industrijo in obrt ter delala vse mogoče ovire produktom iz drugih dežel". Za Slovenijo je bilo po Jutru sprejemljivo le eno načelo - načelo proste poti "*industriji, obrti, inteligenci in delavstvu po vsi Jugoslaviji*. Vsaka ovira", je opozarjalo, "bi pomenila hud udarec za razvoj našega gospodarstva". Tako tipično liberalno stališče je v ustavnem odboru ustavnodajne skupščine Kraljevine SHS zastopal tudi G. Žerjav. Menil je, da Slovenija ne more sama razviti lastne industrije in tako postati "aktivna pokrajina", temveč ji mora pri tem pomagati celotna država. To pa je bilo po njegovi oceni mogoče doseči le po poti, "ki ni avtonomistična".⁷²

Poleg gospodarskih pa je JDS navajala tudi izrazito politične argumente proti avtonomistično urejeni državi. Enako kot SKS je menila, da avtonomija vodi v separatizem, ker bi "*ustvarjala državnice v državi*" - "*vsak hip pripravljene, da izskočijo iz skupne državne zveze; nismo za avtonomijo*", je tako stališče pojasnjeval V. Ravnihar, "*ki bi slabila silo enotni državi, to silo izpodkopavala ter ji jemala zunanjšega kredita.*"⁷³ Po

oceni JDS bi namreč avtonomistična ureditev ali še huje "federacija po plemenih", vzpostavila povsem nova razmerja. Poleg velike Srbije in manjše Hrvaške bi obstajala še mala Slovenija, česar "pač nihče resno obravnavati ne more".⁷⁴ Vodilni slovenski demokratski politiki so take pomisleke izražali ves čas ustavne razprave. Poudarjali so, da bi bila decentralistično urejena država šibka, kar bi bilo "dobro (le) za naše stare nasprotnike (Nemce in Italijane - op. J. P.)".⁷⁵ V. Ravnihar je celo mislil, da more le politični centralizem, ki izključuje "avtonomijo ali le te pobratima federalizem (...) iz nas napraviti maščevalce koroškega plebiscita in st.-margheritske pogodbe in le samo dejstvo, da tega centralizma nismo bili imeli izvedenega v vseh detajlih", je opominjal. "je krivo, da je prišlo do omenjenih narodnih nesreč".⁷⁶

Razumljivo je, da je na osnovi takega političnega razmišljanja JDS zavračala vsako konkretno zamisel o državnopravnem decentraliziranju Kraljevine SHS. Na vso moč se je upirala znanemu avtonomističnemu ustavnemu načrtu SLS, o katerem so v slovenskih demokratskih krogih menili, da bo prišel "v arhiv kot dokument popolne klerikalne politične pokvarjenosti, ki ga bodo pozni zgodovinarji študirali in se prijemali za glavo od začudenja, da so Slovenci leta 1920. izvolili 15 poslancev (to je poslancev SLS - op. J. P.), ki so predložili tak ustavni načrt!"⁷⁷ Če pustimo ob strani očitek slovenskega unitarno-centralističnega liberalizma, da ni zavzemanje SLS za avtonomijo nič drugega kot boj za njeno politično gospostvo,⁷⁸ o liberalnih pogledih na "federalistični značaj klerikalnega projekta" največ pove Jutrov komentar, da hoče ta načrt "napraviti iz naše države žalosten monstrum, vsemu svetu v posmeh".⁷⁹ Demokratske politike je najbolj motilo, da lahko s pristojnostmi, ki jih je za posamezne avtonomne pokrajine v svojem ustavnem načrtu predvidela SLS, "pokrajinska vlada s pasivno rezistenco (...) uniči vsako namero centralne vlade".⁸⁰ Taka država bi namreč po oceni JDS ne "mogla voditi nobene enotne zunanje politike, nobene enotne trgovske in gospodarske politike, ker vsaka dežela bi hotela voditi in bi tudi vodila svojo politiko. Imeli bi drugo izdajo avstro-ogrške monarhije v veliko poslabšani obliki, ker tam sta se vedno prepirala med sabo dva (Avstrija in Ogrska), pri nas bi se jih pa prepiralo sedem! To bi bil konec Jugoslavije in tudi konec naše svobode", je menila JDS, "Slovenci bi prišli prav kmalu pod nemško ali pod laško peto in tega si menda brezdomovinski, vedno izdajalski klerikalci tudi želijo!"⁸¹ Da bi se izognili taki prihodnosti, ki naj bi jo SLS pripravljala Slovincem, so demokrati podprli centralistični osnutek

ustave, ki ga je ustavodajni skupščini predložila vlada N. Pašiča 25. januarja 1921. V tem osnutku je centralna državna oblast ohranjala nadzor nad organi pokrajinske samouprave. Vladin ustavni predlog je namreč določal, da se uprava v kraljevini vrši po oblasteh (pokrajinah), srezih (okrajih) in občinah. Na čelu vsake oblasti (pokrajine) – te naj bi šteje od 200.000 do 600.000 prebivalcev z izjemo beograjske, zagrebške in ljubljanske oblasti, ki bi lahko šteje 800.000 prebivalcev – naj bi stal pokrajinski načelnik, ki bi ga imenoval kralj. Načelnik bi razglašal naredbe pokrajinskih samoupravnih organov (pokrajinskih skupščin) s področja njihovih pristojnosti: pokrajinskih financ, javnih del, upravljanja pokrajinskega imetja, vodenja poljedelstva, nadzorovanja pokrajinskih socialnih izdatkov in humanitarnih ustanov, skrbi za prometne naprave, narodno zdravstvo in lokalno policijo. Lahko pa bi zadržal vsako odločitev pokrajinskih samoupravnih organov, če bi menil, da je v nasprotju z ustavo, zakonom ali državnimi interesi. Pravno preverjanje take zadržane odločitve bi kasneje opravil državni svet (vrhovno upravno sodišče), ki bi dokončno razsodil, ali naj se ta odločitev izvrši ali ne.⁸² Tako je oblastna samouprava po vladinem predlogu še naprej ostajala “pod naredbodajno oblastjo in pod nadzorom centralnih državnih organov”.⁸³ Kraljevina SHS je bila s tem zamišljena kot strogo centralizirana država, v kateri osrednji oblastni organi (kralj, narodna skupščina in vlada) opravljajo vse državne zadeve, pokrajinski samoupravni organi pa tudi v okviru svojih omejenih pristojnosti nimajo avtonomne veljave, saj jim je predlog odvzel končno odločitev o posameznih vprašanih in jo prenesel na organe osrednje državne oblasti. Tak ustavni načrt se je seveda povsem ujema z državno-pravnimi zamislimi slovenskih liberalnih unitarocentralističnih sil. Zato je razumljivo, da sta slovenska liberalna člana ustavnega odbora ustavodajne skupščine, demokrat G. Žerjav in samostojni kmetijec B. Vošnjak 16. februarja 1921, ko je bila v ustavnem odboru zaključena načelna razprava o načrtu ustave, glasovala za vladin predlog, medtem ko so drugi slovenski člani odbora, poslanec SLS Anton Sušnik, socialist Etbin Kristan in komunist Milan Lemež, glasovali proti njemu.⁸⁴ Skladnost med državnopravnimi zamislimi slovenskih demokratov in vladinim ustavnim predlogom se je jasno pokazala že dva dni pred omenjenim glasovanjem, ko je G. Žerjav na 10. seji ustavnega odbora pojasnjeval, da JDS pristaja le na tak način upravne decentralizacije, kjer “mora ministrstvo dajati direktivo in opravljati nadzor nad administrativnimi oblastmi, ki de fakto vodijo upravo”. Najodločneje pa zavrača

model decentralizacije "potom t. im. pokrajini, ki so večinoma zgodovinskega porekla – to, kar mi pri nas imenujemo „deželno“". Žerjav je predlagal, naj bi zato posamezne upravne oblasti oblikovali po gospodarskih merilih, njihove centre pa bi določili iz praktičnih razlogov, ne pa "iz preteklosti historizma in plemen". Te oblasti ne bi smele biti premajhne – zaradi kompliciranega strokovnega aparata inženirjev, pravnikov, kmetijskih strokovnjakov in drugih. Ne bi smele biti tudi prevelike, da ne bi pokrajinski nadzornik izgubil pregleda nad celotnim območjem. Ob tem ne bi smele imeti tudi prevelikih pristojnosti, da minister "ne izgubi vseh detaljev izpred oči" in zaradi tega "ne more nadzorovati situacije". Žerjavov nastop je razkril, da JDS zagovarja tudi upravno delitev Slovenije. G. Žerjav se je namreč vpraševal, kako bi lahko pokrajinski predsednik ali upravnik nadzoroval razmere v posameznih pokrajinah, če bi te šteje npr. 4.000.000 ljudi (Srbija) ali 3.000.000 ljudi (Hrvaška)? Po njegovi oceni bi bilo to nemogoče, saj je že v majhni Sloveniji z zgolj 1.100.000 prebivalci, v času, ko je vodil Deželno vlado, spoznal, da "predsednik ne more najti časa, da se seznanji z vsemi težkimi specialnimi razmerami, če (...) enkrat letno obiše vse svoje okraje in vzdržuje stalno osebno zvezo z vsemi 20 okrajnimi glavarji".⁸⁵

Ta izjava, s katero se je G. Žerjav v konstituenti zelo jasno odrekel upravno enotni Sloveniji, pravzaprav ni bila nič posebnega, saj je nasprotovanje upravni enotnosti slovenskega ozemlja v jugoslovanski državi imelo med slovenskimi demokrati izjemno podporo. To sta v času ustavne razprave dokazala tudi avtor S. in F. Ilešič, ki sta v obeh osrednjih liberalnih glasilih, Slovenskem narodu in Jutru, odločno pobijala vsak odpor zoper upravno delitev Slovenije. Tako je avtor S. ugovarjal D. Pucu, ki se je javno izrekel proti razdelitvi Slovenije. Bil je edini vidni demokratski politik, ki je menil, da bi imela taka razdelitev "tudi slabe strani".⁸⁶ D. Puc, sicer globoko prepričan jugoslovanski centralist in unitarist, je namreč ocenjeval, da bi se upravno enotna Slovenija lažje borila za svoj gospodarski obstanek in se upirala pritisku tujega kapitala, saj ji ne bi bilo treba "iskati sporazuma med dvema glavama (oblastema – op. J. P.)". Bil je prepričan, da bi enotna Slovenija tudi bolje razumela položaj primorskih in koroških Slovencev in bi si resneje prizadevala za njihovo rešitev, kot če bi Slovence ponovno razdelili na Kranjce in Štajerce in bi zaradi tega "pozabili na Korošce in Primorce, kakor smo svojedobno pozabili na Prekmurce in beneške Slovence".⁸⁷ Proti takemu stališču, ki se je deloma presenetljivo ujemalo s stališči, ki sta jih o vprašanju delitev

Slovenije v konstituenti zagovarjala poslanca NSS A. Brandner in I. Deržič, je avtor S. nastopil kot brezkompromisni jugoslovanski unitarist. Opominjal je, da boja proti tujemu kapitalu Slovenija ne bo zmogla in ne smela voditi sama. To vprašanje bo reševala celotna država z vsemi svojimi gospodarskimi močmi. Zahteval je, da se zabriše "vse vnanje dosedanje razlike, to je vsak separatizem". To je narekovalo tudi nerešeno primorsko in koroško vprašanje, saj mora zanj živeti "*ne samo Slovenija, ampak vsa Jugoslavija*". Avtor S. je videl glavno oviro takemu razvoju prav v upravno enotni, 'plemenski' Sloveniji. V odgovoru D. Pucu je zapisal: "Če mi v Jugoslaviji ne bomo imeli *jugoslovanske zavesti*, je ne bomo mogli vcepiti tudi neodrešenim bratom, a *izključno slovenska zavest* je bila in bo ob mejah (posebno severnih) mnogo preslaba za boj z mogočnimi nasprotniki"⁸⁸.

Podobno kakor avtor S. je zoper zamisel o upravno enotni Sloveniji nastopil tudi F. Ilešič, ki se je odzval na razmišljanje znanega slovenskega upravno-pravnega strokovnjaka dr. Henrika Steske o vprašanju pokrajinske zakonodaje in ozemeljskega obsega posameznih pokrajin. H. Steska je namreč predlagal, naj bi pokrajinske skupščine na nekaterih področjih pokrajinske uprave (poljedelstva, živinoreje, gozdarstva, lova, cestarstva, stavbarstva, tujskega prometa, ubožništva) lahko sprejemale avtonomne pokrajinske zakone, ki bi imeli isto pravno veljavo kot državni zakon. Seveda bi se "o prvenstvu državnega zakona ne smelo govoriti". Menil je, da bi morala biti država razdeljena na upravne pokrajine, ki bi štejele najmanj en milijon prebivalcev. To pa zato, ker bi manjše pokrajine "pri današnji razmeroma še precej nizki stopnji našega narodnega gospodarstva morda ne mogle biti kos svojim nalogam, saj bi bile brez prave gospodarske moči". Po njegovem predlogu naj bi bila Kraljevina SHS razdeljena na sedem takih upravnih pokrajin: *severno Dalmacijo* z zahodno-bosanskim krasom do porečja Save in Vrbasa, *južno Dalmacijo* s Hercegovino, Črno goro ter Skadrom (t. i. 'Pomorje'), *povardarsko Srbijo* z južnim delom stare Srbije, *pomoravsko Srbijo*, *vojvodinsko Srbijo* (ta naj bi poleg Bačke in Banata obsegala tudi Srem), *Hrvaško*, kamor bi poleg Hrvaške in Slavonije (brez Srema) vključili še Medjimurje, Baranjo, bosansko Krajino okoli Bihaća in hrvaške otoke, ter *Slovenijo*, ki ne bi bila razdeljena in bi bila enotna upravna pokrajina. H. Steska, ki je menil, da bi s posebno (enotno) hrvaško in srbsko upravno pokrajino "le umetno in protinaravno oddaljevali Hrvate od Srbov" in bi "do prepotrebnege izenačenja (...) morda tudi po več ge-

neracijah ne prišli", je namreč poudarjal, da pa Slovenci "vendar rabimo še posebno pokrajino. Slovenci hočemo sicer s Hrvati in Srbi postati enoten narod", je zagotavljal, a smo "sedaj (...) še daleč od tega vzvišenega cilja". Zato je bil prepričan, da je potrebno oblikovati posebno slovensko upravno pokrajino, saj se s tem "računa z dejstvi, ki bodo veljala gotovo še nekaj generacij" in upošteva "sedanjo plemensko posebnost Slovencev".⁸⁹

Steskini "strokovnjaški razpravi o uredbi naših bodočih pokrajin"⁹⁰ se je F. Ilešič, sicer jezikoslovec, univerzitetni profesor in politično zelo angažiran intelektualca, z vsa silo uprl. H. Steski je očital, da "želi, (...) naj bi ostala Slovenija *sama*". F. Ilešiča je motilo, da Steska pri Hrvatih in Srbih ne upošteva "nobenih, sedanjih plemenskih posebnosti", temveč jih hoče "odstranjati z izenačevanjem, pri Slovencih pa jih nekako *čuvati*". To pa je bilo po Ilešičevi oceni povsem nesprejemljivo. "Če smo dosledni", je oporekal, "moramo tudi o posebni Sloveniji govoriti tako, kakor govori g. dr. Steska o posebni Hrvatski in Srbiji ter reči: 'S takšno Slovenijo bi le umetno in protinaravno oddaljevali Slovence od Hrvatov in Srbov in do prepotrebne izenačenja bi morda tudi po več generacijah ne prišli.'" Posebna in upravno enotna Slovenija bi torej zapirala pot vsejugoslovanskemu izenačenju. Zato so bili razlogi, s katerimi je H. Steska utemeljeval posebno slovensko pokrajino, za F. Ilešiča "dejstva, ki jih jaz rabim za dokaz, da je treba tudi na zapadu naše države družiti in ločiti oblasti tako, kakor jih družijo in ločijo pri Hrvatih in Srbih". F. Ilešič si je želel, "da bi naše bodoče pokrajine ne bile vse le čisto slovenske, čisto hrvatske ali srbske", saj bi to pomenilo, da se naše življenje ne "razvija v smeri izenačevanja neplodnih formalnih zgodovinskih razlik, torej proti vzvišenemu cilju, ki ga vidi tudi g. dr. Steska".⁹¹

Razumljivo je, da je tako dosledno unitarno-centralistično nacionalno stališče, ki je slovenske demokratsko-centralistične ideologe vodilo v obračun z vsakomer, ki ni sprejemal zamisli o centralistično urejeni jugoslovanski državi, JDS privedlo v oster boj zoper odmevno zahtevo slovenskih kulturnih delavcev po slovenski avtonomiji. To so dobri dve leti po jugoslovanskem zedinjenju kulturni delavci izrazili v svoji znani avtonomistični izjavi. Na ta pomemben dogodek v takratnem slovenskem političnem življenju se je JDS odzvala neprimerno ostreje kakor kmetijec B. Vošnjak, saj je izjavo izkoristila kot dobrodošlo priložnost, da v politično občutljivem času ustavne razprave še enkrat napade oblikovalko slovenskega avtonomističnega ustavnega načrta – SLS. Jugoslovanska

demokratska stranka in njeni predstavniki v avtonomistični izjavi namreč niso prepoznali avtentične narodne volje po slovenski avtonomiji, temveč so skladno z dosledno ‚protiklerikalno‘ politično držo v izjavi videli le programski razglas, sestavljen *ad usum delphini* (v določen namen). Ta namen pa naj bi bil “podpreti klerikalno politiko z moraličnim ugledom slovenskih ljudi, ki stojijo po svojem delovanju ob strani političnega življenja in navidezno niso angažirani v strankarskih borbah”.⁹² Tako je avtonomistično izjavo razumel tudi I. Tavčar, ki jo je označil kot “prejkone plod truda gotovih strank, ki gore za avtonomijo, morda tudi za federalizem, ali še celo za zvezo treh držav, in je torej (...) predvsem sad naporov klerikalne in socialno-demokratske stranke”. I. Tavčar je posebej obžaloval, da je izjavo podpisalo “tudi precejšnje število gospodov, o katerih bi bil človek prisegel, da s srcem in obistmi pripadajo k Jugoslovanski demokratski stranki (...) in ki so nas sedaj zapustili”.⁹³ To je vznemirjalo tudi JDS, vendar se je tolažila, da je izjava “predvsem dokument nejasnosti, ki še vlada v nekaterih krogih naše inteligence o naših bistvenih nacionalnih vprašanjih”. Opozarjala je tudi, da izjave niso podpisali tako ugledni umetniki in znanstveniki, kot pesnik Oton Župančič, matematik in rektor ljubljanske univerze dr. Josip Plemelj, univerzitetni profesor in dekan pravne fakultete L. Pitamic, pravnik in univerzitetni profesor dr. Metod Dolenc, slikarji Rihard Jakopič, Fran Tratnik in Ivan Vavpotič ter univerzitetni profesor in dekan tehnične fakultete geolog dr. Karel Hinterlechner.⁹⁴ Ko je eden izmed podpisnikov izjave skladatelj Anton Lajovic v Slovenskem narodu objavil članek, v katerem je branil izjavo pred napadi demokratske politike,⁹⁵ jo je ta še bolj napadla in zavzemanje za izjavo tolmačila kot posledico spoznanja njenih podpisnikov, da so se “dali speljati na led” in “iz politične desorijentiranosti podpisali izjavo”, zaradi česar je “razumljivo, da naknadno skušajo svoj nepremišljeni korak pred seboj in pred javnostjo opravičiti”.⁹⁶ Toda to, za JDS neumestno ‚opravičilo‘ pa je razkrivalo stališče, ki je bilo liberalnemu tisku nadvse tuje. V Slovenskem narodu objavljeni članek A. Lajovca je namreč opozarjal na pomen narodne individualnosti, ki jo je Lajovec razumel kot zbir narodovih duševnih lastnosti in sil, “kar jih je v njem nagrnilo življenje preteklosti”. Poudarjal je, da je slovenska individualnost ogrožena, saj jo Slovencem jemljejo “oni, ki svetujejo, da naj kratkoma prevzamemo srbohrvaščino kot književni jezik, kakor da bi se jezik tako zamenjal, kakor se preobleče suknja. Jemljejo jo oni, ki trde, da jezik ni drugega kot navadno občilo, jemljejo jo oni, katerim je narod-

nost poganstvo in posledica greha". A. Lajovic je tudi kritično ovrednotil t. i. jugoslovansko kulturo, o kateri je menil, da bo nekaj "imela od nas Slovencev le, če bomo mogli v to skupno kulturo donesti nekaj svojega, individualnega. Če tega ne bi zmogli, pomenili bi za Jugoslavijo gluho maso brez vrednosti". Toda v tako šibko slovensko narodno in kulturno moč je A. Lajovic dvomil. Prepričan je bil, da tudi skupno prizadevanje vseh unitarističnih sil ne more slovenskemu narodu "izdreti njegove duševne osebnosti; tega bi celo prizadevanje države ne bilo v stanu". A. Lajovic je v svoji obrambi avtonomistične izjave poudarjal, da se za slovensko nacionalno individualnost ne boji, svaril pa je "pred takim političnim zadržanjem in pred ustvarjanjem takih form v državi, katere bi hotele napadati in raniti nekaj, kar je neranljivega, ker bi posledica bila le škoda za državo".⁹⁷

Kljub temu da so Lajovčeva opozorila nedvomno vzpodbujala k razmisleku o smiselnosti unitarističnega narodno-kulturnega programa, niso spremenila demokratskih narodno-političnih stališč. JDS je brez-pogojno vztrajala pri zavračanju slovenske avtonomije. O slovenski kulturni avtonomiji pa je menila, da taka "avtonomija ne more pomeniti drugega, nego da hočemo plačati svoje kulturne zavode in o njih odločiti".⁹⁸ To pa po demokratski oceni še ni zagotavljalo, da bo "ljubljanska univerza boljše propevala, naše gledališče bujnejše cvetelo, naše šolstvo hitreje napredovalo, naša kultura sploh se lepše razvijala, če bomo mi sami in edino mi imeli pravico in dolžnost zanje skrbeti".⁹⁹ Takemu nezaupanju v avtonomen slovenski kulturni razvoj je pritrdil tudi eden najvidnejših liberalnih politikov in eden najboljših slovenskih pisateljev I. Tavčar. Mislil je, "da je avtonomija, ki bi ne slabila moči države, ampak jo krepila, dajajoč razmah individualnim silam edinic, prazen fantom, ki se sploh ne da uresničiti". I. Tavčar je avtonomistično stališče pobijal z utemeljitvijo, da bi se poleg slovenske avtonomne enote gotovo oblikovale še druge, ki bi svoje prihodke obdržale zase, ne pa za financiranje skupne države. "Posledica temu bo, da bodo morale posamezne avtonomne edinice v prvi vrsti same skrbeti (tudi) za svoje kulturne potrebe. Država v tem pogledu ne bo mogla veliko storiti", je pisal I. Tavčar in v zanj značilnem slogu posvaril, da bo očitno "na eno stran ... (država) imela prazne vreče, na drugo stran bodo pa posamezne edinice ena drugi nevoščljive kakor berači pred frančiškansko porto; to se pravi, če bo država hotela kaki edinici kaj dati, drugim pa ne, bo krik in zabavljanje v gozdiču edinic. Konec bo ta, da se bo kulturnim

potrebščinam moglo le toliko ustrezati, kolikor bodo posamezne edinice same zmogle".¹⁰⁰

V teh besedah se je zrcalilo bistvo demokratske narodno-kulturne in politične misli, ki se nikakor ni mogla odtrgati od zavezanosti k enotni in centralistični jugoslovanski državi. Poudarjala je, da je "Jugoslavija, tista Jugoslavija, ki nima nič posla z avtonomijo (...) slovenski kulturi ustvarila (...) bogate pogoje najvišjega razvoja".¹⁰¹ I. Tavčar je poudarjal, da je Slovenija v Kraljevini SHS dobila "svojo lastno univerzo, svojo lastno tehniko; država je prevzela v svojo veliko podporo slovenski konservatorij in za slovensko gledališče zalaga 12 milijonov letnega deficita". Vse to pa I. Tavčarju ni pomenilo osnove za polnejši in samostojnejši slovenski narodno-kulturni razvoj, pač pa argument proti njemu. Dvomil je, da bi "malo slovensko pleme, če je zase avtonomna edinica, moglo vzdrževati univerzo in tehniko, konservatorij in še druge take zavode, predvsem tudi gledališče v takem obsegu v kakršnem se nahaja danes". Svoje tako stališče je I. Tavčar podkrepil s trditvijo, da smo vse to "dobili, ker nam je priskočila država na pomoč, recimo kar naravnost, ker nam je prišel na pomoč srbski narod. Da bi bili v tem pogledu odvisni od posameznih avtonomnih edinic, posebno od avtonomne hrvatske edinice, ali recimo, od Radićeve republike", je I. Tavčar na duhovit način poskušal zresniti privrženca kulturne avtonomije, potem "bi naši visokošolski profesorji živeli od repe na ljubljanskem polju, ker bi ne imeli v svoji sredi niti univerze, niti tehnike". Za I. Tavčarja, ki kratko malo ni verjel v kulturni razmah avtonomne Slovenije, je zato bil upoštevanja vreden le unitaristični kulturno-politični program. Vsaka druga rešitev bi pomenila, da se lahko "kar poslovimo od univerze in tehnike ter vseh drugih kulturnih naprav, katerih bi nam posamezne edinice ne privoščile, država bi nam jih pa ne mogla dati, ker bi ji edinice jemale vse dohodke".¹⁰²

Odpor, s katerim se je demokratski pol slovenske liberalne politike odzval na avtonomistično izjavo kulturnih delavcev, je pomenil zanesljivo napoved, kako se bodo v konstituenti opredelili slovenski demokrati ob glasovanju o ustavi oziroma o temeljni politični dilemi tistega časa – za ali proti centralistični jugoslovanski državi. Ta trenutek sta obe slovenski liberalni unitaristični stranki, SKS in JDS, nestrpnost pričakovali, saj po objavi avtonomistične izjave in nastopih B. Vošnjaka in G. Žerjava v ustavnem odboru ustavodajne skupščine februarja 1921 ni bilo več prave priložnosti za manifestacijo njune unitarno-centralistične politične volje. Obe stranki sta v konstituenti opravljali "svojo historično nalogo", kot je zapisalo

mladoliberalno Jutro.¹⁰³ To je pomenilo skupaj z drugimi jugoslovanskimi unitarno-centralističnimi silami izbojevati boj za unitaristično, monarhistično in centralistično ustavo Kraljevine SHS. Ta boj sta dokončali na srbski narodni praznik Vidovdan, 28. junija 1921. Tega dne so v ustavodajni skupščini poslanci poimensko glasovali o ustavi Kraljevine SHS. Kot je zapisalo Jutro, je izid glasovanja pomenil, da je bil "veliki boj za narodno in državno jedinstvo (...) zmagovito končan".¹⁰⁴ Vidovdanska ustava je namreč ustavno-pravno vzpostavljala centralizem, jugoslovanski nacionalni unitarizem in monarhijo, to je toliko željeni cilj vseh jugoslovanskih unitarno-centralističnih in monarhističnih političnih sil. Zato so lahko te sile leta 1921 sprejele srbski Vidovdan tudi kot svoj praznični dan. To je veljalo tudi za poslance Samostojne kmetijske in Jugoslovanske demokratske stranke (skupaj jih je bilo 11), ki so edini izmed 38 slovenskih zastopnikov v ustavodajni skupščini glasovali za vidovdansko ustavo.¹⁰⁵ Vendar pa jez, ki ga je s tem dejanjem liberalna politika postavila med lastno in preostalo, večinsko slovensko politično opcijo, za tedanje nosilce slovenskega unitarističnega liberalizma očitno ni imel posebne narodno-politične teže. Vodilni liberalni strategji se ga verjetno niso niti zavedali, zakaj so s sprejemom vidovdanske ustave dosegli vse, kar si je slovenska unitarno-centralistična liberalna politika želela po zlomu habsburške monarhije. Sprejem te ustave je pomenil enega izmed zgodovinskih vrhov slovenskega liberalizma, saj je z njo Jugoslavija postala 'zaželjena dežela', ki je tudi z ustavo uresničevala unitaristični liberalni narodno-politični in gospodarski ideal. S centralističnim državnim ustrojem je liberalnemu kapitalu omogočala večji gospodarski razmah, s pravno uveljavljenim unitarističnim nacionalnim značajem pa je potrjevala, da integralistično jugoslovanstvo ni le namišljena, ampak tudi formalno veljavna narodno-politična pot. To pa je JDS in SKS omogočalo, da unitarno-centralistično jugoslovanstvo uporabita kot učinkovito politično sredstvo v boju proti svoji zgodovinski nasprotnici – avtonomistični SLS. Kot sotvorci unitaristično, centralistično in monarhistično utemeljene jugoslovanske države je to liberalce nasproti SLS postavljalo v ugodnejši politični položaj. V koliko je bil ta položaj stvaren, kako je lahko unitarno-centralistični nacionalni koncept vzpodbujal liberalno politiko, koliko pristašev je našel med Slovenci in kako je vplival na vlogo in položaj liberalnega tabora v slovenski politiki, pa so razkrila burna politična leta, ki so neposredno sledila sprejemu vidovdanske ustave in ki jih je zaustavil šele Aleksander Karađorđević, ko je 6. januarja 1929 izvršil svoj znani kraljevi državni udar.

OPOMBE K ČETRTEMU POGLAVJU

- ¹ Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS. Beograd 1921, 56. redni sestanek, 22.6.1921, 22. (Odslej Sten. bel. US).
- ² Sten. bel. US, 56. r.s., 22.6.1921, 7, 32. r.s., 18.5.1921, 14, 15. – Razpravi A. Brandnerja.
- ⁴ Sten. bel. US, 56. r.s., 22.6.1921, 6, 7.
- ⁴ Sten. bel. US, 32. r.s., 18.5.1921, 14. – Razprava A. Brandnerja.
- ⁵ Prav tam.
- ⁶ Jugoslavija, 20.2.1921.
- ⁷ Jugoslavija, 9.2.1921, Nova pravda, 12.2.1921. Glej tudi Sten. bel. US, 32. r.s., 18.5.1921, 14. (Razprava A. Brandnerja).
- ⁸ Jugoslavija, 9.2.1921, Nova pravda, 12.1.1921.
- ⁹ Jugoslavija, 20.2.1921.
- ¹⁰ Sten. bel. US, 32. r.s., 18.5.1921, 15.
- ¹¹ Nova pravda, 18.12.1920.
- ¹² Prav tam.
- ¹³ Prav tam.
- ¹⁴ Jugoslavija, 8.6.1921.
- ¹⁵ Jugoslavija, 10.2. in 8.6. 1921.
- ¹⁶ Sten. bel. US, 56. r.s., 22.6.1921, 4.
- ¹⁷ Jugoslavija, 10.2.1921.
- ¹⁸ Sten. bel. US, 56. r.s., 22.6.1921, 5. – Razprava A. Brandnerja.
- ¹⁹ Jugoslavija, 10.2.1921.
- ²⁰ Ustavni načrt SLS glej v Stenografske beleške Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS. Beograd 1921. Dodatek: Odvojeno mišljenje Jugoslovanskoga kluba o nacrtu Ustava predloženog od Ustavnog odbora (odslej Sten. bel. UO). O ustavnem načrtu SLS pišeta podrobneje tudi Josip Holnjec: O ustavi naše države. – Slovenci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulture, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Ljubljana 1928, 325–338; (odslej Holnjec) in M. Zečević. M. Zečević utemeljeno opozarja, da je ustavni načrt SLS “pomenil poskus kompromisa med decentralizacijo in federalizmom z delnim upoštevanjem centralističnega načela. Pravno neopredeljen je vseboval predloge, ki so zahtevali manj kot federacijo in nekaj več kot navadno decentralizacijo”. (Zečević, Slovenska ljud. stranka, 390).
- ²¹ Sten. bel. US, 23. r.s., 23.4.1921, 25. – Razprava I. Deržiča.
- ²² Jugoslavija, 10.2.1921.
- ²³ Jugoslavija, 13.3.1921.
- ²⁴ Sten. bel. US, 23. r.s., 23.4.1921, 25. – Razprava I. Deržiča.
- ²⁵ Sten. bel. US, 54. r.s., 17.6.1921, 4. – Specialna razprava o VIII. razdelku osnutka ustave je v ustavodajni skupščini potekala od 17. do 27. 6. 1921.
- ²⁶ Sten. bel. US, 56. r.s., 22.6.1921, 24.
- ²⁷ Sten. bel. US, 23. r.s., 23.4.1921, 24. – Razprava I. Deržiča.
- ²⁸ Sten. bel. US, 56. r.s., 22.6.1921, 6, 7. (O podobnih stališčih, ki jih je v tej zvezi zagovarjal drugi poslanec NSS I. Deržič, glej prav tam, 23. r.s., 23.4.1921, 25) – Pripominjam, da so omenjeni razlogi, s katerimi je v ustavodajni skupščini A. Brandner utemeljeval potrebo po upravno nerazdeljeni Sloveniji, predstavljali eno izmed osnovnih narodno-političnih stališč NSS. Tako je že sredi decembra 1920 Nova pravda pisala, da bo “nasilju tujcev (...) naš neodrešeni narod kos le tedaj, če bo imel vsaj v kulturnem oziru oporo v odrešenemu delu naroda. Ta odrešeni del mora biti zanj viden”, je nadaljevala, “in se mora udeleževati kot celota. Zato smo proti delirvi komaj združene in poleg tega okrnjene Slovenije”. (Nova pravda, 18.12.1920).
- ²⁹ Sten. bel. US, 23. r.s., 23.4.1921, 24, 25 (razprava I. Deržiča), 56. r.s., 22.6.1921, 6 (razprava A. Brandnerja).

- ³⁸ Sten. bel. US. 56. r.s., 22.6.1921, 8.
- ³⁹ Sten. bel. UO. 4. seja, 7.2.1921, 30.
- ⁴⁰ Sten. bel. US. 20. r.s., 21.4.1921, 15.
- ⁴¹ Sten. bel. US. I. 24. r.s., 26.4.1921, 15. – *Razprava Ivana Mermolje.*
- ⁴² Kmetijski list, 6.1.1921.
- ⁴³ Kmetijski list, 16.6.1921.
- ⁴⁴ Kmetijski list, 6.1.1921.
- ⁴⁵ Sten. bel. US. 24. r.s., 26.4.1921, 18. – *Razprava I. Mermolje.*
- ⁴⁶ Prav tam, 20. r.s., 21.4.1921, 12.
- ⁴⁷ Sten. bel. US. 6. r.s., 25.1.1921, 2.
- ⁴⁸ Sten. bel. UO, 13. seja, 18.2.1921, 8.
- ⁴⁹ Sten. bel. UO, 14. seja, 19.2.1921, 28.
- ⁵⁰ Sten. bel. UO, 48. seja, 14.5.1921, 54. – *V zvezi s predlogom JSDS, da bi v Sloveniji kot uradni jezik veljal tudi slovenski, opozarjam, da je podoben predlog dala slovenska socialna demokracija že konec novembra 1918, to je neposredno pred nastankom Kraljevine SHS. Eno njenih načelnih stališč, s katerimi je vstopila v jugoslovansko državo, je bila namreč zahteva za "popolno enakopravnost obeh narečij, to je slovenščine in srbo-hrvaščine v vsej državi". To zahtevo je sprejela JSDS na političnih shodih, ki jih je priredila 24. 11. 1918. Na teh shodih je predstavila svoje poglede na jugoslovansko državno zedinjenje in notranjo ureditev bodoče jugoslovanske države. (Glej ZA KPJ, 372).*
- ⁵¹ Sten. bel. US, 31. r.s., 17.5.1921, 2.
- ⁵² UL DVS, 27.7.1921, *Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.*
- ⁵³ Sten. bel. US, 20. r.s., 21.4.1921, 12.
- ⁵⁴ Hohnjec, 318.
- ⁵⁵ Sten. bel. UO, 37. seja, 22.3.1921, 152, 151.
- ⁵⁶ Sten. bel. UO, 4. seja, 7.2.1921, 29-30.
- ⁵⁷ Sten. bel. US, 20. r.s., 21.4.1921, 14.
- ⁵⁸ Sten. bel. UO, 4. seja, 7.2.1921, 30, 31.
- ⁵⁹ *O avtonomistični izjavi slovenskih kulturnih delavcev in njenem vplivu na politično dogajanje na Slovenskem glej podrobneje Erjavec, Avtonomistična izjava, 1–30 in Dolenc, Kulturni boj, 145–150.*
- ⁶⁰ *Naši zapiski, XIII, 1921, 2, 25–26. – Podpisniki te izjave so bili: Fran Albrecht (pesnik), Franc Berneker (akad. kipar), dr. Izidor Cankar (univ. docent), Anton Danilo Cerar (režiser kr. nar. gledališča), Anton Debeljak (pisatelj), dr. Franc Detela (pisatelj), Fran Erjavec (publicist), Fran. Sal. Finžgar (pisatelj), Anton Funtek (pesnik in pisatelj), Maksim Gaspari (akad. slikar), dr. Joža Glonar (urednik in kritik), dr. France Kidrič (literarni zgodovinar), dr. Franc Kimovec (skladatelj), Marija Kmetova (pisateljica), dr. Milko Kos (zgodovinar in kustos štud. knjižnice), dr. Alojz Kraigher (pisatelj), Anton Lajovic (skladatelj), dr. Josip Lavrenčič (pesnik), dr. Dragotin Lončar (profesor zgodovine), dr. Josip Mantuani (univ. profesor), dr. Stanko Majcen (pisatelj), Fran Ksaver Meško (pisatelj), dr. Karel Ozvald (univ. profesor), dr. Ivan (Janez) Plečnik (univ. profesor), Fran Podrekar (akad. slikar), Stanko Premrl (skladatelj), Albin Prepeluh (politik in publicist), dr. Ivan Prijatelj (univ. profesor), dr. Josip Puntar (profesor), Janko Ravnik (skladatelj), dr. Josip Regali (pisatelj), Matija Sternen (akad. slikar), dr. Josip Srebrnič (univ. profesor), dr. Alfred Šerko (univ. profesor), dr. Franc Stele (umetnostni zgodovinar), dr. Matej Šmalc (tajnik Univerze), dr. Aleš Ušeničnik (teolog in univ. profesor), Narte Velikonja (pisatelj), Ivan Vurnik (arhitekt in univ. docent), Ivan Zajec (akad. kipar), Ivan Zorec (pisatelj), Ivan Zorman (založnik), dr. August Žigon (ravnatelj štud. knjižnice).*
- ⁶¹ Zečevič, *Slovenska ljud. stranka*, 362.
- ⁶² Sten. bel. US, 20. r.s., 21.4.1921, 11. – *V zvezi s trditvijo B. Vošnjaka, da sta bila duševna očeta avtonomistične izjave slovenskih kulturnih delavcev F. Kidrič in I. Prijatelj, dodajam, da je bila ta*

izjava objavljena na pobudo vidnih avtonomistično usmerjenih pripadnikov JSDS D. Lončarja, A. Prepeluha-Abdiusa in F. Erjavca. (O tem glej Erjavec, Avtonomistična izjava, 20–24, Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 362).

⁵⁵ Naši zapiski, XIII, 1921, 2, 25.

⁵⁶ Sten. bel. US, 54. r.s., 17.6.1921, 11–12.

⁵⁷ Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 360.

⁵⁸ Kmetijski list, 17.3.1921.

⁵⁹ Kmetijski list, 12.5.1921. – Taka tolmačenja avtonomističnih zamisli SLS so širili predstavniki Samostojne kmetijske stranke tudi v ustavodajni skupščini, kjer je npr. I. Urek opozarjal, da bi SLS oziroma njeni somišljeniki, "ako bi bila Slovenija popolnoma avtonomna, ako bi bili nedeljeni gospodarji nad njo (...), s pomočjo sorodnih strank, ki hočejo isto: žensko volilno pravico, prišli do moči in komande s pomočjo ženskih glasov in bi si tako zagurali za vedno komando nad Slovenijo". I. Urek je bil sicer prepričan, "da je ta račun precej slab", ker se najde že "veliko takih žen, ki že danes mislijo s svojo glavo, in bi nikdar ne šle za še tako sladkimi obljubami klerikalcev". Kljub temu pa se mu je zdelo potrebno poudariti, da "se najde še mnogo žensk, ki gredo brez vsakega pomisleka slepo za onimi, ki jih plašijo s peklom in vragom". (Sten. bel. US, 54. r.s., 17.6.1921, 13).

⁶⁰ Kmetijski list, 12.5.1921.

⁶¹ Kmetijski list, 23.6.1921.

⁶² N. Pašič je 26. 3. 1921 oblikoval svojo drugo koalicijsko vlado. Sestavljale so jo Narodno radikalna stranka, Jugoslovanska demokratska stranka, Jugoslovanska muslimanska organizacija, Zemljoradniška stranka in Samostojna kmetijska stranka. Ta vlada je obstala do 24. 12. 1921. Slovenska člana te vlade sta bila demokrat V. Kukovec (vodil je resor za socialno politiko) in samostojni kmetijec Ivan Pucelj (vodil je resor za poljedelstvo in vode).

⁶³ Jutro, 30.3.1921.

⁶⁴ Kmetijski list, 23.6.1921.

⁶⁵ Glej Domovina, 17.12.1920 in 18.2.1921. – Domovina je opozarjala, da je "za vsakega razsodnega človeka (...) jasno, da republika že zato ni dobra za nas, ker z njo koketirajo klerikalci, ki so bili vedno za ono, kar je bilo za narod škodljivo". (Domovina, 17.12.1920).

⁶⁶ Jutro, 21.12.1920 in 15.1.1921, Slovenski narod, 24.4. in 10.5.1921. Stališče naj bo Jugoslavija "službeni politični naziv naše države", je JDS zagovarjala že sredi leta 1920. Glej Slovenski narod, 6.5. in 6.6.1920.

⁶⁷ Slovenski narod, 25.12.1920.

⁶⁸ Sten. bel. UO, 10. seja, 14.2.1921, 128.

⁶⁹ Sten. bel. UO, 37. seja, 22.3.1921, 154.

⁷⁰ Jutro, 6.12.1920.

⁷¹ Prav tam.

⁷² Sten. bel. UO, 10. seja, 14.2.1921, 127.

⁷³ Slovenski narod, 26.4.1921. – V zvezi z liberalnim odklanjanjem avtonomističnega 'separatizma' velja opozoriti, da so po oceni nekaterih politikov JDS separatizem oziroma 'ustvarjanje državice v državi' izražale že težnje po ohranitvi pokrajinsko organiziranega šolstva. Tako je npr. mladoliberalni prvak G. Žerjav v ustavnem odboru ustavodajne skupščine opozarjal, da je "šola glavno sredstvo za zedinjenje" in pozival vse, ki "ljubijo to državo, ki skrbijo za to, da ne dopuste šole nekakih pokrajin, ker se bo tam šola razvila v separatistično sredstvo proti državi". (Sten. bel. UO, 10. seja, 14.2.1921, 128).

⁷⁴ Jutro, 15.5.1921.

⁷⁵ Sten. bel. UO, 10. seja, 14.2.1921, 128. – Razprava G. Žerjava.

⁷⁶ Slovenski narod, 25.12.1920.

⁷⁷ Domovina, 18.2.1921. – Podobno je ustavni načrt SLS ocenjevalo tudi Jutro. Zapisalo je, da bo ta načrt "kmalu spadal v arhiv kapitalnih političnih pogrešk iz dobe našega mladega državnega življenja". (Jutro, 16.2.1921).

- ⁷⁶ Slovenski narod, 5.5. in 5.6.1921.
- ⁷⁷ Jutro, 16.2.1921.
- ⁷⁸ Sten. bel. UO, 10. seja, 14.2.1921, 127. – Razprava G. Žerjava.
- ⁷⁹ Domovina, 18.2.1921.
- ⁸⁰ Sten. bel. US, 6. r.s., 25.1.1921, 7.
- ⁸¹ Čulinović, Državnopravna historija, II, 255.
- ⁸² Sten. bel. UO, 12. seja, 16.2.1921, 171.
- ⁸³ Sten. bel. UO, 10. seja, 14.2.1921, 125-126.
- ⁸⁴ Slovenski narod, 12.12.1920.
- ⁸⁵ Prav tam.
- ⁸⁶ Slovenski narod, 21.12.1920.
- ⁸⁷ Jutro, 23.12.1920.
- ⁸⁸ Jutro, 12.1.1921.
- ⁸⁹ Prav tam.
- ⁹⁰ Jutro, 22.2.1921.
- ⁹¹ Slovenski narod, 27.2.1921.
- ⁹² Jutro, 22.2.1921.
- ⁹³ Pripominjam, da je uredništvo Slovenskega naroda v opombi pod črto k Lajevčevemu članku Opazke k avtonomistični izjavi kulturnih delavcev zapisalo: "O važnih vprašanjih načelno dopuščamo svobodno razpravo v našem listu. Zato priobčujemo tudi ta članek, ne da bi se strinjali z njim. - U r e d n i š t v o". (Slovenski narod, 10.3.1921).
- ⁹⁴ Jutro, 13.3.1921.
- ⁹⁵ Slovenski narod, 10.3.1921. – O pogledih A. Lajovca na slovensko narodno vprašanje glej podrobneje Primož Kuret: Umetnik in družba. Slovenska glasbena misel po prvi vojni (Lajovic, Kogoj, Vurnik). Ljubljana 1988, 24–29, 91–96, 108–111.
- ⁹⁶ Jutro, 29.4.1921.
- ⁹⁷ Jutro, 22.2.1921.
- ¹⁰⁰ Slovenski narod, 27.2.1921.
- ¹⁰¹ Jutro, 22.2.1921.
- ¹⁰² Slovenski narod, 27.2.1921.
- ¹⁰³ Jutro, 25.5.1921.
- ¹⁰⁴ Jutro, 30.6.1921.
- ¹⁰⁵ Sten. bel. US, 62. r.s., 28.6.1921, 5–6. Poslanci SKS (stranka je v ustavodajni skupščini imela 8 mandatov) in poslanci JDS (stranka je v ustavodajni skupščini imela 3 mandate), ki so glasovali za sprejem vidovdanske ustave, so bili: B. Vošnjak, Ivan Majcen, I. Mermolja, Ivan Pucelj, I. Urek, Jakob Kušar, Janko Rajar in Josip Drogenik (SKS) ter V. Kukovec, G. Žerjav in Josip Reiser (JDS). Proti vidovdanski ustavi so glasovali: poslanca NSS A. Brandner in I. Deržič ter poslanci JSDS Ethin Kristan, Josip Kopač in dr. Milan Korun. Preostali trije poslanci JSDS Anton Kristan, Zvonimir Bernot in Rudolf Golouh so bili odsotni. Poslanci KSS (5) in SLS (14) pa se glasovanje sploh niso udeležili, ker so 11. oziroma 13. 6. 1921 zapustili ustavodajno skupščino v znak protesta proti reakcionarnemu režimu in uvajanju centralistične državne ureditve v Kraljevini SHS. (Glej prav tam, 5-8 in Zečevič, Slovenska ljud. stranka, 385).

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

Second block of faint, illegible text in the middle of the page.

Third block of faint, illegible text towards the bottom of the page.

Final block of faint, illegible text at the very bottom of the page.

TRETJI DEL

LIBERALNI TABOR IN NACIONALNI PROBLEM V ČASU VIDOVDANSKE USTAVE

(28. junij 1921 – 6. januar 1929)

AVTONOMISTIČNA PRIZADEVANJA MED SLOVENSKIMI LIBERALCI V LETIH 1921-1929

Sprejem vidovdanske ustave, ki je po eni strani pomenil "uzakonitev družbenega in državnega ravoja, ki se je tudi pred njo razvijal v Kraljevini SHS",¹ po drugi pa omogočil, da je bila vzpostavljena "pravna osnova za nadaljni razvoj Kraljevine",² bistvenih vprašanj, vezanih na nacionalni problem, ni spremenil. Spremenili pa so se politični in državnopravni pogoji, ki so od tedaj določali položaj in eksistencialne možnosti narodov, združenih v jugoslovansko državno skupnost. Te možnosti pa so bile nične, zakaj vidovdanska ustava je zanikala obstoj nacionalnih individualnosti. Žive narodne entitete je podrejela brezdušnemu vsedržavnemu jugoslovanskemu centralizmu, ki ga je avtonomistična politična volja upravičeno imela za uničevalca nacionalne svobode in nepremostljivo oviro za poln in samostojen nacionalni razvoj. Če upoštevamo, da je v dobri polovici nesrbskega prebivalstva v kraljevini prevladala narodno-avtonomistična politična volja (to je veljalo zlasti za Hrvate in Slovence, ki so skupaj tvorili tretjino vsega prebivalstva),³ je povsem jasno, da je zaradi množičnega nesoglašanja z njenimi določili ta ustava "zaostрила nacionalno vprašanje do njegovih skrajnosti".⁴

Vidovdanska ustava je namreč kot osnovno narodnostno načelo uveljavljala nacionalni unitarizem, ki je Slovence, Hrvate in Srbe opredelil

kot ‚plemena‘ enotnega jugoslovanskega naroda. Vzporedno s tem pa je po načelu *en narod – ena država* uzakonila tudi jugoslovanski državni centralizem. Vidovdanska ustava je namreč celotno področje Kraljevine SHS obravnavala kot enoten državnoopraven teritorij. Mimo vseh narodno-zgodovinskih meril je jugoslovansko državno ozemlje povsem aritmetično razdelila na 33 upravno-teritorialnih enot (t. i. oblasti), ki so smele imeti največ 800.000 prebivalcev. Med temi 33 oblastmi ste bili dve na slovenskem ozemlju: ljubljanska (s sedežem v Ljubljani) in mariborska (s sedežem v Mariboru). Tako je bila Slovenija upravno razkosana na dva dela, kar je Slovencem odvzemalo eno izmed osnovnih možnosti za skladen nacionalni razvoj – celovitost lastnega narodnega ozemlja. Vidovdanska ustava je dosledno zedinila vse jugoslovanske dežele v enotno državo, saj je vse upravne oblasti opredelila kot dele enotnega in nedeljivega državnega ozemlja, ki so bili medsebojno povezani z eno centralno (beograjsko) oblastjo. Vidovdanska ustava je sicer predvidevala določeno samoupravo teh upravno-teritorialnih oblasti, vendar pa takšna oblastna samouprava v ničemer ni zanikala centralističnega državnega ustroja v Kraljevini SHS. Oblastna samouprava je namreč temeljila le na tehnični razdelitvi opravljanja državnih zadev. Po načelu *iure delegatio* so samoupravni organi na oblastni oziroma krajevni ravni po pooblastilu centralnih državnih organov izvrševali del njihovih nalog. Hkrati pa so bili podrejeni centralni vrhovni upravi.⁵ Tako je vidovdanska ustava ustvarila neprebojen centralistični državni sistem in je tudi umetno oblikovanim upravno-teritorialnim enotam preprečevala, da bi samostojno odločale o opravljanju državnih zadev. S tem je Slovence, Hrvate in Srbe (drugih ‚plemenskih‘ imen ni niti omenjala) postavljala pred odločitev, ali pristanejo na lastno nacionalno izničenje ali pa se odločijo za narodno preživetje in boj za takšno jugoslovansko skupnost, v kateri bo vsak narod našel ustrezne razmere za svoboden in poln nacionalni razvoj.

Dejali smo že, da je večina nesrbskih narodov iz odpora do nacionalnega unitarizma in državnega centralizma, ki ju je uzakonila vidovdanska ustava, odločno podprla narodno-avtonomistično politično opcijo. To je dokazovalo, da je bil že v ustavno-pravne temelje Kraljevine SHS vgrajen nacionalni problem. Ta problem, ki je zaznamoval celotno bitje in žitje kraljevine, je zadeval tudi Slovence. Ti so, kot je leta 1923 zapisal ugledni publicist F. Erjavec, hoteli „živeti v najiskrenejšem sporazumu in tesno zadinjen(i) z bratskim srbskim in hrvaškim narodom, a nesposobni,

nedemokratični in reakcionarni centralizem, sankcioniran z vidovdanske ustavo, je vlil v slovenska srca grenke kaplje razočaranja". Zaradi tega se je slovenski narod odločil zahtevati revizijo ustave, to je da se mu ustavno "točno očrtajo njegove pravice in dolžnosti v obliki zakonodajne in finančne avtonomije zedinjene Slovenije".⁶ Zahteve po slovenski avtonomiji oziroma po avtonomistično-federativni preureditvi jugoslovanske države, ki so po sprejemu vidovdanske ustave preplavile slovensko politiko, so podprle vse stranke in politične skupine, ki niso pripadale slovenskemu demokratsko-kmetijskemu političnemu bloku. Najglasnejši so bili v katoliškem taboru, saj je najpomembnejša nosilka avtonomističnega programa, Slovenska ljudska stranka, po sprejemu ustave "že od vsega začetka iskala poti za izvajanje takšnega programa".⁷ Zahteve po slovenski avtonomiji oziroma federativni Jugoslaviji so imele močno oporo tudi znotraj delavskega gibanja, predvsem med slovenskimi komunisti. Že pred oblikovanjem federativnega nacionalnega programa KSJ, to je pred znano javno razpravo o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923, so preko različnih legalnih političnih organizacij (Zveze delovnega ljudstva in Socialistične stranke delovnega ljudstva) terjali nacionalno samoodločbo ter avtonomen državnopravni status Slovenije v politično preoblikovani jugoslovanski državni zvezi.⁸ SLS in slovenska komunistična stranka sta se medsebojno politično izključevali, vendar sta na podlagi svojih avtonomističnih oziroma federalističnih državnopravnih načrtov v dvajsetih letih najizraziteje in trajno vodili boj za slovensko nacionalno emancipacijo. Slovenska avtonomistična volja je od leta 1921 živela tudi med Prepeluhovimi avtonomisti. To je bila skupina znanih kulturnih in političnih delavcev, ki se je spomladi 1921 ločila od JSDS, ker se ni strinjala z njenim pristajanjem na centralizem in jugoslovanski nacionalni unitarizem. Prepeluhova skupina je svojo avtonomistično opredelitev zelo odmevno utemeljevala v svojem glasilu Avtonomist, oktobra 1924 pa se je organizirala tudi kot politična stranka. Takrat se je Združenje slovenskih avtonomistov, ki ga je ustanovila dve leti poprej, pretvorilo v izrazito avtonomistično usmerjeno Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev.⁹ Poleg teh političnih organizacij, strank in združenj je v prvih letih po sprejemu vidovdanske ustave avtonomistično-federalistično usmeritev podpirala tudi Slovenska republikanska stranka (SRS). Leta 1922 se je razvila iz frakcije SKS na Štajerskem.¹⁰ Njen predsednik, znani slovenski pisatelj, diplomat in politik dr. Anton Novačan je tedaj oblikoval gotovo najbolj izviren in radikalen slovenski narodno-politični pro-

gram, ki je dosledno zahteval federativno državnopravno preureditev jugoslovanske skupnosti. Vendar pa stranka ni uspela odločujoče vplivati na avtonomistično razpoloženje slovenskega naroda.¹¹ SRS je namreč razpadla že kmalu po volitvah v narodno skupščino marca 1923. Tako so temeljni nosilci slovenskega avtonomističnega razpoloženja v letih neposredno po sprejemu vidovdanske ustave ostajali SLS, KSS in Prepeluhovi avtonomisti.

Slovenski avtonomistično-federativni nacionalni program je v času prve jugoslovanske države zaznamoval prav vse pole tedanje slovenske politike.¹² Ti so se nanj različno odzivali in ga razumeli bodisi kot pozitivno bodisi kot negativno politično danost. To politično ambivalenco je bilo opaziti predvsem v delavskem gibanju in v taboru slovenskih liberalnih političnih strank. V nasprotju z SLS, v kateri se je utelešala enodušna podpora ideji slovenske avtonomije, je delavsko gibanje po svojem socialističnem krilu zagovarjalo jugoslovanski unitarno-centralistični nacionalni koncept.¹³ Komunisti pa so vztrajno zahtevali narodno samoodločbo in federacijo.¹⁴ Tudi liberalni tabor podobno kakor delavsko gibanje ni povsem nasprotoval prizadevanjem za nacionalno emancipacijo slovenskega naroda v Kraljevini SHS. Treba je namreč povedati, da je avtonomistična usmeritev ves čas veljave centralistične in unitaristične vidovdanske ustave obstajala tudi med slovenskimi liberalci. Slovenski avtonomizem liberalne smeri, ki je tako očitno odstopal od sicer uveljavljene unitarno-centralistične liberalne politike, je utemeljila Narodno socialistična stranka. Njena predstavnik v konstituenti A. Brandner in I. Deržič sta namreč glasovala proti vidovdanski ustavi in tako potrdila strankino proticentralistično usmeritev. NSS, ki je že pred sprejemom vidovdanske ustave vztrajno zavračala centralizem in terjala pokrajinsko zakonodajno avtonomijo upravno zedinjene Slovenije, je taka stališča zagovarjala tudi po sprejemu ustave. O vidovdanski ustavi, "ki so jo dali jugoslovanskemu narodu ultracentralisti", je NSS menila, da je izključno "izraz plemenskega hegemonizma" in "izrazito velesrbska", kajti "preglasovana sta dva obstoječa dela našega naroda v tako ogromni meri, da moramo reči, da ta dva obstoječa dela, to je Hrvati in Slovenci pri tej ustavi v svojih širokih masah sploh nista prišla do izraza".¹⁵ Ustava, "ki se je Hrvatom in Slovencem takorekoč oktroirala",¹⁶ je opozarjal list Jugoslavija, "pomeni uvedbo absolutnega centralizma", katerega "nujna posledica mora biti popolna jezikovna, kulturna in gospodarska enotnost".¹⁷ Taka jugoslovanska kulturno-jezikovna, gospodarska in upravno-

politična enotnost pa se je NSS zdela povsem nenaravna. Jugoslavija je poudarjala, da so se "v naši državi" politično zedinile "tri kulturne enote, od katerih ima vsaka svoj poseben razvoj, izražen v jeziku, naziranju, verstvu, gospodarstvu in sploh v vsem vsakdanjem življenju, v vseh šegah in navadah. To je resnica, to je *realnost*, ki je ne more odpraviti nobena teorija o enotni naciji". Jugoslavija je opominjala, da sporna vidovdanska ustava "ni samo zadeva uprave, kakor mislijo naivni ljudje, ampak je vprašanje celokupne kulture, vsega gospodarskega življenja, eksistenčno vprašanje zdravega parlamentarizma in končne konsolidacije naše države".¹⁸ Zato je NSS odločno in nepopustljivo zahtevala revizijo ustave,¹⁹ saj je "ustvarila nezaupanje med brati, ki so se odločili, da hočejo živeti v skupni državi".²⁰ Na III. strankinem zboru 25. in 26. marca 1922 v Ljubljani je NSS ugotovila, da nezaupanje in razhajanje med Slovenci, Hrvati in Srbi temelji predvsem v neupoštevanju in nespoštovanju različne "preteklosti posameznih plemen ujedinjenega jugoslovanskega ljudstva". To lahko "v interesu sloge in državnega edinstva" preseže le "takojšnja revizija ustave v vseh točkah, ki ovirajo svobodni in gospodarski, kulturni in socialni razmah vseh plemen jugoslovanskega ljudstva". Ustavna revizija, ki jo je terjala NSS, bi morala "odgovarjati dejanskim gospodarskim, kulturnim, socialnim in jezikovnim potrebam vseh delov naše države", izvršila pa naj bi se "v smislu popolne enakopravnosti vseh treh plemen". Zato je NSS odločno zavračala kakršno koli majorizacijo. Poudarjala je načelo sporazuma in enakoveljavnosti, ki mora veljati za "vse tri kulturne enote, ki jih brezdvomno predstavljajo Srbi, Hrvati in Slovenci".²¹

Doslej smo lahko že opazili, da je NSS v svojih razmišljanjih o jugoslovanski narodni problematiki večkrat uporabljala unitaristične izraze 'pleme', 'troedini' ali 'jugoslovanski' narod, 'Jugoslovani' itd. Zato nas pravkar navedeno stališče o kulturni individualnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov vzpodbuja k pojasnilu, kakšna je bila resnična narodno-politična misel NSS. Prepletanje njenih delno unitarističnih stališč s poudarjanjem slovenskih jezikovno-kulturnih in nacionalnih posebnosti namreč zahteva tako pojasnilo. Na tem mestu ga podajamo zato, ker čas po sprejemu vidovdanske ustave ni več pomenil obdobja teoretičnega razmišljanja o narodnem vprašanju. Bil je čas ustavno-pravnih razmer, ki so dovoljevale en sam, to je nacionalno-unitaristični življenjski način. Ta pa je spremljal vsako opredeljevanje o vprašanjih, ki so zadevala nacionalni problem.

Po letu 1921 je narodne socialiste prežemala povsem izoblikovana zavest, da so Slovenci samostojen narod, da so "narodna individualnost kakor Rusi, Srbi, Čehi ali Bolgari".²² K temu jasnemu prepričanju je gotovo prispevalo tudi dejstvo, da so Narodni socialistični stranki tedaj pripadali ugledni, avtonomistično usmerjeni predstavniki slovenske znanosti in kulture, med njimi literarna zgodovinarja in univerzitetna profesorja dr. Ivan Prijatelj in dr. France Kidrič ter urednik Ljubljanskega zvona, slavist in bibliotekar dr. Joža Glonar.²³ Narodni socialisti so opozarjali, da je zgodovina utemljila specifično "kulturno življenje slovenske pokrajine". Izhajalo je, "prvič iz posebnosti etnične psihe ljudstva, ki je na njej prebivalo, drugič pa iz duševnosti oblikujočih učinkov slovenskega jezika in kulturnih zakladov, ki so se bili v njem nakopičili. Ta dva činitelja sta ustvarila izvestno individualnost, ki jo ravno imenujemo slovensko in ki je vtemeljila zaznamovanje ljudstva, ki jo je začelo nositi z imenom slovenskega naroda". Zato zanje slovenstvo ni bila "kaka teorija, še manj politični program, ampak (...) enostavno ugotovitev danes obstoječih sil naše notranjosti, našega jezika in naše kulturne preteklosti".²⁴ Poudarjali so jezikovne, kulturne, verske, gospodarske, socialne in politično-zgodovinske razlike med Slovenci, Hrvati in Srbi²⁵ in pozivali "številčnejše brate" Srbe in Hrvate, naj jih spoštujejo in tako "uredijo svoje razmerje do nas v skupni državi, da bo pri tem zavarovana naša (slovenska - op. J. P.) narodna individualnost in enakopravnost vsakega našega človeka".²⁶ Ob zahtevi po enakopravnem razvoju Slovencev ob Hrvatih in Srbih pa so narodni socialisti načeli, kot je zapisal tajnik načelstva NSS ter glavni in odgovorni urednik Jugoslavije Zorko Fakin, tudi vprašanje "skupne narodne kot narodnostne bodočnosti" Slovencev, Hrvatov in Srbov.²⁷ Z. Fakin v tako prihodnost ni nikakor verjel, kajti prepričan je bil, da si vsak izmed teh narodov "hoče ohraniti svoje ime, svoj jezik in svojo kulturo in sprejeti od svojega brata vse, kar ima dobrega in mu dati vse, kar ima sam dobrega, toda svoje individualnosti mu noče dati - ker mu je dati ne more! Razvoj narodov kot narodnosti", je pristavljajal, "gre preko želja posameznikov in skupin in niti najmočnejša skupina tega razvoja ne bo premaknila niti za en trenotek, niti za en milimeter naprej ali nazaj, na levo ali desno".²⁸ Na enak način so razmišljali tudi v sami stranki. Leto dni po sprejemu vidovdanske ustave so ugotovili, da "narodnostnega edinstva v naši državi ni". Kar zadeva "skupen jezik, skupno politično, gospodarsko, pravno, versko in kulturno zgodovino, skupen narodosloven tip in kar je glavno - voljo do skupne

bodočnosti", so opozarjali, da "vsega tega Slovenci, Hrvati in Srbi nima-
jo skupnega, zato se tudi o narodnostnem ujedinjenju kot obstoječemu
dejstvu ne more niti govoriti". NSS je ocenila, da je zato nesmiselno vce-
pljati "z nasiljem Slovencem, Hrvatom in Srbom preko vse logike in
dejanstvenih razmer pojmovanje, da živi v Jugoslaviji ena sama narod-
nost", saj tega nihče izmed njih ne bi sprejel. Tako ravnanje bi tudi
oteževalo prizadevanja tistih, "ki hočejo potom mirnega gospodarskega,
prosvetnega in kulturnega delovanja tekom časa doseči med temi tremi
narodi one skupne lastnosti v taki meri, da bi se morda čez 50 ali 100 let
lahko govorilo o narodu jugoslovanskemu". V to pa je NSS dvomila, "ker
zgodovina uči, da gre razvoj človeštva navadno v diferenciacijo, cepitev
in ne v unifikacijo, zlivanje posameznih delov v eno celoto".²⁹

Zastavlja se seveda vprašanje, ali je NSS v resnici povsem odklanjala
tedaj toliko poudarjano in politično vsiljevano jugoslovanstvo. Ali morda v
tem le ni videla ene izmed možnih prihodnjih narodno-bivanjskih oblik?
Povedati moramo, da je stranka poudarjala načelo slovenskega narodno-
kulturnega, gospodarskega in jezikovnega samozavedanja,³⁰ čeprav je
dopuščala tudi možnost, da lahko "stoletno skupno bivanje v eni državi vse
te razlike (med Slovenci, Hrvati in Srbi - op. J. P.) ublaži in uglaadi, a ne s
silo, z enkratnim trenutnim zamahom".³¹ V določeni meri pa je NSS prista-
jala celo na jugoslovansko narodno, kulturno in jezikovno združevanje.
Take ideje je moč najti v listu Jugoslavija,³² ki pa je vztrajno zavračal vsako
nasilje "na temelju rovtarskih okusov" in zagovarjal le miren proces, ko bo
"življenje samo strnilo narod v smeri ene same skupnosti".³³ Toda v skup-
nost, ki jo bi po oceni NSS utemeljil šele povsem določen duhovno-
antropološki koncept, pa narodni socialisti niso verjeli. Zanje je bilo
"jugoslovanstvo, v kolikor stremi za niveliziranjem obstoječih jezikovnih
in kulturnih razlik na področju jugoslovanske države, neizvedljiva teorija,
ki mora propasti vsled diferenčnega procesa jezikovnega in kulturnega
razvoja".³⁴ Zanje torej jugoslovanstva ni bilo brez slovenstva, hrvatstva in
srbstva. Jugoslovanstvo ni bila "brezbarvnost, ampak pestro življenje,
prekrasen mozaik, ki bo s svojo lepoto, sijajem in trdnostjo očaral ves svet".³⁵
Tako stališče pa je narekovalo prepustiti odločitev o medsebojnih kulturnih
in narodnostnih povezavah vsakemu narodu posebej. Jugoslovanstvo "kot
jezikoven in kulturni program" je zato bila zanje "stvar zgodovine in
nemotene, zadovoljne družabne zajednice jugoslovanskega prebivalstva".³⁶

Čeprav je NSS zagovarjala slovensko narodno individualnost, pa ji je
jugoslovanstvo pomenilo tudi stvarno, skorajda nujno politično vsebino.

NSS jugoslovanstva namreč ni odklanjala kot politično kategorijo, ki jo določajo "skupna državna pripadnost in iz nje izvirajoče dolžnosti, tako politične, kakor tudi duševne, ki se izražajo v jakosti domovinske ljubezni (in) morajo biti danes izven vsake diskusije za vsakega lojalnega državljana. Najsi smo v jezikovnem ali kulturnem oziru dva, trije ali deset narodov", je pisala Jugoslavija, "v političnem pomenu besede smo ena nacija, ki prebiva na ozemlju Jugoslavije".³⁷ To je bil tisti ideal, je opozarjala, ki je vodil Slovence v jugoslovansko skupnost. Poosebljala ga je "revolucionarna mladina pred in med svetovno vojno, ki je pod jugoslovanstvom razumevala borbo proti bivši Avstriji za samostojno in skupno državno zajednico z brati Hrvati in Srbi. To politično osvobodilno stremljenje je seveda utemeljevala s krvno, jezikovno in kulturno sorodnostjo treh bratov. Njeno najintimnejše gibalno pa je vendarle bila mržnja zoper Avstrijo, zoper politično suženjstvo ter hrepenenje po državni svobodi in samostojnosti. Cilj tega mladinskega gibanja je torej bila državna samostojnost in vzajemnost z brati Hrvati in Srbi", je pojasnjevala Jugoslavija. Po "velikih žrtvah, doprinešenih v svetovni vojni, tako od prečanskega prebivalstva (podčrtal J. P.), kakor tudi od srbskega naroda na bojnih poljanah, so se ti politični cilji tudi dosegli. Od leta 1918. imamo svojo državo, svojo narodno državnost".³⁸ Zato NSS ni razumela naloge "vseh dobrih Jugoslovanov - pristašev državnega našega edinstva (...) z nasiljem poditi se za narodnostnim ujedinjenjem, temveč predvsem z vsemi močmi varovati državno edinstvo in poglobljati, gojiti in utrjevati skupno državno zavest".³⁹

Čeprav je NSS jugoslovanstvo kot državno-politično kategorijo brez-pogojno podpirala, pa narodni socialisti niso pristajali na idejo ene in enotne jugoslovanske države s centralističnim državnopravnim ustrojem. Tako kakor so ob vprašanju slovenske nacionalne individualnosti narodni socialisti opozarjali na zgodovinske, narodno-kulturne in jezikovne posebnosti Slovencev, so ob državnopravnih vprašanjih, ki jih je sprožila vidovdanska ustava z enako prizadevnostjo poudarjali, da nočejo državne ureditve, v kateri se slovenska, "po zgodovini in brezštevilnih umstvenih naporih ustvarjana nacijonalnokulturna in ekonomska tvornost nasiloma izpodkoplje".⁴⁰ NSS se je odločno upirala upravni delitvi Slovenije na dve oblasti in poudarjala, da je proti njej tudi "ogromna večina slovenskega naroda".⁴¹ Opozarjala je, da gre pri vprašanju delitve Slovenije "za velike gospodarske, kulturne in nacijske interese, ki so združeni s slovensko pokrajino, in ki bodo, če se sedanjí načrt oblastne uprave uresniči, v nji-

hovi organični rasti zavirani". Upravna delitev Slovenije bi zavrla razvoj slovenske industrije, prometne težnje, trgovino in s slovensko univerzo utemeljeni kulturni razmah. Zavrla bi narodno-vzgojno delovanje vzpodbujano "s pomočjo slovenske književnosti", kar ob dejstvu slovenskega jezika pomeni "dovolj razlogov, da se enotnost Slovencev ohrani".⁴² NSS je spominjala, da je bila "od vseslovenskih taborov do danes (...) zahteva našega naroda, da bodi Slovenija nedeljena".⁴³ Opozarjala je, da danes to zahtevajo tudi "veliki nacijsko-politični momenti neosvobojenih bratov onkraj meje", torej interesi primorskih in koroških Slovencev. Ker se njihov "dostop do jugoslovanske države, naroda in kulture (...) vrši preko slovenskega jezika, slovenske kulture in slovenskega javnega življenja", je zato neizogibna "akcijska jakost slovenskega naroda", ki pa jo lahko omogoči "samo enotna Slovenija s koncentrirano narodovo gospodarsko in kulturno silo".⁴⁴ Tako je bilo razumeti tudi svarilo enega najvidnejših politikov NSS A. Brandnerja, češ, "v interesu Primorja in Koroške ni, da zapade slovensko ime pozabljenju in da se Slovenija zamenja z ljubljansko in mariborsko oblastjo".⁴⁵

Vsi ti narodno-politični, jezikovni, kulturni in gospodarski razlogi, s katerimi je NSS odklanjala ustavno-pravno uveljavljeno razdelitev Slovenije, so pomenili tudi strankino programsko izhodišče v odnosu do vprašanja državne ureditve, ki se je na Slovenskem polariziralo v dveh opcijah: centralizem ali narodna avtonomija. Kot odločna nasprotnica "centralističnega nasilja",⁴⁶ ki je pomenilo predvsem "prednost srbskih politikov, srbskih gospodarskih smotrov in srbskega pogleda na skupno domovino",⁴⁷ je NSS seveda pripadala bloku slovenskih avtonomističnih sil. Čutila je, da "zahtevajo danes široke ljudske mase instinktivno avtonomno Slovenijo".⁴⁸ Ta spontanost naj bi bila tako močna, da je NSS v njej videla narodno voljo "do konfederacije, ki že grozi preiti v težnje po popolni državni samostojnosti".⁴⁹ Krivdo za tak položaj je NSS pripisovala centralistom in vidovdanski ustavi, ki je prezrla hrvaške in slovenske avtonomistične težnje. Prav te bi morale postati "izhodišče skupne državne in narodne zgradbe".⁵⁰ Ker je vidovdanska ustava zanimala to izhodišče, je NSS brezpogojno zahtevala državno-pravno preureditev Kraljevine SHS. Zahtevala je tako revizijo ustave, ki bo vzpostavila nedeljivo Slovenijo in "vsled stoletnega popolnoma ločenega kulturnega, gospodarskega in deloma tudi jezikovnega življenja (...) zagotovila vsem gospodarskim, kulturnim in jezikovnim enotam v državi najobširnejšo avtonomijo".⁵¹ Tako programsko stališče, sprejeto na III.

strankinem zboru 25. in 26. marca 1922 v Ljubljani, je NSS zastopala ob ljubljanskih občinskih volitvah 3. decembra 1922,⁵² pa tudi ob volitvah v narodno skupščino 18. marca 1923.⁵³ To sta bila pomembna politična dogodki, ki sta zaznamovala slovensko družbeno-politično življenje v letih neposredno po sprejemu vidovdanske ustave. V tem času je bila NSS opazna nosilka slovenskega avtonomističnega programa. Tega je zagovarjala tudi po skupščinskih volitvah marca 1923, ko je nastopila samostojno.⁵⁴ Doživela pa je hud poraz in ostala brez poslanskega mandata. Kot upravičeno ugotavlja M. Zečević, je poraz na volitvah stranko porinil "v okvire ožje slovenske notranje politike, iz katere se ni nikoli več izkopala".⁵⁵ Vendar to sprva ni vplivalo na narodno-politična izhodišča in avtonomistični državnopravni koncept NSS. Narodni socialisti, ki so ob volitvah marca 1923 razen najmočnejše slovenske avtonomistične sile, Slovenske ljudske stranke, edini zahtevali, naj slovenski vojaki služijo vojni rok samo v Sloveniji,⁵⁶ so vztrajali pri zahtevi po avtonomistični reviziji ustave vse do sredine leta 1924,⁵⁷ ko se je strankin izjemno močan avtonomistično-nacionalni naboj izpraznil. Takrat je prišlo do notranjega preloma v njenih pogledih na slovenski in jugoslovanski nacionalni problem. Svoja zadnja povsem nedvoumna avtonomistična stališča je NSS izrekla spomladi in poletu 1924, čeprav so bili še leto pred tem - aprila 1923 - narodni socialisti prepričani, da mora ob SLS tudi NSS odločno podpirati zahtevo po zakonodajni avtonomiji Slovenije, če se ne želi "postaviti proti narodovi volji".⁵⁸ To voljo je kasneje upošteval le še V. strankin zbor, ki se je zbral 23. marca 1924 v Ljubljani in zahteval avtonomistično preureditev države, razdeljeno na šest pokrajin: Srbijo s staro Srbijo in Makedonijo, Hrvaško s Slavonijo, Dalmacijo, Medjimurjem, Istro in otoki, Črno goro, Bosno in Hercegovino, Vojvodino (Bačka, Banat in Baranja) in Slovenijo. Po državnopravnem načrtu, sprejetem na tem zboru, naj bi vsaka pokrajina imela svojo pokrajinsko skupščino (t. i. pokrajinsko predstavništvo) in vlado, ki bi zasedale v posameznih pokrajinskih središčih: Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Cetinju, Novem Sadu in Nišu. Sedež osrednje državne oblasti pa bi bil v Beogradu. Kljub temu da bi posamezne pokrajine imele zakonodajno in izvršno oblast, pa je državnopravni načrt, ki ga je zbor sprejel, zagovarjal dokaj centralizirano državno skupnost, saj je osrednji državni oblasti prepustil odločanje o vseh bistvenih vprašanjih. V pristojnosti centralne oblasti (parlamenta in vlade) naj bi bilo pravosodje, vojaške, zunanje in finančne zadeve (financiranje državnih potreb), denar, carine, patenti,

pošta in promet, trgovsko, gospodarsko, prometno in pomorsko pravo, državna statistika, ureditev državne uprave in njenih organov, nadzorstvo nad obmejno policijo ter civilno in kazensko pravo. Slednje bi predhodno odobrile pokrajinske skupščine, kar bi morali "v svrhu unifikacije tega zakonodajstva izvršiti najdalje v 15 letih". Takšno centraliziranje državne oblasti je zbor v svojem državnem načrtu skušal omiliti z dopolnilom, da centralna skupščina (narodno predstavništvo v Beogradu) "postavlja samo osnovna načela (okvirni zakon)", pokrajinske skupščine (predstavništva) pa bi same zakonsko urejale področje šolstva, zdravstva (brez veterine), rečnega brodarstva (z vidika mednarodnih odnosov in prometa med pokrajinami) in razmerje države do veroizpovedi. Prav tako naj bi "zakonodajstvo v vseh ostalih zadevah pripada(lo) pokrajinskim predstavništvom". Tega zbor ni konkretno pojasnil, zato ni mogoče ugotoviti, kako široko si je v resnici zamišljal samostojnost posameznih jugoslovanskih avtonomnih pokrajin. Sklepamo pa lahko, da ne bi bila velika, kajti zbor je poudaril, naj zakone, sprejete v pokrajinskih skupščinah, "podpisuje državni poglavar skupno (...) s pokrajinskim namestnikom in dotičnim resortnim poverjenikom". Zbor je državnemu poglavarju⁵⁹ dajal sorazmerno velike pristojnosti tudi na področju izvršne oblasti, saj naj bi izvršna oblast izvajal "državni poglavar potom ministrov, odgovornih narodnemu predstavništvu in potom pokrajinskih vlad, odgovornih pokrajinskim predstavništvom". Državni poglavar bi imenoval tudi pokrajinskega namestnika, ki bi opravljal funkcijo predsednika pokrajinske vlade. Izbral bi ga med tremi kandidati, ki bi jih predlagala pokrajinska skupščina. Državni poglavar bi imenoval tudi vse višje pokrajinske uradnike na predlog pokrajinskega namestnika.⁶⁰

Čeprav se je tak državnopravni načrt precej približeval centralističnemu gledanju na ureditev jugoslovanske države, pa Narodno socialistična stranka od svojega avtonomističnega stališča še ni odstopila. Državni načrt, sprejet na V. zboru NSS marca 1924, je namreč kljub vsem centralističnim prvinaam še vedno podpiral idejo slovenske zakonodajne avtonomije, ki so jo zagovarjali tudi v Slovenski ljudski stranki, Prepeluhovemu Združenju slovenskih avtonomistov in v federativnih nacionalnih konceptih slovenskih komunistov. NSS je vzporedno z avtonomističnim zastopala tudi slovensko nacionalno stališče. Dokaj ostro je zavračala tezo o jugoslovanski narodni enotnosti. Omeniti velja razmišljanje psihologa in univerzitetnega profesorja dr. Mihajla Rostoharja, ki ga je objavila Nova pravda aprila 1924. M. Rostohar, zna-

meniti nadporočnik avstro-ogrške vojske, ki je ob slovenski narodni samoodločbi na veliki manifestaciji 29. oktobra 1918 na Kongresnem trgu v Ljubljani, v svojem in v imenu zbranega slovenskega vojaštva z golo sabljo v roki odrekel pokorščino Avstriji in prisegel zvestobo Jugoslaviji.⁶¹ se je šest let kasneje ponovno postavil na stran slovenskega naroda in jezika. Opozoril je, da "izhaja naša ustava iz fikcije enega jugoslovanskega državnega jezika", ki ga pa "ni, niti ga nikoli ni bilo", kajti "v resnici eksistirata dva jezika: slovenski in srbo-hrvaški. (...) Ako pa sta dejansko dva jugoslovanska jezika v državi", je nadaljeval, "je jasno, da ne more biti enega jugoslovanskega naroda, zakaj narod, ki bi imel dva lastna jezika, je socijološki nesmisel". M. Rostohar se je dotaknil tudi vprašanja jugoslovanstva in jasno povedal, da zanj jugoslovanstvo "ne izključuje eksistence slovenskega naroda, ampak pomeni (...) državno-politično integracijo, ne pa postopne narodne asimilacije ali reintegracije v fiktivni jugoslovanski narod".⁶² Podobno stališče je v tistem času zagovarjala tudi NSS, saj je uredništvo Nove pravde dobra dva meseca kasneje zapisalo, da ima pojem (jugoslovanska) 'nacija' lahko le politični značaj in se more navezovati na določeno "socijalno skupino kot državotvoren činitelj". Slovenci, Hrvati in Srbi naj bi bili torej ena nacija, "ker hočemo eno državo, toda smo trije narodi, ker smo tri posebne socijalno-kulturne skupine s svojo individualno zavestjo".⁶³ Tako jasna in odločna stališča je NSS ponovila le še dvakrat: januarja 1925, ko je opozorila, da so v zahtevi po avtonomiji "izražene težnje po svobodnem kulturnem razmahu Srbov, Hrvatov in Slovencev",⁶⁴ in decembra istega leta, ko je ob sedemletnici jugoslovanske združitve Nova pravda zapisala, "da niti Slovenci, niti Hrvati, niti Srbi niso pripravljene opustiti svojih posebnih narodnostnih, kulturnih in socijalnih vrednot v svrhu ustvaritve nove enotne jugoslovanske narodnosti".⁶⁵ Toda te izjave so bile podane že v času strankinega notranjega programskega in idejno-političnega preobrata, ki je sredi dvajsetih let spremenil njeno dotedanjo politično vlogo in njen nacionalno-programski značaj.

Vzroke, zakaj je NSS sredi dvajsetih let tako očitno spremenila svojo narodno-politično usmeritev, gre iskati predvsem v obrobem političnem položaju, v katerem se je stranka znašla po skupščinskih volitvah leta 1923. To je vplivalo na njeno odločitev, da je bila pripravljena stopiti "v razgovore z delavskimi strankami zaradi oblikovanja organizacijske borbene fronte za revizijo ustave", kar je izrazila že na svojem V. zboru marca 1924. Takrat je "brez prejudica na te razgovore" tudi izjavila, "da

bo brez kake formalne obveze in formalne zveze podpirala tudi pokret (...) vseh onih, iskreno naprednih meščanskih elementov, katerih revizionistične zahteve ne bi bile v protislovju s tem (njenim - op. J. P.) programom".⁶⁶ Vendar kasneje pri takem stališču ni vztrajala, saj se je po V. strankinem zboru zadovoljila le z načelnim izrekanjem zahtev po 'bratskem sporazumu' med Srbi, Hrvati in Slovenci, ki naj bi zagotovil upravno decentralizacijo in polno enakopravnost vseh državljanov ne glede na pokrajino, narodnost in veroizpoved.⁶⁷ S takim neizrazitim in zgolj deklarativnim stališčem se je kasneje v skladu s sklepom zbora svojih delegatov, zbranih 9. in 10. maja 1925 v Ljubljani, želela povezati s tistimi političnimi strankami in skupinami v državi, "ki so kot predstaviteljice svobodne volje naroda resnično za sporazum".⁶⁸ Zanj je bila najbolj sprejemljiva "slovenska napredna (to je liberalna - op. J. P.) fronta, ki bi se v imenu Slovencev nato priključila sporazumu med Srbi in Hrvati".⁶⁹ Skupaj s stališčem, da je boj SLS za slovenstvo in avtonomijo v službi političnega klerikalizma,⁷⁰ je to NSS nazadnje privedlo v objem Samostojne demokratske stranke, v katero se je leta 1924 preimenovala JDS. Tako je ta zanimiv in v marsičem zelo izviren liberalni politični subjekt končal kot privesek stranke, ki jo je pronicljivi narodno-demokratski publicist L. Ude leta 1927 uvrstil med edini stranki, ki sta bili na Slovenskem "proti ideji samostojne združene Slovenije. To sta SDS in SSJ", je tedaj zapisal L. Ude.⁷¹

Preusmeritev NSS k tradicionalnim liberalnim kulturno-bojnim stališčem in njen padec v unitarno-centralistični politični blok je napovedoval že članek, ki ga je sredi julija 1925 Nova pravda objavila s pomenljivim naslovom Novo razdobje. S tem člankom se je glasilo NSS odzvalo na znani sporazum, ki ga je najmočnejša opozicijska stranka v državi, Radićeva federalistična Hrvatska seljačka stranka (HSS), 16. julija 1925 sklenila s velikosrbsko, centralistično Narodno radikalno stranko ministrskega predsednika N. Pašića. Po tem sporazumu je HSS priznala državno enotnost, dinastijo Karađorđevićev in vidovdansko ustavo ter stopila v koalicijsko vlado z NRS pod Pašićevim predsedstvom. HSS je s tem opustila vse politične zveze s proticentralističnimi opozicijskimi strankami - SLS, Jugoslovansko muslimansko organizacijo in Davidovičevimi demokrati. S temi je namreč marca 1924 oblikovala skupni opozicijski blok z namenom strmoglaviti Pašićevo vlado in izpeljati avtonomistično preureditev države, v kateri si bodo slovenski, hrvaški in srbski narod vladali sami, v skladu s svojimi razmerami in kul-

turnimi potrebami.⁷² "S preokretom radičevcev", je tolmačila Nova pravda, je v državi "nastal čisto nov politični položaj, s katerim mora računati vsak uvideven politik. Državnopravni spori so odpravljeni z dnevnega reda, oziroma nimajo več one ostrine, ki so jo imeli do sedaj. Tisti, ki hočejo revizijo ustave, so ostali v taki manjšini, da je vsaka tozadevna akcija že v naprej obsojena na neuspeh". Zato je Nova pravda posebej poudarjala, da bi bilo "politično nemodro (...), če bi posebno Slovenci še naprej po decimiranju revizionistične fronte (opozicijskega bloka - op. J. P.) polagali vso težnjo politične borbe na ustavno borbo. Če se zdi to klerikalcem umestno, lahko ostanejo pri tem. Ostalim slovenskim strankam bo pa nujno potrebno, da prično realno misliti in da se prilagodijo novi politični situaciji". Nova pravda jim je svetovala, naj se osredotočijo na socialna, gospodarska in kulturna vprašanja. "Z nadaljevanjem ustavne borbe", je zaključevala, "bi le izolirali Slovenijo od vodstva države in bi s tem povzročili našemu ljudstvu neizmerne škode".⁷³

Takšno stališče, v katerem so nekdanji udarni narodno-politični poudarki NSS izginili kakor voda v pesku, je bilo skorajda istovetno s politično usmeritvijo, sprejeto na skupni seji ljubljanske in mariborske oblastne eksekutive SDS 20. julija 1925 v Ljubljani. Na tej seji so slovenski demokrati, podobno kot dva dni pred tem Nova pravda, ocenili, da je z oblikovanjem koalicijske vlade med Radićem in radikali (to vlado so v jugoslovanski politični javnosti na kratko imenovali vlada RR) odstranjen največji notranji državni spor. To pa SDS omogoča, da se s podvojenimi silami posveti "socialnim, gospodarskim in kulturnim vprašanjem našega naroda". S tem naj bi bila SDS razbremenjena neposredne soodgovornosti pri vodenju državnih zadev, vendar to ni pomenilo, da bi slovenski demokrati odstopili od vztrajanja "pri ravni črti jugoslovanske nacionalne politike".⁷⁴ Enaki pogledi na bistvena notranje-politična vprašanja so obe stranki zblíževali in ju slednjič tudi politično povezali, ko sta se 26. februarja 1928 formalno združili. NSS se je torej dokončno utopila v SDS.⁷⁵ S tem se je zaključil proces, ki se je pričel v začetku leta 1926. Takrat sta se na pobudo NSS vodilni strokovni organizaciji NSS in SDS - Narodno socialna strokovna zveza (NSSZ) in Samostojna strokovna delavska Unija (SSDU) - odločili za skupni nastop na prvih volitvah delavskih zastopnikov v Delavsko zbornico. Uspešni skupni nastop na volitvah v Delavsko zbornico je NSSZ in SSDU navedel k ustanovitvi Narodno strokovne zveze (NSZ), ki sta jo oblikovali marca 1926 "kot njen vrhovni organ ali ,kooperativo"". NSSZ in SSDU sta se dokončno

zdzružili marca 1927. Predstavniki obeh organizacij so na občnem zboru NSZ sprejeli tudi program NSZ in izvolili njeno vodstvo, ki so ga tvorili zastopniki obeh do tedaj samostojnih organizacij.⁷⁶ Od tedaj Narodno socialistična stranka dejansko ni obstajala več, saj se je politično podredila Samostojni demokratski stranki. V ospredje je stopil boj proti političnemu katolicizmu.⁷⁷ To programsko prvino je NSS kasneje dopolnila v razglasu, ki ga je oblikovalo njeno načelstvo ob združitvi s SDS. Načelstvo NSS je izjavilo, da "obe stranki stojita *programatično na temeljih demokracije, narodnosti in naprednosti ter socialne pravičnosti*". Poudarilo je tudi, da ni *politična stran naše taktike (...)* ne plemenska, ne negativna", pač pa temelji "v skupni plemenski zavesti" Srbov, Hrvatov in Slovencev zedinjenih "v eno državo".⁷⁸

Kot smo že dejali, je pot, po kateri je sredi dvajsetih let krenila NSS, stranko povsem oddaljila od avtonomističnega stališča. Ta odmik je bil po zlitju s SDS še toliko bolj začudujoč zaradi ostrih kritik, ki jih je v prvi polovici dvajsetih let NSS izrekla na račun slovenske liberalne meščanske politike in unitarno-centralističnih stališč JDS. Kritična je bila tudi do posameznih društev in organizacij, ki so pripadale slovenskemu liberalno-unitarističnemu polu. Dejstvo, da se je NSS v zadnjem obdobju vidovdanskega parlamentarizma izgubila med slovenskimi demokrati, je dejansko pomenilo tudi odpoved njeni oceni idejnega, političnega in socialnega značaja liberalizma v Sloveniji, ki jo je izrekla marca 1922. Ta ocena je temeljila v ugotovitvi, da na Slovenskem liberalizem ni izvršil svoje zgodovinske naloge - "prinesti individualno zmožnost do vrhunca in to na vseh poljih". To se je usodno pokazalo zlasti na gospodarskem področju, saj je bil "kapital, ki je vodil naše gospodarstvo (...) tuj kapital". Liberalizem, ki je "v prvi vrsti pojem gospodarskega sistema", pa se tudi ni dokazal kot "temelj sodobnega kapitalističnega družabnega reda. Naši liberalci so pobrali iz celokupnega liberalizma eno najbrezpomembnejšo pointo (poanto - op. J. P.)", je poudarjala Nova pravda, "tako zvano farško gonjo. Na tem suhem konjičku so jahali v predvojni dobi ter živeli v domišljiji, da so napreden element, ki nam je kultura, narod in bogve, kaj še vse. Iz celega liberalizma je nastala karikatura, da bi se bogu smilila. Drugače pa so bili pravi bratci klerikalizma, reakcionarni do mozga. Bog ne daj samo omeniti gospodarske ali socialne reforme. Delavec je za to na svetu, da dela gospodu in še prav hvaležen naj bo, da ga gospodar sploh ,redi'. Sami pač so hoteli sedeti za pogrnjeno mizo in s polnim trebuhom dajati ljudstvu dobre nasvete, potrpljenja in drugih

čednosti. Tako je izgledala naprednost predvojne dobe", je opominjala Nova pravda, "in ni čuda, da najdemo ravno to naprednost do pičice enako tudi danes". Zato je zaključila: "Bodi povedano enkrat za vselej (...) mi smatramo naprednim elementom one, ki se bojujejo za pravice vseh, ki hočejo odstraniti današnji krivični družabni red, krivico in nasilje in tako napraviti narod kulturnen in srečen".⁷⁹

Poleg idejne in socialno-politične kritike slovenskega liberalizma je NSS v prvi polovici dvajsetih let odločno zavračala tudi liberalni unitarno-centralistični nacionalni koncept, katerega temeljna nosilka je bila osrednja slovenska liberalna politična stranka JDS. Narodna socialistična stranka je prizadeto opozarjala, da je JDS s svojo centralistično koncepcijo in prizadevanjem za upravno razdelitev Slovenije upala, "da bo s tem počasi uničila slovensko individualnost" in ubila "kulturo, katere ni razumela in v kateri se ni mogla znati".⁸⁰ To najbolje potrjuje demokratska koncepcija jugoslovanstva, ki "ne priznava ne slovenskega, ne hrvatskega naroda". NSS je poudarjala, da demokrati "narodno edinstvo umevajo tako, da mora Slovenstvo in Hrvatsvo popolnoma izginiti iz površja. Zato se forsira v naših šolah srbski jezik na škodo slovenskega, in goje srčne želje, da bi se slovenski jezik polagoma spodrinil iz javnega življenja", je svarila NSS, idejo jugoslovanskega 'narodnega edinstva' pa razkrivala kot krinko, "pod katero se skriva stremljenje Velesrbstva po hegemoniji nad Hrvati in Slovenci, katerega 'Jutro' javno zagovarja".⁸¹ V velesrbstvu in centralizmu, "potom katerega so lahko prišli (demokrati - op. J. P.) do politične in denarne moči in le potom katerega se še lahko drže v svoji notranji gnilobi",⁸² je NSS videla povsem zmoten sociološki nazor slovenskih demokratov, ki hočejo "edinstvenost danes dejansko obstoječih in civilizatoričnih razlik (...) doseči z enostavnimi dekreti".⁸³ Zato je opozarjala slovensko sokolstvo, "da se v svojih programatičnih izjavah izogiblje od političnih strank sufliranih tendenc", Organizacijo jugoslovanskih nacionalista (Orjuna) pa obsojala, da "hoče z nasilnimi meto-dami uveljaviti že zdavnaj skrahirano ideologijo Sv. Pribičeviča".⁸⁴ Vendar vsa ta domišljena in dosledna kritika slovenske liberalne unitarno-centralistične nacionalne politike le ni mogla preprečiti, da NSS kasneje ne bi sprejela vodilnega načela slovenskega liberalizma v jugoslovanski državi - njegove poudarjene protikatoliške naravnosti ter zavezanosti jugoslovanskemu nacionalnemu unitarizmu in državnemu centralizmu. Narodni socialisti so očitno želeli sodelovati v slovenski politiki tudi po volitvah leta 1923. Možnosti za politično sodelovanje z delavskimi

strankami po oceni NSS ni bilo,⁸⁵ zato se je stranka odločila za zблиžanje z meščanskim delom liberalnega tabora. Ob volitvah v narodno skupščino 8. februarja 1925 se je povezala z voditeljem nekdanje vsedržavne JDS L. Davidovičem⁸⁶ in z Ravniharjevimi liberalnimi starini v Blok bratskega sporazuma. Ta politična zveza je terjala likvidacijo velikosrbskega hegemonizma, revizijo ustave ter bratski sporazum za dejansko enakopravnost Slovencev, Hrvatov in Srbov.⁸⁷ Kljub zatrdilu omenjene zveze, da ji je poleg hrvatstva in srbstva "sveto pa tudi *slovensko ime in slovenski jezik*",⁸⁸ pa sta predstavnika njenih slovenskih liberalnih skupin, narodni socialist Rudolf Juvan in staroliberallec V. Ravnihar, v posebnem razglasu ljubljanskim volilcem pojasnjevala, da je samobitnost slovenske kulture potrebno "izgraditi do mogočnega viška", nato pa "ž njo najti pota v kulturo bratov Hrvatov in Srbov". Na ta način bi dosegli zlitje jugoslovanskih narodov in kultur, ali kakor sta zapisali novi liberalni politični partnerki, "tem potom dosežemo kedaj naravnim razvojem ono enotnost v naziranju in miselnosti, ki nas vede do *ujedinenja* našega danes že celokupnega političnega naroda".⁸⁹ Njunemu tedanjemu prepričanju v vsejugoslovanski nacionalni asimilacijski program gre vsekakor verjeti, saj so Ravniharjevi starini v letih 1921-1924 vztrajno ponavljali, da je potrebno ustvariti močno in enotno jugoslovansko kulturo ter opustiti poudarjanje in poglobljanje specifične slovenske nacionalne zavesti. To so utemeljevali z neizogibnostjo 'kulturne medsebojnosti in medsebojne pobude' med Srbi, Hrvati in Slovenci, ki bi se že v naslednji generaciji potrdila v enotnem, srbohrvaškem državnem jeziku.⁹⁰ Ker so Ravniharjevi starini kategorično odklanjali avtonomistično preureditev države,⁹¹ je očitno, da je NSS, ko se je sama ponudila v koalicijo tej unitaristični liberalni skupini,⁹² leta 1925 v sebi že prelomila s svojo narodno-avtonomistično usmeritvijo. To potrjuje tudi dejstvo, da so bili v času koalicijske povezave z NSS Ravniharjevi starini politično vključeni v slovenski del Pašičeve velikosrbske hegemonistične in centralistične Narodno radikalne stranke.⁹³ Povezava narodnih socialistov z NRS je v resnici razkrila popoln strankin prelom z njeno dotedanjo nacionalno, pa tudi siceršnjo politično usmeritvijo. V NSS so namreč še leto dni pred to povezavo zatrjevali, da NRS "vtiska danes črviva družba njenih prvakov na čelo pečat kapitalizma in brezmejne korupcije. Zato je 'fuzija' med NSS in NRS ravno tako izključena kakor med NSS in JDS, kjer so razmere še slabše".⁹⁴ Toda zgodilo se je prav to. Leta 1927 se je NSS ob volitvah v oblastne skupščine 23. janu-

arja 1927 in volitvah v narodno skupščino 11. septembra 1927 politično že povezala z vodilno slovensko unitaristično silo - SDS. Odrekla se je svojemu avtonomističnemu programu in sprejela centralistično upravno razdelitev države na oblasti in s tem tudi upravno-teritorialno razdelitev Slovenije. Ostro je obsojala tudi vsako ‚plemensko natezanje‘ in boj proti Hrvatom in Srbom, zakaj hotela je „čimbolj dvigniti Slovence, da bodo v bratski slogi s Srbi in Hrvati organizirali močan narod in zdravo državo”.⁹⁵ V prid ‚zdrave‘ države je podpirala tudi uvedbo oblastnih samouprav, saj je menila, da je z delokrogom oblastnih skupščin „navzlic omejitvam zakona (...) podana možnost, da se oblastne skupščine udelejujejo pri reševanju samoupravnih gospodarskih, socialnih in kulturnih problemov”. Dosledno pa je zavračala možnost, „da bi se morebiti izrabljale (...) le za državno-pravne demonstracije, ali za agitacijo drugih tem podobnih političnih gesel”.⁹⁶ NSS je v skladu s politično usmeritvijo SDS podpirala dosledno „linijo jugoslovanskega narodnega in državnega edinstva”.⁹⁷ Hkrati je opozarjala tudi na nevarnost političnega katolicizma. Poudarila je, da se morajo „vsa nasprotja v naprednih vrstah (...) umakniti višjemu cilju, ki je ta, da se zmanjša vpliv klerikalne politike v Sloveniji”.⁹⁸ Taka stališča so NSS dokončno postavila v krog tradicionalnih slovenskih liberalnih političnih sil in pripomogla, da je bil „ob koncu dvajsetih let združen narodno liberalni unitaristični meščanski tabor v Sloveniji”.⁹⁹

Zbiranje slovenskih liberalnih meščanskih unitarističnih sil konec dvajsetih let pa še ni pomenilo, da je bil s tem izživet slovenski avtonomizem liberalne smeri. Skorajda hkrati, ko je NSS zapustila svojo narodno-avtonomistično usmeritev, se je na to stališče postavila liberalna politična stranka nemeščanskega tipa - Samostojna kmetijska stranka. Ta stranka, ki je leta 1921 glasovala za centralistično in unitaristično vidovdansko ustavo, je namreč sredi dvajsetih let spremenila svoj dotedanji narodno-politični koncept, in sicer od centralizma in unitarizma k federalizmu in doslednemu zagovarjanju slovenske narodne samobitnosti. SKS je nova stališča do narodnega vprašanja oblikovala zlagoma. V letih 1921-1925 je še vedno podpirala centralizem in jugoslovanski narodni unitarizem¹⁰⁰ ter zavračala zahteve po reviziji ustave.¹⁰¹ Relativizirala je zamisli o avtonomiji Slovenije s sintagmo - klerikalna avtonomija *ne*, avtonomija Slovenije *da*.¹⁰² To je pomenilo, da je SKS avtonomistična prizadevanja SLS razumela le kot težnjo A. Korošca po avtonomni, pod njegovo in nadvlado duhovščine ‚ječeči Sloveniji‘.¹⁰³ Zato je zakonodajno avtonomijo Slovenije, ki „ni tako napačno geslo”, pogojevala z zahtevo,

da bo vsak zaveden avtonomist najprej zrušil "klerikalce, na razvalinah Eselesa pa zgradil dobro in solidno avtonomijo".¹⁰⁴ To stališče, izrečeno ob volitvah v narodno skupščino leta 1923, pa je že napovedovalo kasnejši avtonomistični in federalistični državnopravni program slovenskih liberalnih kmetijcev. Ti so 22. decembra 1923 na občnem zboru SKS v Ljubljani zahtevali, "da se čimprej reši notranja ureditev države" in izdela "sistematično urejene načrte za reorganizacijo naše javne uprave".¹⁰⁵ Marca, aprila in maja 1925 pa so pričeli odločno zahtevati lojalen bratski sporazum "vseh jugoslovanskih plemen" na temelju popolne gospodarske, politične, verske in socialne enakopravnosti vseh državljanov, priznavanja absolutne narodne suverenosti in uvedbe široke zakonodajne samouprave posameznih pokrajin (upravnih oblasti - op. J. P.), okrajev in občin.¹⁰⁶ SKS, zastopnica podeželskega ljudstva, je bila pripravljena sodelovati z vsemi strankami, ki s takim sporazumom soglašajo.¹⁰⁷ To jo je junija 1925 privedlo v zvezo s Prepeluhovo federalistično usmerjeno Slovensko republikansko stranko kmetov in delavcev (SRSKD). Tudi ta stranka, ki se je konec oktobra 1924 oblikovala iz Združenja slovenskih avtonomistov, je v marcu in aprilu 1925 javno pozivala k skupnemu političnemu nastopu kmetov in delavcev Slovenije, da bi na temelju narodne samoodločbe in federativno urejene države dosegli zakonodajno samoupravo slovenskega naroda.¹⁰⁸ SKS je na svojem občnem zboru 3. maja 1925 v Ljubljani take pozive "z zadovoljstvom" pozdravila.¹⁰⁹ Stranki sta se na osnovi enakega gledanja "na bodoči razvoj političnih in gospodarskih prilik v Jugoslaviji"¹¹⁰ 20. junija povezali v Zvezo slovenskega kmetskega ljudstva (ZSKL).¹¹¹ Zveza, katere glasilo je postal Kmetški list (do 1. julija 1925 Kmetijski list),¹¹² je poudarjala "vse, kar tvori bistvo nepokvarjenega slovenskega človeka": njegov jezik, vero, njegov način življenja in čustvovanja ter njegovo "sveto pravico samoodločevanja v vseh svojih kulturno-političnih in gospodarsko-socialnih vprašanjih".¹¹³ Za Slovenijo je zahtevala zakonodajno samoupravo,¹¹⁴ Hrvatom in Srbom pa je predlagala bratsko sodelovanje in enakopravni sporazum, ki bo "ob varovanju naših posebnih slovenskih gospodarskih, socialnih in kulturnih potreb" omogočal, "da moremo v plemeniti tekmi z njimi, uveljaviti svoje sposobnosti pri konstruktivnem delu za državo".¹¹⁵ SKS in SRSKD, ki sta v okviru Zveze slovenskega kmetskega ljudstva še ohranili strankarsko samostojnost,¹¹⁶ sta se politično združili 2. maja 1926. Takrat je na občnem zboru ZSKL v Celju z združitvijo SKS in SRSKD nastala Slovenska kmetska stranka.¹¹⁷ Bila je

nov slovenski politični subjekt avtonomistično-federalistične usmeritve, kar je spreminjalo dotedanje razmerje med avtonomistično-federativnim in unitarno-centralističnim blokom slovenskih političnih sil. S spremembo narodno-političnih konceptov Samostojne kmetijske stranke in njeno združitvijo s SRSKD v avtonomistično-federalistično Slovensko kmetisko stranko je slovenski unitarno-liberalni tabor izgubil enega svojih vidnih nosilcev. To je tedaj predstavljalo opazen politični premik v korist avtonomističnega gledanja na slovenski nacionalni problem.

Razlaga, kako se je porodila ta nova slovenska avtonomistična politična smer, vsekakor ne more mimo težavnega položaja v katerega je Samostojna kmetijska stranka zašla, ko je "glasovala za centralistično Vidovdansko ustavo in s tem si sama zaprla pot do nadaljnjega razvoja".¹¹⁸ To so namreč jasno pokazale parlamentarne volitve leta 1923 in 1925. Samostojna kmetijska stranka, ki je na volitvah v konstituanto leta 1920 dobila osem poslanskih mandatov, je na obeh naslednjih volitvah dobila le po en (Puceljev) poslanski mandat.¹¹⁹ SKS je pričela iskati rešitev za svoj neugoden politični položaj. Po strankinem preudarku bi ga najbolje zagotovila politična preusmeritev, to je nova politična in programska forma v povezavi z drugo ustrezno politično stranko, ki jo je SKS našla v SRSKD. Povezava SKS in SRSKD v Zvezo slovenskega kmetijskega ljudstva in kasneje v Slovensko kmetisko stranko je nedvomno koristila obema nekdanj samostojnima strankama. SKS je s tem izboljšala svojo politično podobo in se "pomnožila z avtonomisti, med katerimi je bilo poleg Prepeluha še dosti uglednih in tudi pametnih ljudi (n. pr. dr. Lončar)".¹²⁰ SRSKD, ki je po popolnem neuspehu na volitvah februarja 1925 in ko je s kapitulacijo HRSS in odhodom S. Radića v centralistično vladno N. Pašića ostala osamljena brez svojega dotedanjega zagrebškega kmečko-republikanskega zaveznika,¹²¹ pa je v zvezi s SKS gotovo videla dobro priložnost za svoje nadaljnje politično delo. Samostojna kmetijska stranka je bila parlamentarna stranka, njen najvidnejši politik I. Pucelj pa v času združitve v Slovensko kmetisko stranko minister za kmetijstvo v koalicijski vladi radikalnega politika Nikole Uzunovića. Zato je s svojo organiziranostjo in oprijemljivejšim mestom v slovenski politiki za Prepeluhove avtonomiste pomenila ugodno možnost za politično preživetje. Omogočila jim je tudi lažje širjenje njihovih narodno-programskih pogledov v slovenskem in jugoslovanskem političnem prostoru. SRSKD je namreč v Slovensko kmetisko stranko prinesla izredno močan federalistični državnoopravni naboj,¹²² ki se v tej novi politični stranki ni

izgubil, saj so ga brez pridržkov podprli tudi pripadniki nekdanje Samostojne kmetijske stranke. Treba je namreč povedati, da samostojni kmetijci, ki so decembra 1924 iz svojih vrst izključili najodločnejšega zagovornika unitarno-centralistične politične usmeritve B. Vošnjaka,¹²³ svojega narodno-političnega ‚očiščenja in pomlajenja‘ niso doživeli le zaradi združitve s Prepeluhovo SRSKD. Nove poglede na narodno vprašanje so oblikovali v samostojnem spoznavanju neugodnega narodnega položaja Slovencev v Kraljevini SHS. To je kmetijcem priznaval tudi A. Prepeluh, ki je v svojem delu Kmetski pokret med Slovenci po prvi svetovni vojni opozarjal, da se je kmalu po parlamentarnih volitvah leta 1925 „v vrstah ‚Samostojne kmetijske stranke‘ začela diskusija o tem, ali ni bila morda s sprejemom ‚Vidovdanske ustave‘ storjena politična napaka. Zlasti mlajši naraščaj stranke je zastopal misel, da je zahteva po ustavni reviziji upravičena zaradi bolj in bolj uveljavljajoče se hegemonije srbskega dela države. Prodiralo je spoznanje“, piše A. Prepeluh, „da je jugoslovanska ideja mogoča kot državna politična zamisel, da pa se mora narodnokulturno graditi na rezultatih, ki jih je Slovincem že doslej prinesla zgodovina in lastna kultura. Jugoslovanska nacija zaenkrat še ni realen činitelj, temveč živi zgolj kot politična ideologija, ki pa ni našla med narodom odmeva in tal. V tej teoretski diskusiji“, nadaljuje A. Prepeluh, „je bilo pomembno zlasti mnenje praktičnega politika stranke, bivšega ministra Ivana Puclja in dr. Draga Marušiča, ki je odkrito izjavil, da ‚Vidovdanska ustava‘ ni prinesla zaželjene konsolidacije in dejanske enakopravnosti Slovencev in Hrvatov na eni ter Srbov na drugi strani. Poslanec Ivan Pucelj pa je izjavil, da je treba v konstituenti inavgurirano splošno politično črto zopet zapustiti ter se tesnejše zvezati z ostalim seljačkim pokretom v državi, kakor ga v praksi in idejno razumeva ‚Hrvatska seljačka stranka‘, ki je nositeljica obče človeških idej, kakršne so po vsem svetu duhovna lastnina kmetskega ljudstva“.¹²⁴

Glede na taka stališča, ki so se po volitvah februarja 1925 uveljavila v SKS, je povsem razumljivo, da so v drugi polovici dvajsetih let samostojni kmetijci postali povsem izviren nosilec slovenskega avtonomizma liberalne smeri. Svoj odmik od unitarizma in centralizma je SKS dokazala že maja 1925, še pred združitvijo v Zvezo slovenskega kmetskega ljudstva. Eden najvidnejših politikov SKS D. Marušič je namreč 3. maja 1925 na občnem zboru Samostojne kmetijske stranke izjavil, da SKS zaradi nezadovoljstva z razmerami v državi zahteva revizijo ustave in široko zakonodajno samoupravo posameznih pokrajin. Poudaril je zahtevo, „da

se kompetenca pokrajinskih skupščin ne omeji taksativno v ustavi, temveč da si narodna skupščina pridrži vse za državo bistvene prerogative ... (in) pusti pokrajinskim skupščinam kompetenco v vseh ostalih zadevah".¹²⁵ Po D. Marušiču naj bi preureditev države dosegli s poštenim in bratskim sporazumom med Srbi, Hrvati in Slovenci.¹²⁶ Kdo in kako pa naj bi tako zamišljen sporazum uresničil, je najbolje pojasnil I. Pucelj v članku O sporazumu. Postavil se je v bran slovenskemu samozavedanju in enakopravnosti med Slovenci, Hrvati in Srbi. V tem članku je I. Pucelj povsem odkrito zapisal, da sporazum treh bratskih enot lahko sklenejo le "dobri Srbi, dobri Hrvati in dobri Slovenci. Kdor ni dober Slovenec n. pr. ne more biti dober Jugoslovan", je opozoril in nadaljeval, "ako hoče Slovenec biti večji Srb od samega Pašića, ne more biti dober Jugoslovan in tudi ne more biti za sporazum, niti na njem sodelovati. Sporazum morajo stvoriti Srbi, Hrvati in Slovenci", je pribil. Spraševal je tudi, "kako naj sporazum stvari slovenski ali hrvatski Srb?" To seveda ni mogoče, še zlasti ne, ker so Srbi "dosedaj vsaj bili toliko dobri Srbi, da še niso dali naši javnosti srbskih Slovencev ali srbskih Hrvatov. Če niti oni tega dosedaj niso počenjali", je razmišljal I. Pucelj, "zakaj bi morali to Slovenci in Hrvati, ne uvidevam". Zato je menil naslednje: "Ob sklepanju sporazuma bodo vsi trije branili vsak svoje. Ne uvidevam (...) zakaj bi nastajala za nas potreba braniti srbske interese mesto slovenskih, ki jih nihče ne bo branil, srbske pa bodo Srbi boljše nego bi to storil slovenski ali hrvatski Srb, ki je vselej pomilovanja vreden, kadar iz političnega oportunitizma zapade v tako klavrno vlogo". Nujno je bilo torej, da "bodimo brez strahu najpoprej dobri Slovenci, kot taki dobri Jugoslovani in enakopravni in enakovredni bratje Hrvatom in Srbom, s katerimi hočemo mirno, bratsko in sporazumno živeti v naši skupni državni zajednici ob varovanju svojega in spoštovanju skupnega".¹²⁷

Gornja Puceljeva misel je postala osnovno narodno-programsko vodilo, po katerem so se ravnali samostojni kmetijci v okviru nove Slovenske kmetijske stranke. V letih 1926-1928 so namreč večkrat poudarjali slovensko narodno individualnost in vztrajno zahtevali enakopraven politični in gospodarski položaj slovenskega naroda v jugoslovanski državni skupnosti.¹²⁸ Voditelj samostojnih kmetijcev I. Pucelj je pogosto ostro bičal beograjsko koruptnost in velikosrbsko stremljenje po izključno srbskem prvenstvu v državi.¹²⁹ Njegov tesni sodelavec D. Marušič pa je na prvem kongresu Slovenske kmetijske stranke 11. decembra 1927 v Ljubljani, jasno razkril nacionalni značaj novega kmetijskega gibanja na Slovenskem.

Poudaril je, da je SKS *slovenska stranka*, ki s svojim programom koreni- ni v slovenstvu, kar pomeni, da "spoštuje in goji vse, kar je *našega*, kar je *domačega*, kar je *slovenskega*". Pojasnil je tudi, da slovenski program SKS ne zanika jugoslovanstva, saj pomeni priložnost, da bi "mogli Slo- venci, Srbi in Hrvati živeti skupaj kot bratje v eni državi in *politično tvoriti en sam državni narod*, ki ima skupno *državljsko pravo*". Zanj je to bila tudi edina možna rešitev in oblika mednacionalnih odnosov v Jugoslaviji. Opozarjal je, da "danes ve pri nas pač vsako dete", da hočejo Srbi ostati Srbi, Hrvati hočejo ostati Hrvati, "a tudi mi (Slovenci - op. J. P.) hočemo ostati, kar smo". Njegovo in strankino stališče je bilo, "da smo in bomo vedno za *kar najbolj široke samouprave*, v katerih bo mogel Slovenec, Hrvat in Srb, popolnoma razviti svoje lastno življenje na korist sebi in državni skupnosti. *V afirmaciji enakopravnosti vseh*", je zaključil, "je velik (nacionalni - J. P.) del *našega programa*".¹³⁰

Te besede D. Marušiča, ki je bil glavni tajnik Slovenske kmetске stranke, so vsekakor dokazovale, da so v drugi polovici dvajsetih let slovenski kmetijci opustili svoj prejšnji unitarno-centralistični nacionalni program. O njem je Kmetски list kasneje zapisal, da je sodil v dobo, ko je "pri nas (...) prevladovalo tisto megleno 'integralno jugoslovenstvo' in pa naravnost *otročje oboževanje* vsega, kar je le količkaj dišalo po Beogradu!"¹³¹ Tega pri Slovenski kmetски stranki ni bilo več, kar je v narodni skupščini Kraljevine SHS potrdil tudi najvidnejši slovenski kmet- sko-liberalni politik I. Pucelj. Od marca 1928 pa vse do znanega poboja poslancev HSS v Beogradu, ko so 20. junija 1928 v skupščini padli "*dobro pripravljene strele*",¹³² se je I. Pucelj v beograjskem parlamentu odločno zavzemal za pravice slovenskega jezika, "za popolno enako- pravnost Slovencev ne samo v naši državi nego predvsem tudi v tem domu".¹³³ Kot slovenski poslanec in pripadnik slovenskega naroda je na skupščinskih sestankih namenoma govoril slovensko.¹³⁴ V tem času je v srbohrvaškem jeziku govoril le dvakrat: enkrat zato, ker je želel, da bi ga razumeli tudi Srbi in Muslimani,¹³⁵ drugič pa "iz človekoljublja" do edinega stenografa za slovenski jezik, ki ne bi mogel, če bi nastopil slovensko, "za stenografske zapisnike pravočasno napisati tega, kar bi jaz govoril".¹³⁶ Čeprav so v dvajsetih letih tudi drugi slovenski poslanci, zlasti predstavniki SLS, pa tudi liberalci in socialisti v skupščini večkrat govo- rili slovensko, pa v vsem tem času do vprašanja jezika ni bil nihče tako dosleden kot liberalni kmetijec I. Pucelj. Na seji narodne skupščine 22. marca 1928 je namreč poudaril, da se poleg drugega bori tudi za enako-

pravnost slovenskega jezika. Javno je vprašal predsedujočega podpredsednika skupščine Radoslava Agatonovića, "ali je zmožen toliko slovenščine, da more predsedovati seji, na kateri govorim v svojem maternem jeziku?" Na izmikajoči se odgovor R. Agatonovića, da bo imel do njega tak odnos, kakršnega ima do vseh ostalih govornikov, je I. Pucelj pripomnil, "da smo Slovenci v tako bednem položaju, da ne moremo dobiti niti predsednika, ki bi razumel naš jezik". Potem je nadaljeval: "Če imamo popolno pravico, zahtevati od predsedavajučega predsednika znanje slovenskega jezika, potem imamo isto pravico zahtevati, da tudi član našega doma, ki zastopa vlado v teh klopeh, razume moj materni jezik. Vprašam torej gospoda ministra gradjevina (ministra za zgradbe - op. J. P.) Pero Markovića, ali me on razume. Prepričan sem, da me ne razume", je odgovoril kar sam, "ker je doma iz Valjeva". Vprašam pa ga, je pristavil, "ali ne smatra za svojo dolžnost, da pokliče gospoda dr. Korošca, da v imenu vlade posluša (...) kadar govori slovenski govorniki". I. Pucelj je tudi na to vprašanje odgovoril sam, saj je zatrdil, da je "dolžnost gospoda Korošca (...), da vrže takrat svoj pendrek iz rok (A. Korošec je tedaj bil minister za notranje zadeve - op. J. P.) in sede v ministrsko klop ter posluša slovenske govore, kajti le tedaj bo mogel videti, kakšna je njegova dolžnost, in kaj zahteva slovenski narod od vlade in kaj nas osobito teži".¹³⁷

Naslednji dan, 23. marca 1928, je I. Pucelj svoj boj za enakopravnost slovenskega jezika nadaljeval. Zahteval je, da mora biti na seji skupščine, če govori slovenski poslanec, navzoč vsaj eden izmed ministrov, ki razume slovensko. Terjal je, da zapisnike pišejo posebej v cirilici, v latinici in v slovenskem jeziku. Te zahteve narodna skupščina ni sprejela.¹³⁸ 28. marca je zavrnila tudi resolucijo, v kateri je I. Pucelj predlagal, naj skupščina v dokaz popolne enakopravnosti izvoli poseben odbor devetih članov, ki naj izdela načrt pisanja skupščinskih zapisnikov izmenično v cirilici in latinici v srbohrvaškem oziroma v slovenskem jeziku. I. Pucelj je v resoluciji tudi predlagal, naj isti odbor tudi zagotovi, da bodo vse zakone in uredbe z zakonsko močjo izdajali in tiskali v cirilici in v latinici ter v slovenskem jeziku. Tako bi vsem državljanom omogočili spoznati zakonodajno delo narodne skupščine. Zahteve resolucije je utemeljeval z dejstvom, da so tudi stenografski zapisniki začasnega narodnega predstavništva izhajali v treh jezikih in v dveh pisavah. Zato je terjal, da se ta pravica Slovincem ponovno in trajno zagotovi, ne pa, da jim je občasno dana "po dobri volji Predsedstva, Predsednika ali nekega sekretarja".¹³⁹

Kljub odklonilnemu stališču poslancev narodne skupščine pa je I. Pucelj vztrajal pri svojih predlogih. 9. in 12. junija 1928 je ponovno zahteval, naj vsaj vsak četrti zapisnik skupščinskih sej zapišejo v slovenskem jeziku, vendar so ga ponovno zavrnil. ¹⁴⁰ Ko pa je 13. junija kljub očitkom predstavnikov SLS, da je njegov boj proti omalovaževanju slovenskega jezika golo hinavstvo in demagogija, ¹⁴¹ naposled vendarle dosegel, da "smo končno doživeli ta srečni dan, da je prvič bil prečitani v seji javne skupščine zapisnik v slovenskem jeziku (S. Radić je k temu zaklical: "Po 10 letih!" - op. J. P.), je svoj boj za slovenski jezik še nadaljeval. Odtlej je večkrat protestiral bodisi zaradi slabega jezikovnega sloga in jezikovnih napak v zapisnikih bodisi zaradi premajhnega števila slovenščine večjih skupščinskih stenografov. V skupščini Kraljevine SHS sta bila le en stenograf in en stenograf-pripravnik za slovenski jezik. ¹⁴² Te pripombe je dajal zaradi tega, ker bi zapisnik "moral biti v jezikovnem oziru vzor sloga in gramatike, da bi s svojo lepoto in vabljujostjo budil veselje in navdušenje za študij našega lepega slovenskega jezika pri naših ukaželjnih bratih Srbih", ¹⁴³ pa tudi zato, ker je menil, "da smo upravičeni staviti to zahtevo ne samo s stališča narodne časti, narodovega ponosa in ravnopravnosti, temveč tudi z ozirom na to, da sedanja cincarska velikosrbska vlada brez pomoči hlapčevskih zastopnikov slovenskega naroda niti eno samo uro ne bi bila mogoča". ¹⁴⁴

Z gornjim poudarkom je I. Pucelj seveda mislil na znani blejski sporazum, ki ga je načelnik SLS A. Korošec 11. julija 1927 na Bledu sklenil s prvakom Narodno radikalne stranke Veljom Vukičevićem. S tem dejanjem je slovenski katoliški tabor "v svoji 'zunanji politiki' do osrednjih državnih organov v Beogradu zaplaval globoko v centralistične vode". ¹⁴⁵ S sklenitvijo tega političnega sporazuma se je namreč A. Korošec povezal z velikosrbskimi hegemonističnimi in centralističnimi političnimi krogi in 21. septembra 1927 tudi vstopil v Vukičevićevo vlado. Postal je notranji minister ter se odpovedal aktivnemu boju za avtonomno in zedinjeno Slovenijo v Kraljevini SHS. Namesto z nekdanjimi zahtevami po avtonomistični reviziji ustave je bila SLS zadovoljna že "z noveliranjem Zakona o oblastni in okrajni samoupravi oziroma z uresničenjem 'Zedinjene Slovenije' prek reformiranih samouprav". ¹⁴⁶ To je njen boj za slovensko avtonomijo, ki ga je leta poprej vztrajno bojevala proti glavnemu nosilcu velikosrbskega centralističnega hegemonizma, Narodni radikalni stranki, skrčilo v navadno geslo na njenih transparentih. To so

obsodili vsi slovensko čuteči ljudje, tudi narodno misleči liberalno usmerjeni intelektualci. Njihovo razpoloženje je razodeval prispevek že omenjenega L. Udeta, ki je leta 1927 v Mladini zapisal, da je z blejskim sporazumom "prva poprevratna faza borbe za samostojno združeno Slovenijo, v kateri je bila vodnica SLS, (...) torej končana. Druge, revolucionarnejše sile morajo nastopiti. Boj za samostojno, združeno Slovenijo ne sme biti nikdar več prekinjen!"¹⁴⁷ Zaradi "divjega zakona"¹⁴⁸ med SLS in NRS, kot je posrečeno dejal I. Pucelj, je bila ogorčena tudi Slovenska kmetška stranka, ki je blejski sporazum ocenila kot popoln preobrat v dotedanji politiki SLS. Očitala ji je, da je zatajila slovensko avtonomijo in se vpregla v srbsko politiko proti prečanskemu delu države.¹⁴⁹ Slovenska kmetška stranka oziroma nekdanji samostojni kmetijci, ki so že pred tem znali izreči pikro besedo na račun odnosa SLS do slovenskega naroda in imena,¹⁵⁰ so po sklenitvi sporazuma med NRS in SLS poudarili, da se je "boj Slovenske kmetške stranke za revizijo ustave (...) poostril od onega trenutka, ko je Slov. ljudska stranka ta boj opustila".¹⁵¹ Temu gotovo lahko pritrdimo. Po sklenitvi sporazuma na Bledu, še posebej pa po usodnih streljih na S. Radića in vodilne predstavnike HSS, je namreč Slovenska kmetška stranka dosledno terjala narodno suverenost in samoodločbo ter lastno slovensko državnost v federativno preurejeni Jugoslaviji s svobodnimi državami v skupni državni meji.¹⁵² S tem je, kot je v Kmetškem listu zapisal tajnik mariborskega okrožnega odbora SKS dr. Igor Rosina, dejansko prevzela "vodstvo boja za revizijo ustave" in "za samostojno, združeno Slovenijo v federativno preurejeni Jugoslaviji", saj je "*SLS zaigrala vsako pravico predstavljati se kot boriteljico za samoupravne pravice Slovenije*".¹⁵³ Tako ob Slovenski kmetški stranki v tistem trenutku v Sloveniji ni bilo nobene druge stranke, ki bi lahko vodila boj za slovensko avtonomijo. SLS ga je opustila, SDS in SSJ sta zastopali unitaristično stališče, NSS ni več obstajala, komunistična stranka pa je bila kljub svojemu federalističnemu stališču zaradi potisnjenosti v ilegalo drugoten dejavnik v slovenski politiki. Zato je lahko I. Pucelj na občnem zboru Kmetijske družbe 28. decembra 1928 v Ljubljani, samozavestno zaklical, da si bomo Slovenci priborili "svobodno Slovenijo".¹⁵⁴ Nekaj dni pred tem, za Božič, pa je tudi pojasnil, kaj je cilj Slovenske kmetške stranke in svobodne Slovenije. "*Naš cilj je*", je zapisal, "*da mora slovenski narod doseči v okviru sedanjih državnih meja svojo samostalnost, svojo lastno državnost, popolno svobodo in neodvisnost, da bo lahko razvil in izživel vso svojo energijo, vso silo in moč in*

zdravje”.¹⁵⁵ V Kraljevini SHS in Kraljevini Jugoslaviji pa se to ni zgodilo. Tudi narodno-federalistična samozavest liberalnih kmetijcev se ni ohranila. Po uvedbi Aleksandrove diktature so se namreč samostojni kmetijci vrnili k jugoslovanski unitarno-centralistični nacionalni ideji.¹⁵⁶ V tridesetih letih je zato moral zrasti nov slovenski liberalni rod na čelu z Josipom Vidmarjem, ki je bogatil slovensko avtonomistično misel do usodnih let druge svetovne vojne. Vendar pa moramo kljub preobratu ob uvedbi Aleksandrove diktature liberalnim kmetijcem priznati, da so se v drugi polovici dvajsetih let in zlasti po sporazumu na Bledu skupaj s Slovensko kmetско stranko v resnici edini med legalnimi slovenskimi političnimi organizacijami dosledno zavzemali za nacionalno emancipacijo ter suveren in enakopraven položaj slovenskega naroda v jugoslovanski državi. Tako so gotovo prispevali k ohranjanju in razvijanju tiste slovenske narodno-politične volje, ki je v prvem desetletju jugoslovanske države zahtevala slovensko avtonomijo. Predstavljali pa so tudi tisto politično silo, ki je do leta 1929 zagotavljala kontinuiteto slovenskega liberalnega avtonomizma in na ta način v drugi polovici dvajsetih let vzdrževala povezanost liberalnega tabora s tedaj že splošno uveljavljeno avtonomistično opredelitvijo v narodno-politični zavesti takratnih Slovencev.

OPOMBE K PETEMU POGLAVJU

¹ Čulinovič, *Jugoslavija između dva rata*, I, 353.

² *Isti*, *Razvitak*, 180.

³ Branislav Gligorijevič: *Jugoslovenstvo između dva rata*. - *Jugoslovenski istorijski časopis*, XXI, 1986, 1-4, 76. - Po navedbi Antona Melika iz leta 1924 naj bi bilo Hrvatov in Slovencev oziroma rimokatolikov v Kraljevini SHS 39,40%. (Anton Melik: *Jugoslavija. Zemljepisni, statistični in gospodarski pregled*, I. del. *Druga predelana in pomnožena izdaja*. Ljubljana 1924, 169). - O tem glej tudi Jurij Perovšek: *Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave*. - *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIII, 1993, 1-2, 17, op. 1. (Odslej Perovšek, *Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave*).

⁴ Čulinovič, *Držanopravna historija*, II, 262.

⁵ O tem glej podrobneje Perovšek, *Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave*, 17-26.

⁶ Erjavec, *Slovinci*, 78.

⁷ Zečević, *Na zgod. prelomnici*, 204. Podrobneje o tem glej str. 204-211. - O oblikovanju avtonomističnega državnopravnega koncepta SLS glej podrobneje Perovšek, *Oblikovanje programskih načrtov o samoodločbi v slov. politiki*, 10-20. Prunk, *Politične koncepcije*, 121-123, *isti*, *Slovenski nar. vzpon*, 241-242.

⁸ O tem glej Janko Prunk: *Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922*.

- Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XI-XII, 1971-1972, 1-2, 225-227 (odslej Prunk, Zveza delovnega ljudstva) in Jurij Perovšek: Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923. - Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 2, 172-175 (odslej Perovšek, Slovenski avtonomizem socialistične smeri). - Kar zadeva v besedilu omenjeno razpravo o nacionalnem vprašanju v KSJ (razprava je v časopisju legalne Neodvisne delavske stranke Jugoslavije potekala od maja do decembra 1923, to je še pred boljševezitacijo KSJ sredi dvajsetih let), glej podrobneje: Pleterski, Študije, 297-303, isti. Nacije-Jugoslavija-revolucija, 244-261, Jurij Perovšek: Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923. - Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XVIII-XIX, 1978-1979, 1-2, 17-35, 42 (odslej Perovšek, Slov. kom. in vprašanje makedonskega naroda), isti: O volji po nacionalni suverenosti (Ob sedemdesetletnici razprave o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923). - Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, 1-2, 215-220. Dušan Lukač: Radnički pokret v Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918-1941. Beograd 1972, 129-192. Desanka Pečić: Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje (1919-1935). Beograd 1983, 82-197 in Latinka Perović: Od centralizma do federalizma. KPJ u nacionalnom pitanju. Zagreb 1984, 253-340. Izvirno teoretsko-politično gradivo, nastalo v času razprave, glej v zborniku dokumentov Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923. (Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ). Zbral in uredil ter opombe napisal mag. Jurij Perovšek v sodelovanju s prof. dr. Jankom Prunkom in prof. dr. Jankom Pleterskim. Uvodno študijo napisala dr. Latinka Perović. Ljubljana 1990, 39-426. (Odslej Razprava o nacionalnem vprašanju).
- * O idejno-politični poti, ki je A. Prepeluha in njegovo skupino vodila k oblikovanju Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev ter o narodno-političnih konceptih Združenja slovenskih avtonomistov in SRSKD, glej podrobneje Jurij Perovšek: Prepeluhove ustavno-politične koncepcije v času Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev. - Borec, XLI, 1989, 1, 83-86 (odslej Perovšek, Prepeluhove ustavno-politične koncepcije), isti: Albin Prepeluh in Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev. - Nova revija, VIII, 1989, 81/82, 194-198 (odslej Perovšek, Albin Prepeluh in SRSKD), isti. Slovenski avtonomizem socialistične smeri, 167-168, 170-172, Peter Vodopivec: Avtonomistična misel Albina Prepeluha. - Nova revija, VIII, 1989, 81/82, 199-207. Dušan Kermauner: Albin Prepeluh-Abditus. Njegov idejni razvoj in delo; objavljeno kot spremna študija v Prepeluh. Pripombe k naši prevratni dobi, 333-346, 350-363, 381-382, 415-417, 424-444, 451, 453-454, 457-474, 476-477, 479-481, 483, 485-486, 507, 509-510, 519-525, 527-547 in Fran Zwitter: Dragotin Lončar. - Zgodovinski časopis, VIII, 1954, 1-4, 181-185. (Odslej Zwitter, Dragotin Lončar).
- ** O tem glej Mikuž, Razvoj slov. pol. strank, 131-132, isti. Slovenci v stari Jugoslaviji, 224-226 in Zečević, Na zgod. prelomnici, 99-100. Podrobneje glej o nastanku, razvoju in programskih smernicah Slovenske republikanske stranke Igor Grdina: Kratka zgodovina Slovenske zemljoradniške in Slovenske republikanske stranke Antona Novačana. - Zgodovinski časopis, XLIII, 1989, 1, 77-95. (Odslej Grdina, Kratka zgodovina SRS).
- *** Podrobneje o narodno-političnem programskem načrtu SRS, ki je povsem jasno zahteval državno-pravno preoblikovanje Kraljevine SHS v Federativno republiko jugoslavijo (FRJ) – z FRJ bi bila Slovenija povezana le še preko vojske, zunanje politike, trgovine, carine in skupnega predsednika, ki bi bil izmenoma enkrat Slovenec, Hrvat, Srb in Bolgar – glej v Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o samoodločbi v slov. politiki, 20-26. Glej tudi Grdina, Kratka zgodovina SRS, 84-86, 88, 93.
- **** O slovenskem avtonomistično-federativnem nacionalnem programu v dvajsetih letih glej podrobneje Jurij Perovšek: Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize. - Slovenci in država. Zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana 1995, 121-134.
- ***** V tej zvezi je treba povedati, da slovenski socialisti, čeprav nikoli niso odstopili od jugoslovanskega unitarističnega in centralističnega načela, niso posebej poudarjali svojih unitarno-centralističnih stališč. Vedeli so, kot pravi T. Mitenković, da so taka stališča "nepopularna v

- Sloveniji". Raje so opozarjali na gospodarski, socialni in samoupravni program svoje stranke, za katerega so menili, da je "sprejemljivejši za široke ljudske množice". (Milenković. 669-670). - O unitarno-centralističnem programu socialističnih strank glej podrobneje Jurij Perovšek: Nacionalno-politični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923. - Zgodovinski časopis. XLV, 1991, 1, 70-75, 78. (Odslej Perovšek, Nacionalno-politični koncepti slov. unitarističnih sil).
- ¹⁴ O tem glej podrobneje Pleterški, Študije, 303-309, Zečević, Na zgod. prelomnici, 143-151, Prunk, Slovenski nar. vzpon, 245-248, France Filipič: Povezava nacionalnega in socialnega v dokumentih pokrajinskih konferenc Komunistične partije Slovenije med leti 1920-1941. - Prispevki za zgodovino delavskega gibanja. XXII, 1982, 1-2, 87-90, isti: Poglavlja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919-1939, 1. knjiga. Ljubljana 1981, 154-155, 282-284, 325-329, 331-334, 345, 348-349 (odslej Filipič, Poglavlja, 1), France Klopčič: Kritično o slovenskem zgodovinarstvu. Ljubljana 1977, 143, 384, 453-460 (odslej Klopčič, Kritično o zgodovinarstvu) in isti: Desetletja preizkušenj. Ljubljana 1980, 198, 212-214, 216, 218, 281, 308-309 (odslej Klopčič, Desetletja preizkušenj), O stališčih, ki so dokončno oblikovala federativni državnopravni program slovenskih komunistov, utemeljen v zahtevi po nacionalni samoodločbi, glej tudi Perovšek, Slov. kom. in vprašanje makedonskega naroda, 19-27, 29-34, 42 in Razprava o nacionalnem vprašanju, 70-83, 115-117, 236-238, 256-259, 298-300, 350-362, 366-376.
- ¹⁵ Jugoslavija, 16.7.1921.
- ¹⁶ Jugoslavija, 1.9.1921.
- ¹⁷ Jugoslavija, 30.7.1922.
- ¹⁸ Prav tam.
- ¹⁹ Jugoslavija, 16.7. in 1.9.1921, 26.3.1922.
- ²⁰ Jugoslavija, 19.8.1922.
- ²¹ Nova pravda, 8.4.1922.
- ²² Jugoslavija, 1.7.1922. - Pripominjam, da jasno zapisane poudarke o nacionalni individualnosti Slovencev in drugih jugoslovanskih narodov najdemo tudi v drugih člankih, ki jih je v letu po sprejemu vidovdanske ustave objavljala Jugoslavija. (Glej Jugoslavija, 23.6., 26.7., 10.9., 25.10. in 27.10.1922).
- ²³ O pripadnosti I. Prijatelja, F. Kidriča, J. Glonarja ter profesorja medicinske fakultete dr. Alfreda Šerka in tajnika ljubljanske univerze dr. Mateja Šmalca Narodno socialistični stranki je novembra 1923 v svoji znani razpravi Slovenski avtonomizem pisal F. Ilešič. - Glej Fran Ilešič: Slovenački avtonomizam. - Misao. XIII, 1923, 5, 1579-1580. (Odslej Ilešič, Slovenački avtonomizam).
- ²⁴ Jugoslavija, 29.11.1921.
- ²⁵ Jugoslavija, 19.8. in 27.10.1922.
- ²⁶ Jugoslavija, 1.7.1922.
- ²⁷ Jugoslavija, 27.10.1922.
- ²⁸ Prav tam.
- ²⁹ Jugoslavija, 23.6.1922.
- ³⁰ Jugoslavija, 16.7., 22.11., 23.11. in 29.11.1921.
- ³¹ Jugoslavija, 30.7.1922.
- ³² Glej Jugoslavija, 1.7., 22.11., 23.11., 29.11. in 3.12.1921, 12.2. in 19.8.1922.
- ³³ Jugoslavija, 29.11. in 16.7. 1921. O tem glej tudi Jugoslavija, 22. in 23.11.1921.
- ³⁴ Jugoslavija, 26.7.1922.
- ³⁵ Jugoslavija, 8.7.1922.
- ³⁶ Jugoslavija, 26.7.1922. Glej tudi Jugoslavija, 10.9.1922.
- ³⁷ Jugoslavija, 26.7.1922.
- ³⁸ Prav tam.
- ³⁹ Jugoslavija, 23.6.1922.
- ⁴⁰ Jugoslavija, 22.11.1921.
- ⁴¹ Jugoslavija, 3.12.1921.

- ⁴² Jugoslavija, 4.12.1921.
- ⁴³ Jugoslavija, 30.11.1922.
- ⁴⁴ Jugoslavija, 4.12.1921 in 30.11.1922.
- ⁴⁵ Jugoslavija, 3.12.1922.
- ⁴⁶ Jugoslavija, 17.2.1922.
- ⁴⁷ Jugoslavija, 20.1.1922.
- ⁴⁸ Jugoslavija, 21.3.1922.
- ⁴⁹ Jugoslavija, 17.2.1922.
- ⁵⁰ Jugoslavija, 17.1.1922.
- ⁵¹ Nova pravda, 8.4.1922.
- ⁵² Jugoslavija, 28. in 30.11.1922, Nova pravda, 16.9., 21.10., 15.11., 30.11. in 2.12.1922. - O nastopu NSS na ljubljanskih občinskih volitvah decembra 1922 je treba povedati, da na njih NSS ni nastopala samostojno, pač pa se je povezala v t. i. Jugoslovansko zajednico, volilni blok, ki so ga sestavljali Ravniharjevo krilo starnov iz JDS, NSS in skupina strankarsko neopredeljenih oseb. Jugoslovanska zajednica je na volitvah zasedla drugo mesto in od 49 dobila 8 odborniških mest. Prvo mesto in s tem 35 odborniških mest pa je dobila Zveza delovnega ljudstva, volilni blok krščanskih socialistov, komunistov in socialistične frakcije Zarjanov. (Podrobneje glej o ljubljanskih občinskih volitvah decembra 1922 in o različnih oblikah tedanjega političnega in strankarskega volilnega povezovanja, Prunk, Zveza delovnega ljudstva, 199-228).
- ⁵³ Nova pravda, 27.1. in 24.2.1923, Naš dom, 12.3.1923. Glej tudi Delavske novice, 25.1.1923.
- ⁵⁴ Nova pravda, 3.2. in 17.3.1923.
- ⁵⁵ Zečevič, Na zgod. prelomnici, 110.
- ⁵⁶ Naš dom, 12.3.1923. - O zahtevah SLS, naj Slovenci služijo vojni rok edinole v Sloveniji, glej Perovšek, Oblikovanje programskih načrtov o samoodločbi in slov. politiki, 12, 17.
- ⁵⁷ Nova pravda, 7.4., 26.5., 28.6., 23.11.1923, 16.2., 29.3., 19.4., 5.7.1924 in Naš dom, 7.4.1923.
- ⁵⁸ Nova pravda, 7.4.1923.
- ⁵⁹ Po sprejemu vidovdanske ustave se NSS do vprašanja republike ali monarhije ni več posebej opredeljevala. Zato ne moremo reči, katero osebo si je V. zbor NSS predstavljal za 'državnega poglavarja': ali državnega predsednika (predsednika republike) ali monarha. Glede na pristojnosti, ki jih je v državno-pravnem načrtu, sprejetem na tem zboru, 'državnemu poglavarju' namenjala NSS in ki so v marsičem spominjale na pristojnosti, ki jih je po vidovdanski ustavi imel jugoslovanski kralj, bi sicer lahko sklepali, da je strankin zbor s pojmom 'državni poglavar' mislil na kralja, vendar pa tega zagotovo ne moremo trditi. - O pristojnostih, ki jih je po vidovdanski ustavi imel jugoslovanski kralj, glej podrobneje Perovšek, Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave, 21-24.
- ⁶⁰ Nova pravda, 29.3.1924.
- ⁶¹ O tem glej podrobneje Pleterski, Prva odločitev, 264-266.
- ⁶² Nova pravda, 19.4.1924.
- ⁶³ Nova pravda, 5.7.1924.
- ⁶⁴ Nova pravda, 10.1.1925.
- ⁶⁵ Nova pravda, 5.12.1925. - Poleg tega stališča, zapisanega v začetku decembra 1925, moramo opozoriti še na eno dejanje, s katerim se je NSS izrekla za neoviran slovenski narodno-kulturni razvoj. Gre za skupno izjavo ljubljanskega mestnega odbora Narodno radikalne stranke, načelstva SLS, predsedstva ljubljanske oblasne organizacije SDS, načelstva NSS ter različnih slovenskih strokovnih združenj, društev in zbormic z dne 16. 12. 1925. Njeni podpisniki so zaradi izjave prosvetnega ministra Stjepana Radića, da je treba vse tri univerze v Jugoslaviji - univerze v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani - združiti v eno, fakulteti v Skopju in Subotici pa ukiniti, terjali, naj se taka namera opusti, saj je univerza v Ljubljani "pred vsem svetom dokaz popolne kulturne enakopravnosti Slovencev v Jugoslaviji". (Nova pravda, 24.12.1925). O stališčih S. Radića do ljubljanske univerze in odzivu slovenske politične javnosti nanje v letu 1925, glej podrobneje Metod

- Mikuž: *Gradivo za zgodovino univerze v letih 1919-1945. Peideset let slovenske univerze v Ljubljani, Ljubljana 1969*, 73 (odslej Mikuž, *Gradivo za zgodovino univerze*) in Dolenc: *Kulturni boj*, 223-225.
- ⁶⁶ *Nova pravda*, 29.3.1924.
- ⁶⁷ *Nova pravda*, 17.1., 14.2., 16.5. in 18.7.1925.
- ⁶⁸ *Nova pravda*, 16.5.1925.
- ⁶⁹ *Nova pravda*, 24.10.1925.
- ⁷⁰ *Nova pravda*, 11.7., 26.9. in 17.10.1925.
- ⁷¹ *Ude*, 215.
- ⁷² *O tem glej podrobneje Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji*, 277-278, 280, 318-319.
- ⁷³ *Nova pravda*, 18.7.1925.
- ⁷⁴ *Jutro*, 23.7.1925.
- ⁷⁵ *Jutro*, 28.2.1928.
- ⁷⁶ *Stiplovšek, Zgodovina sind. gibanja na Slovenskem*, 52-53.
- ⁷⁷ *O tem glej Pivec*, 367, *Zečević, Na zgod. prelomnici*, 111, *Stiplovšek, Zgodovina sind. gibanja na Slovenskem*, 53.
- ⁷⁸ *Jutro*, 28.2.1928.
- ⁷⁹ *Nova pravda*, 4.3.1922.
- ⁸⁰ *Jugoslavija*, 21.3.1922.
- ⁸¹ *Jugoslavija*, 13.9.1922.
- ⁸² *Jugoslavija*, 17.2.1922.
- ⁸³ *Jugoslavija*, 22.11.1921.
- ⁸⁴ *Nova pravda*, 2.6.1923.
- ⁸⁵ *O vprašanju političnega sodelovanja slovenskih delavskih strank in frakcij v letih 1923-1925 oziroma o oblikovanju t. i. enome fronte proletariata ter stališčih, ki jih je glede tega vprašanja zagovarjala NSS, glej podrobneje Mikuž, Razvoj slov. pol. strank*, 120, 123, 132, isti, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, 243, 247, 307-309, 324 in *Filipič, Poglavlja*, 1. 99.
- ⁸⁶ *Leta 1925, ko se je NSS za volitve v narodno skupščino povezala tudi z L. Davidovičem, slednji ni več nastopal v politični vlogi voditelja vsejugoslovanske Demokratske stranke. Pred tem, spomladi 1924, je namreč prišlo do razkola v do tedaj enotni vsedržavni Demokratski stranki. Ta razkol so sprožile politično-programске razlike o nacionalni problematiki, ki so razdvajale najvidnejša politika JDS L. Davidoviča in S. Pribičevića. Medtem ko je v letih 1922-1924 L. Davidović spremenil svoje prvotno unitaristično stališče in je bil pripravljen skleniti sporazum med Slovenci, Hrvati in Srbi na osnovi decentralistične revizije vidovdanske ustave, je S. Pribičević dosledno vztrajal pri jugoslovanskem nacionalnem unitarizmu in državnem centralizmu. To je slednjič privedlo do njegove izključitve iz Demokratske stranke. S. Pribičević je nato ustanovil novo, Samostojno demokratsko stranko (SDS), ki je zagovarjala strogo jugoslovanski unitarno-centralistični nacionalni program. Po razcepitvi JDS na Pribičevićevo SDS in Davidovičevo Demokratsko stranko, je SDS, h kateri so se priključili tudi slovenski demokrati, obdržala svoja glavna oporišča v t. i. prečanskem delu države. Davidovičeva Demokratska stranka pa je svojo oporo našla predvsem v Srbiji, Črni gori in Makedoniji. - O tem glej podrobneje Gligorijević, Demokratska stranka, 353-365, Matković, 55-82 in isti: Pojava i etape razvoja Samostalne demokratske stranke (1924-1929). - Časopis za suvremenu povijest, 1971, 1, 8-17. (Odslej Matković, Pojava i etape SDS).*
- ⁸⁷ *Nova pravda*, 17.1.1925. - *O povezavi NSS z Ravniharjevim krilom starinov za skupščinske volitve februarja 1925 glej podrobneje Mikuž, Razvoj slov. pol. strank*, 129, isti, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, 299-300 in *Zečević, Na zgod. prelomnici*, 91, 110-111.
- ⁸⁸ *Nova pravda*, 17.1.1925.
- ⁸⁹ *Prav tam*.
- ⁹⁰ *Jurij Perovšek: Kulturno-politični koncepti jugoslovanskega unitarizma pri Slovencih v letih 1918-1929. - Sodobnost, XXXVIII, 1990, 8-9, 855-856. (Odslej Perovšek, Kulturno-politični koncepti).*
- ⁹¹ *O tem glej podrobneje Perovšek, Nacionalno-politični koncepti slov. unitarističnih sil*, 73, 76.

- ⁹² O tem glej Mikuž, *Razvoj slov. pol. strank*, 129 in isti, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, 299.
- ⁹³ Ravniharjevo krilo starinov se je po stalnih trenjih med starini in mladini, ki so obstajali v JDS vse od njene ustanovitve leta 1918, od JDS ločilo januarja 1923. Starini so pod Ravniharjevim vplivom obnovili staro Narodno napredno stranko. V Ravnihar je bil tedaj edini še aktivni vidnejši predstavnik slovenske staroliberalne struje, saj se je K. Triller leta 1921 umaknil iz političnega življenja, I. Tavčar pa je že bil neozdravljivo bolan. Obnovljena Narodno napredna stranka oziroma Ravniharjeva politična skupina, zbrana ob starem slovenskem liberalnem političnem glasilu Slovenski narod, je obstajala le dobro leto dni, saj je njeno načelstvo že decembra 1923 stranko sklenilo razpustiti. 'NNS v likvidaciji' je prenehala obstajati aprila 1924, ko se je združila z NRS, ker naj bi ji bila ta stranka po ideji in programu najbližja. Takrat je NNS poudarila, da v novo stranko prinaša svojo jugoslovansko nacionalno zavest, svojo vdanost državi in kralju ter čisto in neomadeževano preteklost. (Podrobneje o tem glej Mikuž, *Razvoj slov. pol. strank*, 127-128, isti, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, 227, 243, 271-275 in Zečević, *Na zgod. prelomnici*, 89-91).
- ⁹⁴ *Nova pravda*, 12.1.1924.
- ⁹⁵ *Jutro*, 21.1. in 22.1.1927.
- ⁹⁶ *Nova pravda*, 18.12.1926.
- ⁹⁷ *Jutro*, 1.9.1927.
- ⁹⁸ *Nova pravda*, 18.12.1926, 10.9.1927.
- ⁹⁹ Prunk, *Politične koncepcije*, 123.
- ¹⁰⁰ *Kmetijski list*, 6.10. in 24.11.1921, 15.11. in 29.11.1922, 3.1., 15.2. in 13.3.1923, 3.12. in 24.12.1924, 11.3., 8.4. in 6.5.1925. Glej tudi *Stenografske beleške Zakonodavnog odbora Narodne skupštine Kraljevine SHS*, Zagreb 1922, 55. seja, 14.3.1922, 285. - *Razprava J. Drogenika*. (Odslej *Sten. bel. ZO*).
- ¹⁰¹ *Kmetijski list*, 15.3. in 4.4.1923.
- ¹⁰² *Kmetijski list*, 29.12.1922, 15.3.1923.
- ¹⁰³ *Kmetijski list*, 4.4.1923 in 24.12.1924.
- ¹⁰⁴ *Kmetijski list*, 15.3.1923.
- ¹⁰⁵ *Kmetijski list*, 29.12.1923.
- ¹⁰⁶ *Kmetijski list*, 11.3., 8.4. in 6.5.1925.
- ¹⁰⁷ *Kmetijski list*, 11.3. in 8.4.1925.
- ¹⁰⁸ *Slovenski republikanec*, 20.3. in 24.4.1925.
- ¹⁰⁹ *Kmetijski list*, 6.5.1925.
- ¹¹⁰ *Slovenski republikanec*, 1.5.1925.
- ¹¹¹ *Kmetijski list*, 24.6.1925.
- ¹¹² *Kmetijski list*, 1.7.1925.
- ¹¹³ *Kmetijski list*, 24.6.1925.
- ¹¹⁴ *Kmetijski list*, 24.6.1925.
- ¹¹⁵ *Kmetijski list*, 24.6. in 28.10.1925.
- ¹¹⁶ *Kmetijski list*, 24.6.1925.
- ¹¹⁷ *Kmetijski list*, 5.5.1926. O ustanovitvi Slovenske kmetijske stranke pišejo tudi Mikuž, *Razvoj slov. pol. strank*, 131, isti, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, 315, Zwitter, *Dragotin Lončar*, 184 in Zečević, *Na zgod. prelomnici*, 96, 103. O procesu, ki je vodil k ustanovitvi Slovenske kmetijske stranke glej tudi *Prepeluh*, *Kmetijski pokret po 1. sv. vojni*, 27-35.
- ¹¹⁸ *Pivec*, 364.
- ¹¹⁹ *Prav tam*, 365.
- ¹²⁰ Mikuž, *Razvoj slov. pol. strank*, 131. - O idejni ter narodno-politični misli D. Lončarja in njegovem znanstvenem ter javnem delovanju glej podrobneje Zwitter, *Dragotin Lončar*, 181-191, Franc Rozman: *Življenje in delo Dragotina Lončarja*. - *Glasnik Slovenske matice*, XVIII, 1994, 1-2, 30-35. Irena Gantar *Godina: Lončar in Masaryk*, prav tam, 36-41, Jurij Perovšek: *Lončarjevi narodni in idejno-politični pogledi v času med svetovnima vojnama*, prav tam, 42-54, Vasilij Melik: *Zgodovinsko*

- delo Dragotina Lončarja, prav tam, 55-60. Peter Vodopivec: Dragotin Lončar in Slovenska matica, prav tam, 61-70, Ervin Dolenc: Šolsko delo Dragotina Lončarja, prav tam, 71-77.*
- ¹²¹ *O povezavi Prepeluhovega avtonomističnega gibanja in SRSKD z Radičevo HRSS glej podrobneje Janko Prunk: Radič in Slovenci 1919-1928. - Zgodovinski časopis, XXXIX, 1985, 1-2, 29-30 in Zečević, Na zgod. prelomnici, 101-103, 115.*
- ¹²² *Podrobneje glej o federativnem državopravnem konceptu SRSKD, Perovšek, Prepeluhove ustavno-politične koncepcije, 84-85 in isti, Albin Prepeluh in SRSKD, 196-197.*
- ¹²³ *B. Vošnjak je bil na zboru zaupnikov SKS za mariborsko oblast 6. 12. 1924 v Mariboru izključen iz stranke skupaj z drugim vidnim politikom SKS Josipom Drogenikom. Obtožili so ju, da sta si z J. Drogenikom prizadevala približati SKS demokratski in radikalni stranki ter tako onemogočiti samostojno kmetško gibanje na Slovenskem. - Kmetijski list, 10.12.1924.*
- ¹²⁴ *Prepeluh, Kmetiski pokret po 1. sv. vojni, 30-31.*
- ¹²⁵ *Kmetijski list, 13.5.1925.*
- ¹²⁶ *Prav tam.*
- ¹²⁷ *Kmetijski list, 13.5.1925.*
- ¹²⁸ *Kmetiski list, 15.9., 3.11.1926, 22.1., 25.5. in 14.12.1927, 4.1., 5.9., 28.11. in 26.12.1928.*
- ¹²⁹ *Kmetiski list, 22.12.1926, 17.8.1927 in 21.3.1928.*
- ¹³⁰ *Kmetiski list, 14.12.1927.*
- ¹³¹ *Kmetiski list, 12.12.1928.*
- ¹³² *Kmetiski list, 27.6.1928.*
- ¹³³ *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS. Redovni saziv za 1927/28. god., Beograd 1928, XLXI. redni sestanek, 22.3.1928, 254. (Odslej Sten. bel. NS, 1927/28).*
- ¹³⁴ *Sten. bel. NS, 1927/28, XLXI. r.s., 22.3.1928, 252-260, XLXII. r.s., 23.3.1928, LXXIV. r.s., 9.6.1928, 260, LXXVI. r.s., 12.6.1928, 319-321, LXXVII. r.s., 13.6.1928, 359-361, LXXVIII. r.s., 14.6.1928, 391-392, LXXIX. r.s., 15.6.1928, 423-424, LXXX. r.s., 16.6.1928, 447-448, 456-457, LXXXI. r.s., 18.6.1928, 471-473, LXXXII. r.s., 19.6.1928, 496-497, LXXXIII. r.s., 20.6.1928, 531-533.*
- ¹³⁵ *Sten. bel. NS, 1927/28, LV. r.s., 28.3.1928, 3-4.*
- ¹³⁶ *Sten. bel. NS, 1927/28, LXXXII. r.s., 19.6.1928, 504.*
- ¹³⁷ *Sten. bel. NS, 1927/28, XLXI. r.s., 22.3.1928, 253-254.*
- ¹³⁸ *Kmetiski list, 28.3.1928.*
- ¹³⁹ *Sten. bel. NS, 1927/28, LV. r.s., 28.3.1928, 3-4, 7.*
- ¹⁴⁰ *Sten. bel. NS, 1927/28, LXXIV. r.s., 9.6.1928, 260, LXXVI. r.s., 12.6.1928, 320, 321.*
- ¹⁴¹ *Sten. bel. NS, 1927/28, LV. r.s., 28.3.1928, 4-5.*
- ¹⁴² *Sten. bel. NS, 1927/28, LXXVII. r.s., 13.6.1928, 360, LXXX. r.s., 16.6.1928, 456, LXXXI. r.s., 18.6.1928, 472, LXXXII. r.s., 19.6.1928, 496, 504, LXXXIII. r.s., 20.6.1928, 531-532.*
- ¹⁴³ *Sten. bel. NS, 1927/28, LXXXII. r.s., 19.6.1928, 496.*
- ¹⁴⁴ *Sten. bel. NS, 1927/28, LXXVI. r.s., 12.6.1928, 320. O tem glej tudi Sten. bel. NS, 1927/28, LXXIV. r.s., 9.6.1928, 260.*
- ¹⁴⁵ *Zečević, Na zgod. prelomnici, 207. O tem glej tudi Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji, 357-358.*
- ¹⁴⁶ *Zečević, Na zgod. prelomnici, 208.*
- ¹⁴⁷ *Ude, 219.*
- ¹⁴⁸ *Sten. bel. NS, 1927/28, LV. r.s., 28.3.1928, 4.*
- ¹⁴⁹ *Kmetiski list, 20.7., 27.7. 23.11.1927 in 18.7.1928.*
- ¹⁵⁰ *Opozorimo lahko na očitke, ki jih je pred volitvami v narodno skupščino 8. februarja 1925 Kmetijski list izrekel SLS o njenih stališčih do slovenstva. "Lumpje, sleparji in goljufi", je takrat zapisal Kmetijski list, "kdo pa je prvi izdal Slovenstvo. Mar ne Vi? Imeli ste v Ljubljani Katoliško tiskarno. Ste jo po vojski mar prekrstili v Slovensko tiskarno? Kaj še, nego v Jugoslovansko tiskarno. A Katoliško knjigarno niste spremenili v Slovensko, nego isto tako v Jugoslovansko. V skupščini ni Slovenskega kluba, nego je Jugoslovanski. Vi ste prvi izdali slovenstvo", je očital SLS*

Kmetijski list, "in sedaj hočete slepariti med našim ljudstvom z volilnim geslom: Za slovenstvo in proti izdajstvu! Sram vas bilo, goljufi! In zelo se motite, če mislite, da vam bo še kdo nasedel. Sleparji!" - *Kmetijski list*, 26.11.1924.

¹⁵¹ *Kmetijski list*, 18.7.1928.

¹⁵² *Kmetijski list*, 14.12.1927, 27.6., 18.7. in 8.8.1928.

¹⁵³ *Kmetijski list*, 18.7.1928.

¹⁵⁴ *Kmetijski list*, 2.1.1929.

¹⁵⁵ *Kmetijski list*, 19.12.1928.

¹⁵⁶ Velja omeniti, da je *Kmetijski list* že v prvi številki po uvedbi osebne diktature kralja Aleksandra 6. 1. 1929 o tem kraljevem dejanju pohitel zapisati, da je z njim nastopila "nova doba naše zgodovine". Obenem je svoje prijatelje še opozarjal in prosil, "naj ostanejo mirni in preudarni in naj se brezpogojno, kakor je to tudi ukazano, pokoravajo naredbam oblasti". - *Kmetijski list*, 9.1.1929.

UNITARIZEM – PREVLADUJOČA NARODNO-POLITIČNA OPREDELITEV SLOVENSKEGA LIBERALIZMA V ČASU KRALJEVINE SHS

a) *Narodna politika JDS do strankine razcepitve januarja 1923*

Če je slovenski liberalni tabor preko SKS dohajal in tudi krepil avtonomistično razpoloženje med Slovenci v Kraljevini SHS, pa je to razpoloženje dosledno pobijal s trdo unitarno-centralistično usmeritvijo najvidnejše in najpomembnejše slovenske liberalne stranke – JDS. Slovenski liberalci, združeni v tej stranki, so že pred njenim dokončnim razcepom januarja 1923 opredelili nadaljno nacionalno politiko večinskega dela liberalnega tabora do konca dvajsetih let. Ta politika je temeljila na popolnem sprejemanju vidovdanske ustave, ki so jo demokrati imeli za porok močne, enotne države in so jo pozdravljali kot zaključno politično dejanje jugoslovanskega narodnostnega zedinjenja.¹ Slovenski demokrati so namreč ocenjevali, da je ta ustava nujno potrebna za prihajajoče obdobje jugoslovanske "nacijonalne konsolidacije", saj "narod v tej situaciji potrebuje centripetalnih jamstev", ki jih "daje današnja ustava".² Tak zanesljiv politični dejavnik so slovenski demokrati videli tudi v svoji "preko vse države, plemen in veroizpovedi" segajoči stranki,³ ki je bila zanje "eden izmed prvih organov za zlivanje in spajanje src in duhov, da se iz njih in drugih stvori jugoslovanski tip, ki naj čimveč doprinese za

povzdigo civilizacije".⁴ Tej strankini nalogi so pripisovali "neprecenljiv historični pomen".⁵ Tako stališče je le še utrjevalo narodno-programsko politično opredelitev, ki jo je sprejela vsedržavna JDS na svojem prvem kongresu 30. in 31. oktobra 1921 v Beogradu. Na tem kongresu, ki je potekal dobra dva tedna za tem, ko je Jutro opozorilo na omenjeni značaj in naloge JDS, je namreč vsedržavna Demokratska stranka dokončno sprejela svoj program,⁶ ki je v nacionalnem vprašanju podpiral jugoslovanski narodni unitarizem, v pogledu notranje državne ureditve pa branil upravno-politični sistem, ki ga je vzpostavila vidovdanska ustava. "Demokratska stranka smatra narod Srbov, Hrvatov in Slovencev za nacionalno celoto, enotno po krvi in jeziku in po svojem čustvovanju, po kontinuiteti ozemlja, na katerem nerazdvojeno živi in po skupnih življenjskih interesih svojega narodnega obstoja", je leta 1921 v svoj program zapisala vsedržavna JDS. Zvesta takemu razumevanju nacionalne enotnosti s ciljem "krepitve narodne državne enotnosti za eno samo jugoslovansko narodno in državno misel" je izključevala "vse zgodovinske, plemenske, verske in pokrajinske razlike kot razlog in podlago za politično in administrativno ureditev in posebno mejno izločitev". Terjala je, da se zavest o enotnosti naroda in države izrazi v vseh političnih, družbenih, kulturnih in gospodarskih vprašanjih, načelo zedinjenja pa uresniči stvarno in enako na vsem državnem ozemlju. Posebna kongresna resolucija o notranji politiki je posebej poudarjala, da se morajo vidovdanske ustavne določbe dosledno uresničiti ter da se stranka izreka proti vsakemu poskusu revizije ustave, dokler se ta ne bi "s potrebnimi zakoni pričela resnično izvrševati, ker se le na ta način more dokazati njena vrednost".⁷ Po mnenju Jutra je JDS s tem napovedala neizprosni boj federalistom in avtonomistom.⁸ JDS se je opirala na znana opozorila, da težnje po slovenski avtonomiji niso nič drugega kot samopašen načrt SLS, ki hoče imeti skladno s svojo 'plemensko' mržnjo zoper enotno jugoslovansko državno skupnost neomejeno oblast v Sloveniji.⁹ V njej bi "odločali samo klerikalci, od farovžov pa naj bi bilo odvisno 'dobro slovensko ljudstvo' kakor je bilo za časa dr. Šušteršičevega paševanja na Kranjskem".¹⁰ Poleg tega je slovenska JDS zavračala zahteve po avtonomistični preureditvi države z argumentom, da v avtonomijo vseh pokrajin Srbi ne bodo nikoli privolili, v federacijo pa še manj.¹¹ "Naravnost blazna iluzija" se ji je zdelo "domišljati si, da so danes poedine pokrajine sposobne tvoriti življenja zmožna in trajna državna telesa". Tega ne bi zmogla zlasti Slovenija, ker bi jo "brez popolnega državnega in narodnega edinstva (...)

Nemec, Italijan in Madžar strl kakor piškav oreh".¹² Tak pomislek je v slikoviti metafori morda najbolje izrazil znani liberalni in unitaristično usmerjeni zgodovinar ter univerzitetni profesor L. Hauptmann, ki je v julijski številki kulturno-politične revije Njiva (revija je bila blizu tedaj še unitaristični Samostojni kmetijski stranki), zapisal naslednje: "Ofenzivni organ Jugoslavije, Slovenija, je torej kakor sablja iz stekla: če zamahneš z njo, jo odlomiš; če ne paziš na njo, jo zdrobijo sosedu".¹³ Hauptmannovo sporočilo je bilo seveda povsem nedvoumno: Slovenci morajo vztrajati pri jugoslovanskem državnem unitarizmu. JDS, ki je Hauptmannove misli toplo pozdravila,¹⁴ je unitarističnemu načelu brez-pogojno sledila. Zato je tudi zavračala kakršno koli zamisel, "da bi Hrvati med nami in Srbi stvorili res nekakšno svojo republiko", saj to "ne pomeni našega osvobojenja, ampak to pomeni razkosanje, to pomeni, da smo izpostavljeni svojim starim sovražnikom na severu in na jugu, to pomeni našo narodno smrt".¹⁵ K temu opozorilo je dodajala še značilen argument, ki ga je slovenski liberalizem redko pozabil izreči v prid unitarni jugoslovanski državi: prednost enotnega gospodarskega prostora. Spraševala se je, kam pojdemo "brez edinstvene države (...) z izdelki svoje obrti in industrije? S kom bomo trgovali? (...) Nismo centralisti", je neprepričljivo zagotavljalo Jutro, "a proti plemenskim jedinicam smo in ostanemo".¹⁶ To je med načelno skupščinsko razpravo o načrtu zakona o razdelitvi države na oblasti¹⁷ najbolje dokazal načelnik slovenskega dela JDS v času od pomladi 1919 do poleti 1922 V. Kukovec. V zakonodajnem odboru narodne skupščine Kraljevine SHS je namreč ostro nastopil proti poslancem SLS in SSJ dr. Josipu Hohnjecu, prof. A. Sušniku, Franju Žebotu in E. Kristanu, ki so 7. marca 1922 z dobro utemeljenimi gospodarskimi, socialnimi, kulturnimi in splošno demokratskimi razlogi dokazovali nevzdržnost delitve Slovenije na dve oblasti.¹⁸ Dan kasneje je izjavil, da njihovo dokazovanje ne vzdrži kritike ter zagotovil, da bo slovensko ljudstvo delitev Slovenije sprejelo "radostno, ker v tej delitvi zavestno vidi svojo boljšo prihodnost, tako Slovencev kakor tudi celotnega našega naroda".¹⁹ Te besede gotovo niso ustrezale razpoloženju slovenskega ljudstva, vsekakor pa so veljale za slovenske pripadnike JDS, v imenu katerih je Jutro 26. aprila 1922, to je na dan sprejema zakona o razdelitvi države na oblasti, zapisalo, da je končno uresničena "konsekventna izpeljava v ustavi zajamčene unitaristične državne ideje".²⁰ Politične teže takega stališča JDS ni zmanjšalo niti obsežno razpravljanje o vprašanju ene ali dveh oblasti v Sloveniji na straneh Slovenskega na-

roda novembra in decembra 1921. Poleg jasne podpore upravni razdelitvi Slovenije²¹ so se namreč pojavili tudi ugovori zoper njeno delitev. Te ugovore so zapisali posamezni vidni predstavniki slovenskega javnega življenja: član načelstva JDS in glavni urednik Slovenskega naroda Rasto Pustoslemšek, pravnik dr. Vlašič, tovarnar Fran Bonač (lastnik znane tovarne za papir in lepenko na Količevem pri Domžalah) ter pravnik, agronom in vodilni državni uradnik za agrarne operacije v Sloveniji dr. Ivan Spiller-Muys. Opozarjali so, da razdelitev Slovenije ni ustrezna zaradi drugorazrednega položaja, v katerem bi se v gospodarskem in kulturnem pogledu znašla Ljubljana.²² Poudarjali so tudi, da bi oblikovanje velikega števila samoupravnih oblasti ustvarilo le še bolj zamotan in širok upravni aparat, ki bi pomenil dodatno obremenitev države.²³ Zakon o razdelitvi države na oblasti, katerega "nesporno hvalevreden nad vse idealen cilj" je bil po besedah R. Pustoslemška "čim najpreje izbrisati vse plemenske razlike in v najkrajšem času ustvariti eno homogeno maso državljanov od Soče do Vardarja", bi po oceni teh razpravljalcev le še povečal upravni kaos, "ki je našo kraljevino že itak spravil na rob gospodarskega in tudi – povdarjamo to – idejnega propada".²⁴ Delitev Slovenije po mnenju pobudnika javne razprave o tem vprašanju R. Pustoslemška ne bi "niti za joto (malenkost - op. J. P.) pospešila procesa unifikacije", in bi bila povsem neustrezna. "Z razdelitvijo Slovenije delovati za unifikacijo", je slikovito svaril R. Pustoslemšek, "pomenja torej toliko, kakor izganjati hudiča z belcebubom".²⁵

Unitarizma kot temeljno in vodilno narodno-politično načelo JDS ni torej med slovenskimi demokrati ogrožalo nobeno, tudi z vidovdanskimi ustavnimi določili ne povsem usklajeno razmišljanje. To je dobro zaznal vodilni liberalni dnevnik Jutro, ki je ob koncu razpravljanja v Slovenskem narodu o vprašanju ene ali dveh oblasti upravičeno ugotovil, "da v tej diskusiji tudi zagovorniki ene oblasti nikdar niso operirali s plemenskimi ali avtonomističnimi argumenti in da je šlo vedno le za vprašanje praktičnosti in koristnosti".²⁶ Program "absolutnega narodnega in državnega edinstva" je tako obvladoval celotno organizacijo slovenske JDS. Ta je z zborom zaupnikov JDS mariborskega volilnega okrožja 9. aprila 1922 v Mariboru ter s sklepi seje izvršnega odbora JDS za mariborsko okrožje 30. aprila 1922 v Celju pozdravila delitev države na oblasti in oblikovanje posebne mariborske oblasti v Sloveniji.²⁷ Enako je storil tudi ustanovni zbor ljubljanske oblastne organizacije JDS 9. julija 1922 v Ljubljani, ki je podprl vidovdanski državno-upravni sistem in

zahteval, "da se čimprej izvede imenovanje velikih županov in konstitucija oblasti in okraja".²⁸ Tako zahtevo je podprl kasnejši Jutrov poudarek, da za demokrate predstavlja "unitarizem jugoslovanski nacijonalistični program".²⁹ JDS je menila, da se Slovenci nikakor ne smejo izločiti iz velikega enotnega naroda,³⁰ temveč morajo slediti "čisti jugoslovanski nacijonalni ideologiji",³¹ h kateri bi po besedah L. Hauptmanna "moral dati Srb jeklenost svojega kolonialnega tipa. Slovenec solidnost notranje uprave in Hrvat blesteči čar aristokratske kulture".³² Te besede, ki jih je L. Hauptmann zapisal v Njivi v okviru obsežne predstavitve zgodovinskega in geopolitičnega razvoja jugoslovanskega dela Balkanskega polotoka v času od naselitve Slovanov do nastanka Kraljevine SHS, je Jutro izrecno podprlo, Hauptmannovo zgodovinsko-politično študijo pa povzdigovalo kot najmočnejši dokaz "za umestnost in nujnost jugoslovanskega unitarizma".³³ Jutro se je kot del demokratskega časopisja, ki je "v zadnjih treh letih (...) v mnogem oziru oralo težko ledino na polju narodnega in državnega edinstva", zavestno postavilo v službo unitarističnega jugoslovanstva.³⁴ Le-to je JDS v političnem pogledu utemeljevala tudi kot načelo, ki naj zagotavi enakoveljavnost Slovencev, Hrvatov in Srbov v Kraljevini SHS. Čeprav je Jutro zapisalo, "da je največja sreča za Jugoslavijo, da je v njej eden (srbski - op. J. P.) plemenski element v premoči",³⁵ je namreč po drugi strani poudarjalo, da je "za nas Slovence (...) velesrbski separatizem tudi plemenske opasnosti. On nas tišči zopet v vlogo drugorazrednega naroda in nam trga iz rok državo, ki je (...) ravnotako država najpreprostejšega našega kmeta kakor gospodina Pašiča".³⁶ Jugoslovanstvo kot način enakopravnosti in vzajemnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov je JDS pomenilo politično opredelitev, "ki edino v enaki in pošteni meri uvaža nevenljive zasluge in odločilni pomen srbskega plemena v tej državi, historično in gospodarsko centralno važnost hrvatstva, kakor tudi kulturno zadačo in ulogo Slovencev v njej".³⁷ Hkrati pa je za slovenske demokrate, ki so svoji stranki pripisovali "historično dolžnost dograditve naše narodne države v duhu nacijonalnega jedinstva",³⁸ jugoslovanstvo pomenilo tudi obveznost, "dan in noč učiti ljudstvo o potrebi narodnega jedinstva, o jedinstvenem narodu in državi in o pogubnem strupu plemenskega napuha". Slovenski demokrati so zato ostro zavračali velikosrbsko stališče Narodno radikalne stranke, hrvaško sovraštvo do Srbov in slovensko klerikalno avtonomistično 'kugo'.³⁹ Malo pred razcepom v JDS pa so objavili kratko, a zelo povedno definicijo jugoslovanstva, ki so ji kasneje ločeni starini in mladini sledili ves čas vidovdanskega parlamentarizma. "Ime jugoslovansko", je konec oktobra

1922 zapisalo Jutro, "je samo po sebi program: *Jugoslovanstvo je negacija teorije o treh narodih*, ono je integracija treh plemen v en narod. Ž njim se potiska plemensko čuvstvo navzdol v drugo kategorijo, ki se ima podrediti velikemu nacijalnemu idealu".⁴⁰

Svojo privrženost vsejugoslovanskemu asimilacijskemu nacionalnemu programu so slovenski pripadniki JDS zelo neposredno dokazali ob razmišljanju o vlogi in nadaljnjem razvoju slovenskega jezika. To je bilo vprašanje, ki je že od nastanka jugoslovanske države in nato skozi vsa dvajseta leta nenehno izzivalo slovenska unitaristična liberalna peresa. Ob tem vprašanju je slovenski liberalni unitarizem, podobno kot je pokazala že razprava v Slovenskem narodu spomladi in poleti 1920, zagovarjal stališče, da bo skupno življenje v jugoslovanski državi le pospeševalo jugoslovansko jezikovno zблиžanje. Zato je vsekakor modrejše "ta naravni razvoj pospeševati, nego upirati se mu. (...) Seveda, ako že godrnjamo, če se v šoli šteje dvajsetpet mesto – po nemškem petindvajset", je pisal Slovenski narod, "potem smo pač obžalovanja vreden narod – Mica Godrnjavka". Po mnenju Naroda Slovenci takšni ne bi smeli biti, "saj nismo na stopnji kakih Albancev, kjer hoče imeti vsako pleme popolno neodvisnost. Kdor govori o Slovanstvu in Vseslovanstvu, nasprotuje pa naravnemu stapljanju najbližjih slovanskih plemen, ta je neresen", je "prazen frazer". Po mnenju liberalnega Slovenskega naroda "narodnostni drobci" niso imeli nobene besede več; "njih usoda je hiranje, pogin".⁴¹ Med slovenskimi demokratskimi liberalci je torej prevladovalo slovenski narodnostni in jezikovni individualnosti močno nenaklonjeno stališče. To je v svojem prispevku Nekaj misli o slovenščini in srbohrvaščini potrdil tudi znani pisatelj, liberalni publicist in član izvršnega odbora JDS dr. Ivan Lah. Marca 1922 je v Njivi zapisal, da je "povdarjanje slovenstva, ki se je zadnji čas razpaslo, (...) nekaj tako abotnega, da se človek čudi domišljavosti in omejenosti ljudi, ki na tem polju iščejo slave". Čeprav je bil I. Lah prepričan, da "skupnega praktičnega jugoslovanskega jezika ne bo", pa je podpiral mnenje, da je potrebno, če v Jugoslaviji že obstajajo jezikovne in kulturne razlike, ustvarjati in poglobljati medsebojne duševne vezi, da tako "združimo, kar je bilo razmetano v celoti in v tem spoznamo jugoslovansko kulturo. Da s tem zблиžavanjem in spoznavanjem pripravljamo temelj za bodoči razvoj, ko se bomo spopolnjevali v ožji zvezi drug z drugim".⁴² Toda marca 1922, ko je I. Lah zapisal omenjene misli, so na vprašanje, kako in na kakšen način utemeljiti medsebojno jugoslovansko dopolnjevanje, v JDS politično že

odgovorili. Prvi odgovor je podal staroliberalni prvak V. Ravnihar, ki je bil že konec decembra 1920 povsem prepričan, "da se bo vsak izmed nas skušal perfektno priučiti srbo-hrvaščini. Ni treba prav nobene sile ali pritiska v to", je zatrjeval, to je "povsem naravna stvar".⁴¹ Obvladovanje srbohrvaščine, ki bi že Slovencem naslednje generacije pomenila enoten jugoslovanski državni jezik,⁴² zmanjševanje veljave slovenščine in podiranje jezikovnih prepek med Slovenci, Hrvati in Srbi, je bilo za demokrate edino zdravilo za "zdravljenje plemenske psihoze" in zanesljiva metoda za ustvarjanje enotnega jugoslovanskega naroda ter enotnega jugoslovanskega kulturnega duha. "Nam Slovencem je čisto vseeno", je zapisal Slovenski narod, "ali se vojska komandira po srbsko ali hrvatsko ali slovensko, samo da je vojska dobra. Vseeno nam je, ali se uraduje srbski, hrvatski ali slovenski, samo da se uraduje dobro, točno, urno in brez korupcije. Vseeno nam je, dali se moli pravoslavno ali katoliško ali mohamedansko ali židovsko, samo da je narod srčno blag in plemenit. Zahtevamo le, da smo SHS pred zakonom, na vseh mestih in v vseh kategorijah enakopravni, da odločuje le talent, marljivost in poštenost. Po svojih šolah, v svojem slovstvu bomo gojili svobodno slovenščino, goje naj Hrvatje svojo hrvaščino in Srbi naj goje svojo srbščino! Kakor pa smo se prej prisiljeni učili nemščine, tako se hočemo poslej svobodno in z radostjo učiti srbščine in hrvaščine – v cirilici in latinici. To učenje nam je danes prav tolika radost in tolik ponos, kolikor nam je bilo prej učenje nemščine, madžarščine ali laščine v muko in sramoto. Prav isto naj store Srbi in Hrvatje in polagoma se zlijemo!"⁴⁶ Zanimivo je, da so tako mnenje podpirali tudi slavisti. Zagovarjal ga je ugledni slovenski liberalno usmerjeni jezikoslovec, primerjalni literarni zgodovinar in etnograf dr. Matija Murko. M. Murko je sicer odklanjal tezo o obstoju srbohrvaškega jezika in iz njega izhajajočega slovenskega narečja, ker se je zavedal, da obstajata ločena srbohrvaški in slovenski knjižni jezik. Toda po njegovem mnenju je bilo potrebno "storiti vse, da se to zlo čim bolj pomanjša in ublaži". Priznaval je, da bi "tudi kot slavist imel rajši čim manj slovanških jezikov in da bi bil za svojo osebo srečen, ako bi imeli vsaj v Jugoslaviji samo en književni jezik". Bil je pripravljen delovati za tako jezikovno enotnost. Svetoval je, naj se, tako kot pri drugih vprašanjih, tudi za to poišče rešitev v jugoslovanstvu, da "more v bodočih pokolenjih izginiti tudi slovenski knjižni jezik". Obstajal naj bi torej le srbohrvaški jezik, obstajala naj bi le enonarodna in enojezikovna jugoslovanska država. S tem bi slovenski unitaristični liberalizem dosegel svoj temeljni

idejni in narodno-politični cilj. Temu cilju se slovenski liberalni unitarizem ni odrekel tudi po razhodu starinov in mladine v JDS, ki si kljub hudim, celo strupenim medsebojnim političnim in osebnim nasprotovanjem ter obtožbam v vseh letih Kraljevine SHS nikoli niso stali navzkriž, ko je šlo za vprašanja, ki so zadevala jugoslovanski nacionalni problem.

b) Unitaristična narodno-programska stališča Ravniharjevih starinov v letih 1923 – 1929

Razcep med liberalnimi starini in mladini je povzročil izstop Ravniharjeve skupine iz JDS. Ta skupina, zbrana ob glasilu Slovenski narod, je 20. januarja 1923 obnovila staro Narodno napredno stranko.⁴⁷ Razdor v JDS se je pripravljaj že dalj časa. Popolnoma jasno, da bo do njega prišlo, je postalo spomladi 1922, ko je, kakor je dobro zapisal F. Erjavec, politična "sterilnost starih, pomnožena z vladohlepljem mladih" stranko zavedla "tudi na opolzka, pogostoma celo nemoralna, zgolj strankarskim koristim posvečena pota".⁴⁸ Maja 1922 je namreč izbruhnila t. i. afera Jadranske banke. Takrat se je izkazalo, da so mladini (njihovi najvidnejši predstavniki so bili G. Žerjav, A. Kramer, V. Kukovec, A. Ribnikar in dr. Milko Brezigar) iz fonda, ki ga je Jadranska banka dala JDS za plebiscitno propagando na Koroškem in za ustanovitev ljubljanske univerze, poneverili večmilijonsko vsoto v korist svojega strankinega krila.⁴⁹ Pri tem ni šlo za politično, "ampak za pravo osebno nepoštenost",⁵¹ ki je starinom nikoli ni bilo mogoče očitati,⁵⁰ saj si je njihova struja po besedah F. Erjavca kljub svoji konservativnosti "ohranila v desetletni politični borbi vsaj ugled osebne poštenosti". Obe struji sta od maja 1922 hodili vsaka svojo politično pot in se januarja 1923 tudi dokončno razšli.⁵² Starini, ki so se opirali predvsem na ljubljanske pridobitne sloje, so za svoje glasilo obdržali Slovenski narod.⁵³ Mladini, ki so poleg tradicionalnih slovenskih liberalnih meščanskih pripadnikov združevali tudi večji del inteligence, pa so za svoj politični dnevnik imeli leta 1920 ustanovljeno Jutro. Najbolj povedno oceno vzrokov, ki so povzročili ta razcep, je podal narodno-socialistični dnevnik Jugoslavija, ki je septembra 1922 zapisala naslednje: "Popolna sterilnost takozvanih liberalnih starinov je omogočila, da so zavzeli vsa odločilna in vplivna mesta v stranki mladini (...). Neznatna klika, ki ne predstavlja nikogar in za katero ne stoji niti pet tucatov ljudi, a ki jo je razburkana sedanost vrgla slučajno na krov, se je zvezala s podobnimi parveniji iz našega

demoraliziranega gospodarskega življenja in tej slučajnosti se ima zahvaliti za svoje življenje” – tako ona, kakor tudi “naš žurnalistični izrodek ‚Jutro’”.⁵⁴ Takšno pronicljivo oceno mladoliberalne politike je dobro desetletje kasneje potrdil tudi mladi in prodorni liberalni razumnik, zgodovinar Fran Zwitter. Leta 1935 je prizadeto ugotovil, da je v resnici “težko najti bolj tipičen primer kombinacije političnega žonglerstva in cinizma, kakor jo kaže zadnja generacija slovenskih liberalcev, ki je prišla na površje po svetovni vojni. (...) Slovenski liberalizem”, je zapisal F. Zwitter, “se nacionalno in socialno izkoreninjen razkraja v praznoti duha in v cinični borbi za grobo korist”.⁵⁵

Zwitterjeva oznaka bankrota slovenskega liberalizma med obema vojnama pa osvetljuje tudi staroliberalno politiko v dvajsetih letih. Že pred letom 1929 ni imela nikakršne idejne moči več in je bila pravi politični mrtvec. Po aferi Jadranske banke, ko so se, kakor je zapisal V. Ravnihar, starini “smatrali samoposebi za izstopivše” iz JDS,⁵⁶ so kratek čas sodelovali z NSS ob ljubljanskih občinskih volitvah 3. decembra 1922. Nato so od 20. januarja 1923 delovali kot obnovljena Narodno napredna stranka, ki pa se je dobro leto kasneje (24. aprila 1924) razpustila in se združila s slovenskim delom NRS.⁵⁷ Ravniharjevi starini so poslej svojo usodo delili s slovenskimi pripadniki Pašičeve velikosrbske, hegemonistične radicalske politike.⁵⁸ Ta pa je v Sloveniji doživela popoln polom. Nebogljenost slovenske NRS so pokazale volitve leta 1925 in 1927, ki so že tako nepomembno stranko dobesedno pometle s slovenskega političnega prizorišča.⁵⁹ Po volitvah 1927 in po blejskemu paktu, ko so slovenski radikali izgubili vsak razlog za nadaljnji obstoj,⁶⁰ pa jih je skupaj z Ravniharjevimi starini v dokončno politično smrt odrešila uvedba Aleksandrove monarhistične diktature in z njo povezana ukinitve vseh političnih strank. Tako se je precej neslavno končala staroliberalna politika v Kraljevini SHS.

Svoj globoko odklonilni odnos do nadaljnega samostojnega slovenskega narodnostnega razvoja so Ravniharjevi liberalni starini pokazali neposredno zatem, ko se je končalo njihovo politično sodelovanje z narodnimi socialisti ob ljubljanskih občinskih volitvah decembra 1922. Od maja 1922, ko so se oddaljili od JDS, pa do volitev v ljubljanski občinski svet, so namreč podpirali slovenske narodne interese v toliko, da so nasprotovali upravni delitvi Slovenije na dve oblasti.⁶¹ Toda ko so se organizirali kot Narodno napredna stranka, jim nerešeno vprašanje slovenskega naroda ni pomenilo prav nič. Poudariti moramo, da so se

Ravniharjevi starini opredeljevali izrazito liberalno. Njihovo glasilo Slovenski narod je namreč sredi dvajsetih let objavilo eno redkih idejno-političnih oznak liberalizma, ki so bile med obema vojnoma sploh objavljene na straneh slovenskega ‚naprednega‘ tiska. Ta oznaka, katere idejno-historično izhodišče bi lahko našli v članku Liberalizem in mi v Slovenskem narodu leta 1873,⁶² je poudarjala, da liberalizem “v bistvu pomeni svobodoljublje v duševnem oziru, ljubezen do notranje, miselne svobode in samostalnosti, nadalje voljo do izvirnega življenja po svobodnih zakonih lastne vesti”. Tako je dobrih petdeset let kasneje pojasnjeval Slovenski narod in opozarjal, da “liberalizem pri nas ni nastopal proti pozitivnemu verstvu, ki ga je vsikdar spoštoval in celo branil. Pač pa je zagovarjal princip svobode na duševnem polju, kjer je smatral, da le on more regulirati medsebojne odnošaje različnih nazorov v kulturi, verstvu, filozofiji in življenju sploh. To, samo to, je bil liberalizem pri nas”. – “Mi vpoštevamo liberalizem v navedenem plemenitem pomenu besede, kot duševno svobodoljublje”, je zagotavljal Narod, kajti “liberalizem je še vedno na duševnem polju to, kar je bil za politično življenje demokratizem in parlamentarizem po dolgih stoletjih suženjskega podaništva v fevdalni in absolutistični dobi Evrope”.⁶³

Kljub taki vsebinsko polni opredelitvi temeljnih idejnih in političnih prvin liberalnega razumevanja človeka, družbe in sveta, pa jih Ravniharjevi starini o vprašanjih, ki so v jugoslovanski državi neposredno zadevala slovenski nacionalni problem, niso ne znali ne hoteli upoštevati. Čeprav so se vsa dvajseta leta zavedali težkega narodnostnega položaja ‚neodrešenih bratov‘ v tujini (primorskih in koroških Slovencev), pa tega niso videli doma. Slovencem niso priznavali izvirnih, svobodoljubnih teženj po slovenskem narodnostnem napredovanju, enakopravnosti in suverenem položaju v Kraljevini SHS. Te resnice prav nič ne zmanjšuje dejstvo, da so liberalni starini v okviru ljubljanskega mestnega odbora NRS skupaj z drugimi političnimi strankami in organizacijami 16. decembra 1925 podpisali izjavo zoper zamisel prosvetnega ministra S. Radića o ukinitvi ljubljanske univerze.⁶⁴ To, slovenskemu narodu edino prijazno dejanje med leti 1923 – 1929, je povsem zasenčil njihov skrajno poudarjeni unitaristični nacionalni program. Ta program so ob Slovenskemu narodu zbrani ljubljanski liberalci dosledno uveljavljali pri obravnavi vrste vprašanj, povezanih s slovensko narodno problematiko. Njihovo osnovno stališče je bilo, da je narodič, “ki mu zadošča nekoliko sto ljudskih, deset do petnajst srednjih šol in že eno

vseučilišče. (...) vendar le neznamen in vsekakor tuje pomoči potreben!”⁶⁵ Zato so ključ za ureditev vseh bistvenih slovenskih političnih in gospodarskih vprašanj videli v Beogradu: “Ako smo lojalno priznali Dunaj in Pešto kot naši centrali”, je pisal Slovenski narod, “pač ne bo za nas nobena sramota priznati bratski Beograd kot središče nove naše domovine”.⁶⁶ Njihovo zanikanje samosvojega in svobodnega slovenskega narodno-kulturnega razvoja je bilo skrajno, popolno in nepopustljivo. Slovenski narod se je še posebej potrudil, da je v letih 1923 – 1925 dodobra utrdil tako liberalno narodno-politično usmeritev. V tem času je namreč objavil več člankov z vodilno mislijo, da Slovencem ni več potrebno poudarjati in poglobljati ‚specifične slovenske nacionalne zavesti‘, saj je slovenski narodnostni boj proti tujemu raznarodovanju v novi jugoslovanski državi izgubil nekdanjo praktično vrednost in smisel.⁶⁷ Proti “izgrešenemu nauku o slovenskem narodu” je postavljajl zahtevo, da se “*separirano narodnostno čustvo (...) nadomesti z novim: s čustvom močne in velike države*”, kajti danes “smo zajednica državna, politična, prometna, gospodarska in tudi duševna, ki ne dopušča drugega nacijonalizma, kakor jugoslovenskega”.⁶⁸ – “Hočemo veliko nacijo od Triglava do Vardarja”, je svojo zavezanost unitarizmu stopnjeval Slovenski narod. “Slovenstvo, hrvatsstvo in srbstvo, kakršno je bilo”, je bilo zanj “danes sad preteklosti”.⁶⁹ Po Narodovem mnenju naj bi prihodnja slovenska narodna pot vodila le v popolno jugoslovansko zlitje v en sam nerazdružljiv narod. To naj bi bil nov narod, ki bo nastal v Evropi in katerega temelj bo od Triglava do Vardarja segajoča “enotna nacionalna zavest, ki bo nezmotljivo vodila k bodočemu jugoslovenskemu nacijonalnemu in kulturnemu tipu, k novemu, telesno in duševno zdravemu Jugoslovenu”.⁷⁰ Tak ‘Jugosloven’ seveda ne bi govoril slovensko. Slovenski narod je posebej poudarjal, da “*odklanjam vsako nečisto razvijanje slovenskega jezika, kajti baš od kontakta s Srbohrvati si obetamo veliko izpopolnitev našega besednega zaklada in razvoj naše sintakse*”.⁷¹ Tudi pisava, ki bi se je ta novi ‘Jugosloven’ oprijel, bi ne bila latinica, temveč cirilica. Samo tako namreč lahko razumemo Narodovo oceno, da je latinica “za one, ki jo rabijo, izključno samo materijalno sredstvo za izražanje misli, in nič drugega. A cirilica je za protivno stran ne samo sredstvo za izražanje misli, nego tudi znaten narodni element”. Zato je Slovenski narod menil, da je “cirilica postala neki simbol narodnosti in zbog tega bi bila za Srba veliko večja žrtev, da se odreče cirilice”, kakor če bi se Slovenci latinice.⁷² V teh besedah se je zrcalilo bistvo staroliberalne jugoslovanske politične

in narodno-kulturne koncepcije, ki je zagovarjala predvsem srbski narodnostni princip. Slovenski narod je sicer poudarjal, da se skozi 'jugoslovanski nacionalizem' napoveduje "samosvoj nacionalni lik z lastnimi etičnimi in duhovnimi idejami, z enotno književnostjo, s svežimi kulturnimi prispevki"⁷³ in zagotavljal, da je "naša država (...) v prvi vrsti nacionalna, in sicer jugoslovensko nacionalna". Njen temelj naj ne bi bilo "ne hrvatstvo, ne slovenstvo, ne srbstvo, ne katolicizem ali pravoslavje, temveč jugoslovenska misel".⁷⁴ Toda kot pripadniki radikalne stranke so liberalni starini v resnici podpirali velikosrbsko jugoslovanstvo. Zanj je bilo Narodovo priklanjanje "*Vidovdanski unitaristični in pravični ustavi*", "*patriotičnim, unitarističnim elementom*", dobrobiti unitarizma in veliki, unitaristični Jugoslaviji,⁷⁵ nedvomno zelo prikladen način za uveljavljenje srbskega koncepta jugoslovanske države, ki naj bi bila lastnina beograjske politike in ene, karadorđevićvske kraljevske hiše. Staroliberalni unitaristični nacionalni koncept, ki je vsako razpravo o treh narodih, avtonomiji in federalizmu odklanjal kot brezplodno,⁷⁶ vsako vprašanje o notranje-politični ureditvi v Kraljevini SHS pa točno označeval kot boj med unitarizmom in federalizmom,⁷⁷ se je s tem idealno vključeval v velikosrbski državni program. Ta je v jugoslovanstvu in unitarizmu našel učinkovito idejno-politično formulo, s katero je hotel najprej poenotiti in si nato politično podvreči celotno državo, da bi se lahko v njej srbski narodno-politični interesi uveljavili do skrajnih meja. Liberalni starini so torej predstavljali eno izmed opor velikosrbske državno-politične misli v Sloveniji. Z vztrajanjem pri dosledni izvedbi jugoslovanske ideje⁷⁸ in z zahtevo po reviziji učnih knjig "v smislu *enotnega pouka*"⁷⁹ so svoje načelno razmerje do unitarizma opredelili kot prizadevanje "za dosego čimprejšnje duhovne in materialne enotne jugoslovanske države" – prizadevanje, "da se odstranijo *historične zapreke* in da ujediniamo narod vsestransko: upravno, socialno, gospodarsko, politično, strankarsko!"⁸⁰ Zato so pristajali le na močno in zdravo skupnost, "ki ima samo *enega poglavarja, eno vlado, eno narodno zastopstvo*",⁸¹ in odklanjali vsak federativni ali avtonomistični popravek velikosrbske, centralistične in hegemonistične vidovdanske ustave.⁸² Seveda takih stališč liberalni starini niso oblikovali čez noč. Že pred političnim zlitjem z NRS so take ideje širili kot prepričani unitaristi, centralisti in srbskemu političnemu konceptu naklonjeni slovenski liberalci. V času priprav na skupščinske volitve marca 1923 so se javno odpovedali slovenski kulturni in narodni samobitnosti, odklonili vsako vsebinsko

spreminjanje vidovdanskih unitarističnih in centralističnih ustavno-pravnih načel, avtonomistična prizadevanja SLS pa razumeli le kot težnjo po oblikovanju slovenske liliputanske republike, ki bi bila v posmeh vsemu svetu.⁸³ Po volitvah v narodno skupščino (za te volitve je NNS v okviru t. i. Naprednega bloka sodelovala z JDS, volitve pa so samo JDS prinesle 1 mandat),⁸⁴ so liberalni starini še bolj zaostriili svoj unitaristični nacionalni program. Izjavili so, da so Slovenci že med prvo svetovno vojno, ko so – deloma doma, deloma v emigraciji – delovali za zedinjeno Jugoslavijo, “izpolnili pravo samoodločanja in sklenili ter zgradili samostojnost in enotnost jugoslovenske države”.⁸⁵ Odločno so zavračali vse tiste, ki “z *nabrekliimi plemenskimi čustvi*” zavirajo jugoslovanski državotvorni polet.⁸⁶ Ob vprašanju notranje državne ureditve so pristajali le na unitaristično upravno decentralizacijo, po kateri naj se po besedah V. Ravniharja “zaradi ljubega miru izgradi avtonomna zakonodaja pokrajini v okviru državnih zakonov”.⁸⁷ Pri tem so v značilnem liberalnem slogu poudarjali gospodarske koristi, ki jih Slovincem prinaša unitaristična jugoslovanska država⁸⁸ ter opozarjali, da bi Slovenija v vsaki drugačni (avtonomistični, federalistični) Jugoslaviji nazadovala, saj bi bila zaradi svojega izpostavljenega položaja “brez dostopa do morja, brez direktnih zvez z Vojvodino ter brez ugodnega srbskega tržišča za svoje obrtne, industrijske in veletrgovinske proizvode”.⁸⁹ Izražali so tudi globoko nezaupanje v demokratični značaj avtonomističnega boja Slovenske ljudske stranke. Razumeli so ga le kot njeno prizadevanje, da bi v avtonomni Sloveniji vzpostavila svojo klerikalno in ultramontanistično strahovlado, ki so jo zavračali “s stališča jugoslovenske državne misli”, pa tudi iz notranje-političnih, torej notranje-demokratičnih in napredno-kulturnih razlogov.⁹⁰ Pri takšnih izrazito liberalnih prvinah svoje podpore unitaristični Jugoslaviji so Ravniharjevi starini vztrajali tudi po združitvi s slovensko NRS. Takrat so še poglobili svoje prepričanje v gospodarski pomen jugoslovanskega državnega unitarizma.⁹¹ Menili so, da bo Sloveniji omogočil postati “*nekak Manchester Jugoslavije, nekako Poruhrje jugoslovanske države, središče velike industrije!*”⁹² Še vedno so zelo ostro obsojali avtonomistična prizadevanja SLS. Očitali so ji težnje po klerikalni hegemoniji, diktaturi in nazadnjaškem klerikalnem terorju.⁹³ Svoje dosledno protiautonomistično stališče pa so povezovali tudi s tradicionalnim liberalnim kulturnim bojem zoper SLS. Glasilo Slovenski narod je namreč povsem odkrito zapisalo, da ima “zahrbtna klerikalna avtonomija (...) namen, da zaslužnji Slovence, jih oropa modernega naprednega in svobodnega duha ter jim diktira cerkveno

strahovlado, ki bi še ne bila nevarna, ako bi se za to cerkveno strahovlado ne skrivala še hujša strahovlada nesposobnih, brezobzirnih v imenu cerkve in vere makijavelistično navdahnjenih teroristov SLS”.⁹⁴ Unitaristična Jugoslavija je zato liberalnim starinom v resnici pomenila ideološki, gospodarski, družbeni, kulturni in politični ideal. Slovenski narod je celo pisal o posebnem poslanstvu Slovencev v unitaristični jugoslovanski državi: Naj “uvideva slovensko ljudstvo”, je opominjal, “da omogoča državni unitarizem sedanje (vidovdanske – op. J. P.) ustave Slovincem naravnost predestiniran položaj v državi. Slovenci so po svoji kulturni pripravi in naravnih duševnih zakladih naravnost poklicani, da postanejo kvas vse države”. Dodajal je še, da imamo že danes “toliko nadprodukcijo inteligence, pisarniškega objekta, delavstva in marljivega obrtništva, da morajo ti desetstisoči brezposelnih naravnost zahvaliti Boga, da žive v veliki bratski državi, kjer jim omogočajo unitaristični državni zakoni, da se lahko naselijo kjerkoli in služijo kruh po vsi državi”.⁹⁵ Zaradi takih stališč so se liberalni starini zavestno odpovedali reševanju socialnega vprašanja in pristajali, da bi Slovenijo zapustilo na desetstisoče slovenskih ljudi. Ker so na vsa temeljna družbena in politična vprašanja gledali skozi prizmo jugoslovanskega unitarnega programa, je ta program določal tudi njihovo opredelitev ob usodnih dogodkih, ki so označili konec parlamentarnega življenja v Kraljevini SHS. Tako so ob ubijalskih streljih v narodni skupščini in žalovanju za žrtvami “brezmejne strankarske pobesnelosti” zaklicali: “Živela Jugoslavija! Živel njen vladar kralj Aleksander, naš up in naša nada v teh težkih dneh!”⁹⁶ Taki klici, ki so bili značilni za vse jugoslovanske unitaristične politične sile, so pomenili politično vzpodbudo, da je 6. januarja 1929 kralj Aleksander uvedel svojo osebno diktaturo. Zato je dan kasneje Slovenski narod lahko zapisal, da so nastopili tako zaželjeni “zgodovinski dogodki v Jugoslaviji”.⁹⁷ S tako politično opredelitvijo januarja 1929 pa so se liberalni starini dokončno razkrili kot brezpogojni zagovorniki srbske kraljevske unitaristične Jugoslavije, ki naj bi določala vse nadaljnje slovensko narodno življenje in politični razvoj.

c) *Mladoliberalni demokrati – najverodostojnejši in dosledni nosilci jugoslovanskega unitarizma na Slovenskem do uvedbe Aleksandrove diktature januarja 1929*

Svojo vero v Jugoslavijo, ki je kakor pri liberalnih starin的角度 temeljila na zanikanju slovenskega naroda ter njegove narodne, jezikovne, kulturne in

politične samostojnosti, so v letih 1923 – 1929 vztrajno poudarjali tudi demokratski mladini. Razložek, ki je določal različno razmerje teh dveh slovenskih liberalnih blokov do jugoslovanske države, pa je izviral iz doslednega vsejugoslovanskega demokratskega unifikacijskega nacionalnega programa, ki je enako vrednotil Slovence, Hrvate in Srbe. Označeval jih je kot ‚plemena‘, ki se stapljajo v porajajoči se enotni jugoslovanski narodni organizem. Demokratsko jugoslovanstvo ni nikomur priznavalo nikakršnih predpravil in nikakršnega posebnega statusa. Na osnovi svojega vseizenačujočega jugoslovanskega narodno-političnega koncepta je JDS terjala politično enakopravnost Slovencev, Hrvatov in Srbov v državi in je tudi javno nastopila proti radikalski velikosrbski politični hegemoniji. To ji je v zadnjih letih vidovdanskega parlamentarizma sicer dajalo bolj demokratičen videz, vendar pa ni vplivalo na njen nacionalni program. Ta je še vedno temeljil v unitarizmu ter dosledno izključeval vsak slovenski emancipacijski politični in kulturni napor. Če primerjamo narodno-unitaristična stališča JDS in slovenskih demokratskih mladincev pred in po razcepu slovenske meščanske liberalne politike, lahko opazimo, da slovenski demokratski unitarizem po januarju 1923 svojega odnosa do nacionalnega vprašanja ni spremenil, pač pa je enako odločno kakor vsa leta poprej vztrajal pri jugoslovanski nacionalni enotnosti in državnem centralizmu ter zavračal vsako pobudo za avtonomistično ali federalistično državno preureditev Kraljevine SHS. To se je pokazalo že ob volitvah v narodno skupščino marca 1923. Program mladinske JDS je terjal, da se mora ‚v duši in srcu‘ vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov ustvariti ena narodna duša in ena državna zavest. Zavračal je vsako spreminjanje unitarističnih in centralističnih vidovdanskih ustavnih načel. JDS je zato odklanjala avtonomno Slovenijo in jo posmehljivo imenovala ‚državica od Ljutomera do Kranjske gore‘. Prekmurje je iz te ‚državice‘ izvzemala, ker je bilo po njenem mnenju samoumevno, da si ga ‚vzame Radić‘. JDS ni verjela v obstoj avtonomne Slovenije tudi zato, ker je bila prepričana, da je slovenski gospodarski razvoj in obstoj odvisen od izključno enotnega jugoslovanskega gospodarskega ozemlja. Jugoslavija, ‚sestavljena iz štirih do šestih držav‘, je bila za JDS popoln nesmisel. Med drugim tudi zaradi tega, ker ni verjela, da bi bila jugoslovanska vojska lahko sestavljena iz srbske, hrvaške, slovenske in nemara še muslimanske, ki bi jih ‚tujci v odločilnem hipu nagnali drugo na drugo‘. Vse to so bili razlogi, zaradi katerih je JDS odklanjala slovensko avtonomijo ter avtonomistična prizadevanja SLS. Imenovala jih je ‚šintarski recept‘, ki

bi imel ,za posledico neizogibno propast našega malega plemena, njegovo gospodarsko in brzo tudi politično smrt'.⁹⁸

Program, ki ga je JDS oblikovala ob volitvah v narodno skupščino leta 1923, je predstavljal idejno osnovo vse nadaljnje politične misli in akcije slovenskih demokratov v letih vidovdanskega parlamentarizma. Demokrati so osnovno notranje-politično vprašanje v državi videli v boju med unitarizmom in federalizmom.⁹⁹ Zato so z vso močjo pobijali federalizem, saj bi, kakor je menil mladoliberalni prvak G. Žerjav, "centrifugalne sile, podedovane iz naše žalostne zgodovine, če bi dobile sankcijo v federativni obliki, (...) bile ne le petrificirane, ampak opasno pomnožene, ker bi se tako rekoč službeno gojile iz umetnih centrov. Narod, ki se iz stoletne razkosanosti šele zopet zbira", je poudarjal G. Žerjav, "v prvih generacijah svobode absolutno potrebuje strumnejšo obliko države".¹⁰⁰ Slovenski demokrati so bili namreč prepričani, da bi bila vsaka oblika federacije začetek konca Jugoslavije.¹⁰¹ Bila bi "peron", s katerega se prestopa v Veliko Srbijo, vazalno Hrvatsko in v Slovenijo kot laško-nemško provinco".¹⁰² "Jugoslovanska plemena", razcepljena v samostojne "državice" bi torej postala igrača lakomnih sosedov.¹⁰³ To bi veljalo zlasti za Slovence, "ker bi skoro gotovo Italijani ne gledali ravnodušno teh homatij ob svojih mejah, temveč bi segli s svojimi kremplji po nas in nas pobasali". Liberalni mladini so tudi opozarjali, da je "brez pretakanja krvi (...) poskus uvedbe republike v naši državi, odnosno ustanovitve slovenske republike, nemogoč".¹⁰⁴ Proti avtonomistično-federalistični politični opciji so nastopali tudi iz gospodarskih razlogov. Svarili so, da si Slovenija ne sme zapreti gospodarskih poti v ostale dele Jugoslavije,¹⁰⁵ saj sta slovenska industrija in obrt odvisna od jugoslovanskega trga, pa tudi višek slovenske delovne sile bi našel zaposlitev v drugih jugoslovanskih pokrajinah.¹⁰⁶ Obdana "s kitajskim zidom avtonomije"¹⁰⁷ bi Slovenija lahko postala žrtev nasprotujočih si gospodarskih interesov v federativno preurejeni državi, kajti posamezne izmed jugoslovanskih "državic v državi" bi si "lahko kljubovale".¹⁰⁸ To bi porušilo gospodarsko ravnovesje v Sloveniji, ki je bilo po Jutru odvisno predvsem od nemotenega uvoza žita in moke iz Srbije in Hrvaške ter izvoza slovenskih industrijskih in obrtnih izdelkov v te kraje.¹⁰⁹ Poseben poudarek, ki ga je k temu Jutro še pritegnilo, pa je seveda veljal avtonomistični politiki SLS. Tako kot liberalni starini so namreč tudi mladini v avtonomističnem boju SLS videli zgolj prizadevanje, "da bi klerikalizem dobil v svoje krepilje vso Slovenijo",¹¹⁰ da bi torej "zver, ki se je zagrizla v

slovensko pleme”¹¹¹ na Slovenskem vzpostavila škofovsko vlado, iz Slovenije pa napravila papeško provinco.¹¹² Slovenski demokrati so opozarjali na usodne posledice, če “bi bila Slovenija nekaka avtonomna država, kakor jo hoče SLS”. Njen teror bi “za desetletja vzdrževal v Sloveniji klerikalno nadvlado”, je pisalo Jutro. “Nižje in višje upravne instance, javna varnost, vse bi bilo pod komando škofov in politikujoče duhovščine, proti katerih ukrepom bi ne bilo nobene odpomoči več. (...) Klerikalci so danes v srečnem položaju”, je v bojnem tonu poudarjalo Jutro, “da jim ni treba premišljevat, kako bi z nasiljem zatrli meščansko vojno v avtonomni Sloveniji! (podčrtal J. P.)”.¹¹³ Demokrati so zato v Sloveniji videli en sam cilj: “organiziranje jugoslovensko orijentiranih sil proti klerikalizmu”.¹¹⁴ Njihovo politično vodilo pri tem sta bila jugoslovanski nacionalni in državni unitarizem¹¹⁵ ter državno-upravni sistem vidovdanske ustave, ki naj bi preko oblastnih samouprav zagotavljala najširšemu krogu ljudi neposredno odločanje o vseh bistvenih gospodarskih, socialnih in kulturnih vprašanjih.¹¹⁶ Značilne so izjave predsednika ljubljanske oblastne organizacije JDS G. Žerjava, da “nočemo državo slabiti z avtonomijami”,¹¹⁷ saj lahko “vse ono, kar je zdravega v odporu zoper centralizem”, dosežemo “na drug način, ki ne ogroža državnega obstoja in prevajanja Slovencev, Hrvatov in Srbov v jugoslovanski nacionalizem”.¹¹⁸ Slovenski demokrati so taka stališča poudarjali ob različnih pomembnih političnih dogodkih v državi: ob znanem razcepu v vsedržavni JDS na Davidovičeve demokrate in Pribičevićevo Samostojno demokratsko stranko (SDS) konec marca in v začetku aprila 1924,¹¹⁹ volitvah v narodno skupščino 8. februarja 1925 in 11. septembra 1927 ter volitvah v oblastne skupščine 23. januarja 1927.¹²⁰ Tako so se v slovenskem političnem življenju dokazali kot nepomirljivi in zagrizeni unitaristi ter centralisti. To je potrjeval že njihov prestop v Pribičevićevo SDS,¹²¹ ki v nasprotju z Davidovičevimi demokrati ideje narodne in državne enotnosti ni razumela kot taktično politično sredstvo, temveč kot temeljno in nespremenljivo osnovo vsega svojega narodno-političnega programa in dela.¹²² Svojo privrženost tako zasnovani nacionalni politiki so slovenski demokrati neposredno izrazili ob široko zastavljeni Pribičevićevi politični turneji po Sloveniji januarja 1926. S. Pribičević je namreč med 17. in 31. januarjem nastopil na treh zelo dobro obiskanih shodih SDS v Ljubljani, Celju in Mariboru. To je bil tudi začetek politične kampanje SDS v letu 1926.¹²⁴ S. Pribičevića so na tej turneji spremljali vsi najvidnejši predstavniki slovenske SDS, ki so ob tej

priložnosti glasno poudarjali svojo zavezanost jugoslovanskemu unitarizmu. Najbolj neposreden je bil poslanec SDS za mariborsko-celjsko volilno okrožje dr. Ljudevit Pivko, ki je na Pribičevićevem političnem zboru 30. januarja 1926 v Celju dejal: "Če bi nas slovenskih zastopnikov, ki priznavamo idejo narodnega edinstva, bilo v parlamentu toliko, kolikor je klerikalcev – kakšno stališče bi imeli danes v državi!"¹²⁴ Če k temu dodamo, da je slovenska SDS zagovarjala tudi monarhijo,¹²⁵ moremo reči, da je bila ta stranka v dvajsetih letih najdoslednejša slovenska unitarno-centralistična in monarhistična politična sila. S svojim programom in politično akcijo je utemeljevala takó značilno idejno in nacionalno dvopolnost slovenske politike v Kraljevini SHS. Mladinska JDS oziroma SDS, za SLS druga najmočnejša slovenska politična stranka in vodilna politična predstavnica slovenskega liberalizma, je namreč nastopala kot ekskluzivni idejni in narodno-politični antipod avtonomistični SLS. S tem je vzdrževala tradicionalno slovensko politično napetost, ki je v prvem desetletju političnega življenja jugoslovanske Slovenije ne bi bilo, če si ne bi dejavno in nepopustljivo stala nasproti slovenski katoliško-avtonomistični in liberalno-unitaristični idejno-politični blok. Narodno-političnega značaja slednjega v tem času pa ne moremo do kraja spoznati, če ne predstavimo še ene liberalne unitaristične politične organizacije – Organizacijo jugoslovanskih nacijonalista (Orjuna). Ta se je v slovenski politiki pojavila leta 1923. Ideološko se je "navezovala na tradicije slovenskega buržoaznega liberalizma, na njegov dokaj plehki antiklerikalizem in še prav posebej na antikomunizem, ki ga je v začetku dvajsetih let zlasti gojila skupina ‚mladih‘ med liberalci".¹²⁶

Orjuna, bojna in teroristična organizacija JDS/SDS se je v Sloveniji utrdila v začetku leta 1923 s pomočjo izrazito jugoslovansko usmerjenih sil med slovenskimi demokrati.¹²⁷ Formalno je bila sicer "izven vseh strankarskih, razrednih in verskih interesov",¹²⁸ dejansko pa je delovala pod nadzorom Pribičevićeve SDS. Tudi pripadniki Orjune so izjavljali, da se čutijo najbližje delu in ideologiji SDS.¹²⁹ Take izjave so bile povsem razumljive, saj je bil največji del Orjuninih pripadnikov članov te stranke.¹³⁰ To je potrdilo tudi Jutro, ki je konec leta 1925 zapisalo, da "stranka seveda s simpatijo gleda na vsako nacijonalno organizacijo (v tem primeru Orjuno – op. J. P.) in v nešteto slučajih je storila svojo dolžnost napram posameznim nacijonalistom, ki so itak v glavnem pristaši SDS. To ni noben slučaj", je pojasnjevalo Jutro, "ker so pogledi na jugoslovansko vprašanje enaki pri Orjuni in pri SDS".¹³¹ To je bilo seveda res, saj je

slovenska Orjuna enako kakor njeni demokratski zavezniki vztrajala pri oblikovanju enega samega jugoslovanskega naroda. V jugoslovanski nacionalni enotnosti je videla naraven proces, ki ga ne more preprečiti nobena sila, ne notranja in ne zunanja. Zato je bil njen osnovni programski cilj ‚pomagati pri zgraditvi edinstvenega rasno-nacionalnega tipa in izrazite jugoslovanske nacije‘, ki se bo oblikovala ‚v kulturnem, fizičnem, etičnem in socialno ekonomskem smislu‘. Orjuna je zaradi tega zavračala zahteve po reviziji vidovdanske ustave in je pristajala le na takšne ustavne spremembe, ki bi še močneje utrdile jugoslovansko državno in nacionalno enotnost. Ni pa hotela prisluhniti nikakršnim zamislim o avtonomistični ali celo federativni državnopравни preureditvi Kraljevine SHS.¹³² Menila je namreč, da je federalistična oziroma avtonomistična ureditev smiselna le v tistih državah, kjer živi več ‚plemen‘, in sicer zato, „da se vzdrži narodna integraliteta. Na primer bi bila dobra avtonomna Slovenija pod tujim jarmom; nikakor pa ne sedaj v bratski državi“. Po oceni Orjuninih publicistov je bila v Jugoslaviji potrebna centralistična ureditev, da bi izenačila kulturne razlike med posameznimi ‚plemeni‘, kajti, „če pride do avtonomij, potem se bodo te kulturne razlike samo poglobile“.¹³³ Tako stališče, ki ga je II. kongres Orjune (od 31. maja do 3. junija 1925 v Beogradu) kratko strnil v misli, da Orjuni pomeni „jugoslovensko narodno edinstvo (...) dogmo“,¹³⁴ je v glasilu slovenskih orjunašev Orjuna najdosledneje zagovarjal Janez Poharc. Zahteval je, da se mora revolucionarna nacionalistična mladina „postaviti na stališče absolutnega integralnega Jugoslovenstva, ki negira ne le obstoj treh narodov, nego celo več, ki negira tudi obstoj troimenega naroda, ki pozna torej *le en edinstven narod Jugoslovanski*, bivajoč od Gospe svete tja do valov Črnega in Egejskega morja in od Panonskih nižin do srca Furlanije in Rezije, obsegajoč torej tudi Bolgare“.¹³⁵ Take premočrtne zahteve je zaostrovalo še dejstvo, da se je slovenska Orjuna javno odrekla slovenstvu. To je storila z besedami, ki so izražale globoko liberalno unitaristično nerazumevanje slovenske narodne biti v dvajsetih letih. „*Slovenstvo, ki se je izkristaliziralo po letu 1848*“, je pisala Orjuna, je bilo „v velikem delu samo naučeno in zato tudi samo izdeklamirano. (...) Naši narodnjaki so videli slovenstvo pač samo v Zedinjeni Sloveniji, v deželnih atributih, v imenu, v slikovitosti zunanje slike naše zemlje, v častljivih narodnih ostankih, tvorih, v zvočnosti in lepoti našega jezika, ki so mu hoteli izposlovati svobodni razmah. Da bi pa bilo to že Slovenstvo, ki bi nas upravičilo danes postaviti se na ekskluzivno stališče

napram ostalim Jugoslovenom, to pa smo pri teh njegovih sestavnih delih upravičeni zanikati. Priznavamo, da prej naštete prvine tvorijo važen doprinos k ustvarjanju slovenstva”, je nadaljevala Orjuna, “ki pa ga bomo lahko tekom polagane (postopne – op. J. P.) evolucije zamenjali čisto brez bolečin in škode z širokogrudnim in velikim Jugoslovenstvom”.¹³⁶ Zato je poudarjala, da je potrebno “prekaliti naše dosedanje staro in častitljivo Slovenstvo v novo Jugoslovenstvo” in Slovence “nacionalizirati”.¹³⁷

Za uveljavitev jugoslovanske nacionalistične ideologije se je bila Orjuna pripravljena poslužiti tudi nasilja.¹³⁸ To je napovedala že prvo leto svojega delovanja v Sloveniji. Dobrih šest mesecev po ustanovitvi slovenske Orjune, sredi julija 1923, je namreč njeno glasilo zapisalo: “Če imamo v svojem programu v slučaju sile tudi fizično moč kot sredstvo, je pri nastopanju nasprotnikov (proti nasprotnikom – op. J. P.) jugoslovanske nacije in države to upravičeno, da, celo potrebno”.¹³⁹ Vemo, da je Orjuna v resnici tako tudi ravnala. Sredi dvajsetih let je v Sloveniji dvakrat zelo agresivno uporabila tudi strelno orožje. Prvič med spopadom med njenimi pristaši in komunisti 1. junija 1924 v Trbovljah,¹⁴⁰ drugič pa med oboroženim spopadom uniformirane čete Orjune (štela je okoli 100 mož, večinoma Vojvodincev in Beograjčanov) s policijo na Vidovdan, 28. junija 1926 na Prešernovi ulici (današnja Čopova) v Ljubljani. Do spopada je prišlo, ker ljubljanska policija Orjuni ni dovolila obhoda po mestnem središču.¹⁴¹ Po tem spopadu, v katerem je bila Orjuna odbita, je bilo njenega delovanja v Sloveniji konec, kajti minister za notranje zadeve, radikalec Božidar Maksimović, je zaradi vidovdanskih dogodkov v Ljubljani 30. junija 1926 razpustil orjunaške organizacije v ljubljanski oblasti in izdal odredbo, naj vse organizacije Orjune v državi razorožijo.¹⁴² Neuspehov Orjune v Sloveniji in takega razvoja dogodkov njena moralna in politična pokroviteljica, Samostojna demokratska stranka, seveda ni z veseljem sprejela. Ob trboveljskih dogodkih, ko so 1. junija 1924 v spopadu s komunisti trije orjunaši izgubili življenje, je Jutro še upalo: “Kakor je Kristusovo umiranje na gori rodilo novo življenje, dalo veliki ideji silo večnosti, tako je izdih naših jugoslovenskih nacijonalistov dal skrivnostno moč vekovitosti Jugoslovenstva”.¹⁴³ Dve leti kasneje pa je isto glasilo prizadeto poudarjalo, kako “mučno in poniževalno je, da se državna oblast pridružuje nacijonalnim in državnim manifestacijam s pendrekom” in duši izraze nacionalne zavednosti “s tako drakoničnimi intervencijami policijske oblasti, kakor da bi šlo za komunistične ali protidržavne revolte”.¹⁴⁴ Toda ta ugotovitev je na nek način celo ustrezala

takratnemu političnemu pomenu SDS. V času, ko so slovenski Orjuni zadali odločilni udarec, so namreč dosledni jugoslovanski nacionalni unitaristi – Orjuna, predvsem pa Pribičevićeva SDS – v očeh velikosrbske radikalne politike že opravili svojo temeljno nalogo – stabilizacijo centralistične vidovdanske državne ureditve. To je bilo za vzpostavitev in učvrstitev velikosrbske hegemonije nujno. Junija 1926 je bila ta hegemonija že povsem vidna, saj je bil s kapitulacijo S. Radića slabo leto pred tem ter z vstopom HSS v (deseto) vlado N. Pašića (18. julija 1925) zlomljen odpor najpomembnejše opozicijske federalistične sile. Tako je bilo “z dnevnega reda odstranjeno hrvaško vprašanje, v zvezi z njim pa tudi vprašanje notranje državne ureditve, ki je bilo ves čas vzrok politične krize”. Kot ugotavlja B. Gligorijević, je s tem postal režim “stabilen in nobene dejansko močne sile ni bilo, ki bi pričela boj za njegovo zrušitev”.¹⁴⁵

Odstranitev Orjune iz slovenskega družbenega in političnega življenja se je torej na simbolični ravni lepo skladala z novim položajem, ki ga je radikalni velikosrbski režim po Radićevem vstopu v vlado namenil Samostojni demokrati stranki. Z rešitvijo t. i. hrvaškega vprašanja so namreč za radikale samostojni demokrati postali odveč. Radikali so jih, potem, ko je od 27. marca 1924 do 18. julija 1925 SDS skupaj z NRS tvorila štiri od petih v tistem času oblikovanih Pašićevih vlad,¹⁴⁶ odpustili. To je S. Pribičević dobro ponazoril z naslednjimi besedami: Pašić ga je uporabil, “ko ga je potreboval in ga zapustil, ko je kakor zamorec iz Schillerjevega ‚Fiesca‘ odigral svojo vlogo”.¹⁴⁷ Radikalno velikosrbstvo je skupaj z Radićevim ekskluzivnim hrvatsvom odrinilo Samostojno demokrati stranko v opozicijo, v kateri je ostala do konca vidovdanskega parlamentarizma. V opoziciji je SDS prešla v ideološki obračun z velikosrbsko NRS. SDS, ki je zvezo med Radićem in radikali ocenila kot režim brez jugoslovanske usmeritve in „prehodno abnormalnost v naši državni politiki“, je obračun z NRS zasnovala na dosledni obrambi načela nacionalne enotnosti. Želela je uresničiti svoj unitaristični jugoslovanski program in poraziti radikalno velikosrbstvo, ki ga je imela za najresnejšo oviro dokončni zmagi jugoslovanstva.¹⁴⁸ Pri tem je uživala vso podporo samostojnih demokratov iz Slovenije, ki demokratičnega, to je strogo integralističnega jugoslovanstva niso poudarjali le zaradi strankarske povezanosti s SDS, pač pa so vanj globoko verjeli. Mislili so, da je prav to avtentična in zgodovinsko nujna narodnostna usmeritev ter trdna osnova za obstoj in nadaljnji razvoj nove jugoslovanske države. Slovenski samostojni demokrati, pa tudi nekatere kulturno-prosvetne organizacije,

ki so jim bile blizu, zlasti slovensko poverjenišvo Udruženja jugoslovenskog učiteljstva, so namreč po razcepu v JDS januarja 1923 neprestano poudarjali zgodovinsko nujnost popolne jugoslovanske nacionalne spojitve.¹⁴⁹ Njihovo osnovno vodilo je bilo po besedah G. Žerjava, "da se vzgoji nova generacija Jugoslovenov, ki ne bo več pod težkim vtisom stoletne razcepljenosti naših plemen in ver", ki bo prežeta z jugoslovanskim duhom in ponosom "in ki bo odklonila vsako zlorabo plemenskih in verskih tradicij, imen in posebnosti proti narodnemu edinstvu. Nova generacija, ponosna sicer na svoje Srbstvo, Hrvatstvo in Slovenstvo, bo na tem temelju razvila integracijo v jugoslovanski nacionalizem", je zagotavljal G. Žerjav.¹⁵⁰ S tako nacionalno sintezo bi se po mnenju slovenskih demokratov "preko plemenskih, verskih, regionalnih, socijalnih in drugih strasti" oblikoval "nov tip jugoslovenskega človeka, državljana nove Jugoslavije, v kateri se polagoma bratsko izravnavajo interesi vseh".¹⁵¹ "Plemenski čut" bi izgubil svoj nevarni pomen, kajti usmerjen bi bil izključno v jugoslovansko koncentracijo. Zato so demokrati zahtevali iskrenost vseh, torej ne le "od Hrvatov in Slovencev, ampak tudi od Srbov, ki bi morali v tem prevzeti vodilno vlogo".¹⁵²

Omenjena zahteva je najboljše izražala bistvo demokratskega odnosa do jugoslovanskega unitarizma. Poleg zanikanja slovenske in hrvaške narodne individualnosti so namreč slovenski demokrati v resnici pričakovali in terjali, da se v prid novemu jugoslovanskemu nacionalnemu organizmu svoji narodni samobitnosti odpovedo tudi Srbi. To je bilo razumljivo, saj je že ustanovitev vsedržavne JDS, v katero so se februarja 1919 v Sarajevu združile srbske, hrvaške, slovenske in druge jugoslovanske meščanske skupine, bila politični poskus, da se v državi "onemogoči oblikovanje enotnega srbskega nacionalnega stališča oziroma se je s tem hotelo onemogočiti oblikovanje sploh vsakega posebnega nacionalnega stališča".¹⁵³ Slovenski demokrati so zato poudarjali, da se "nad srbstvom, hrvatstvom in slovenstvom, a ne proti njemu (...) razvija jugoslovenstvo, ki edino more enakomerno zadovoljiti ves narod".¹⁵⁴ Pojasnjevali so, da jugoslovenstvo pomeni, "da so Srbi narod, a ne več sami zase, temveč skupaj s Hrvati in Slovenci, vezani z njimi po krvi, jeziku, ozemlju in usodi".¹⁵⁵ Demokrati, ki so sicer priznavali in cenili zgodovinske zasluge Srbov in srbstva pri ustvarjanju in ohranjanju jugoslovanske države,¹⁵⁶ so kljub temu povsem odkrito izjavljali, da "mora priti čas, ko se bo tudi v Šumadiji splošno priznalo, da pomeni narodno edinstvo za Srbe njih ujedinjenje s Hrvati in Slovenci v – jugoslovenstvo".¹⁵⁷ Pridobitev srb-

skega ‚narodnega dela‘ za jugoslovanstvo je bil njihov prednostni politični cilj, ki naj zagotovi „svobodo, enakost in bratstvo vseh treh plemen” in onemogoči radikalno velikosrbsko koncepcijo jugoslovanske skupnosti, ko bi se država vodila „le od pripadnikov *enega* (srbskega – op. J. P.) plemena”.¹⁵⁸ Velesrbstvu, ki je bilo nevarno „radi svojih ekonomskih posledic v neenakosti razdelitve državnih ugodnosti in bremen”,¹⁵⁹ se zato niso hoteli upreti „s slovenskim separatizmom”, pač pa z jugoslovanstvom, saj so bili kot unitaristi prepričani, da se „velesrbstvu (...) da parirati samo z jugoslovanstvom”.¹⁶⁰

Taka radikalskemu velikosrbstvu nasprotujoča politična usmeritev ter grenko spoznanje strankarskega prvaka S. Pribičevića, da njegova dolgotrajna politika centralizma ni zagotovila zmage jugoslovanskega unitarizma, pač pa je le utrdila velikosrbsko hegemonijo, sta SDS in slovenske demokrate slednjič zbližala z Radićevo HSS. Obe stranki sta v drugi polovici dvajsetih let spoznali, da sta bili le objekt srbskih „političnih kombinacij, v katerih je imel vidno vlogo tudi dvor ter da je glavni cilj vseh teh kombinacij bila učvrstitev srbijanske dominacije v državi”.¹⁶¹ Leta 1927 sta se namreč ti idejno tako nasprotni politični stranki našli v istem položaju pred srbskimi vladajočimi krogi. 1. februarja je namreč HSS zaradi izredno hudega policijskega terorja in raznih drugih zlorab radikalskega dela vlade v času priprav na oblastne volitve (te so bile 23. januarja 1927) izstopila iz vlade in prešla v opozicijo.¹⁶² V državi je nastal povsem nov politični položaj. NRS se po odhodu HSS v opozicijo ni povezala s SDS, pač pa s SLS in nato še z Davidovićevo Demokratsko stranko ter Jugoslovansko muslimansko organizacijo. Od 1. februarja do 17. aprila 1927 je radikal Nikola Uzunović oblikoval svojo šesto koalicijsko vlado skupaj s SLS, njegov strankarski naslednik na položaju predsednika vlade in politični zaupnik kralja Aleksandra Velja Vukičević pa je nato svojo prvo vladno koalicijsko oblikoval z DS in JMO (od 17. aprila 1927 do 23. februarja 1928). Vanjo je kasneje, v svoji drugi koalicijski vladi (od 23. februarja do 27. julija 1928), vključil še SLS.¹⁶³ Politične razmere je obvladoval vse bolj odkrit srbski hegemonizem – v vladi sta bili namreč obe najmočnejši srbski stranki NRS in Davidovićevo DS. To stanje je še poglobil znani blejski sporazum med A. Korošcem in radikali, s katerim je Vukičevićeva vlada dosegla pomembno okrepitev. Sporazum je namreč zagotavljal razširitev vladne koalicije tudi na Slovensko ljudsko stranko.¹⁶⁴ Takšna politična situacija je potiskala vsa ideološka vprašanja na drugo mesto in v ospredje postavljala zahtevo po

temeljiti reorganizaciji političnega sistema in odpravi neparlamentarne politične prakse. Vse večja krepitev velikosrbskega hegemonizma je politično zblížala SDS in HSS, kar je presenetilo jugoslovansko javnost bolj kot kateri koli drug politični dogodek po letu 1918: zagovornik federalističnega koncepta in hrvaške narodne individualnosti S. Radić se je namreč 11. novembra 1927 združil z najodločnejšim in najvztrajnejšim ideologom ter zagovornikom jugoslovanskega unitarizma in centralizma S. Pribićevićem v t. i. Kmečko-demokratsko koalicijo (KDK), da bi skupaj vodila boj zoper velikosrbski radikalski državno-strankarski monopol.¹⁶⁵ Pri tej združitvi je imelo važno vlogo demokratsko zavračanje srbskega hegemonizma in srbskega značaja beograjskih vlad. Enako važno je bilo tudi dejstvo, da se je S. Pribićević po oblastnih volitvah januarja 1927, iz katerih je SDS izšla le kot šibak člen parlamentarnega kolesja, zavedal, da v takšnih razmerah njegova stranka ne more prevzeti državne krmila in po svojih političnih zamislih urediti razmer v državi. Oblastne volitve leta 1927 so namreč razblinile Pribićevićeve vizije o SDS kot veliki vsejugoslovanski stranki. SDS se je pričela približevati ostali opoziciji, predvsem HSS.¹⁶⁶ Zaradi različnih narodno-političnih programov bi njuno zvezo sicer lahko razumeli kot ‚prehodno abnormalnost v državni politiki‘. Vendar pa moramo pritrditi najboljšemu poznavalcu ideologije in politike SDS Hrvoju Matkoviću, ki pravi, da je kljub ideološkim razlikam med SDS in HSS njuno zblížanje „vseeno izhajalo prav iz obojestranskega spoznanja tedanje politične stvarnosti, ki je predvsem ogrožala t. i. prečanske pokrajine. Boj za državljansko enakopravnost in demokratične metode ter proti kršenju ustave in prodoru velikosrbstva je odprl pot k sodelovanju obeh prečanskih strank, ki sta si do tedaj stali ena proti drugi v takem nasprotju, kakršnega si je dejansko težko celo zamisliti.“¹⁶⁷ Toda ta nasprotja je KDK zaobšla. Koalicija je pred državnopravnimi stališči dala prednost demokratičnim in etičnim načelom, kar je bilo osnova radićevsko-demokratske politične povezave.¹⁶⁸ V tej povezavi, v katero so bili vključeni tudi črnogorski federalisti in Slovenska kmetska stranka, sta najpomembnejši članici našli, kar sta želeli. (Tako je HSS lahko v KDK videla tudi priložnost uresničiti Radićev načrt „zaokrožanja in izoliranja Srbije“ kot političnega dejavnika.)¹⁶⁹ Program Kmečko-demokratske koalicije je zahteval demokratični sistem vladanja in depolitizacijo državne uprave, enakopravnost na vseh področjih javnega življenja in vzpostavitev avtonomije, ki bi bila od občine do oblasti zavarovana pred posegi države. Program je tudi terjal,

da mora biti gospodarska, carinska in trgovska politika v skladu s kmečkim značajem države. Nasproti obema srbskima vladnima strankama je zagovarjal politično ‚koncentracijo narodnih sil‘, ki naj ljudstvo zaščiti pred neenakopravnostjo, izkoriščanjem in hegemonijo.¹⁷⁰ KDK se je zavzemala tudi za izenačenje davkov, kajti „nevzdržno davčno stanje in velika neenakost med Srbijo in t. i. prečanskimi kraji nista predstavljala le ekonomskega, ampak tudi psihološki problem“.¹⁷¹ V nekdanji Kraljevini Srbiji namreč niso poznali davka na dohodek (neposrednega davka), v ostalem (nekdanjem avstro-ogrskem) delu Kraljevine SHS pa je obstajal. Plačevali so ga tudi v novi državi, zaradi česar so bili t. i. prečanski kraji dvakratno obdavčeni in gospodarsko veliko bolj obremenjeni kakor kraji iz nekdanje srbske kraljevine.¹⁷² Vse to je predstavljalo tisto problemsko vozlišče, zaradi katerega sta HSS in SDS kljub različnosti lahko nemoteno sodelovali. Hoteli sta vzpostaviti ustavnost in doseči pravi parlamentarizem ter spoštovanje osnovnih norm meščanske demokracije.

Kmečko-demokratska koalicija je bila za Samostojno demokratsko stranko povsem ustrezna politična formacija, ki je ni prisiljevala opustiti njenih temeljnih narodno-političnih načel – jugoslovanskega nacionalnega unitarizma in državnega centralizma. To je z izjavami o ‚srbsko-hrvaško-slovenskem narodu‘ oziroma ‚velikem jugoslovanskem narodu‘ januarja 1928 potrdil tudi strankin voditelj S. Pribičević. Strankino neizpremenjeno stališče do državnopravnega vprašanja pa je pojasnil eden vodilnih slovenskih demokratskih politikov A. Kramer. V razgovoru z ljubljanskim dopisnikom beograjske Politike je konec leta 1927 poudaril, da KDK zagovarja unitaristični državni ustroj, kar pomeni, da je vse spremembe v političnem sistemu države potrebno opraviti v okviru vidovdanske ustave.¹⁷³ Enakega mnenja so bili tudi slovenski demokrati, ki so že pred oblikovanjem KDK poudarjali, da je sporazum med Slovenci, Hrvati in Srbi „slejkoprej mogoč samo na podlagi izvajanja in realiziranja *enakopravnosti*, ki jo nudi in jamči Vidovdanska ustava. Sporazum med Slovenci in Srbi, med Hrvati in Srbi je potreben in nujen“, je pisalo Jutro, toda „*popoln in iskren pa je lahko le, če se zahteva in doseže v okviru ustave, v boju za praktično provedbo narodnega in državnega edinstva*“.¹⁷⁴

Slovenski demokrati v Kmečko-demokratski koaliciji v glavnem niso odstopali od temeljnih idejnih in političnih usmeritev, ki jih je zagovarjala tudi koalicija sama. Opozarjali so, da KDK „pobija hegemonijo be-

ograjske porodice (srbske kraljevske hiše - op. J. P.)",¹⁷⁵ hkrati pa so odločno obsojali radikalski velikosrbski hegemonizem.¹⁷⁶ Temu primerno so se tudi odzvali na strele, ki so 20. junija 1928 padli v narodni skupščini na poslance HSS in predsednika KDK S. Radića.¹⁷⁷ Terjali so svobodo in enakopravnost Slovencev, Hrvatov in Srbov, izenačenje davkov, depolitizacijo in reformo državne uprave.¹⁷⁸ Poudarjali so, da gre KDK "za poevrojenje Jugoslavije, za ustvarjenje prave moderne civilizacije".¹⁷⁹ G. Žerjav je celo menil, da bo za zgodovino gotovo "zanimiva študija o bojih in trošenju energij, ki so posledica čudovitega, nenaravnega napa- ra, da se potisne kulturnejši zapad države pod duševno vodstvo istoka".¹⁸⁰ Danes lahko rečemo, da se slovenski demokrati proti temu, razen v besedah, niso borili - borila pa sta se voditelja KDK S. Radić in S. Pribičević.¹⁸¹ Kljub temu pa lahko ugotovimo, da so bili slovenski demokrati v svojih protivelikosrbskih izjavah dosledni. G. Žerjav je bil prepričan, da bodo v boju s srbskimi političnimi in civilizacijskimi vodili zmagale "ideje in kultura zapada, kajti ni še v historiji primera, da bi v upravi in gospodarstvu orient bil komu vzornik".¹⁸² Zato je pozival, "naj bratje Srbijanci vsaj v upravi odpro duri Evropi in zapadu in nam ne vsiljujejo svojega sistema uprave in civilizatoričnega dela".¹⁸³ Ta poziv, ki je razkrival, da je velikosrbska politika v veliki meri onemogočila uveljavljanje doslednega jugoslovanstva, je že napovedoval oceno, s katero so slovenski demokrati pred 6. januarjem 1929 srbsko politiko obsodili za neuspeh jugoslovanskega unitarizma kot edine narodnostne opcije v Kraljevini SHS. To oceno je natančno mesec dni pred uvedbo Aleksandrove diktature, 6. decembra 1928, podala mladoliberalna Domovina, ki je zapisala naslednje: "Beograd, ki bi moral biti srce naše države, je menda neozdravljivo mrzel in trd, hladen in grenak tuš za nas vse, ki smo dolga leta pred vojno in med vojno gledali in se obračali tja proti Beogradu, kakor se obrača zimska cvetka v sobi proti solncu. Preveč najboljših in najidealnejših ljudi je ugrabila Srbiji vojna, zato danes ne pridemo nikamor naprej". - "Hegemonizem je še vsaki državi škodoval, pa tudi ne bo koristil nam", je očitajoče nadaljevala Domovina, "zlasti zaradi tega ne, ker je prečanstvo na višji stopnji civilizacije". Zato je terjala, naj se Jugoslovani končno uvrstijo "med evropske države z evropskimi navadami", saj je nemogoče, da "nadvladuje v državi manjšina nad večino, ki predstavlja obenem najbolj civilizirane kraje Jugoslavije".¹⁸⁴

Vse te sicer ostre besede pa so ostale prazne, kajti slovenski demokrati niso povsem sledili politično-programskemu zasuku, ki je v KDK in pri

S. Pribičeviću postal očiten zlasti po atentatu v skupščini 20. junija 1928. V prvih nastopih po oblikovanju KDK sta S. Radić in S. Pribičević že pristajala na državno reformo v okviru vidovdanske ustave. Toda ob vladni krizi februarja 1928 (23. februarja je V. Vukičević razpusil svoj prvi in sestavil svoj drugi vladni kabinet),¹⁸⁵ pa je S. Pribičević že omenil revizijo ustave. To je ponovil tudi na zboru KDK 10. junija 1928 v Osijeku. Po atentatu v narodni skupščini pa je izjavil, da bo KDK podala konkreten predlog revizije ustave. Na pogrebu ubitih poslancev HSS Pavla Radića in Đure Basaričeka je opozoril tudi na zgodovinsko hrvaško državnost in s tem prvič priznal državnopravni dejavnik kot politični argument. Pomen zgodovinske hrvaške individualnosti pri reševanju jugoslovanskih političnih razmer je S. Pribičević ponovno poudaril v svojem govoru na seji poslanskega kluba KDK 1. avgusta 1928 v Zagrebu. Takrat je prvič uporabil izraza srbski in hrvaški *narod*. To je že predstavljalo prodor narodnostnega dejavnika v njegovo ideologijo jugoslovanskega unitarizma.¹⁸⁶ Na tej seji je bila sprejeta tudi posebna resolucija Kmečko demokratske koalicije, ki je bila tudi njen "edini uradni politični akt, v katerem se opredeljuje o vprašanju notranje ureditve države".¹⁸⁷ Resolucija je ugotavljala, da so kraljevina Hrvaška, kraljevina Črna gora in vse narodne individualnosti, ki so bile zastopane v Narodnem vijeću, "prostovoljno vstopile v državno zajednico s kraljevino Srbijo, ne da bi se pri tem odrekle svojim zgodovinskim državnim in narodno-političnim individualnostim v korist katere koli druge izmed združenih pokrajin, temveč samo v korist državne skupnosti SHS". Ugotavljala je tudi, "da sta bila ta korak od 1. decembra 1918 in ustava od 28. junija 1921 izrabljena za utrditev hegemonije bivše kraljevine Srbije nad vsemi ostalimi pokrajinami in narodnimi deli". V resolucijo so poslanci KDK še zapisali, da je "v narodni zavesti dosedanja državna ureditev v celoti uničena z znanimi dogodki (streli v skupščini - op. J. P.)" in da so "odločeni voditi odločno borbo za novo državno ureditev, ki bo zajamčila popolno enakopravnost vseh navedenih individualnosti".¹⁸⁸ Zagrebška resolucija KDK je torej jasno zahtevala novo notranjo državno ureditev, vendar pa je, kot pravi H. Matković, samo nakazala obrise te ureditve. Poudarjala je sicer popolno enakopravnost vseh individualnosti, ni pa pojasnila, kako naj bi to enakopravnost uresničili. Taka vsebinska elastičnost je KDK dajala več možnosti v odnosih z drugimi strankami, predvsem s srbskimi. Pomenila je tudi kompromis med različnimi stališči HSS in SDS ter med S. Pribičevićem in nekaterimi pripadniki SDS. V SDS se je namreč obliko-

valo posebno unitaristično krilo, ki sta mu pripadala tudi slovenska demokratska prvaka G. Žerjav in A. Kramer. To krilo je podprlo resolucijo le zato, ker ni implicitno vsebovala niti zahteve po federalizaciji države niti zahteve po obnovitvi posameznih zgodovinskih pokrajin. Unitaristično krilo SDS je torej tako resolucijo lahko sprejelo, saj le-ta ni obsojala načela narodne in državne enotnosti, pač pa način, kako se je z državo upravljalo.¹⁸⁹ Tako je resolucijo razumel tudi G. Žerjav, saj je po prihodu iz Zagreba v Ljubljano v razgovoru z urednikom Jutra Davorinom Ravljenom izjavil, da "zagrebška resolucija ugotavlja, da tako ne gre več naprej, in zahteva, da se pri reviziji dosedanjega stanja bolj upoštevajo historična in narodno-politična dejstva".¹⁹⁰ Svojo pripadnost unitarističnemu krilu Samostojne demokratske stranke pa je v tistih dneh dokazal tudi A. Kramer, ki je na sestanku vodstva KDK 23. avgusta 1928 v Ljubljani zagovarjal idejo nacionalne enotnosti. Opozarjal je, da so Srbi, Hrvati in Slovenci eno, zato morajo kot taki doseči enakopravnost.¹⁹¹ Njegovo ravnanje je bilo povsem razumljivo. Čeprav slovenski demokrati niso povsem nasprotovali Pribičevićevi novi politični usmeritvi (S. Pribičević se pred uvedbo diktature ni opredelil za federacijo, je pa že opustil centralistično stališče)¹⁹² in so po strelih v skupščini tudi sami zahtevali revizijo ustave,¹⁹³ so namreč še vztrajali pri jugoslovanskem narodnem in državnem unitarizmu. Jutro je v drugi polovici leta 1928 še vedno pisalo, da je "nerazdružno (...) edinstvo Slovencev, Hrvatov in Srbov v Jugoslovenstvu" in da "vendar *ena* državna volja mora biti zajamčena".¹⁹⁴ Razglašalo je torej ideje, ki so jih slovenski samostojni demokrati zagovarjali že vsa leta poprej in tudi v okviru KDK. Zanje je še vedno obstajal "naš troimeni narod",¹⁹⁵ G. Žerjav pa je izjavil, da demokratov nihče ne bo omajal v boju za izboljšanje "ljubljenе unitaristične naše države".¹⁹⁶ To napoved je uresničil tudi s konkretnim dejanjem. 8. maja 1928 je na seji zakonodajnega odbora narodne skupščine predlagal, naj bi odbor vse pravosodne zakone obravnaval skupno, "tako da bi ves zakonski kompleks lahko prišel naenkrat v Narodno skupščino, ker bi to nudilo boljši pregled in možnost čim boljše unifikacije".¹⁹⁷ Žerjavov predlog je razkrival narodno-državni koncept slovenske SDS v času Kmečko-demokratske koalicije. Ta je izhajal iz ugotovitve, "da nesodobno pojmovanje države in njene uprave ovira razmah unitarizma, ki je glavno jamstvo za obstoj naše države". Zato KDK "afirmira državo in unitarizem najsvečaneje in je v njenih vrstah via facti izvedeno edinstvo Srbov, Hrvatov in Slovencev", je sredi aprila 1928

pisalo Jutro in poudarilo: "Pravo Jugoslovanstvo (jugoslovanstvo samostojnih demokratov - op. J. P.) se bori proti velesrbski in klerikalni reakciji".¹⁹⁸

Gornji poudarek razkriva še en vsebinski politični sklop, ki je po ustanovitvi KDK novembra 1927 označeval unitaristično jugoslovanstvo slovenske SDS. V tem času so namreč slovenski samostojni demokrati svojo jugoslovansko usmeritev uveljavljali tudi skozi ostro kritiko politične zveze med velikosrbsko Narodno radikalno stranko in slovensko avtonomistično SLS. Ta zveza je v Sloveniji demokrate popolnoma onemogočila. Zveza med radikalno stranko in SLS, sklenjena na Bledu, je namreč slednji prinesla velike politične koristi in omogočila, kot posrečeno pravi M. Zečević, "da se je slovenska avtonomija spremenila v hegemonijo klerikalnega tabora na skoraj vseh področjih slovenskega političnega, gospodarskega in kulturnega življenja".¹⁹⁹ To je dobro vedela tudi slovenska SDS, ki je SLS upravičeno očitala, da je z blejskim sporazumom stopila "v velesrbski objem", pokopala avtonomijo in zaradi strankarskih koristi podobno kakor Radićeva HSS kapitulirala pred stranko, ki jo je vedno imela za izrazito predstavnico velikosrbskega, protislovenskega, centralističnega, korupcijskega in nasilnega političnega režima.²⁰⁰ "Blejska kravja kupčija", je pisal demokratiški tisk, torej pomeni, da so "klerikalci (...) zavrgli vse, za kar so se leta in leta borili in kar so uporabljali kot najučinkovitejša gesla proti samostojnim demokratom".²⁰¹ To je moralo demokrate, ki so po besedah ljubljanskega župana D. Puca mislili, "da imamo v Beogradu svoje zaščitnike",²⁰² hudo prizadeti, saj sicer Jutro ne bi zapisalo, da se "gospodje v Beogradu, ki se danes radujejo, da so prisilili SLS v kapitulacijo (...) v nečem motijo. Klerikalizmu ni bistvo", je pojasnjevalo Jutro, "da se je zavzemal za avtonomijo in se delal kakor podpornik Slovenstva, bistvo njegovo je v tem, da se ima politikujoči cerkveni organizaciji in njenim zagrizenim vladohlepnežem zagotoviti tudi vsa posvetna premoč nad narodom, politična, kulturna in gospodarska zavisnost naroda od politične duhovščine, oziroma bolje rečeno od tistih skupin, ki se okoli škofov polaščajo cerkvenega aparata. Ta vodilna misel klerikalizma je ena in ista po vsem svetu ter se lahko spoji z republikansko ali monarhistično, s centralistično ali federalistično idejo; kjer ji kaže, obleče narodno trobojnico, kjer pa se ji zdi nacijonalnost opasna, jo ubija. Zato je preokret politike SLS za cerkveno-politične kroge malenkost. Včeraj proti Srbom, radikalom, korupcionistom, centralistom, danes zanje, ako se jim da vladna moč v Sloveniji, to se povsem strinja z značajem klerikalizma".²⁰³ Ne da bi pre-

sojali točnost te liberalne ideološko-politične ocene blejskega sporazuma, je v njej opaziti spoznanje demokratov, da je jugoslovanska unitaristična politična opcija v Sloveniji dosegla svoj konec in da je nastopil čas ‚plemenske‘ interesne delitve države. To je poleti 1928 pokazal demokratični odziv na novico, da je 24. julija 1928 kralj Aleksander Karađorđević poveril mandat za sestavo vlade načelniku SLS A. Korošču. Ta je 27. julija sestavil koalicijsko vlado SLS z Narodno radikalno stranko, Davidovičevo Demokratično stranko, JMO in Hrvatsko pučko stranko.²⁰⁴ Postal je prvi nesrbski predsednik vlade v zgodovini jugoslovanske države. Slovenski demokratični tisk je najvišjo Koroščevo državniško funkcijo v Kraljevini SHS pričakal z ognjem in mečem in SLS očital, da „igra po starem jezuitskem načelu na dve strani, češ ako potlačimo Hrvate, četudi s krvjo, smo se prikupili hegemonistom, ki nam dajejo trajno v zakup Slovenijo“.²⁰⁵ Jutro in Domovina sta A. Korošču očitala, da je sprejel rabeljsko službo „proti vsem onim, ki smatrajo, da je Jugoslavija nekaj drugega nego domena privilegirane beograjske oligarhije“,²⁰⁶ pa še to službo naj bi dobil zgolj zato, ker je bilo skoraj nemogoče, da bi dobil mandat za sestavo vlade kak član radikalne stranke, katere pripadnik je morilec P. Račić. „Primernega Srbijanca niso mogli najti, da bi ga postavili na čelo nove vlade, ker bi to užaljeni Hrvati smatrali za novo izzivanje“, je 26. julija 1928 zapisala Domovina, „in zato so dali mandat za sestavo vlade dr. Korošču, češ, ta ni ne Hrvat in ne Srb, zato pa služi tem bolj zvesto srbijanskim interesom in nam je bolj pokoren kakor vsakdo drugi“.²⁰⁷ To porazno obsodbo je dan kasneje, ko je A. Korošec že oblikoval svoj vladni kabinet, Jutro še poglobilo. Zapisalo je, „da dr. Korošca do mandata ni dovedla niti njegova moralna, niti intelektualna sposobnost in ne slučajna sposobnost njegove stranke. Dovedla ga ni na to mesto nobena pozitivna smer v državni politiki, marveč edino taktična poteza hegemonistične klike, da na čelu vlade, ki ima voditi ostro borbo s Hrvatstvom, ne stoji Srbijanec, ampak prečan, Slovenec, katoliški duhovnik. To je ves ideal hegemonistov in ne morda kaka konstruktivna ideja. In za ta račun je bil zanje dr. Korošec dosti slab, oziroma dosti dober... Ta politika hegemonistov ni od danes“, je nadaljevalo Jutro, kajti „že od osvobojenja sem se vije politika razdelitve države v strankarska področja. Ti vladaj Sloveniji, kakor hočeš, ti eksploatiraj Hrvatsko, kakor veš in znaš, nam pa pusti Srbstvo. To je od nekdanja glavna formula državniške umetnosti naših hegemonistov“, je ob političnem propadu jugoslovanske unitaristične ideje ugotavljalo Jutro in pristavilo:

“Svetozar Pribičević se jim je zameril, ker je s svojim jugoslovenstvom segal po vseh delih naroda in dobro zapazil, da so nezdrave razmere v Srbstvu krive političnih težav v vsej državi”.²⁰⁸ Toda ta ostra kritika politike SLS in velikosrbskega hegemonizma, ki so mu slovenski samostojni demokrati napovedali neizprosni boj, “dokler prava jugoslovanska ideja ne premaga infernalne (peklenške - J. P.) hegemonistične potvorbe bistva naše države”,²⁰⁹ ni imela narodno-emancipacijske vsebine. Tlačenim nesrbskim narodom ni priznavala pravice do suverenega nacionalnega razvoja. Izražala je le privrženost političnemu konceptu, ki v jugoslovanski skupnosti ni uspel in ki ni imel razumevanja za kakršen koli narodnostno-obrambni napor. To dokazujejo poudarki, s katerimi je slovenska SDS pojasnjevala bistvo velikosrbske hegemonije in neenakopravnosti v Kraljevini SHS. “Tu gre za tisoč imponderabilij (malenkosti - op. J. P.)” - “od skromnega mesta v vojski, od pisarjev in zvaničnikov, od penzij naših dosluženi borcev, od vsake točke budžeta, od davčne prakse, do kreditov, Narodne banke, Hipotekarne banke, Zemljoradniškega kredita in Poštne hranilnice do prometnih zgradb”, je konec leta 1928 pisalo Jutro. Opozarjalo je, da “gre navzdol z enakopravnostjo in da se izpodrivajo Hrvati in Slovenci in celo prečanski Srbi, Črnogorci, kjer je le mogoče”.²¹⁰ Vendar pa vse to še ni pomenilo, da bi slovenski demokrati obračunu z velikosrbsko politiko tudi v resnici dajali narodnostni značaj. To je povsem določno izrekel nesporni mladoliberalni prvak G. Žerjav, ki je 28. oktobra 1928, dan pred deseto obletnico slovenske samoodločbe leta 1918, na velikem zboru KDK v Celju pojasnjeval, kaj je hegemonija. “Lahko bi se reklo, da je hegemonist oni, ki hoče živeti na račun dela drugih”, je dejal. Vendar pa “ne gre tukaj samo za davke, za njihovo izenačenje. Gre za kruh, za zaposlitev, za pravično razdelitev denarja, ki ga izdaja država. Gre za način, kako se davki pobirajo. Gre za denar, ki je zbran v Državni hipotekarni banki, v Obrtni in Narodni banki, za kmetijske kredite. Povsod tukaj vidimo, kako se državni kredit poklanja samo nekaterim pokrajinam na škodo drugih. To vse skupaj je hegemonija”, je zatrjeval. Onemogočiti jo pa “je glavna naloga KDK, je glavni cilj revizije ustave. Nova ustava naj garantira, da nikomur ne more priti misel na hegemonijo”.²¹¹ S temi besedami je G. Žerjav dokazal, da za slovensko mladoliberalno demokratsko politiko narodno vprašanje v Jugoslaviji sploh ni obstajalo. Slovencem je tudi razkril, da se demokrati ne bodo nikoli potegovali za samostojen slovenski narodnostni obstoj in ne bodo nikoli podpirali tako stališče, ki bi terjalo, da se reši slovenski nacionalni problem.

Taka narodno-politična usmeritev slovenskih samostojnih demokratov v zadnjih mesecih vidovdanskega parlamentarizma nikakor ni bila naključna, saj je temeljila na njihovem celostnem odnosu do vprašanja slovenstva in slovenskega naroda. Slovenski demokrati so tudi po razcepu v JDS januarja 1923 odklanjali kakršnekoli posebne slovenske narodno-politične zahteve. Poudarjali so, da so Slovenci 1. decembra 1918 po svobodni volji in "za večne čase konzumirali pravo samoodločbe s tem, da smo se združili s Srbi in Hrvati v enotno državo na podlagi narodnega edinstva".²¹² To misel so večkrat ponavljali in povečevali prvodecembrski združitveni akt, ki je omogočil ustanovitev unitaristične Jugoslavije.²¹³ V tem smislu so tudi precej omalovažujoče gledali na Državo SHS, čeprav so priznavali, da so tedaj "imeli Slovenci, četudi ne formalno a praktično, svojo državo, svoje suverene (Zagreb je bil daleč, Beograd še bolj), svoje ministre, svojo vojsko, svojo zunanjo politiko, svoje finance (podčrtal J. P.)". Kljub temu pa je bila zanje tedanja "doba slovenske samostojnosti" - "ena sama tragikomedija domišljavosti in nesposobnosti (...). Da ni bilo peščice požrtvovalnih in treznih uradnikov in zlasti naših železničarjev (mišljen je hiter prevoz razpadle soške armade preko Slovenije novembra 1918 - op. J. P.)", je pisalo Jutro, "bi se naša slovenska država (podčrtal J. P.) razrušila, predno jo je rešil nagli skok v nacionalno in državno edinstvo najhujše nesreče".²¹⁴ Slovenski demokrati so zato Slovence pozivali, naj jih vodi le ena ideja - "ideja močne in edinstvene Jugoslavije, v kateri je naša Slovenija lep cvet, ki pa ne sme dvigati svoje glave višje kakor drugi, a tudi ne biti slabši, nego drugi".²¹⁵ Menili so, da je edina pot, ki je Slovincem odprta, pot v jugoslovanstvo in močno jugoslovansko državo.²¹⁶ Če bi hoteli biti poseben narod, bi se namreč Slovenci izločili iz enotnega jugoslovanskega državnega naroda in se obsodili na raven nacionalne manjšine.²¹⁷ Zato je bila slovenska demokratska politika trdno odločena, da zavestno pospeši po njenem mnenju že začeto zблиževanje slovenskega in srbohrvaškega jezika,²¹⁸ da bi prihodnja slovenska in jugoslovanska generacija že povsem obvladala oba jezika,²¹⁹ in bi bila tudi "pismena slovenščina l. 1950. precej bližja srbo-hrvaščini in narobe".²²⁰ Tako stališče se je povsem ujemalo z zavestnim demokratskim odpovedovanjem slovenskemu narodu. Ta del slovenske politike je namreč poudarjal, da "naloga malih narodov ni, da ostanejo mali". Slovenski demokrati so že v zgodovini videli dokaz, "da se etnično sorodne skupine, ako je ozemlje sklenjeno in ako v to sili enaka usoda vsled geografske lege, neizogibno in v veliko svojo korist

ujedinjujejo". To naj bi bil tudi smisel državne združitve Slovencev s Hrvati in Srbi. Opozarjali so, da se je šele pred sto leti pričel prebujati slovenski narodni čut, ki "še ni navdal niti vseh onih, ki so zajeti v delokrog pismene slovenščine, (in) že mu nova situacija veli velik korak naprej". To naj bi bil korak v jugoslovanstvo, v jugoslovanski narodni čut, ki bo Slovence povezal s Hrvati in Srbi. "Samo hudobnež more to evolucijo primerjati z raznaroditvijo", je trdil ta slovenski idejno-politični pol.²²¹ Stališča slovenskih samostojnih demokratov do vprašanja slovenskega naroda, njegovega obstoja in nadaljnjega razvoja so tako bila povsem jasna. Vodilni mladoliberalni politik dvajsetih let G. Žerjav jih je na zboru zaupnikov JDS 3. februarja 1924 v Ljubljani predstavil takole: "Slovenski del naroda prevesti v Jugoslovenstvo, (...) da zrastemo v nerazdvojno jugoslovensko celoto, združiti vse ustvarjajoče sile med Slovenci v to akcijo, to je želja slovenske demokracije. S tem bi bil za Slovence problem malega naroda povoljno rešen".²²²

Narodno-politične cilje, ki jih je poudaril G. Žerjav, so podpirali tudi liberalno usmerjeni kulturni in znanstveni delavci, med katerimi je s svojo dosledno jugoslovansko unitaristično držo najbolj izstopal F. Ilešič. Za tega strastnega unitarista je bil že program Zedinjene Slovenije "bolj fantazija kot pa ideja z realno težnjo po uresničenju". Septembra 1922 je zapisal v Srpskem književnem glasniku, da mlajše slovenske generacije skorajda ne vedo več za Zedinjeno Slovenijo, kaj šele, da bi se zanjo borile. Opozarjal je, da je bil prvi uresničljiv politični koncept, ki so ga spoznale jugoslovanstvo, brez katerega bi Avstrije ne bilo mogoče razbiti. F. Ilešič je seveda mislil na jugoslovanstvo, "ki gleda v Beograd in skozi Beograd v svet". Zato je vsako politično zahtevo po enotni Sloveniji znotraj jugoslovanske države označil za anahronizem.²²³ Avtonomistično razpoloženje med slovenskimi kulturnimi in znanstvenimi delavci pa je opredelil kot jugoslovanstvu popolnoma sovražno separatistično stališče. To razpoloženje sta po njegovem mnenju vzpodbujala avstrofilski značaj slovenskih katoliških kulturnih delavcev in konservativna skrb slovenskih književnikov za slovenski jezik. Vzpodbujala naj bi ga tudi idejna mlačnost nekdanjih socialističnih teoretikov (D. Lončarja, A. Prepeluha in F. Erjavca) ter študijska in poklicna navezanost vrhunskih slovenskih intelektualcev na nemški (avstrijski) prostor. Zato je F. Ilešič miselnost slovenskih avtonomističnih izobražencev označil za avstroslovensko in jih je grobo imenoval Sloveno-Nemce oziroma Avstro-Slovence. Take oznake je zapisal tudi v svojem razmišljanju Slovenski avtonomizem, ki

ga je novembra 1923 objavil v beograjski književno-socialni reviji Misao.²²⁴ Zanimivo je, da je njegove obsodbe slovenskega avtonomizma zavrnila celo Orjuna. Označila jih je kot "patološko kampanjo" in "fantastične obdolžitve", ki "morejo koristiti samo njegovim osebnim namenom".²²⁵ Narodno socialistična Nova pravda pa je zapisala, da "to herostratsko (sramotno - J. P.) početje obsojamo in odklanjamo ,znanstvenika' Ilešiča politično sodništvo".²²⁶ To je bila v resnici pronicljiva ocena Ilešičevega prispevka v beograjski reviji. F. Ilešič je namreč v tem, enem najbolj protislovenskih liberalnih besedil, napisanih v dvajsetih letih, obsodil vse vidnejše avtonomistično usmerjene slovenske znanstvenike in kulturnike: pobudnike in avtorje znane avtonomistične izjave D. Lončarja, A. Prepeluha in F. Erjavca, avtonomistično usmerjene profesorje na ljubljanski univerzi, literarna zgodovinarja I. Prijatelja in F. Kidriča, profesorja na medicinski fakulteti A. Šerka in tajnika univerze M. Šmalca. Nadalje je kot predstavnike izrazito nejugoslovanskega duha navedel še urednika Ljubljanskega zvona v letih 1919-1921 J. Glonarja, psihologa in univerzitetnega profesorja M. Rostoharja ter zdravnika in pesnika dr. Alojza Kraigherja. Zaradi avtonomistične usmeritve je ostro napadel tudi Narodno socialistično stranko in list Jugoslavija, v katerem se "koncentrirajo neklerikalni avtonomistični pisci" ter Slovensko matico, ki je "v avtonomističnih rokah". Opozarjal je, da povzroča "razvoj ljubljanske univerze oziroma nacionalno-politično mišljenje na njej (...) tistim, ki so iskreni privrženci nacionalne in državne enotnosti, mnogo skrbi". Svoje razmišljanje je sklenil z naslednjo oznako slovenskega avtonomizma: "Ta avtonomizem je tako kot podobni pojavi drugje, znak starega mišljenja, do neke mere tudi tujega mišljenja; je konservativen, je račun instinkta in ,duše', ki ni duša, ker ji primanjkuje *razumevanja socialne morale*, ki pravi: ,Pojdi preko vsega dosedanega ,jaz'! Naj ti bo dosedanji ,ti' kot da je ,jaz'!"²²⁷

Gornja Ilešičeva misel ni padla na neplodna tla. V obrambi najvišjega slovenskega duhovno-kulturnega hrama - ljubljanske univerze - so se je namreč decembra 1925 oprijeli slovenski unitaristični liberalci. Ob večkrat omenjenem načrtu prosvetnega ministra S. Radića, da bi univerzo v Ljubljani ukinili, so samostojni demokrati, tako kot vsa slovenska javnost, sicer ogorčeno protestirali,²²⁸ vendar so vprašanje univerze razumeli "kot vprašanje kulturne aktivnosti in kulturnih potreb slovenske pokrajine, ki se je z vsem srcem založila za integralno unitaristično državno koncepcijo in tudi v tem oziru s svojim moralnim oslonom tej

ideji pomagala do končne zmage v Jugoslaviji. Ljubljanska univerza bi morala biti najjačji center jugoslovenske misli", so zatrjevali, "spajališče mlade generacije vseh treh plemen".²²⁹ Tako naravnost slovenskih samostojnih demokratov je neposredno pred zadnjimi parlamentarnimi volitvami v Kraljevini SHS potrdil tudi A. Kramer, ki je ob izteku dvajsetih let stopil na čelo slovenske liberalne politike. Prihodnost najvišje slovenske kulturne ustanove je videl takole: "Ljubljana bi morala postati s svojo univerzo naš jugoslovenski Heidelberg. Tu je mesto za jugoslovenskega študenta, bolj kakor v Beogradu ali Zagrebu (...). Tu bi se v plemeniti tekmi vzgajala jugoslovenska mlada generacija Srbi, Hrvati in Slovenci. Ljubljana je poklicana biti središče vzgoje jugoslovenske omladine. Tu bi morali stati internati in vzgajališča za deco iz Šumadije in Bosne, Dalmacije in Slavonije, Vojvodine in Srema".²³⁰

Takšna Kramerjeva želja je razkrivala globoko in popolno pripravljenost slovenskih liberalnih mladincov (enako so mislili tudi liberalni starinci) - povsem potisniti Slovenijo v Jugoslavijo in z njo prepojit slovenski etnični organizem. Tako bi lahko ustvarili novo jugoslovansko kulturno, duhovno in politično bit, ki bi utemeljila oblikovanje enotnega jugoslovanskega naroda. Jugoslovanska nacionalna enotnost je tako v resnici bila narodno-politični program, ki se mu je liberalni tabor zavezal v Kraljevini SHS. Liberalci so ga utemeljevali vsa dvajseta leta, pri tem pa so obravnavali vprašanja, ki zadevajo bistveno opredelitev vsakega naroda - njegov odnos do samega sebe, drugih narodov in do notranjega ustroja države, v kateri živi. Zato je na koncu naše študije potrebno v kratkem vsebinsko-historičnem loku strniti temeljne narodno-programske in narodno-politične prvine, ki so opredeljevale odnos slovenskega liberalizma do nacionalnega vprašanja v času Kraljevine SHS. S tem tudi zaokrožamo spoznavanje unitarno-centralističnega liberalizma v slovenski politiki dvajsetih let in opozarjamo na njegovo vlogo, ki jo je imel v razvoju slovenskega nacionalnega vprašanja v prvem desetletju po odločitvi Slovencev, da z vstopom v jugoslovansko državo izboljšajo svoj narodni položaj.

SKLEP

Slovenski liberalci, ki so po združitvi v JDS stopili v jugoslovansko skupnost kot idejno in politično enoten strankarski subjekt, so svoj odnos do najpomembnejših prvin narodnega vprašanja sprva oblikovali usklajeno. Vsi, ki so se tedaj na Slovenskem prištevali k liberalnemu taboru, so verjeli, da je z nastankom jugoslovanske države nastopil čas velike jugoslovanske nacionalne sinteze. Udejanil naj bi jo prehod slovenske narodne, jezikovne in kulturne identitete v novo, višjo in zgodovinsko močnejšo nacionalno formacijo - v civilizacijsko, kulturno, antropološko, socialno, politično in gospodarsko zaokroženo skupnost velikega jugoslovanskega naroda. Ta temeljna nacionalno-politična usmeritev slovenskega liberalizma je izhajala iz unitarističnega jugoslovanskega narodnega programa, ki je že pred nastankom jugoslovanske države razglašal, da tvorijo Slovenci, Hrvati in Srbi nacionalno celoto, ki potrebuje le svojo samostojno državo, da se lahko dokaže in v vsej polnosti tudi zaživi. Jugoslovanski unitaristični nacionalni program, s katerim so liberalci vstopili v Kraljevino SHS, je opredelil tudi njihovo razmerje do jugoslovanske države. Kot enonardni skupnosti naj bi ji ustrezal edinole centralistični državnopravni ustroj. Slovenski liberalni tabor je zato ob nastanku Kraljevine SHS odločno podprl centralistično urejeno državo. To stališče je bilo poleg jugoslovanskega nacionalnega unitarizma prevladujoči razpoznavni znak liberalcev v dvajsetih letih.

Politično najmočnejši nosilec liberalnega unitarizma in centralizma na Slovenskem je bila Jugoslovanska demokratska stranka (kasneje Samostojna demokratska stranka), ki je v Kraljevini SHS politično združevala večino slovenskega liberalnega tabora. Ta stranka, za Slovensko ljudsko stranko druga največja in najpomembnejša politična organizacija na Slovenskem, je skupaj z liberalnimi starini, zbranimi ob glasilu Slovenski narod, od svoje ustanovitve junija 1918 pa do uvedbe Aleksandrove diktature, dosledno in nepretrgoma branila jugoslovanski unitarizem. V Sloveniji je bila najmočnejša opora centralistični državni ureditvi v Kraljevini SHS. Podprla je tudi državni udar kralja Aleksandra Karađorđevića, ki je 6. januarja 1929 skrajno zaostрил in utrdil jugoslovansko unitarno-centralistično državno in politično smer. Slovenski demokrati so to dejanje sprejeli kot temeljno in pozitivno spremembno v državi,²³¹ uvedbo kraljeve diktature pa podprli z besedami: "Kdor ljubi Jugoslavijo, mora želeti, da bodo možje, ki so 6. januarja položili prisego (mišljeni so člani nove vlade, ki jih je ta dan s posebnim ukazom imenoval A. Karađorđević - op. J. P.), dorasli resnim časom, katere preživljamo,

ker v njihovih rokah je usoda Jugoslavije”.²³² Takrat se jim je pridružil tudi avtonomistični del liberalnega tabora, to je tisti del slovenske liberalne politike, ki je v prvem desetletju obstoja jugoslovanske državne skupnosti povezoval liberalni tabor s prevladujočim slovenskim narodno-avtonomističnim gibanjem v Kraljevini SHS. Ob uvedbi kraljeve diktature je bil slovenski liberalni tabor politično in programsko enoten, tako, kakor v času, ko je iz Avstro-Ogrske monarhije vstopil v Kraljevino SHS. Slovenski avtonomizem liberalne smeri - čeprav povsem izviren, programsko čvrst in vsebinsko v resnici bogat - je tako na Slovenskem v dvajsetih letih zgolj spremljal glavni, unitaristični in centralistični liberalni narodno-politični tok. Ta tok pa ni predstavljal le gole politične taktike, s katero bi si liberalci izboljšali politični položaj v svojem večdesetletnem boju s katoliško in avtonomistično SLS. Bil je politična opredelitev, v katero so njeni zagovorniki resnično in globoko verjeli. Zaradi vere v progresivnost unitarističnega jugoslovanstva so se celo uprli najmočnejšemu dejavniku v državi - srbskemu hegemonizmu. Srbsko politiko so obdolžili za hudo politično nezadovoljstvo v državi, ki ni izpolnila tistega, kar je pred njenim nastankom v njihovih pričakovanih živelo kot jugoslovanski politični ideal. Vendar pa ta kritika velikosrbskega hegemonizma unitarističnim liberalcem v Sloveniji ni povečala ugleda, niti politične priljubljenosti. Vse njihovo politično delovanje je namreč izhajalo iz slovenskega samozanikanja. To pa je motilo celo nekatere vidne pripadnike slovenskega liberalizma. Tako je Fran Govekar, znani kulturni delavec, v dvajsetih letih tudi sourednik obeh vodilnih liberalnih političnih glasil, najprej Slovenskega naroda in nato Jutra, v pismu pisateljici Zofki Kvedrovi 7. septembra 1926 razmišljal o liberalnem unitarno-centralističnem nacionalnem konceptu takole: “Demokratje so se pač dali predaleč zavesti po svojem fantastičnem jugoslovenstvu. Srb je Srb, Hrvat ostaja Hrvat, le Slovenci naj bi bili Jugosloveni. Tega večina noče in klerikalci to zlorabljajo. No, celo ‘Jutro’ že priliva mnogo vode svojemu nekritičnemu hejjugoslovenstvu. A vse to le - med nama!”²³³ Vendar pa je bilo tako opozorilo odveč, kajti resnico o prevladi jugoslovanskega unitarizma v slovenskem liberalnem taboru je slovenska javnost dobro poznala. Vedela je tudi, da so liberalci največji del svoje politične dejavnosti v Kraljevini SHS zgradili na lastnem nacionalnem samozanikanju in nepopustljivem zavračanju zahtev po avtonomiji Slovenije. To jih je tudi usodno oddaljilo od slovenskega naroda, ki jim je na volitvah namenjal največ poldrugo desetino svojih volilnih

glasov. Slovenski narod, ki je moral že kmalu zatem, ko se je otrešel nemškega političnega oklepa, v unitaristični in centralistični jugoslovanski državi ponovno v boj proti novi raznarodovalni politiki, je v tem boju poglobil zavest o svoji etnični, kulturni in politični entiteti. Odločil se je ohraniti in učvrstiti svojo nacionalno individualnost ter si zagotoviti nemoten nacionalni in kulturni razvoj. To je dokazovala avtonomistično-federalistična usmeritev, ki je že na volitvah leta 1923 na Slovenskem dobila večinsko podporo. Postala je vodilna politična opredelitev slovenskega naroda v Kraljevini SHS. Ta opredelitev se je v kasnejšem jugoslovanskem državnem razvoju utrjevala in dozorevala kot slovenski nacionalni program. Proces, v katerem je ta program dozoreval je potekal mimo unitarističnega liberalizma, ki se je ob izteku prvega desetletja po nastanku jugoslovanske države že povsem onemogočil pri veliki večini Slovencev. Liberalni unitarizem namreč ni priznaval slovenske narodne volje po nacionalni emancipaciji ter narodni, kulturni, državnopравни in politični uveljavitvi. Ker je ta prizadevanja oviral in ogrožal se je že pred uvedbo kraljeve diktature izključil iz slovenske narodne tvornosti. Slovencem je bil tujek, ki z njihovimi temeljnimi narodnimi interesi ni imel nič skupnega. To je bil tudi temeljni vzrok njegovega kasnejšega političnega bankrota. Pri slovenskem narodu so namreč veljale le tiste politične sile, ki so se bojevale za slovensko narodno emancipacijo ter suveren in enakopraven položaj slovenskega naroda v težko pričakovani, vendar slovenskim narodno emancipacijskim pričakovanjem tuji jugoslovanski državi.

OPOMBE K ŠESTEMU POGlavJU IN SKLEPU

¹ Slovenski narod. 1.7.1921. Jutro, 3.7.1921, Domovina, 15.7.1921.

² Jutro, 17.7.1921.

³ Jutro, 12.10.1921.

⁴ Jutro, 16.10.1921.

⁵ Jutro, 11.10.1921.

⁶ O tem glej podrobneje Gligorijević, *Demokratska stranka*, 176-177.

⁷ Navedene poudarke iz programa Demokratske stranke je objavilo Jutro, 5.11.1921 in 24.10.1922. Glej tudi Gligorijević, *Demokratska stranka*, 177, 250.

⁸ Jutro, 5.11.1921.

⁹ Domovina, 22.7. in 16.9.1921.

¹⁰ Domovina, 24.3.1922.

¹¹ Slovenski narod, 21.2.1922.

¹² Jutro, 17.5.1922.

- ¹³ Ljudomil Hauptmann: *Priroda in zgodovina v jugoslovanskem razvoju*. - *Njiva*, II, 1922, 7, 114. (Odslej Hauptmann. *Zgodovina v jug. razvoju*).
- ¹⁴ *Jutro*, 6.8.1922.
- ¹⁵ *Jutro*, 28.11.1922.
- ¹⁶ *Jutro*, 24.12.1922.
- ¹⁷ *Razprava o načrtu zakona o razdelitvi države na oblasti je v zakomodajnem odboru narodne skupščine Kraljevine SHS potekala od 6. 2. do 28. 3. 1922.*
- ¹⁸ *Sten. bel. ZO, XLIX. seja*, 7.3.1922, 210-217.
- ¹⁹ *Prav tam, L. seja*, 8.3.1922, 219.
- ²⁰ *Jutro*, 26.4.1922.
- ²¹ *Taka stališča sta v razpravi o delitvi Slovenije na dve oblasti povsem nedvoumno zastopala liberalno usmerjeni slovenski pisatelj in visok uradnik v državni službi dr. Fran Zbašnik ter profesor cerkvenega prava in dekan pravne fakultete dr. Rado Kušej*. - *Glej Slovenski narod*, 13.11. in 4.12.1921.
- ²² *Slovenski narod*, 29.11. in 22.12.1921.
- ²³ *Slovenski narod*, 23.11., 1.12., 21.12. in 22.12.1921.
- ²⁴ *Slovenski narod*, 23.11.1921.
- ²⁵ *Prav tam*.
- ²⁶ *Jutro*, 10.2.1922.
- ²⁷ *Jutro*, 11.4., 4.5.1922.
- ²⁸ *Slovenski narod in Jutro*, 11.7.1922.
- ²⁹ *Jutro*, 28.7.1922.
- ³⁰ *Jutro*, 28.11.1922.
- ³¹ *Jutro*, 24.10.1922.
- ³² *Hauptmann. Zgodovina v jug. razvoju*, 133.
- ³³ *Jutro*, 6.8.1922.
- ³⁴ *Jutro*, 1.1.1922. - *O propagiranju unitarističnih idej na Slovenskem je treba povedati, da je liberalno-demokratsko časopisje v tistem času predstavljalo širok in močan politični aparat, ki je na Slovenskem zanesljivo in vztrajno razširjal jugoslovansko unitaristično misel*. Ljubljanski škof A. B. Jeglič je oktobra 1920 v svojem dnevniku zapisal, da so bili pred Majniško deklaracijo "po deželi samo naši listi, sedaj se pa vsled spretne agitacije nasprotni razširjajo. (...) Naših časnikov se bere okoli 30.000 iztisov", je pisal A. B. Jeglič, "nasprotnih (liberalnih oz. demokratskih - op. J. P.) pa okoli 80.000". Jeglič je navajal, da imata vodilna slovenska katoliška lista *Slovenec* in *Domoljub* pol milijona deficitov, zato je za njihovo izhajanje potrebno iskati novih virov. Ugotavljal je še, da katoliško časopisje ni dovolj privlačno in se zato "mora poskrbeti za strokovne članke, za dober politični pregled, za veliko novic in za lepo beletristično berilo. (...) V tem oziru", je ocenjeval, "nas nasprotni listi mnogo prekašajo". (Jegličev dnevnik, zapis z dne 1. oktobra 1920).
- ³⁵ *Jutro*, 10.9.1922.
- ³⁶ *Jutro*, 21.12.1922.
- ³⁷ *Jutro*, 27.12.1922.
- ³⁸ *Jutro*, 22.4.1922.
- ³⁹ *Jutro*, 11.10.1921.
- ⁴⁰ *Jutro*, 26.10.1922.
- ⁴¹ *Slovenski narod*, 28.5.1922.
- ⁴² *Ivan Lah: Nekaj misli o slovenščini in srbohrvaščini*. - *Njiva*, II, 1922, 3, 41-43.
- ⁴³ *Slovenski narod*, 25.12.1920.
- ⁴⁴ *Slovenski narod*, 17.12.1921.
- ⁴⁵ *Slovenski narod*, 13.8.1921.
- ⁴⁶ *Matija Murko: Slovenski jezik v Jugoslaviji*. - *Ljubljanski zvon*, XLII, 1922, 7, 385, 391, 392, 395. (O tem glej tudi Perovšek. *Kulturno-politični koncepti*, 856-857 in op. 39 na str. 857). - *Kot v svoji*

razpravi Revija 'Nova Evropa' in Slovenci opozarja dr. Dušan Nečak, se M. Murko svoji jugoslovanski integralistični opciji ni odrekal tudi kasneje, saj je npr. v septembrski številki Nove Evrope leta 1924 zapisal, da sta si slovenski in srbohrvaški knjižni jezik zelo podobna in tudi "...v rasi se je ohranilo toliko skupnega od Soče do Vardarja, da imamo ne samo vse pogoje za državno, pač pa tudi za narodno in kulturno skupnost"'. (Dušan Nečak: Revija 'Nova Evropa' in Slovenci. - Zgodovinski časopis, XLVI, 1992, 1, 103. - Podrobneje glej o stališčih, ki so jih v Novi Evropi slovenski intelektualci zastopali o slovenskem narodnem vprašanju in vprašanju jugoslovanskega narodno-kulturnega integralizma v letih 1920-1941 str. 93-107).

⁴⁷ Slovenski narod, 23.1.1923.

⁴⁸ Erjavec, Slovenci, 94.

⁴⁹ O tem glej Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji, 227. isti, Razvoj slov. pol. strank, 127 in Zečević, Na zgod. prelomnici, 89. - Podrobneje o tem, kako je afera Jadranske banke odmevala v tedanjem vodilnem demokratskem časopisu pa glej Slovenski narod, 28.5., 4.6., 7.6., 8.6., 13.6., 15.6., 18.6., 20.6., 25.6., 28.6., 13.7.1922 in Jutra, 28.5., 30.5., 1.6., 3.6., 4.6., 6.6., 7.6., 9.6., 13.-16.6., 18.6., 20.6., 22.6., 23.6., 27.6. in 1.7.1922.

⁵⁰ Mikuž, Razvoj slov. pol. strank, 127.

⁵¹ Erjavec, Slovenci, 94.

⁵² O razdoru v največji slovenski liberalni stranki leta 1923 glej Erjavec, Slovenci, 94-95, Mikuž, Razvoj slov. pol. strank, 127, isti, Slovenci v stari Jugoslaviji, 227, Zečević, Na zgod. prelomnici, 89-90. O nasprotjih med mladimi in starimi znotraj NNS in JDS, moralnih lastnostih mladincev ter o vzrokih za dokončno razcepitev v JDS podrobneje piše tudi V. Ravnihar v svojem članku Uskoštvo (Slovenski narod, 19. in 21.11.1922) ter v svojem tožbenem spisu zoper odgovornega urednika Jutra Frana Brozoviča z dne 6. 2. 1925. (Glej A RS, Privatni arhiv dr. Vladimira Ravniharja, šk. 4; gradivo Moja pravda proti Jutru 1924, tč. 17.- 23. - Odslej Ravnihar, Moja pravda proti Jutru). O sporu in razkolu med starimi in mladimi glej tudi Slovenski narod, 22.8.1923.

⁵³ Erjavec, Slovenci, 95.

⁵⁴ Jugoslavija, 15.9.1922.

⁵⁵ Observator (Fran Zwitter): Bankrot slovenskega liberalizma. - Sodobnost, III, 1935, 7/8, 303, 304.

⁵⁶ Ravnihar, Moja pravda proti Jutru, tč. 21.

⁵⁷ Slovenski narod, 25.4.1924. - V. Ravnihar v svojem tožbenem spisu z dne 6. 2. 1925 proti odgovornemu uredniku Jutra F. Brozoviču pojasnjuje, da se je NNS zavedala, da "svojega programa, ki ga je bila prilagodila novim razmeram in stališču Slovencev napram državi, kot mala provincijalna stranka ne more uveljaviti. Zategadelj je iskala, da bi dobila zaslonbo v kaki sorodni vso državo obsegajoči stranki. Ni imela druge izbire kakor Narodno-radikalno stranko, čije program se v bistvenih točkah zlasti glede edinstvenega političnega naroda sklada s programom NNS". Tako se je NNS na zboru svojih zaupnikov (V. Ravnihar navaja datum 23. april 1924) soglasno sklenila povezati z Narodno radikalno stranko. Po Ravniharjevem pričevanju je ta zveza zanimala tudi slovensko vodstvo NRS. V. Ravnihar navaja, da so ga "njegovi člani (to je člani vodstva NRS v Sloveniji - op. J. P.) neprestano obiskovali ter da je spomladi 1. 1924 prišla oficijelna deputacija k meni ter me pregovorila za vstop. V deputaciji so bili gg. Zupanič, dr. Lukan, postajenačelnik Žemlja in inštalater Babnik". K temu dodaja, da je glavni odbor NRS v Beogradu "pozdravil naš vstop v NRS s toplim in laskavim dopisom". (Ravnihar, Moja pravda proti Jutru, tč. 27., 28.).

⁵⁸ O tem glej podrobneje Mikuž, Razvoj slov. pol. strank, 128-130, isti, Slovenci v stari Jugoslaviji, 275, 299-300, 365 in Zečević, Na zgod. prelomnici, 91-92, 106-108.

⁵⁹ O uničujočih volilnih rezultatih NRS v Sloveniji na skupščinskih volitvah v letih 1923, 1925 in 1927 ter na oblastnih volitvah leta 1927 glej podrobneje Pivec, 372 in Zečević, Na zgod. prelomnici, 105, 107-108.

⁶⁰ Zečević, Na zgod. prelomnici, 108.

⁶¹ Slovenski narod, 22.10., 26.11., 29.11., 30.11. in 1.12.1922, Jugoslavija, 30.11.1922.

- ⁶² Na ta članek opozarjam v uvodnem poglavju. – Glej str. 15.
- ⁶³ Slovenski narod, 23.8.1924.
- ⁶⁴ Slovenski narod, 18.12.1925.
- ⁶⁵ Slovenski narod, 5.5.1923.
- ⁶⁶ Slovenski narod, 31.5.1923.
- ⁶⁷ Slovenski narod, 8.4., 12.8.1923, 1.2.1924.
- ⁶⁸ Slovenski narod, 12.8.1923, 1.2.1924.
- ⁶⁹ Slovenski narod, 1.2.1924.
- ⁷⁰ Slovenski narod, 1.12.1925. Prim. tudi Slovenski narod, 28.6.1925.
- ⁷¹ Slovenski narod, 14.3.1925.
- ⁷² Slovenski narod, 15.2.1924.
- ⁷³ Slovenski narod, 20.4.1924.
- ⁷⁴ Slovenski narod, 8.6.1924.
- ⁷⁵ Slovenski narod, 30.4., 25.7.1924, 11.1., 18.7. in 15.8.1925.
- ⁷⁶ Slovenski narod, 10.7.1927, 17.3.1928.
- ⁷⁷ Slovenski narod, 12. in 22.10.1924, 10.1.1925 in 1.12.1926.
- ⁷⁸ Slovenski narod, 25.12.1924, 13.9.1925, 10.9.1927.
- ⁷⁹ Slovenski narod, 12.3.1925.
- ⁸⁰ Slovenski narod, 25.8.1925.
- ⁸¹ Slovenski narod, 4.11.1924.
- ⁸² Slovenski narod, 27.1.1926.
- ⁸³ Podrobneje o tem glej Perovšek, Nacionalnopolitični koncepti slov. unitarističnih sil, 69, 71, 73, 76.
- ⁸⁴ Zečević, Na zgod. prelomnici, 89.
- ⁸⁵ Slovenski narod, 11.7.1923.
- ⁸⁶ Slovenski narod, 9.2.1924.
- ⁸⁷ Slovenski narod, 12.7.1923.
- ⁸⁸ Slovenski narod, 26.7.1923, 14.2.1924.
- ⁸⁹ Slovenski narod, 12.3.1924.
- ⁹⁰ Slovenski narod, 11.7.1923, 12.3. in 14.3.1924.
- ⁹¹ Slovenski narod, 7.11., 24. in 25.12.1924, 13.9.1925.
- ⁹² Slovenski narod, 4.2.1925.
- ⁹³ Slovenski narod, 30.4., 25.7., 24.12.1924.
- ⁹⁴ Slovenski narod, 13.9.1925.
- ⁹⁵ Slovenski narod, 4.2.1925.
- ⁹⁶ Slovenski narod, 20.6.1928.
- ⁹⁷ Slovenski narod, 7.1.1929.
- ⁹⁸ Perovšek, Nacionalna-politični koncepti slov. unitarističnih sil, 69, 71-77.
- ⁹⁹ Jutro, 19.4., 22.5., 17.6., 31.8., 21.9.1924, 6.3., 14.3., 21.5., 1.12.1925, 1.1.1926.
- ¹⁰⁰ Jutro, 19.4.1924.
- ¹⁰¹ Jutro, 26.8.1923.
- ¹⁰² Jutro, 31.8.1924.
- ¹⁰³ Domovina, 25.4.1924.
- ¹⁰⁴ Domovina, 14.3.1924.
- ¹⁰⁵ Jutro, 22.4., 26.8.1923, 1.2., 4.3.1925.
- ¹⁰⁶ Domovina, 11.9.1925.
- ¹⁰⁷ Jutro, 1.2.1925.
- ¹⁰⁸ Domovina, 25.4.1924.
- ¹⁰⁹ Prav tam in Jutro, 12.2.1925.
- ¹¹⁰ Jutro, 20.11.1923. O tem glej tudi Jutro, 11.12.1923, 5.2. in 17.8.1924, 11.8.1925 in Domovina, 9.12.1926.

- ¹¹¹ Jutro, 1.7.1924.
- ¹¹² Domovina, 25.3.1926. Prim. tudi Jutro, 14.8.1925.
- ¹¹³ Jutro, 23.1.1926.
- ¹¹⁴ Jutro, 5.2.1924.
- ¹¹⁵ Jutro, 5.2., 19. in 23.4.1924, 5. in 21. 4., 13.6., 14.7., 13.8.1925, 2. in 23.2., 26.6.1926, 26.9.1928.
- ¹¹⁶ Jutro, 7.2., 27.6.1926, 23.2.1927.
- ¹¹⁷ Jutro, 2.2.1926.
- ¹¹⁸ Jutro, 19.4.1924.
- ¹¹⁹ Jutro, 3.4.1924. - O razcepu v vsedravnici JDS na Davidovičevo Demokratsko stranko in Pribičevićevo SDS glej podrobneje str. 234, op. 86.
- ¹²⁰ Jutro, 6.-8.2.1925, 19.11.1926, 14., 21. in 22.1. ter 1.9.1927, Domovina, 2.12.1926.
- ¹²¹ Jutro, 3.4.1924. O tem glej tudi Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji, 280-281, Gligorijević, Demokratska stranka, 362-363, Matković, 80 in isti, Pojava i etape SDS, 11.
- ¹²² Matković, 81, isti, Pojava i etape SDS, 12.
- ¹²³ Jutro, 19. in 31.1. ter 2.2.1926. - O izredno intenzivni agitacijsko-politični dejavnosti SDS in S. Pribičevića, ki je nepretrgano potekala od avgusta 1925 do volitev v oblastne skupščine januarja 1927, glej podrobneje Matković, 190-193, 195, 197, 199-202.
- ¹²⁴ Jutro, 31.1.1926.
- ¹²⁵ Domovina, 14.3. in 25.4.1924.
- ¹²⁶ Boris Zihnerl: Fašizem in revolucionarno delavsko gibanje. - Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921-1924. Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974. Ljubljana 1975, 15. - Podrobneje glej o ustanovitvi, značaju in politični dejavnosti Orjune Branislav Gligorijević: Organizacija jugoslovenskih nacionalista (ORJUNA). - Istorija XX. veka, V, 1963, 315-396, isti, Demokratska stranka, 254, 336, 339-340, 350-351, 420, 557, isti, Profesijska organizacija 'Orjuna' i revolucionarni radnički pokret Jugoslavije. - Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921-1924. Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974. Ljubljana 1975, 123-134, Čulinović, Jugoslavija između dva rata, I, 388-389, Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji, 223, 276-277, 288, 290-294, 303-304, 317, Matković, 127-135, Zečević, Na zgod. prelomnici, 116-118 in Jelka Melik: Orjunaši na sodišču. - Kronika, XXXVII, 1989, 3, 247-253.
- ¹²⁷ Matković, 128, op. 438.
- ¹²⁸ Statut in program organizacije jugoslovenskih nacionalista, Ljubljana 1923, 3.
- ¹²⁹ Matković, 130, 134.
- ¹³⁰ Prav tam, 129.
- ¹³¹ Jutro, 16.12.1925.
- ¹³² Perovšek, Nacionalno-politični koncepti slov. unitarističnih sil, 69-70, 72, 75, 77.
- ¹³³ Orjuna, 13.5.1923.
- ¹³⁴ Orjuna, 13.6.1925. - Poleg dosledne privrženosti „dogmi“ jugoslovenske nacionalne enotnosti je II. vsedravnici kongres Orjune v svoji resoluciji izrazil še „vdanost dinastiji Karadjordjevičev, kakor tudi svoje spoštovanje vojski, ki ima biti jamstvo edinstva in celokupnosti Nacije“. (Prav tam).
- ¹³⁵ Orjuna, 4.12.1926.
- ¹³⁶ Orjuna, 25.10.1924.
- ¹³⁷ Orjuna, 24.12.1924.
- ¹³⁸ Orjuna, 24.5. in 14.6.1924.
- ¹³⁹ Orjuna, 22.7.1923.
- ¹⁴⁰ O tem in o posledicah spopada med komunisti in orjunaši I. 6. 1924 v Trbovljah glej podrobneje: Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji, 290-294, France Klopčič: Neravnodušni državljan. Ljubljana 1974, 151-164, isti, Kritično o zgodovinoписju, 409-418, isti, Desetletja preizkušenj, 165-205, Prvi junij 1924 v Trbovljah. Stenografski zapisnik kazenske razprave v Celju dne 25., 26. in 27. novem-

bra 1924, tretja izdaja. Ljubljana 1974, 5-222. Dušan Nečak: *Odmevi trboveljskih dogodkov v slovenskem primorskem časopisju. - Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921-1924. Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974.* Ljubljana 1975, 187-195 in Filipič, Poglavlja, 1, 248-277.

¹¹¹ Na Vidovdan, 28. 6. 1926, je v Ljubljano prispelo 500 uniformiranih in več sto članov Orjune v civilu, ki so se pred tem v Trbovljah poklonili spomenu padlih orjunašev, 1. 6. 1924. V Ljubljani so razvili prapor Orjune Šentpeter-Vodmat. Po razviju prapora so se odpravili proti mestnemu središču, da bi izvedli obhod po Ljubljani, ki so ga nameravali skleniti pred Narodnim domom (današnja Narodna galerija). Vendar pa jih je policija na vogalu Kazine pri Šelenburgovi ulici (danes Slovenska, prej Titova cesta), zavrnila. Orjunaši so se nato vrnili v šentpetersko vojašnico (danes zgradba Onkološkega inštituta) in se v njej zadržali preostanek dneva. Ob 18.30 zvečer pa se je iz vojašnice proti mestnemu središču zopet napotila četa 100 oboroženih in uniformiranih orjunašev, ki je v mestnem središču najprej prečkala Marijin trg (danes Prešernov trg) ter se po Prešernovi (Čopovi) ulici bližala trgovini Bata (danes Nama). Policija je pred tem pri trgovini Bata postavila blokado in orjunašev ni pustila naprej. Ti so nato odgovorili z revolverskim ognjem in med policijo ter orjunaši se je vnel oborožen spopad, v katerem je bilo na obeh straneh več ranjenih. Po prekinitvi ognja je policija prišla in razorožila okoli 60 orjunašev in jih zadržala v priporu do odhoda domov. Takrat je tudi povsem zaprla vse dohode in izhode v Ljubljano ter tako v mestu hitro in učinkovito vzpostavila red in mir. (Jutro, 29. in 30.6.1926).

¹¹² Jutro, 1.7.1926.

¹¹³ Jutro, 4.6.1924.

¹¹⁴ Jutro, 30.6.1926.

¹¹⁵ Gligorijević, *Demokratska stranka*, 463.

¹¹⁶ Karl Kaser: *Handbuch der Regierungen Südosteuropas (1833-1980)*, II. Graz 1982, 17-21. (Odslej Kaser).

¹¹⁷ Matković, 188. - Z „zamorcem iz Schillerjevega Fiesca“, je mišljen temnopolti Mulej Hasan iz Tuniza, lik iz republikanske tragedije Friedricha Schillerja Fiescova zarota v Genovi (*Die Verschwörung des Fiesco zu Genua*). V tej tragediji, ki se dogaja leta 1547 v Genovi, je Mulej Hasan, v besedilu enostavno imenovan Črnc, kot plačani vohlač, morilec in prevratnik v službi grofa Giovannia Luigia Fiesca Lavagna, vodje zarote proti dožu genovske republike Andreu Dorii. Ko je Črnc v Fiescovi zaroti v vrsti spletk opravil svojo nalogo, a pri tem Fiesca izdal A. Dorii, mu je grof Fiesco Lavagna slednje zaradi svoje heroistične drže spregledal. Vendar mu je skladno s svojo predhodno napovedjo ukazal, naj Genovo zapusti. Ker se Črnc tega ukaza ni držal ter je v nadaljevanju prevrata s skupino tatov samovoljno plenil po Genovi in zažgal jezuitsko cerkev, ga je dal Fiesco obesiti. Ko je že kazalo, da je Fiesco v prevratu uspel prevzeti oblast, pa ga je eden izmed sozarotnikov v genovskem pristanišču pahnil v morje. Fiesco se je utopil, dotedanji dož A. Doria pa se je z bega zmagoslavno vrnil v Genovo. (Glej Friedrich Schiller: *Tri drame. /Razbojnici - Fiescova zavjera u Genovi - Spletka i ljubav/*. Zagreb 1952, 139-265).

¹¹⁸ Matković, 187-189, 246.

¹¹⁹ Jutro, 17.4., 8.7., 4.8., 7.8. in 8.8.1923, 3.1., 28.6., 3.9., 24.12.1924, 24.1., 14.8., 24.12.1925, 21.8., 1.9.1926, 21.1. in 22.1., 28.6., 7.8., 12.10.1927, 26.9., 28.10.1928, Učiteljski tovariš, 4.8.1923, Domovina, 16.4.1926. - O posameznih vidikih uveljavljanja jugoslovanskih narodno-unitarističnih zamisli, ki so ga v dvajsetih letih izvajali slovenski demokrati na kulturnem področju, glej podrobneje Zečević, *Na zgod. prelomnici*, 225-227, 230, 233.

¹²⁰ Jutro, 5.8.1923.

¹²¹ Jutro, 17.5.1925.

¹²² Jutro, 17.10.1923.

¹²³ Gligorijević, *Demokratska stranka*, 552.

¹²⁴ Jutro, 25.12.1923.

¹²⁵ Jutro, 28.10.1926.

- ¹⁵⁶ Jutro, 25.12.1923, 5.2.1924, 5.5.1925.
- ¹⁵⁷ Jutro, 23.8.1925.
- ¹⁵⁸ Jutro, 8.7.1923, 5.2.1924.
- ¹⁵⁹ Jutro, 1.9.1926.
- ¹⁶⁰ Jutro, 18.9.1923. Prim. tudi Jutro, 18.8.1925.
- ¹⁶¹ Matković, 247.
- ¹⁶² Čulinović, Jugoslavija između dva rata, I, 488.
- ¹⁶³ Kaser, 27-30.
- ¹⁶⁴ Matković, Pojava i etape SDS, 17, Gligorijević, Parlament i politične stranke, 230. - O vsebini in ciljih blejskega sporazuma glej podrobneje Gligorijević, Demokratska stranka, 478-479.
- ¹⁶⁵ Matković, 204, 213-214, isti. Pojava i etape SDS, 17. - Podrobneje glej o oblikovanju KDK Matković, 210-213, isti. Pojava i etape SDS, 18-19, Mikuž, Slovenci v stari Jugoslaviji, 365 in Gligorijević, Parlament i političke stranke, 242-245. Pripominjam, da je o oblikovanju KDK pisal tudi slovenski demokratski tisk, ki je v več člankih oznanil njeno ustanovitev. (Glej Jutro, 11.11. in 15.11.1927).
- ¹⁶⁶ Matković, 207, 204. - Podrobneje glej o procesu zблиževanja med SDS in HSS ter oblikovanju KDK str. 204-213.
- ¹⁶⁷ Matković, Pojava i etape SDS, 17.
- ¹⁶⁸ Matković, 216.
- ¹⁶⁹ Sekula Drljević: Balkanski sukobi 1905-1941. Zagreb 1944, 137. - Navajam po Gligorijević, Parlament i politične stranke, 245.
- ¹⁷⁰ Matković, 216.
- ¹⁷¹ Prav tam, 215.
- ¹⁷² Gligorijević, Demokratska stranka, 511. Podrobnejši razrez davkov v odstotkih, ki so jih v dvajsetih letih plačevale posamezne jugoslovanske pokrajine, glej v Matković, 215.
- ¹⁷³ Matković, 214-215, Gligorijević, Demokratska stranka, 506.
- ¹⁷⁴ Jutro, 19.10.1926.
- ¹⁷⁵ Jutro, 20.12.1927.
- ¹⁷⁶ Jutro, 19.11., 24.12.1927, 23.2., 20.3., 17.4., 21.6. in 22.6., 6.7., 18.7., 24.7., 27.7., 5.8., 26.9. in 21.10.1928, Domovina, 5.4.1928.
- ¹⁷⁷ Jutro, 21. 6., 22.6. in 7.10.1928. - Na enak način je atentat, v katerem je radikalski poslanec Puniša Račić smrtno ranil hrvaškega voditelja KDK S. Radića, sprejelo tudi glasilo Orjuna. Zapisalo je, da je P. Račić "morilec in izvršilec velikosrbske ideje" in da se je "v desetem letu obstoja države, tik pred proslavo Vidovega dne (...) aranžirala tragedija, (ki) jo je uprizoril njen pristaš, njen največji in oficijelni zagovornik: uprizoril jo je ne kot zasebni človek, ampak kot utelešena ideja velesrbstva - streljal je na Hrvate, ne da jih ubije kot ljudi, ampak da z njimi ubije in za večno pokoplje Jugoslavijo. (...) Strelji so padli na Jugoslavijo", je zaključevala Orjuna, "da nad njenimi razvalinami vzraste Velika Srbija". (Orjuna, 30. 6. 1928).
- ¹⁷⁸ Jutro, 19.11., 24.12.1927, 24.1., 20.3., 17.4., 24.7. in 27.7., 28.9., 30.10.1928, Domovina, 11.10., 25.10. in 6.12.1928. - V zvezi s temi zahtevami slovenskih samostojnih demokratov je potrebno povedati, da je tako stališče že nekaj mesecev pred ustanovitvijo KDK poudarjal tudi predsednik ljubljanske oblasne organizacije SDS G. Žerjav, 11. 8. 1927 je namreč v Domovini objavil uvodnik, v katerem je opozarjal, da SDS vztraja "na svojem programu enakosti, bratstva in svobode vsega naroda. Nočemo od Srbov ničesar, kar nam ne gre", je takrat zapisal G. Žerjav. "a oni nam ne smejo jemati, kar je naše. Vsi hočemo biti eno ne le pred zakonom, ampak kot narod, ki državo vzdržuje, brani in od nje sme zahtevati podporo za njen napredek. Ne ho reda, ne ljubezni", je nadaljeval, "dokler ne prevlada duh enakosti in edinstva". (Domovina, 11.8.1927).
- ¹⁷⁹ Jutro, 12.11.1927.
- ¹⁸⁰ Jutro, 7.4.1928.
- ¹⁸¹ O tem glej podrobneje Matković, 221-222.

- ¹⁸² *Jutro*, 7.4.1928.
- ¹⁸³ *Jutro*, 15.4.1928.
- ¹⁸⁴ *Domovina*, 6.12.1928.
- ¹⁸⁵ *Kaser*, 28-30.
- ¹⁸⁶ *Matkovič*, 222-224, 226-227.
- ¹⁸⁷ *Gligorijevič, Demokratska stranka*, 523-524.
- ¹⁸⁸ *Jutro*, 2.8.1928.
- ¹⁸⁹ *Matkovič*, 228-229.
- ¹⁹⁰ *Jutro*, 4.8.1928. - *O Žerjavovi idejni vezanosti na unitaristično krilo SDS glej podrobneje Matkovič*, 229, 232-233.
- ¹⁹¹ *Matkovič*, 234.
- ¹⁹² *Prav tam*, 236.
- ¹⁹³ *Jutro*, 24.7., 15.12.1928.
- ¹⁹⁴ *Jutro*, 27.10., 15.12.1928.
- ¹⁹⁵ *Jutro*, 20.3.1928.
- ¹⁹⁶ *Jutro*, 15.4.1928.
- ¹⁹⁷ *Jutro*, 9.5.1928.
- ¹⁹⁸ *Jutro*, 18.4.1928.
- ¹⁹⁹ *Zečevič, Na zgod. prelomnici*, 207.
- ²⁰⁰ *Jutro*, 12.7., 17.7.1927, *Domovina*, 21.7.1927.
- ²⁰¹ *Jutro*, 12.7.1927. *O tem glej tudi Domovina*, 14.7.1927.
- ²⁰² *Jutro*, 19.1.1926.
- ²⁰³ *Jutro*, 15.7.1927.
- ²⁰⁴ *Kaser*, 30-31.
- ²⁰⁵ *Jutro*, 31.7.1928.
- ²⁰⁶ *Jutro*, 5.8.1928.
- ²⁰⁷ *Domovina*, 26.7.1928.
- ²⁰⁸ *Jutro*, 27.7.1928.
- ²⁰⁹ *Jutro*, 5.8.1928.
- ²¹⁰ *Jutro*, 15.12.1928.
- ²¹¹ *Jutro*, 30.10.1928.
- ²¹² *Jutro*, 11.7.1923.
- ²¹³ *Jutro*, 1.12.1923, 27.4., 25. 11. in 30.11.1924.
- ²¹⁴ *Jutro*, 14.6.1925.
- ²¹⁵ *Jutro*, 6.2.1925.
- ²¹⁶ *Jutro*, 7.2.1925.
- ²¹⁷ *Jutro*, 20.11.1923, 3.1., 5.2.1924, 2.4.1925.
- ²¹⁸ *Jutro*, 13.6., 1.9.1926.
- ²¹⁹ *Jutro*, 14.8. in 27.8.1926.
- ²²⁰ *Jutro*, 1.9.1926.
- ²²¹ *Jutro*, 27.8.1926.
- ²²² *Jutro*, 5.2.1924.
- ²²³ *Fran Ilešič: Ujedinjena Slovenija. - Srpski književni glasnik, VII, 1, 66-67.*
- ²²⁴ *Ilešič, Slovenački autonomizam, 1574-1575.*
- ²²⁵ *Orjuna*, 8.12.1923.
- ²²⁶ *Nova pravda*, 9.11.1923.
- ²²⁷ *Ilešič, Slovenački autonomizam, 1573, 1576-1582. - O Ilešičevem pisanju v reviji Misao glej tudi Dolenc, Kulturni boj, 149-150.*
- ²²⁸ *Jutro*, 17.12. in 18.12.1925.
- ²²⁹ *Jutro*, 6.12.1925.

²⁸⁰ *Jutro*, 10.9.1927.

²⁸¹ *Domovina*, 10.1.1929. - Tako gledanje slovenske mladoliberalne politike na uvedbo diktature kralja Aleksandra je v svojem pismu 22. 2. 1929 potrdil tudi vodilni slovenski liberalni politik dvajsetih let G. Žerjav. V tem pismu, ki se je ohranilo v njegovi zapuščini, je omenjal svoj nedavni razgovor z enim izmed prvakov Davidovičeve Demokratske stranke, Milanom Grolom, s katerim sta oblikovala "naše stališče (...) nekako tako-le: Federalisti naj ne pričakujejo, da bomo količkaj storili proti jedinstvu države". (A RS. Referat za dislocirano gradivo, II. Zbirka dr. Gregorja Žerjava. Mapa IV, razno; korespondenca 1910-1929).

²⁸² *Jutro*, 8.1.1929.

²⁸³ Dušan Moravec: *Pisma Frana Govekarja*, tretja knjiga. Ljubljana 1983, 133-134.

VIRI IN LITERATURA

I.VIRI

1. Neobjavljeno arhivsko gradivo

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana. Fondi:

- ◆ Deželna vlada za Slovenijo. Zapisniki sej (originali). Od 1. – 204. seje. 1918 – 1921
- ◆ Narodni svet, fasc. 3, 4
- ◆ Zbirke:
  - ◆ Jeglič dr. Anton Bonaventura, Dnevnik; fasc. 3, leto 1916 – 1927. (Prepis). Referat za dislocirano gradivo, II
  - ◆ Privati arhiv dr. Vladimirja Ravniharja
  - ◆ Zbirka dr. Gregorja Žerjava. Referat za dislocirano gradivo, II

2. Objavljeno arhivsko gradivo

- ◆ Grada o stvaranju jugoslovenske države (I.I. – 28.XII.1918). Priredili dr. Dragoslav Janković i dr. Bogdan Krizman, tom II. Beograd 1964
- ◆ Prvi junij 1924 v Trbovljah. Stenografski zapisnik kazenske razprave v Celju dne 25., 26. in 27. novembra 1924, tretja izdaja. Ljubljana 1974
- ◆ Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923. (Dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ). Zbral in uredil ter opombe napisal mag. Jurij Perovšek v sodelovanju s prof. dr. Jankom Prunkom in prof. dr. Jankom Pleterskim. Uvodno študijo napisala dr. Latinka Perović. Ljubljana 1990
- ◆ Šišić Ferdo: Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914 – 1919. Zagreb 1920
- ◆ Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919 – 1921. Ljubljana 1980
- ◆ Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, tom V. Socialistično gibanje v Sloveniji 1869 – 1920. Beograd 1951

3. Objavljeni dokumenti in uradne publikacije

a) DRŽAVNE IZDAJE:

- ◆ Stenografske beleške Privremenog Narodnog predstavništva Kraljestva SHS. Zagreb/Beograd 1919 – 1921
- ◆ Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS. Beograd 1921
- ◆ Stenografske beleške Ustavnog odbora Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS. Beograd (sine anno) in Beograd 1921
- ◆ Stenografske beleške Zakonodavnog odbora Narodne skupščine Kraljevine SHS. Zagreb/Beograd 1922 – 1925
- ◆ Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS. Beograd 1921 – 1929
- ◆ Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani. 1918 – 1919
- ◆ Uradni list Deželne vlade za Slovenijo. 1919 – 1921
- ◆ Rapalski Ugovor i Sporazum i konvencije između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i Kraljevine Italije. Beograd 1923

b) PUBLIKACIJE STRANK:

- ◆ Okrožnica osrednje pisarne J.D.S. (30. junij 1918, 5. julij 1918, 18. julij 1918)
- ◆ Organizacijski red Jugoslovsanske demokratske stranke. (Sprejeto na ustanovnem zboru JDS 30. junija 1918)
- ◆ Statut in program organizacije jugoslovenskih nacionalista. Ljubljana 1923

4. Historični priročniki

- ◆ Kaser Karl: Handbuch der Regierungen südosteuropas (1833-1980), II. Graz 1982

5. Spomenice

- ♦ *Slovinci v desetletju 1918-1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Ljubljana 1928*
- ♦ *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Uredili dr. Jože Lavrič, dr. Josip Mal, dr. France Stele. Ljubljana 1939*

II. ČASNIKI IN REVIJE

1. Časniki

- ♦ *Delavske novice. Ljubljana 1923*
- ♦ *Domoljub. Ljubljana 1918*
- ♦ *Domovina. Ljubljana 1918 – 1929*
- ♦ *Jugoslavija. Ljubljana 1918 – 1922*
- ♦ *Jutro. Ljubljana 1920 – 1929*
- ♦ *Kmetijski list. Ljubljana 1919 – 1925*
- ♦ *Kmetiski list. Ljubljana 1925 – 1929*
- ♦ *Naprej. Ljubljana 1918*
- ♦ *Narodni socialist. Ljubljana 1919*
- ♦ *Naš dom, Murska Sobota 1923*
- ♦ *Nova pravda. Maribor-Ljubljana 1920 – 1927*
- ♦ *Orjuna. Ljubljana 1923-1928*
- ♦ *Slovenec. Ljubljana 1918, 1926*
- ♦ *Slovenski narod. Ljubljana 1918 – 1929*
- ♦ *Slovenski republikanec. Ljubljana 1925*
- ♦ *Učiteljski tovariš. Ljubljana 1923*

2. Revije

- ♦ *Čas. Ljubljana 1925/1926*
- ♦ *Ljubljanski zvon. Ljubljana 1918 – 1929*
- ♦ *Misao. Beograd 1923*
- ♦ *Naši zapiski. Ljubljana 1921*
- ♦ *Njiva. Ljubljana 1922*
- ♦ *Nova Evropa. Zagreb 1920 – 1929*
- ♦ *Sodobnost. Ljubljana 1935*
- ♦ *Srpski književni glasnik. Beograd 1922*

III. LITERATURA

1. Knjige in brošure

- ♦ *Balkovec Bojan: Prva slovenska vlada 1918 – 1921. Ljubljana 1992*
- ♦ *Bohanec Franček: Ivan Tavčar. Ljubljana 1985*
- ♦ *Bučar Vekoslav: Dr. Ivan Oražen. Ljubljana 1931*
- ♦ *Čepič Zdenko: Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945-1948). Maribor 1995*
- ♦ *Čulinović Ferdo: Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Istra, srpska Vojvodina, Slovenija, Bosna i Hercegovina te država SHS). Zagreb 1953*
- ♦ *Čulinović Ferdo: Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka, druga knjiga (Srbija-Crna Gora-Makedonija. Jugoslavija 1918. – 1945.). Zagreb 1954*

- ♦ Čulinović Ferdo: *Jugoslavija između dva rata. I.* Zagreb 1961
- ♦ Čulinović Ferdo: *Državnopravni razvitak Jugoslavije.* Zagreb 1963
- ♦ Dolenc Ervin: *Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918 – 1929.* Ljubljana 1996
- ♦ Dolenc Metod: *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje.* Ljubljana 1935
- ♦ Drljević Sekula: *Balkanski sukobi 1905 – 1941.* Zagreb 1944
- ♦ Engelsfeld Neda: *Prvi parlament Kraljestva Srba, Hrvata i Slovenaca – Privremeno narodno predstavništvo.* Zagreb 1989
- ♦ Erjavec Fran: *Slovinci. Zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled.* Ljubljana 1923
- ♦ Erjavec Fran: *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem.* Ljubljana 1928
- ♦ Filipič France: *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919 – 1939, I. knjiga.* Ljubljana 1981
- ♦ Fischer Jasna: *Čas vesolniga socialnega punta se bliža. Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889.* Ljubljana 1984
- ♦ Gantar Godina Irena: *T.G. Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem (1895 – 1914).* Ljubljana 1987
- ♦ Gantar Godina Irena: *Neoslavizem in Slovenci.* Ljubljana 1994
- ♦ Gestrin Ferdo-Melik Vasilij: *Slovenska zgodovina. Od konca osemnajstega stoletja do 1918.* Ljubljana 1966
- ♦ Gligorijević Branislav: *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.* Beograd 1970
- ♦ Gligorijević Branislav: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919 – 1929).* Beograd 1979
- ♦ Jubilejna razstava "Ljubljanskega Sokola" ob 70-letnici 1933. *Sine loco et anno*
- ♦ Jurčec Ruda: *KREK.* Ljubljana 1935
- ♦ Klopčič France: *Velika razmejitve. (Študija o nastanku komunistične stranke v Sloveniji aprila 1920 in o njeni dejavnosti od maja do septembra 1920).* Ljubljana 1969
- ♦ Klopčič France: *Neravnodušni državljani. Razčlemba in zamisli.* Ljubljana 1974
- ♦ Klopčič France: *Kritično o slovenskem zgodovinopisju.* Ljubljana 1977
- ♦ Klopčič France: *Desetletja preizkušenj. Spomini.* Ljubljana 1980
- ♦ Kranjec Silvo: *Kako smo se zedinili. Celje 1928*
- ♦ Krizman Bogdan: *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države.* Zagreb 1977
- ♦ Krleža Miroslav: *Deset krvavih let in drugi politični eseji.* Ljubljana 1962
- ♦ Kuret Primož: *Umetnik in družba. Slovenska glasbena misel po prvi vojni (Lajovic, Kogoj, Vurnik).* Ljubljana 1988
- ♦ Lončar Dragotin: *Politično življenje Slovencev. (Od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta).* Ljubljana 1921
- ♦ Lukač Dušan: *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918 – 1941.* Beograd 1972
- ♦ Matković Hrvoje: *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature.* Zagreb 1972
- ♦ Melik Anton: *Jugoslavija. Zemljepisni, statistični in gospodarski pregled. I. del. Druga predelana in pomnožena izdaja.* Ljubljana 1924
- ♦ Melik Vasilij: *Volitve na Slovenskem 1861 – 1918.* Ljubljana 1965
- ♦ Mikuž Metod: *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917 – 1941.* Ljubljana 1965
- ♦ Milenković Toma: *Socijalistička partija Jugoslavije (1921 – 1929).* Beograd 1974
- ♦ Moravec Dušan: *Pisma Frana Govekarja, tretja knjiga.* Ljubljana 1983
- ♦ Orožen Janko: *Celje in slovensko hranilništvo.* Celje 1977
- ♦ Perović Latinka: *Od centralizma do federalizma. KPJ u nacionalnom pitanju.* Zagreb 1984
- ♦ Pešić Desanka: *Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje (1919 – 1935).* Beograd 1983
- ♦ Pijade Moša: *Izabrani spisi, I. tom, 5. knjiga.* Beograd 1966

- *Pleterski Janko: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Politika na domačih tleh med vojno 1914 – 1918.* Ljubljana 1971
- *Pleterski Janko: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju.* Maribor 1981
- *Pleterski Janko: Nacije, Jugoslavija, revolucija.* Beograd 1985
- *Prepeluh Albin: Kmetijski pokret med Slovenci po prvi svetovni vojni.* Ljubljana 1928
- *Prepeluh Albin: Pripombe k naši prekratni dobi. (S spremno študijo Dušana Kermaunerja: Albin Prepeluh-Abditus. Njegov idejni razvoj in delo).* Ljubljana 1938
- *Prunk Janko: Slovenski narodni vzpon. Narodna politika 1768 – 1992.* Ljubljana 1992
- *Rus Josip Andrej: Pričevanja in spomini. O sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji. Besedila uredil ter uvodno študijo in opombe napisal mag. Jurij Perovšek.* Ljubljana 1989
- *Schiller Friedrich: Tri drame. (Razbojnici – Fiescova zavjera u Đenovi – Spletka i ljubav).* Zagreb 1952
- *Stepišnik Drago: Oris zgodovine telesne kulture na Slovenskem.* Ljubljana 1968
- *Stiplovič Miroslav: Razmah strokovnega-sindikalnega gibanja na Slovenskem 1918 – 1922. (Pregled razvoja in delovanja strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije od prevrata 1918 do ponovne utrditve revolucionarnih strokovnih organizacij konec 1922).* Ljubljana 1979
- *Stiplovič Miroslav: Prispevki za zgodovino sindikalnega gibanja na Slovenskem. Od začetkov strokovnega gibanja do Enotnih sindikatov Slovenije (1868 – 1945).* Maribor 1989
- *Ude Lojze: Slovenci in jugoslovanska skupnost.* Maribor 1972
- *Videčnik Aleksander: Denarništvo v Celju. Od hranilnice do banke.* Celje 1989
- *Vilfan Sergij: Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije.* Ljubljana 1961
- *Zečevič Momčilo: Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917 – 1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave.* Maribor 1977
- *Zečevič Momčilo: Na zgodovinski prelomnici. Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918 – 1929. I. knjiga.* Maribor 1986
- *Zgodovina Slovencev.* Ljubljana 1979

2. Razprave in članki iz tiska in periodike

- *Andrejka Viktor: Razvoj vojaštva in vojaški dogodki od prevrata do danes. – Slovenci v desetletju 1918 – 1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal.* Ljubljana 1928, 269 – 295
- *Bajželj Ivan: Zgodovina Sokolstva. – Prednaškv v I. škole Svazu "Slovanske Sokolstvo" ve dnech 22. – 26. kvetna 1927. Praga 1929, 30 – 35*
- *Biber Dušan: Jugoslovanske ideje in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnami v letih 1912 – 1913. – Istorija XX. veka. Zbornik radova, I. Beograd 1959, 285 – 326*
- *Bogataj Lovro: Uprava v Sloveniji od prevrata do ustave. – Slovenci v desetletju 1918 – 1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal.* Ljubljana 1928, 373 – 388
- *Brejc Janko: Od prevrata do ustave. – Slovenci v desetletju 1918 – 1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal.* Ljubljana 1928, 160 – 214
- *Dokl Marin Maja: Zdrava duša v zdravem truplu. 130 let Južnega Sokola. – Delo, 6. – 8., 10. – 15., 17. – 21. januarja 1994*
- *Dolenc Ervin: Šolsko delo Dragotina Lončarja. – Glasnik Slovenske matice, XVIII, 1994, 1 – 2, 71 – 77*
- *Dolenec Ivan: Razvoj jugoslovanske misli pri Kreku. – Čas, XX, 1925/26, 3/4, 137 – 179*
- *Erjavec Fran: Avtonomistična izjava slov. kulturnih delavcev leta 1921. (Iz spominov) – Zgodovinski zbornik, Buenos Aires 1958, 1 – 30*
- *Filipič France: Povezava nacionalnega in socialnega v dokumentih pokrajinskih konferenc Komunistične partije v Sloveniji med leti 1920 – 1941. – Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, 1 – 2, 85 – 99*

- *Gangl Engelbert: O sokolski ideji. – Prednaškv v I. škole Svazu "Slovenske Sokolstvo" ve dnech 22. – 26. kvetna 1927. Praga 1929. 17 – 23*
- *Gantar Godina Irena: Narodno radikalno dijaštvo. – Zgodovinski časopis, XXXVI, 1982, 3, 219 – 230*
- *Gantar Godina Irena: Novoslovanska ideja in Slovenci. – Zgodovinski časopis, XLIII, 1989, 4, 513 – 546*
- *Gantar Godina Irena: Lončar in Masaryk. – Glasnik Slovenske matice, XVIII, 1994, 1 – 2, 36 – 41*
- *Gligorijević Branislav: Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna). – Istorija XX. veka. Zbornik radova, V. Beograd 1963, 315 – 396*
- *Gligorijević Branislav: Profuštistička organizacija "Orjuna" i revolucionarni radnički pokret Jugoslavije. – Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921 – 1924. Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974. Ljubljana 1975, 123 – 134*
- *Gligorijević Branislav: Jugoslovenstvo između dva rata. – Jugoslovenski istorijski časopis, XXI, 1986, 1-4, 71-97*
- *Grafenauer Bogor: Vprašanje kulturne avtonomije 1918. – Zgodovinski časopis, XLII, 1988, 4, 561 – 569*
- *Grđina Igor: Kratka zgodovina Slovenske zemljorodniške in slovenske republikanske stranke Antona Novačana. – Zgodovinski časopis, XLIII, 1989, 1, 77-96*
- *Hauptmann Ljudomil: Priroda in zgodovina v jugoslovanskem razvoju. – Njiva, II, 1922, 7, 113 – 133*
- *Hočevar Toussaint: Slovensko poslovno bančništvo kot inovacijski dejavnik, 1900 – 1930. – Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem. Posvetovanje ob štiridesetletnici Denarnega zavoda Slovenije (Ljubljana, 11. in 12. decembra 1984). Ljubljana 1987, 61 – 74*
- *Hohnjec Josip: O ustavi naše države. – Slovenci v desetletju 1918 – 1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Ljubljana 1928, 295 – 338*
- *Ilešič Fran: Ujedinjena Slovenija (Pismo iz Slovenačke). – Srpski književni glasnik, Nova serija, VII, 1922, 1, 66 – 67*
- *Ilešič Fran: Slovenački automomizam. – Misao, XIII, 1923, 5, 1572 – 1582*
- *Janković Dragoslav: Društveni i politički odnosi u Kraljestvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), 1.XII.1918 – 2.IV.1919. – Istorija XX veka. Zbornik radova, I. Beograd 1959, 8 – 152*
- *Jerič Josip: Narodni svet. – Slovenci v desetletju 1918-1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Ljubljana 1928, 144 – 160*
- *Kobljar France: Slovenska književnost v zadnjih desetih letih. – Slovenci v desetletju 1918 – 1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Ljubljana 1928, 642 – 659*
- *Kranjec Silvo: Slovenci na poti v Jugoslavijo. – Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939, 32 – 65*
- *Kranjec Silvo: Koruščevo predavanje o postanku Jugoslavije. – Zgodovinski časopis, XVI, 1962, 218 – 229*
- *Kresal France: Slovensko podjetništvo v industriji. – Prispevki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 1, 57 – 73*
- *Lah Ivan: Nekaj misli o slovenščini in srbohrvaščini. – Njiva, II, 1922, 3, 41 – 46*
- *Lukan Walter: Janez Ev. Krek in slovensko nacionalno vprašanje. – Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, 1-2, 25-53*
- *Matković Hrvoje: Pojava i etape razvoja Samostalne demokratske stranke (1924-1929). – Časopis za suvremenu povijest, 1971, 1, 7-25*
- *Melik Anton (Loboda Anton): Narod, ki nastaja. – Ljubljanski zvon, XXXVIII, 1918, 7, 476-484*
- *Melik Anton (Loboda Anton): O našem notranjepolitičnem stanju. – Ljubljanski zvon, XXXIX, 1919, 1, 19-30*
- *Melik Jelka: Orjunaši na sodišču. – Kronika, XXXVII, 1989, 3, 247-253*
- *Melik Vasilij: Izidi volitev v konstituanto leta 1920. – Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, III, 1962, 1, 3-61*

- Melik Vasilij: Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje. - Prisp evki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, 1-2, 19-24
- Melik Vasilij: Zgodovinsko delo Dragotina Lončarja. - Glasnik Slovenske matic e, XVIII, 1994, 1-2, 55-60
- Mikuž Metod: Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do zač. 1929) v stari Jugoslaviji. - Zgodovinski časopis, IX, 1955, 1-4, 107-139
- Mikuž Metod: Gradivo za zgodovino univerze v letih 1919-1945. - Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani 1919-1969. Ljubljana 1969, 53-92
- Nečák Dušan: Odmevi trboveljskih dogodkov v slovenskem primorskem časopisu. - Revolucijarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921-1924. Referati z znanstvenega posveto vanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974. Ljubljana 1975, 187-195
- Nečák Dušan: Revija "Nova Evropa" in Slovenci. - Zgodovinski časopis, XLVI, 1992, 1, 93-108
- Perovšek Jurij: Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923. - Prisp evki za zgodovino delavskega gibanja, XVIII-XIX, 1978-1979, 1-2, 17-44
- Perovšek Jurij: Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi in slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 - april 1923). - Zgodovinski časopis, XXXVIII, 1984, 1-2, 5-27
- Perovšek Jurij: Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918. - Prisp evki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1985, 1-2, 49-75
- Perovšek Jurij: Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918. - Borec, XXXVIII, 1986, 3-4, 195-208
- Perovšek Jurij: Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru leta 1918. - Prisp evki za novejšo zgodovino, XXVIII, 1988, 1-2, 41-61
- Perovšek Jurij: Prepeluhove ustavno-politične koncepcije v času Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev. - Borec, XLI, 1989, 1, 83-86
- Perovšek Jurij: Albin Prepeluh in Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev. - Nova revija, VIII, 1989, 81/82, 194-198
- Perovšek Jurij: Kulturno-politični koncepti jugoslovanskega unitarizma pri Slovencih v letih 1918-1929. - Sodobnost, XXXVIII, 1990, 8-9, 849-857
- Perovšek Jurij: Nacionalno-politični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923. - Zgodovinski časopis, XLV, 1991, 1, 65-83
- Perovšek Jurij: Pogledi slovenskega liberalizma na poslanstvo in delo knezoškofa Antona Bonaventure Jegliča. - Jegličev simpozij v Rimu. Celje 1991, 357-385
- Perovšek Jurij: Janez Evangelist Krek in slovenski liberalizem. - Krekov simpozij v Rimu. Celje 1992, 75-88
- Perovšek Jurij: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. - Prisp evki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, 1-2, 17-26
- Perovšek Jurij: O volji po nacionalni suverenosti. (Ob sedemdesetletnici razprave o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923). - Prisp evki za novejšo zgodovino, XXXIII, 1993, 1-2, 215-220
- Perovšek Jurij: Lončarjevi narodni in idejno-politični pogledi v času med svetovnim a vojnama. - Glasnik Slovenske matic e, XVIII, 1994, 1-2, 42-54
- Perovšek Jurij: Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923. - Prisp evki za novejšo zgodovino, XXXIV, 1994, 2, 163-176
- Perovšek Jurij: Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize. - Slovenci in država. Zbornik prisp evkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana 1995, 121-134
- Pivec Melita: Programi političnih strank in statistika volitev. - Slovenci v desetletju 1918-1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal. Ljubljana 1928, 357-373
- Prunk Janko: Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922. - Prisp evki za zgodovino delavskega gibanja, XI-XII, 1971-1972, 1-2, 199-228

- Prunk Janko: Radič in Slovenci 1919-1928. – Zgodovinski časopis, XXXIX, 1985, 1-2, 25-34
- Prunk Janko: Politične koncepcije slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji. - Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, 1-2, 117-134
- Prunk Janko: Slovenci in ustanovitev Jugoslavije. - Revija 2000, 1988, 44/45, 1-19
- Rozman Franc: Življenje in delo Dragotina Lončarja. - Glasnik Slovenske matice, XVIII, 1994, 1-2, 30-35
- Stavbar Vlasta: Izjave v podporo Majniške deklaracije. – Zgodovinski časopis, XLVI, 1992, 3, 4, 357-381, 497-507, XLVII, 1993, 1, 99-106
- Stiplovšek Miroslav: Slovenske politične stranke in njihovi kmečki programi 1918-1920. - Jugoslovanski istorijski časopis, 1973, 3-4, 191-206
- Šorn Jože: Narodni svet v Ljubljani in njegov gospodarski odsek. - Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXIII, 1983, 1-2, 55-61
- Tamšič Ivan: Razpad Avstro-Ogrske in nastajanje slovenske državnosti. - Naši razgledi, XVIII, 1969, 21 (428), 625-626
- Trstenjak Dragotin: Uprava v Sloveniji. - Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetlemici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, 109-129
- Velikonja Narte: Razvoj šolske uprave. – Slovenci v desetletju 1918-1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Uredil dr. Josip Mal, Ljubljana 1928, 691-744
- Vodopivec Peter: Avtonomistična misel Albina Prepeluha. – Nova revija, VIII, 1989, 81/82, 199-207
- Vodopivec Peter: Dragotin Lončar in Slovenska matica. – Glasnik Slovenske matice, XVIII, 1994, 1-2, 61-70
- Zihertl Boris: Fašizem in revolucionarno delavsko gibanje. – Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921-1924. Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974. Ljubljana 1975, 11-18
- Zwitter Fran (Observator): Bankrot slovenskega liberalizma. – Sodobnost, III, 1935, 7/8, 303-304
- Zwitter Fran: Narodnost in politika pri Slovencih. – Zgodovinski časopis, I, 1947, 1-4, 31-69
- Zwitter Fran: Dragotin Lončar. – Zgodovinski časopis, VIII, 1954, 1-4, 181-191

SEZNAM OSEBNIH IMEN

A

Agatonović Radoslav 227
Albrecht Fran 199
Ambrožič Matija 106
Andrejka Viktor 104, 289

B

Babnik 278
Bajželj Ivan 172, 289
Balkovec Bojan 168, 287
Balič Vilko 140
Barac Fran 106
Basariček Đuro 264
Berneker Franc 199
Bernot Zvonimir 201
Biher Dušan 67, 289
Boğataj Lovro 103, 289
Bohanec Franček 25, 287
Bonač Fran 241
Brandner Anton 176-178, 180, 192, 198, 201, 207, 212
Brejc Janko 87, 89, 90, 94, 98, 106, 108, 134, 138-141, 162, 169, 289
Brezigar Milko 245
Breznik Josip 106
Brozovič Fran 278
Bučar Vekoslav 172, 287

C

Cankar Ivan 24, 160
Cankar Izidor 63, 94, 98, 108, 199
Cerar Anton Danilo 199

Č

Čepič Zdenko 165, 287
Čulinović Ferdo 96, 103, 106-109, 167, 201, 230, 280, 282, 287, 288

D

Davidović Ljuba 130, 137-139, 216, 220, 234, 254, 260, 267, 280, 284
Debeljak Anton 106, 199
Deržič Ivan 176, 180, 192, 198, 201, 207
Detela Franc 199
Dokič Đura 169
Dokl Marin Maja 172, 289
Dolenc Ervin 107, 169, 170, 172, 199, 234, 236, 283, 288, 289

Dolenc Metod 105, 194, 288
Dolenc Ivan 103, 105, 289
Dolinar Lojze 106
Drljevič Sekula 282, 288
Drofenik Josip 201, 235, 236

E

Engelsfeld Neda 167-169, 171, 288
Erjavec Fran 19, 23-25, 52, 53, 63, 66, 68-70, 103, 165, 199, 200, 205, 230, 245, 270, 271, 278, 288, 289

F

Fakin Zorko 209
Ferjančič S. 153, 154, 158, 161
Filipič France 232, 234, 281, 288, 289
Finžgar Fran Saleški 78, 199
Fischer Jasna 23, 288
Franke Ivan 106
Funtek Anton 199

G

Gabršček Andrej 66
Gangl Engelheri 77, 106, 172, 290
Gantar Godina Irena 66, 67, 235, 288, 290
Gaspari Maksim 91, 106, 199
Gaspari Tone 106
Gestrin Ferdo 23, 24, 66-68, 288
Gligorijević Branislav 129, 131, 167-169, 171, 173, 230, 234, 258, 276, 280-283, 288, 290
Glonar Joža 199, 209, 232, 271
Golar Florijan (Cvetko) 106
Golia Gustav 134, 139
Golouh Rudolf 201
Goršič France 157-159
Govekar Fran 275, 284, 288
Grafenauer Bogo 104, 107, 290
Grđina Igor 231, 290
Grol Milan 284
Grošelj Pavel 106
Gruden Igo 91, 106

H

Hauptmann Ljudomil 149, 240, 242, 277, 290
Heric Ivan 31
Hilbert 106
Hinterlechner Karel 194

Hočevar Toussaint 25, 290
Hohnjec Josip 198, 199, 240, 290
Hribar Ivan 31, 56-61, 66, 74, 77

I

Ilešič Fran 31, 74, 78, 91, 106, 145, 148, 151-153, 155, 156, 158, 159, 161, 191-193, 232, 270, 271, 283, 290
Išvanović Nikola 77

J

Jakopič Rihard 91, 106, 194
Janković Dragoslav 104, 171, 286, 290
Jeglič Anton Bonaventura 25, 106, 108, 277, 286, 291
Jerič Josip 68, 108, 290
Jurčec Ruda 24, 103, 288
Jurković Joso 159, 160
Juvan Rudolf 220

K

Kulan Andrej 90, 91
Karadordević Aleksander 87, 96, 97, 99, 108, 109, 134, 135, 137, 139, 147, 148, 197, 230, 237, 246, 251, 260, 267, 274, 284
Karadordević Đorđe 135
Karadordević Peter I. 77, 102, 128, 135, 137, 148, 149, 181
Karadordevići 97, 103, 106, 108, 124, 127, 129, 147, 171, 178, 216, 249, 280
Kaser Karl 281-283, 286
Kavčič Ivan 167
Kermauner Dušan 231, 289
Kidrič France 184, 199, 209, 232, 271
Kimovec Franc 199
Klopčič France 164, 232, 280, 288
Kmet Marija 199
Kobilca Ivana 91, 106
Koblar Dana 106
Koblar France 92, 107, 290
Kogoj Marij 201, 288
Kopač Josip 201
Korać Vitomir 135
Korašec Anton 45, 46, 53, 68, 95, 108, 140, 221, 227, 228, 260, 267, 290
Korun Milan 201
Koruza Josip 67
Koš Milko 199
Kostajnar 36
Kozak Juš 91, 106
Koželj Anton 107

Kraigher Alojz 106, 199, 271
Kramer Albert 32, 35, 67, 77, 87, 97, 98, 106, 107, 124-126, 128, 132, 135, 137, 141, 143, 146, 148, 167, 170, 245, 262, 265, 272
Kranjec Silvo 107, 108, 288, 290
Krek Janez Evangelist 17, 19, 24, 25, 52, 53, 74, 85, 86, 103, 288-291
Kresal France 25, 290
Kristan Anton 90, 94, 96, 106, 134, 201
Kristan Ethin 190, 201, 240
Krivic Rudolf 106, 156, 157, 161
Križman Bogdan 104, 108, 286, 288
Krlježa Miroslav 102, 109, 288
Krsmanović Aleksa 99
Kukovec Vekoslav 41, 94, 107, 138, 145, 149, 162, 167, 186, 200, 201, 240, 245
Kuret Primož 201, 288
Kušar Jakob 201
Kušej Rado 277
Kveder Zofka 275

L

Lah Ivan 107, 243, 277, 290
Lajović Anton 194, 195, 199, 201, 288
Lapčević Dragiša 68
Lavrenčić Josip 199
Lavrič Jože 287
Lemež Milan 190
Levstik Fran 24
Levstik Vladimir 107
Loboda Anton (glej Melik Anton)
Lončar Dragotin 24, 25, 66, 67, 69, 107, 199, 200, 223, 231, 235, 236, 270, 271, 288-292
Lukač Dušan 231, 288
Lukan 278
Lukan Walter 103, 290
Lukinić Edo 128, 148

M

Majcen Ivan 201
Majcen Stanko 199
Maksimović Božidar 257
Mal Josip 68, 103, 104, 106, 107, 165, 170, 198, 287, 289-292
Mantuani Josip 199
Marinković Pavel 148
Marković Petar 227
Marušič Drago 224-226
Masaryk Tomas Garrigue 67, 235, 288, 290
Matković Hrvoje 107, 126, 167, 168, 234, 261,

264, 280-283, 288, 290
Melik Anton 42-46, 54, 68, 107, 171, 230, 288, 290
Melik Jelka 280, 290
Melik Vasilij 10, 23-25, 37, 38, 66-68, 165, 173,
236, 288, 290, 291
Mermolja Ivan 199, 201
Meško Fran Ksaver 199
Mikuž Anton 107
Mikuž Metod 10, 89, 106, 107, 164-166, 173,
231, 234-236, 278, 280, 282, 288, 291
Milčinski Fran 31
Milenković Toma 11, 164, 231, 232, 288
Mole Rudolf 107
Moravec Dušan 284, 288
Murko Matija 244, 277, 278

N

Nečak Dušan 278, 281, 291
Nedić Milan 68
Ninčić Momčilo 99
Novačan Anton 206, 231, 290
Novak Fran 37, 74, 78, 107

O

Oblak Josip 107
Omerza Nikolaj 107
Oražen Ivan 172, 287
Orožen Janko 25, 288
Ozvald Karel 199

P

Pašić Nikola 107, 140, 147, 173, 177, 182, 186,
190, 200, 216, 220, 223, 225, 242, 246, 258
Pavelić Ante (zobozdravnik) 99, 109
Perović Latinka 9, 231, 286, 288
Perovšek Jurij 9, 12, 25, 70, 103-105, 168, 172,
230-236, 277, 279, 280, 286, 289, 291
Pesek Anton 107, 120
Pestotnik Pavel 167
Pešić Desanka 231, 288
Petrić R. (glej Rogulja Petar)
Pichon Stephen 97
Pijade Moša 109, 288
Pitamc Leonid 140, 194
Pivec Melita 165, 166, 173, 234, 235, 278, 291
Pivko Ljudevit 255
Planinski 63-65
Plečnik Ivan (Janez) 199
Plemelj Josip 194
Pleterski Janko 9, 11, 12, 65-68, 103, 168, 173,

231-233, 286, 289
Podgornik Fran 17, 66
Podrekar Fran 199
Pogačnik Lovro 77, 94, 95
Poharc Janez 256
Premrl Stanko 199
Prepeluh Albin Ahditus 102, 108, 109, 115,
134, 139, 165, 199, 200, 206, 207, 214, 222-
224, 231, 235, 236, 270, 271, 289, 291, 292
Prešeren France 160
Pribičević Milan 106
Pribičević Svetozar 93, 95, 97, 108, 113, 125-
129, 133, 134, 140-142, 148, 170, 171, 219,
234, 254, 255, 258, 260-265, 268, 280, 288
Prijatelj Ivan 184, 199, 209, 232, 271
Protić Stojan 137, 138
Prunk Janko 9, 11, 12, 66, 67, 69, 103, 107,
108, 165, 230-233, 235, 236, 286, 289, 291,
292
Puc Dinko 132, 133, 168, 191, 192, 266
Pucelj Ivan 200, 201, 223-229
Pugelj Milan 107
Puntar Josip 67, 199
Pustoslemšek Rasto 241

R

Račić Puniša 267, 282
Radić Pavle 264
Radić Stjepan 96, 148, 171, 196, 216, 217, 223,
228, 229, 233, 236, 247, 252, 258, 260, 261,
263, 282, 292
Radović Andrija 130
Rajar Janko 201
Ramovš Franc 107
Ravljen Davorin 265
Ravnihar Vladimir 35, 78, 81, 82, 134, 139,
143, 170, 171, 187-189, 220, 233-235, 244-
247, 250, 278, 286
Ravnik Janko 199
Regali Josip 199
Reiser Josip 201
Remec Bogomil 94
Ribnikar Alojz 32, 39, 40, 67, 167, 245
Rogulja Petar 85, 86, 105
Rosina Igor 229
Rostohar Mihajlo 214, 215, 271
Rozman Franc 235, 292
Rožanc Mihael 107
Rus Josip Andrej 172, 289
Rybař Otokar 66, 94, 107

S

Schiller Friedrich 258, 281, 289
Schleyer Johann Martin 172
Skaberne Fran 141, 142
Smodej Franc 94
Smrekar Hinko 91, 107
Spiller-Muys Ivan 241
Srebrnič Josip 199
Starčević Ante 109
Stavbar Vlasta 66, 292
Stele Franc 199, 287
Stepišnik Drago 171, 172, 289
Sternen Matija 107, 199
Steska Henrik 192, 193
Stiplovec Miroslav 12, 165, 234, 289, 292
Sušnik Anton 190, 240
Sušnik Viktor 61, 62

Š

Šerko Alfred 199, 232, 271
Šimrak Janko 126
Šišič Ferdo 105-109, 286
Šmalc Matej 199, 232, 271
Šorn Jože 54, 68, 69, 292
Štritof Nikolaj 107
Šuklje Fran 46-63, 68, 69
Šuklje Milan 107
Šuškalović Mihajlo 130
Šušteršič Ivan 74, 185, 239

T

Tavčar Alojzij 107
Tavčar Ivan 16, 18, 20-22, 25, 32, 34, 41, 58-61, 74, 80, 91-93, 107, 118, 124, 142-144, 147, 148, 169-171, 194-196, 235, 287
Tomšič Ivan 103, 292
Tratnik Fran 107, 194
Trifković Marko 135
Triller Karel 19, 24, 58-61, 235
Trstenjak Dragotin 169, 292
Trumbić Ante 95, 107
Turner Pavel 31

U

Ude Lojze 10, 30, 37, 66, 67, 103, 216, 229, 234, 236, 289
Urek Ivan 185, 200, 201
Ušeničnik Aleš 67, 199
Uzunović Nikola 223, 260

V

Vavpotič Ivan 91, 107, 194
Velikonja Narte 170, 199, 292
Verstovšek Karel 134, 139
Vesnjak Ivan 83, 95, 108
Vesnić Milenko 140
Videčnik Aleksander 25, 289
Vidmar Josip 230
Vilfan Sergij 168, 289
Vlašič 241
Vodopivec Peter 231, 236, 292
Vošnjak Bogumil 31, 66, 181-184, 190, 193, 196, 199, 201, 224, 236
Vošnjak Josip 182
Vukičević Velja 228, 260, 264
Vurnik Ivan 199
Vurnik Stanko 201, 288

W

Wendel Hermann 41, 68
Wilson Woodrow Thomas 75

Z

Zajec Ivan 199
Zarnik Miljutin 80, 82-84, 107
Zarnik Valentin 80
Zbašnik Fran 277
Zečević Momčilo 10, 23, 24, 46, 57, 59, 62, 65-70, 95, 98, 104-109, 115, 164-171, 173, 184, 198-201, 213, 230-236, 266, 278-281, 283, 289
Zihert Boris 280, 292
Zorec Ivan 199
Zorman Ivan 107, 199
Zupančič Niko 278
Zwitter Fran 24, 231, 235, 246, 278, 292

Ž

Žebot Franjo 240
Žemlja 278
Žerjav Gregor 31, 32, 66, 67, 69, 134, 139-141, 144, 145, 168, 187, 188, 190, 191, 196, 200, 201, 245, 253, 254, 259, 263, 265, 268, 270, 282-284, 286
Žigon August 199
Žmitek Peter 107
Župančič Oton 91, 107, 160, 194

Zgodovinar dr. Jurij Perovšek (roj. 8.5.1954 v Ljubljani), avtor knjige Liberalizem in vprašanje slovenstva. (Nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918-1929) se je po končanem študiju zgodovine in sociologije na Filozofski fakulteti ljubljanske

univerze leta 1978 zaposlil na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, kjer je znanstveni sodelavec. Leta 1985 je magistriral s temo Država Slovencev, Hrvatov in Srbov kot način slovenske samoodločbe leta 1918, leta 1993 pa doktoriral s temo Slovenski liberalni tabor in nacionalno vprašanje v času Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. V letih 1988/1989 se je študijsko izpopolnjeval na Institut für europäische Geschichte v Mainzu; leta 1995 je bil kot štipendist Deutscher akademischer Austauschdienst ponovno na študijskem izpopolnjevanju v ZRN. Uredil je knjigo Josipa Rusa Pričevanja in spomini (Ljubljana 1989) in h knjigi napisal spremno študijo. Zbral in uredil je tudi zbornik dokumentov RAZPRAVA O NACIONALNEM VPRAŠANJU V KPJ LETA 1923 (Ljubljana 1990). Raziskuje slovensko politično zgodovino v času med svetovnima vojnama. Izsledke svojih raziskav objavlja v osrednjih slovenskih zgodovinarskih revijah.

Ilustracija na naslovnici je iz dnevnika Jugoslavija (22.11.1922), ki je izhajal v Ljubljani. Ponazarja bistvo državne ureditve v Kraljevini SHS: jugoslovanski centralistični pajek je spletel mrežo nad Srbi, Hrvati in Slovenci in v njej jih zadržuje z mečem v vsaki izmed svojih številnih nog.

IZ RECENZIJ:

“V slovenskem zgodovinopisju do sedaj nimamo še nobene študije ali monografije, ki bi govorila o slovenskem liberalizmu, liberalcih in njihovih nacionalnih pogledih v prvi Jugoslaviji. Predstavljenih imamo le nekaj najbolj sumarnih dejstev in ocen v sklopu širših sintetičnih del. Monografske obravnave tega problema se je v svojem delu Liberalizem in vprašanje slovenstva lotil dr. Jurij Perovšek. Njegovo izrazito nagnenje k poglobljenosti in natančnosti se je izredno obrestovalo. Avtor je uspel poiskati in osmisliti nešteto večjih in manjših dejstev, ki prinašajo zelo plastično in prepričljivo sliko liberalnega unitarno-jugoslovanskega pogleda in prizadevanja. Delo dr. Jurija Perovška govori o enem relevantnejših slovenskih zgodovinskih problemov ter bo v veliko korist pri spoznavanju in kristalizaciji pogleda na narodno in politično kulturo pri Slovencih.”

prof. dr. Jonko Prunk

“Zgodovinska knjiga dr. Jurija Perovška Liberalizem in vprašanje slovenstva posebej pripomore k razločnejšemu razpoznavanju zapletene strukture odnosov Slovencev do jugoslovanske države, narodov v njej in njenega v mnogem protislovnega pomena za slovensko zgodovinsko pot. Avtor se je teme lotil z veliko skrbnostjo, akribijo in privrženostjo problemu, ob tem pa tudi z metodo stroke in z razsodnim pogledom pravega poznavalca. Knjiga pomeni zato več kot le zanesljivo informacijo in zanimivo branje za slovenskega razumnika danes. Pomeni enega tistih temeljnih kamnov, brez katerih ne more biti celovitejše podobe moderne slovenske zgodovine in ki s tem, da so položeni, spodbujajo nova razmišljanja, zanimanja in raziskovanja.”

akademik prof. dr. Janko Pleterški